

ACTA UNIVERSITATIS DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXX.

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai

Főszerkesztő:
BÁRÁNY ATTILA

ACTA UNIVERSITATIS
DEBRECENIENSIS
SERIES HISTORICA LXX.

TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

XXVI.

A Debreceni Egyetem
Történelmi Intézetének kiadványa

SZERKESZTETTE:

BÁRÁNY ATTILA – NOVÁK ÁDÁM – SZAKÁCS JÁNOS – VÉBER ZOLTÁN

Debreceni Egyetem, Debrecen

2018

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Barta János (Debreceni Egyetem)
Forisek Péter (Debreceni Egyetem)
Gheorghe Gorun (Partium Egyetem, Nagyvárad)
Kónya Péter (Prešovská Univerzita, Prešov)
Manfred Jatzlauk (Universität Rostock, Rostock)
Orosz István (Debreceni Egyetem)
Pál Judit (Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
† Papp Imre (Debreceni Egyetem)
Papp Klára (Debreceni Egyetem)
Püski Levente (Debreceni Egyetem)
Rüsz-Fogarasi Enikő (Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár-Cluj)
Sipos Gábor (Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár-Cluj)

Lektorálták:

Bárány Attila, Fekete Csaba, Kovács Ábrahám, Pásztori-Kupán István,
illetve a Debreceni Egyetem Történelmi Intézet oktatói

Technikai szerkesztő:

VÉBER ZOLTÁN

A kötet kiadását támogatta:

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,
a Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

ISSN 1217-4602 Történelmi Tanulmányok
ISSN 0418-4556 Acta Univ. Debr. Ser. Hist.

Online: <http://real-j.mtak.hu>

<https://epa.oszk.hu>

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

© Szerzők

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

KÁDÁR TAMÁS:

A külföldi uralkodóházak tagjai, a külhoni hűbéres fejedelmek, valamint egyházi főméltóságok és a pápai legátusok tartózkodásai Magyarországon 1000–1205 között..... 6

ÖLBEI TAMÁS

“Az Úr és az emberiség istentelen ellenségei” – zsoldosok a százéves háborúban..... 84

VERES TÜNDE

Kisszeben szabad királyi város Chramer György bíraskodása idején (1446-1447) 113

NYAKAS MIKLÓS

A Báródságról – röviden..... 127

KOVÁCS ÁBRAHÁM

Egy erdélyi diák tragikusan rövid karrierje a Debreceni Református Kollégiumban. Bethlendi Endre ószövetségi és vallásbölcseleti professzor élete és munkássága 138

TONHAIZER TIBOR

Méliusz Péter eszmeisége a Rövid Hitvallásban 155

ADAM LUBOCKI

Lengyelország és a trianoni békediktátum 166

PERCZEL OLIVÉR

A Hajdúság román megszállása, 1919–1920..... 183

Kádár Tamás

A külföldi uralkodóházak tagjai, a külhoni hűbéres fejedelmek, valamint az egyházi főméltóságok és a pápai legátusok tartózkodásai Magyarországon 1000–1205 között

A fiatal Magyar Királyság, illetve az Árpád-dinasztia külpolitikai és diplomáciai kapcsolatainak története, különösen a nyugatias típusú keresztény állam megalapítását követő első bő másfél évszázad tekintetében a legnagyobb jóindulattal sem sorolható medievisztikai kutatásunk népszerű és sűrűbben vizsgált témái közé. Ebből következően igen csekély számú monográfia, tanulmány vagy egyéb más tudományos feldolgozás született a tárgykörben. Az itt megemlíthető munkák zöme ráadásul sok évtizede, jelentős részük még a 20. század közepe előtt látott napvilágot, ilyenformán egyfelől sok esetben meghaladta őket az idő, több pontatlan vagy épp téves adatot találhatunk bennük, másrésztől Magyarországon és szomszédai politikai, gazdasági, kulturális és egyházi kapcsolatrendszerét általánosan, többnyire csak a legfontosabb eseményeket bemutatva tárgyalják. A külföldi uralkodók, azok családtagjai, illetőleg a külföldi világi és egyházi előkelők itteni tartózkodásaira, látogatásaira – a diplomáciailag aktívabb, külpolitikai feszültségektől terhelt, vagy épp háborús időszakokat leszámítva – viszonylag kevés figyelmet fordítanak, olyan tudományos feldolgozás, amely azokat tételesen, a teljes körűség igényével számba venné és közölné, sem átfogólag, sem pedig egy-egy rövidebb, más szempontból jobban vizsgált periódus vonatkozásában sem készült.¹ A külpolitikai és egyéb természetű kapcsolatok vizsgálatánál, illetve bemutatásánál – aligha szorul bármiféle magyarázatra – a

1 Lovcsányi Gyula: Adalékok a magyar–lengyel érintkezés történetéhez a mohácsi vész előtt. *Századok*, 20/4., 5. 1886. 330–344., 425–433.; Marczali Henrik: *Az Árpádok és Dalmácia*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 17/5.) Bp., 1898. 22–85.; Divéky Adorján: Magyar–lengyel érintkezések az Árpádok és a Piasztok korában. In: *Magyarország és Lengyelország. Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kultúrában és gazdasági téren*. Szerk. Huszár Károly, Bp. – Warszawa, 1936. 38–40.; Gábrriel Asztrik: A magyar–francia udvar középkori kapcsolatai. In: *A Jászóvári Premontrei Kanokokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1943–1944-i évkönyve*. Pécs, 1944. 367–374.; Popovits István: *A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Árpádok alatt*. Bp., 1945. 4–31.; Birkás Géza: Francia utazók Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio philologica*. 16. (Szeged, 1948.) 7–12. (továbbiakban Birkás, 1948.); Kovács Endre: *Magyar–cseh történelmi kapcsolatok*. Bp., 1952. 22–31., 36–41.; Idem: *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*. Bp., 1973. 11–24.; Laszlovszky József: *Angol–magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig*.

külföldi uralkodók és főrangú előkelők Magyar Királyságbeli tartózkodásainak áttekintése elengedhetetlen, alapvető feladat. Munkánk az e témájú további, számos tekintetben, így többek között az észak-balkáni államalakulatok vonatkozásában nagyon is indokolt kutatásokhoz kíván segédletet nyújtani.

Az alábbi, terveink szerint a későbbiekben folytatandó összeállításban, mint a tanulmány címéből is kitűnik, az I. (Szent) István királlyá koronázása és a II. András trónra lépte közötti bő kétszáz éves időszak adatait mutatjuk be. Az időhatárok kijelölése részben önkényes; a szent istváni államalapítás közismert dátuma, mint kezdőpont, mondhatni adott volt: ilyenformán tehát a nagyfejedelemség-kor – egyébként szinte elhanyagolható számú forrásadatának közlésétől, illetve tárgyalásától, tagadhatatlanul vitatható módon, eltekintettünk. A vizsgált időintervallum végét leginkább a területi korlátok határozták meg, jelesen azon tény, hogy a későbbi évszázadokban a külföldi fejedelmi személyek, világi és egyházi előkelők a vizsgált időszakhoz hasonló, sőt azt némileg talán meg is haladó számban és gyakorisággal látogattak magyar földre, és magyarországi tartózkodásaik emléke – a jelentős mértékű forrásbővülésnek

Kandidátusi értekezés. Bp., 1991.; Mijatev, Petăr: Bolgár–magyar kapcsolatok a századokon át. (Történelmi áttekintés az V. sz.-tól a XV. sz. elejéig.) In. *Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára*. Szerk. Dobrev, Csavdar – Mijatev, Petăr – Juhász Péter, Bp., 1981. 136–138.; Makk Ferenc: *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*. Bp., 1989.; Idem: *Magyar külpolitika (896–1196)*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged, 1996. 2. kiadás. (továbbiakban Makk, 1996.) 49–222.; Idem: A turulmadártól a kettőskeresztig. (A korai magyar–bizánci kapcsolatok.) In. *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről*. Szeged, 1998. 224–235.; Jászay Magda: *Velence és Magyarország. Egy szomszédosság küzdelmes története*. Bp., 1990. 12–28.; *Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században*. In. *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Szerk. Zombori István, Bp., 1996. (továbbiakban Zombori, 1996.) 9–46.; Kristó Gyula: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10–12. században a források tükrében. *Történelmi Szemle*, 42/1–2. 2000. 9–17.; Szende László: Magyar–mediterrán kapcsolatok a 10–14. században. *Limes*, 15/5. 2002. 5–28. (továbbiakban Szende, 2002.) 9–11., 19–21.; Varga, Gábor: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München.) München, 2003. (továbbiakban Varga, 2003.) 82–238.; Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged, 2005. (továbbiakban Font, 2005.) 127–187.; Zimmermann, Harald: A német–magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi szászok betelepítése. Ford. Cziráki Zsuzsanna. *Aetas*, 20/4. 2005. 124–136.; *Európa és Magyarország Szent László korában*. Szerk. Bárány Attila – Pósnán László. Debrecen, 2017. (továbbiakban Bárány – Pósnán, 2017.)

köszönhetően – a képzeletbeli időskálán előrehaladva egyre jobban és információgazdagabban fennmaradt és megismerhető. Gyűjtésünk során igyekeztünk a látogatások mindahány körülményét feltárni és rögzíteni: így a lehetőségeinkhez mérten a legpontosabban feltüntetjük valamennyi, akár csak néhány napra, a mondott időszakban a magyar állam területére lépett külhoni uralkodó, főrangú személy és szentszéki legátus ideérkezésének és az országból való távozásának időpontját, illetőleg helyét, valamint – nemkülönben a vonatkozó idő-, földrajzi és egyéb adatokkal – úgyszintén közöljük az adott személy (néha csoport) magyarországi tartózkodásának, tevékenységének összes eseményét, továbbá azok minden közvetlen fejleményét is.

Az Árpádok és az európai uralkodócsaládok közötti dinasztikus szerződések nyomán Magyarországra költözött és itt az uralkodóház valamely tagjával házasságra lépett külhoni hercegnők – minthogy esetükben a Magyar Királyság nem egy rövidebb-hosszabb látogatás színhelye volt, hanem új hazájukat, életük szerves, gyakran több évtizedig, sokszor egészen halálukig tartó részét jelentette, és nem mellesleg ennek folytán szinte valóságos biográfiákat kellene közreadnunk – értelemszerűen nem szerepelnek az összeállításban. Házastársaik, köztük az Árpád-házbeli hercegnők is, valamint más családtagjaik ellenben – fejedelmi származású személyekről lévén szó – természetesen megtalálhatóak, és elég szép számban reprezentáltak munkánkban. Az egyes itt-tartózkodásokat tételesen, időhatáraik feltüntetésével – az adott személy(ek) nevét és viselt titulusait, tisztségeit közlő –, külön fejezetcím alatt, időrendi sorrendben tárgyaljuk. Amennyiben a kérdéses más nemzetbeli uralkodó, világi főember és prelátus egy vagy több külhoni előkelővel az oldalán, vagy épp egy illusztris, főrendű személyekből álló társaság (nemritkán hadsereg) élén jött Magyarországra – ilyenek például az 1030–1108 közötti német támadások, vagy a hazánkat útba ejtő keresztes hadjáratok és zarándoklatok –, a nagyjából egy időben, egy-két héten belül érkezett előkelők ittlétével kapcsolatos információkat együttesen, a legmagasabb rangú személy(ek) (császár, király, herceg, érsek, stb.) neve alatt taglaljuk. A cím és a rang válogatási szempontként is szolgált. Világi főurak esetében a grófi titulust jelöltük ki a gyűjtés alsó határaként, a társadalmi ranglétra attól lejjebb lévő fokain állt nemesi előkelők (bárok, várurak, lovagok, stb.) így nem szerepelnek a tanulmányban. Az egyházi személyek vonatkozásában a püspöki hivatal lett a választóvonal, kisebb rangú klerikussal (főesperes, prépost, apát, perjel, stb.) csak akkor találkozhatunk az alábbiakban, ha az egy prelátus vagy legalább grófi címet viselő világi főemberrel, vagy a Szentszék követeként jött magyar földre. Utóbbi esetben is csak

akkor, ha a szóban forgó papi személy a két legmagasabb szintű pápai követi felhatalmazás valamelyikének birtokában, azaz *legatus a latere* (oldalkövet) vagy *legatus missus* (kiküldött követ) címmel és jogkörrel látta el feladatát; a *Curia* az Árpád-ház országaiba küldött *nuntiusainak*, *apocrisariusainak* és *iudex delegatusainak* látogatásai – amennyiben megbízatásuk idején nem voltak legalább címzetes vagy tényleges, saját egyházmegyével is rendelkező püspökök – ilyképpen szintén nem kerültek be adatsorunkba. A magyar állam elleni külső katonai támadásokra, illetve az ország területét érintő keresztes hadjáratokra és zarándoklatokra szeretnénk külön is felhívni a figyelmet, ezért előbbieik fejezetcímeit kurziváltuk, míg a keresztes eszmétől vezérelt vállalkozásokkal összefüggő itt-tartózkodások esetében a fejezetcímek aláhúzva láthatók.

Végezetül néhány statisztikai adat, amelyek némelyikére a szerző is rá-rácsodálkozott, ezért talán nem érdektelen közlésük. Összeállításunkba mindösszesen 124 tételt vettünk fel, ez a szám azonban, tekintettel a bizonytalan, néha inkább csak vélelmezhető, valamint a források által nem megörökített, alighanem jó néhány ismeretlen látogatásra, biztosan eltér, leginkább elmarad a valós értéktől. A vizsgált időszakban császársága idején négy, királysága alatt nyolc, röviddel bukása és elűzése után pedig egy külföldi uralkodó (II. Bolesław) járt Magyarországon, a császárok hét, illetve a királyok összesen 14 alkalommal (a legtöbbször – csupán 10 év leforgása alatt –, hat ízben: III. Henrik német-római császár), java részt egy-egy az ország elleni hadművelet, vagy fegyveres beavatkozás keretében. A magyar földön ugyanezen két évszázad folyamán megfordult külhoni (ténylegesen uralkodó, vagy nem sokkal korábban detronizált) nagyfejedelmek és fejedelmek száma 13, a hercegeké 35, a grófoké (az örgrófokkal, vágrófokkal együtt) pedig legkevesebb 55-re tehető. Az egyházi személyek listája ugyancsak népes, élén – egyes, vitatható vélemények alapján – mindjárt két pápával (IX. Leó, II. Kallixtus) is számolhatunk. A kor pátriárkái közül viszont egy: Aquileia főpapja, bizonyosan ellátogatott Magyarországra. Pápai legátusok – csaknem valamennyiük kardinális volt egyébként – nemkülönben szép számban érkeztek a magyar királyok uralma alatt állt területekre az I. István felkenését követő két évszázadban: legkevesebb 13 *legatus a latere* vagy *legatus missus* itteni működése adatolható, akik közül ráadásul három vagy négy bíboros két ízben is vendégeskedett hazánkban. A listára került érsekek száma kilenc, a püspököké 37 (túlnyomó részük német prelátus), e főpapok között szintén akad néhány, aki hivatalviselése idején többször is megfordult magyar földön – (III.) Gebhard regensburgi püspök legalább ízben is. Az itt-tartózkodások időtartama magától értetődően nagyon

KÁDÁR TAMÁS

eltérő, csupán egy-két napos és több évtizededre nyúló is van köztük. A legrövidebb valószínűleg Svatopluk cseh fejedelem 1109. februári villámhadjárata, a leghosszabb időt pedig – feltehetőleg legkevesebb 22 évet – Alíz antiokhiai hercegnő, III. Béla király idetelepedett sógornője töltötte Magyarországon.

1003 első fele–vége: Brúnó térítő-püspök első magyarországi missziója

(Querfurti) Brúnó misszós püspök 1003 első felében, II. Henrik német király (1002–, császár: 1014–1024) buzdítására, illetve megbízásából, Regensburg felől, valószínűleg hajón utazva, 1003 első felében érkezett Magyarországra, hogy itt térítő munkát végezzen.² Missziós tevékenységének részleteit nem ismerjük, a korabeli forrásaink által „fekete magyarok”-nak nevezett, vitatott hovatarozású etnikai, vagy – más vélemény szerint – társadalmi csoport tagjai körében, az ország déli vidékein igyekezett terjeszteni a keresztséget – alkalmasint mindkét Magyar Királyságbeli missziója során. Brúnó legfeljebb egy éves magyarországi tartózkodás után, 1003–1004 fordulóján visszatért a Német-római Birodalomba.³

1003 vége–1004. márc./ápr.: Brúnó herceg, II. Henrik német király öccse magyarországi emigrációja

Brunó, II. Henrik német uralkodó fivére, a későbbi augsburgi püspök (1006–1029) minden bizonnyal 1003 utolsó hónapjaiban, Prágából jött Magyarországra, miután – az I. Bolesław lengyel nagyfejedelem támogatásával – I. (Schweinfurtti) Henrik nordgau-i gróffal (994–1004), más bajor főhűbérurakkal, valamint (Babenberg) Ernő gróffal a király ellen szervezett lázadásuk bukását követően bátyja támadása miatt a cseh

2 *Az államalapítás korának írott forrásai.* Az előszót írta, a szövegeket vál., a kötetet szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999. (továbbiakban ÁKÍF) 86–87.; Voigt, Heinrich Giesbert: *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer.* Stuttgart, 1907. (továbbiakban Voigt, 1907.) 99–100.; Halmágyi Miklós: Querfurti Brúnó, egy hittérítő Közép-Európában. *Belvedere Meridionale*, 24/4. 2012. 6–21. (továbbiakban Halmágyi, 2012.), itt: 9–10.; Koszta László: Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök. Két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben. *Belvedere Meridionale*, 24/4. 2012. 22–40., e helyt: 23–24.

3 Halmágyi, 2012. 11.; Koszta, 2012. 24. A rejtélyes „fekete magyarok” azonosításának kérdésére: Tóth Sándor László: Querfurti Brúnó és a fekete magyarok. *Belvedere Meridionale*, 24/4. 2012. 41–55.

székvárosból is menekülnie kellett.⁴ I. István király szívélyesen fogadta udvarában sógorát, és – követei révén – a következő év elején sikeresen kibékítette azt II. Henrikkel, miután Brunó március és április fordulóján hazatért a Német-római Birodalomba.⁵

1004/1005–1008 eleje tája: Brúnó (címzetes) térítő-érsek második magyarországi missziós útja

(Querfurti) Brunó a kutatói vélemények szerint másod ízben érseki rangra emelése után, 1004 végén vagy 1005 tavaszán jött Magyarországra, hogy ismét tevőlegesen részt vegyen – az elsősorban német térítőpapok által végzett – missziós munkában.⁶ Elképzelhető, hogy itt-tartózkodása során megfordult a felszentelés előtt álló pécsváradi apátságban is, majd, miután a déli országrészekben jelentős számú magyart térített meg, azt tervezve, hogy a krisztianizációt a besenyők között folytatja, 1008 eleje táján a Kijevi Ruszba távozott.⁷

1007/1008 táján: Brúnó herceg, augsburgi püspök második magyarországi tartózkodása

Brunó püspök feltehetően 1007 végén bátyja, II. Henrik német király követeként jött Magyarországra, valószínűleg hogy rábírja I. Istvánt (1000–1038) a Birodalom és Lengyelország elhúzódó háborújába való belépésre.⁸ A magyar király, dacára, hogy Bolesławwal kifejezetten feszült viszonyban állt, elzárkózott a kérés teljesítésétől. Brúnó, aki minden bizonnyal ezen itt-tartózkodása idején találkozott – szintén szászöldi

4 ÁKÍF 111–112.; *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* I–III. Collegit Albinus Franciscus Gombos. Bp., 1937–1938. (továbbiakban: CFH I–III.) I. 221.; III. 2439.; Györffy György: *István király és műve.* Bp. 2000. 3. kiadás. (továbbiakban Györffy 2000.) 278–279. Brunó püspök életrajza: Bruno W. Häuptli: Bruno (Brun), Bischof von Augsburg. In. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon.* 26. Nordhausen, 2006. 204–208.

5 Makk, 1996. 57.

6 ÁKÍF 78., 80.; Voigt, 1907. 99.; Halmágyi, 2012. 12.; Koszta, 2012. 24–25.

7 Halmágyi, 2012. 12.; Voigt, 1907. 104–106.; Megjegyzendő, hogy van olyan nézet, amely szerint Querfurti Brúnó csak egyszer járt Magyarországon, ld. Walerian Mieyszowicz: Szkice o świętym Brunie-Bonifacym. In *Sacrum Poloniae Millenium.* V. Roma, 1958. 445–501.

8 ÁKÍF 90.; Györffy, 2000. 279–280.; Makk, 1996. 57.

KÁDÁR TAMÁS

származású – térítő-érsek névrokonával, az elutasító válasszal csakhamar hazatért német földre.⁹

1009. nyár–ősz: Azo püspök, pápai *nuntius* magyarországi követsége

Azo (vagy Azzone) püspök, szentszéki *nuntius*, a későbbi ostiai püspök-bíboros (1012/1013–1021) és pápai *bibliothecarius* 1009-ben, kevéssel augusztus közepe előtt XVIII. János pápa (1004–1009) követeként érkezett Magyarországra, hogy I. István király kérése szerint a Szentszék vegyen részt az addig létrejött, illetve az újonnan alapítandó magyar egyházmegyék határainak kijelölésében.¹⁰ Egy másik, legalábbis vitatható történelmi vélemény szerint eredetileg missziós céllal, még 1008-ban jött hazánkba, és nagyjából egy évig térített az ország különböző, még nem, vagy csak kisebb mértékben krisztianizált területein. A főpap személyesen volt jelen Győrött 1009. augusztus 23-án a pécsi püspökség ünnepélyes megalapításánál, valamint határainak kijelölésénél, majd, feltehetően még az ősz folyamán, visszatért Rómába.¹¹

1026. nov. dereka tájt: III. Vilmos angoulême-i gróf magyarországi tartózkodása

III. Vilmos (Guillaume Taillefer) angoulême-i gróf (988–1028) 1026-ban, feltehetően novemberben, szentföldi zarándokútja során Richard verduni és Richard angoulême-i apát, valamint több más francia egyházi és világi előkelő társaságában, talán november közepén, Ostmark felől

9 ÁKÍF 90.; Halmágyi, 2012. 12.

10 ÁKÍF 93.; Györffy, 2000. 280.; Koszta, 2012. 31. Azo 1009-ben, mint az csaknem valamennyi magyar feldolgozásban tévesen szerepel, még bizonyosan nem volt Ostia püspök-bíborosa, csupán egyszerű püspök, a méltóságot és címet ugyanis valószínűleg még 1012-ben is Tiberio/Gregorio viselte, és a hivatalt az évben, vagy 1013-ban vette át (II.) Azo. Ez egyébként a pécsi püspökség alapítóleveléből is kitűnik, melyben a követet csak „*episcopus*”-nak nevezik.

11 ÁKÍF 92–94.; Makk, 1996. 56.; Koszta László: A püspökség alapítása. In *A Pécsi Egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegei József, Pécs, 2009. 25–28.; Thoroczkay Gábor: Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszerzés folyamatához. In „*Fons, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György, Szeged, 2010. (továbbiakban Almási – Révész – Szabados, 2010.) 438–439.; Kiss Gergely: Pápai legátusok a XI–XIII. századi Magyarországon (diplomácia, egyházkormányzat és egyházjog). In Almási – Révész – Szabados, 2010. 198.

érkezett Magyarországra.¹² A zarándokokat I. István király megkülönböztetett tisztelettel fogadta, a grófot bőkezűen megajándékozta, miután a csapat a Duna mentén, bizánci területen folytatta útját.¹³

1028?; 1030: Poppo trieri érsek magyarországi tartózkodása(i)

(Babenberg) Poppo trieri érsek (1016–1047), I. Adalbert ostmarki örgróf (1018–1055) öccse, palesztínai keresztes zarándoklata alkalmával 1030-ban, hazaútján, valamint talán, forrásokkal nem alátámaszthatóan, két évvel korábban, 1028-ban a Szentföldre tartván járt Magyarországon.¹⁴

1030. júl.–aug.: *II. Konrád német király magyarországi hadjárata*

II. Konrád német király (1024–1039) – feltehetően elsősorban a két állam évek óta tartó határvillongásai során a magyarok által végrehajtott ostmarki beütések és pusztítások megtorlása céljából – a Duna déli partján nagy létszámú birodalmi sereg élén 1030. július elején betört Magyarországra.¹⁵ A Birodalom több tartományából – így a távoli Luxemburgból, Lotaringiából és Svábföldről is – mozgósított hadaihoz Meinwerk pader-

12 ÁKÍF 169.; Balogh Albin: Németek és franciák Szent István korában a magyar fővárosban. *Katolikus Szemle*, 58/2. 1944. 35–46. (továbbiakban Balogh, 1944.) 42.; Birkás, 1948. 8.; Györffy, 2000. 295.

13 ÁKÍF 169.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. 2. kiadás. Bp., 1899. (továbbiakban Pauler, 1899. I–II.) 62.; Csákó Judit: *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében*. Doktori [PhD] disszertáció. Bp., 2015. (továbbiakban Csákó, 2015.) 56., 139.; Veszprémy László: Zarándoklatok és zarándokok a 11. századi Magyarországon. In. Bárány – Pósnán, 2017. 57–70. (továbbiakban Veszprémy, 2017.), itt: 61.

14 CFH I. 519.; II. 1178.; III. 1755.; Balogh, 1944. 42. Az érsek pályájához: Johannes Jacobi: Erzbischof Poppo von Trier (1016–1047). Ein Beitrag zur geistigen und politischen Situation der Reform. *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, 13. 1961. 9–26.; Wolfgang Schmid: *Poppo von Babenberg († 1047), Erzbischof von Trier, Förderer des hl. Simeon, Schutzpatron der Habsburger*. Trier, 1998.

15 ÁKÍF 181., 215., 239.; Bresslau, Harry: *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Konrad II.* I. Leipzig, 1879. 234–238., 294–305.; Pauler, 1899. I. 70–71.; Györffy, 2000. 310–311.; Makk, 1996. 63–64.; Varga, 2003. 49. Más vélemény szerint Konrád célja Magyarország alávetése volt. Ld. Gombos F[erenc] Albin: Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. In. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. II. Szerk. Serédi Jusztinián, Bp., 1938. 107–132. (továbbiakban Gombos, 1938.), itt jelesül: 119. A német király jún. 21-én még a délkelet-bajorországi Niederaltelchenben volt: Bresslau, 1879. 298.

borni püspök (1009–1036), II. Henrik luxemburgi gróf (1026–1047), valamint I. Adalbert ostmarki örgróf (1018–1055) mellett jelentős létszámú erőkkel csatlakozott hűbérese, Ulrik (Oldřich) cseh fejedelem (1012–1033, 1034) fia, Břetislav trónörökös is. Az egyesült német–cseh had csak komoly nehézségek és áldozatok árán, meglepően lassan tudott a gyepűrendszer és a terepföldrajzi adottságok akadályain át előnyomulni a Rába vonaláig, ott azonban főként utánpótlási problémák, valamint a magyar sereg fokozódó és egyre eredményesebb harctevékenysége miatt az offenzíva kifulladt, s a csapatok az elviselhetetlen élelemhiánytól kényszerítve megkezdték a visszavonulást. Maga Konrád a jelek szerint idejekorán megérezte a közelgő vereséget és átadva a hadvezetést, valószínűleg még július második felében hazasietett a Birodalomba, éhező serege azonban nem tudott kicsúszni István csapatainak Bécs környékén bezárult gyűrűjéből és a város mellett végül letette a fegyvert.¹⁶

1031 tavasza–nyara: VI. Henrik bajor herceg, német trónörökös magyarországi tartózkodása

VI. Henrik bajor herceg (1026–1042), a későbbi német-római császár, atyja, II. Konrád német király megbízását teljesítve, más vélemény szerint épp annak tudtán kívül, sőt egyenesen akarata ellenére, egyes bajor és ostmarki előkelők buzdítására, saját elhatározásából és szakállára cselekedve – feltehetően Egilbert freisingi püspök (1005–1039) kíséretében – 1031 tavaszán vagy nyarán látogatott Magyarországra, hogy mielőbb lezárva az előző évben kirobbant fegyverest konfliktust, I. István királlyal békét kössön.¹⁷ A herceg az elhúzódo tárgyalásokon komoly, a Birodalom felettből előnytelen helyzetét egyértelműen megmutató engedményeket

16 ÁKÍF 181–182., 215. 239.; Györfly, 2000. 310–312.; Wolfram, Herwig: II. Konrád magyarpolitikája. In: *Szent István és az államalapítás*. (Nemzet és emlékezet.) Szerk. Veszprémy László, Bp., 2002. 511–519. (továbbiakban Wolfram, 2002.) 513–514.; Idem: Conrad II 990–1039. Emperor of Three Kingdoms. Translated by Kaiser, Denise A. Penn State University [Pennsylvania], 2006. (továbbiakban Wolfram, 2006.) 234–235. Břetislav részvételére a hadjáratban: Miroslav Lysý: Politika českého kniežata Břetislava I. (1035–1055) voči Uhorsku. *Historický časopis*, 52/3. 2004. 451–468.; Györfly, 2000. 311–312. Konrád szept. 19-én már a Bajor Hercegség szívében fekvő Mögeldorfban (ma Nürnberg része, Németo.) keltezett, ld. *Die Urkunden des Römischen Könige und Kaiser von Conrad I. bis Heinrich VII. 911–1313*. (Regesta chronologico-diplomatica regum atque imperatorum romanorum inde a Conrado I. usque ad Henricum VII.) Herausg. von Böhmer, Johann Friedrich, Frankfurt am Main, 1831. (továbbiakban URKK) No 1363.

17 ÁKÍF 182., 215., 239.

vállalt és így végül megegyezett a magyar uralkodóval. A békeszerződés értelmében a Birodalom hivatalosan is lemondott a magyarok által részint már egyébként is megszállt Bécsi-medence egy jelentős részéről, a Morva jobb partján húzódó, valamint feltehetően a Lajta-Sár és a Fischa folyók között fekvő, igen termékeny területsávról.¹⁸

1038 második fele: I. Kázmér lengyel nagyfejedelem magyarországi emigrációja

I. Kázmér lengyel nagyfejedelem (1034–1038, 1039–1058) valószínűleg még I. István király életében, 1038 közepén menekült Magyarországra, miután hazájában nem tudott úrrá lenni a régi törzsi arisztokrácia, valamint a pogány lázadó mozgalmak már-már az államiságot is fenyegető erőin, és kénytelen volt elhagyni országát.¹⁹ Amennyiben Anonymus Gallus értesülése helytálló, István – a Lengyelország megtámadására készülő cseh uralkodó kérésére, akivel igen jó viszonyban állt –, Kázmért, minthogy nem engedte, hogy távozzon udvarából, lényegében fogságban tartotta. A király halálát követően a csehek utódát, Pétert ugyanerre kérték, aki azonban ezt állítólag önérzetesen, igen határozottan megtagadta és az ifjú lengyel nagyfejedelem annak kívánsága szerint 1038 vége tájt kisebb fegyveres csoportosítással a Német-római Birodalomba kísértette.²⁰

1042. szept.–okt. eleje: *III. Henrik német király és I. Břetislav cseh fejedelem első magyarországi hadjárata*

III. Henrik német király (1039–, német-római császár: 1046–1056) 1042 szeptemberében – Aba Sámuel király februári ostmarki és karintiai betörései megtorlására, illetve az előző évben alattvalói által elűzött Péter visszahelyezésének szándékával – hatalmas létszámú, a Birodalom csaknem valamennyi német tartományából mozgósított sereg élén támadta

18 ÁKÍF 215.; Pauler, 1899. I. 72.; Gombos, 1938. 127–131.; Wolfram, 2002. 514–516.

19 Gall Névtelen: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei*. Ford., a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta Bagi Dániel. H. n. [Bp.] 2007. (továbbiakban GN) 130–131.; CFH III. 2063. Egy másik forrásunk szerint az ifjú nagyfejedelem a Német-római Birodalomból, anyja mellől jött Magyarországra. Ld. CFH I. 453–454.

20 AG 129–130.; Pauler, 1899. I. 78.; Makk, 1996. 69–70.; Pietras, Zdzisław S.: *Kazimierz Odnowiciel*. Kraków, 1999. 3. kiadás. 49–55.

meg Magyarországot.²¹ Henrik, akihez egy jelentős csoportosítással cseh főhűbérese, I. Břetislav fejedelem (1034–1055) is csatlakozott, Hainburg térségében, a Duna jobb partján törte át a gyepűt, de minthogy a vidék áradó vizei miatt az előnyomulás csaknem lehetetlen volt, Břetislav tanácsára csapataival – feltehetően annak Oroszvár környéki szakaszán – átkelt a folyam északi partjára. Ott, miután gyorsan elfoglalta és felégette Pozsony, valamint Hainburg várait, és egészen a Garamig előretörő-porlyázó csapatai hét másik erőséget is bevettek, majd azokat – szintén Břetislav javaslatára – István király valamelyik, név szerint nem említett apai (?) unokatestvérének adta, október eleje táján, amerről jött, Bécs irányában, pusztítva-rabolva kivonult az országból.²²

1043. aug.: *III. Henrik német király második hadjárata Magyarország ellen*

III. Henrik király – noha Aba Sámuel magyar király követei révén több ízben is sokkal inkább számára előnyös és igen méltányos békefeltételekkel keresték fel, és akár más ügyekben is hajlandóak lettek volna engedni uruk nevében –, 1043 augusztus közepén, a Duna jobb partján ismét nagy birodalmi sereggel vonult Magyarország ellen.²³ Mosonvár környékén a hónap vége felé megszállta a még 1030-ban I. István király által megszerzett, a Lajta (Sár) és a Fischa között fekvő volt ostmarki területsáv egy részét, majd talán Győrig nyomulva előre, a Rábca folyása mentén foglalt állást. A térségben – feltehetően a Győr körüli vízfolyások és mocsarak mögött – gyülekező magyar hadak váratlanul nagy létszá-

21 ÁKÍF 217., 222., 244–247. III. Henrik aug. 29-én még Regensburgban tartózkodott: *Die Urkunden Heinrichs III.* Herausgegeben von Bresslau, H[arry] – Kehr, P[aul]. *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser.* 5. Berlin, 1931. (továbbiakban UH III.) 123–124.; Kiss Lajos: Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4/1., 2., 3. 1891. 27–59., 180–207., 332–358. (továbbiakban: Kiss, 1891.), itt: 32–33.; Kepp Frigyes Gusztáv: *Magyarország viszonya a német császársághoz a XI. évszázadban.* Nagyszeben, 1903. (továbbiakban Kepp, 1903.) 31.; Móricz Bálint Dezső: *Magyarország harcai Németország ellen a királyság első félszázadában.* Bp., 1909. (továbbiakban Móricz, 1909.) 20–21.

22 ÁKÍF 218., 223., 247–248.; Kiss, 1891. 34.; Pauler, 1899. I. 82.; Makk, 1996. 74. A német uralkodó nov. 8-án alighanem már Bajorországban, Neuburgnál járt: ld.: Stumpf, Karl Friedrich: *Die Reichskanzler vornehmlich des X., XI. und XII. Jahrhunderts. Nebst einem Beitrage zu den Regesten und zur Kritik der Kaiserurkunden Dieser Zeit.* I. Innsbruck, 1865. (továbbiakban Rk X–XII.) No 2233.

23 ÁKÍF 217–218., 223., 248–250. A német király aug. 7-én még Bajorország szívében, Reibersdorfban volt: UH III. 136–138.; Kiss, 1891. 36.; Pauler, 1899. I. 83.; Varga, 2003. 106–107.

ma miatt végül eredeti célja, Péter visszahelyezése helyett a tárgyalások folytatása mellett döntött, és miután Sámuel király lemondott a Lajtán túli területekről, továbbá vállalta, hogy egyebek mellett 400 talentumnyi arany adót fizet, valószínűleg még augusztus folyamán békét kötött azzal, és teljes seregével együtt nyugat felé elhagyta az országot.²⁴

1044. jún. legvége–júl.: *III. Henrik német király harmadik magyarországi hadjárata*

III. Henrik – az előző évi békeszerződés Sámuel király általi megszegésére hivatkozva, valójában Péter trónra segítése, és ezáltal az ország hűbéri alávetése céljából – 1044 júniusának utolsó napjaiban, közelebről feltehetően 28–29. körül, ez alkalommal korábbi hadjárataihoz képest jóval kisebb létszámú birodalmi sereg élén Pottendorf tájékán harmadszor is betört a Magyar Királyságba.²⁵ Vállalkozásához – még Bécs térségében – számottevő létszámú cseh–morva csapatokkal ezúttal is csatlakozott I. Břetislav fejedelem, német főhűbéresei közül pedig mások mellett I. Adalbert ostmarki örgróf, valamint (III., Hohenlohei) Gebhard regensburgi (1036–1060) és Brúnó würzburgi püspök (1034–1045) vett részt a hadjáratban és oldalán volt Orseolo Péter is. A sereg a Fertő tavat dél felé megkerülve, Sopron és Kapuvár érintésével nyomult előre a Rábáig, ahol július 5-én Ménfő és Győr között tönkre verte Aba Sámuel király seregét, majd gyorsan Székesfehérvárra vonult. A győztes Henrik – miután július közepén a Szűz Mária-székesegyházban saját kezűleg öltöztette királyi díszbe és maga ültette vissza a trónszékbe Pétert, valamint egy kisebb német kontingens hagyott hátra annak védelmére –, a hónap második felében sietve elhagyta az országot.²⁶

24 ÁKÍF 249–250.; Henrik szept. 11-én már Ostmarkban, a Melktől nyugatra fekvő Pöchlarnban járt: UH III. 138–139.; Kiss, 1891. 36–37.; Pauler, 1899. I. 83–84.; Móricz, 1909. 23–24.; Makk, 1996. 74–75.

25 ÁKÍF 218., 223., 250–251.; Pauler, 1899. I. 85–86.; Négyesi Lajos: A ménfői csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107/3. 1994. 136–146. (továbbiakban Négyesi, 1994.), itt jelesül: 136–138.; Makk, 1996. 76–77.; Müller, Ernst: *Das Itinerar Kaiser Heinrichs III. (1039–1056) mit besonderer Berücksichtigung seiner Urkunden*. (Historische Studien 26.) Berlin, 1901. 50.

26 ÁKÍF 223., 252–254.; Kiss, 1891. 44–48.; Pauler, 1899. I. 86–88.; Négyesi, 1994. 138–145. A német király aug. 24-én már a thüringiai Merseburgban tartózkodott: UH III. 158.

1045. máj. második fele: III. Henrik német király magyarországi látogatása

III. Henrik német király 1045. május közepén – az előző év nyarán trónjára általa visszasegített – (Orseolo) Péter meghívására, nagyobb létszámú fegyveres kísérettel jött Magyarországra.²⁷ A magyar uralkodó kivételes tisztelettel, mélyen megalázkodó hódolattal, feltehetően Székesfehérvárott fogadta Henriket, majd pünkösöd ünnepén, május 26-án formálisan is annak hűbéresévé lett. A királyságot, illetve a legfőbb világi hatalmat jelképező, – általánosan I. István személyes tulajdonának és uralkodói attribútumának tekintett – aranyozott lándzsát az egybegyűlt sokaság előtt átnyújtotta Henriknek, ezzel nyilvánvalóvá téve és egyértelműen vállalva, hogy alárendeltjének és vazallusának tekinti, valamint elismeri magát, aki azután azt nyomban visszaadta neki, ezzel szimbolikusan kifejezve, mint annak jog szerinti ura, hűbérül adja neki az országot. Péter a szomorú ceremónia után hatalmas mennyiségű arannyal ajándékozta meg jótevőjét, aki az egész kapott kincset szétszította az előző évi ménfői csatában zászlói alatt harcolt vezéreinek és katonáinak, majd sietve, legkésőbb június első napján hazatért a Birodalomba.²⁸

1046, ősz?–1057 eleje: Edmund és Edward angolszász hercegek – száműzetésük alatti – magyarországi tartózkodása

Edmund és Edward hercegek, II. Edmund angol király (1016) – csecsemő koruk óta külföldi száműzetésben élő – fiai András magyar herceg kíséretében, minden bizonnyal annak serege alvezéreiként, 1046 őszén a Kijevi Ruszból jöttek Magyarországra.²⁹ A két herceg és András sokéves kényszerű kijevi tartózkodásuk idején I. Jaroszláv kijevi nagyfejedelem (1016–1018, 1019–1054) udvarában ismerte meg egymást, majd

27 ÁKÍF 224., 255., 391.; Pauler, 1899. I. 89–90.; Kepp, 1903. 43.

28 Pauler, 1899. I. 89–90.; Makk, 1996. 78.; Kovács László: A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata. *Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve*, 21. Bp., 1970. 141. Henrik jún. 3-án már a Sankt-Pölten melletti Perschlingben (Ostmark, ma Ausztria) keltezett, ld. URKK No 1527.

29 CFH II. 930.; III. 2035–2036., 2129–2130. A hercegek rendkívül kalandos életéhez: Ronay, Gabriel: *The lost King of England. The East European adventures the Edward the Exile*. Woodbridge, 1989.; Laszlovszky József: Angolszász hercegek a 11. századi Magyarországon. In: Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban*. I. Máriabesnyő [Gödöllő], 2008. (továbbiakban Bárány – Laszlovszky – Papp, 2008.) 41–62. (továbbiakban Laszlovszky, 2008/a), különösen: 41–42., 57–58.

vélhetően 1043 táján Edward és a magyar trónkövetelő között közelebbi fokú házassági rokonság, sógori kapcsolat létesült, minthogy mindketten néhai Liudolf derlingau-i gróf és frízöldi örgróf (1028–1038) egy-egy leányát, III. Henrik német-római császár – szintén Kijevben menedéket nyert – anyai unokahúgát vették nőül.³⁰ András gyors győzelme és trónra lépése, illetve – valószínűleg 1047 első hónapjaiban történt – megkoronázása után a két herceg a magyar udvarban maradt, és ott letelepedve az új király elitjének legtekintélyesebb tagja lett. Edward felesége, Agáta hercegnő nagy valószínűség szerint nővére, a magyar uralkodó hitvese társaságában, csak I. András (1046–1060) hatalomátvételi kísérletének sikerét, valamint a pogánylázadás 1046 végi leverését követően érkezett Magyarországra. Edmund herceg feltehetően az 1052–1053 körül meghalt, és magyar földön temették el, míg Edward – apai nagybátyja, I. Edward király (1042–1066) hívására, aki nem lévén gyermeke, utódául kívánta kijelölni – 1057 elején, mintegy négy emigrációban töltött évtized után, hitvesével és három kiskorú utódával hazaindult Angliába.³¹ A Német-római Birodalom területén III. Henrik császár azonban elfogatta, és így csak néhány hónapi fogság után folytathatták útjukat szülőföldjére, ahová végül 1057 augusztusában érkeztek meg. A herceg két nappal partraszállását követően, mielőtt találkozhatott volna rokonával, az uralkodóval – legalábbis igen gyanúsnak látszó körülmények között – hirtelen elhunyt.³²

1050. jan./febr.: (III., Hohenlohei) Gebhard regensburgi püspök támadása Magyarországra nyugati határszéle ellen

(III.) Gebhard regensburgi püspök 1050 elején, valószínűleg januárban, esetleg február első felében, Ostmark felől tört be kisebb bajor sereg élén Nyugat-Magyarországra, majd némi pusztítás és rablás után gyorsan

30 Vajay Szabolcs: Skóciai Szent Margitról... In. *Magyarok Kelet és Nyugat metszésvonalán*. Nemzetközi történetészkonferencia előadásai. Esztergom, 1991. ápr. 13–15. Szerk. Beke Margit – Bárdos István, Esztergom, 1994. 115–128.; Idem: Még egy királynénk...? I. Endre első felesége. *Turul*, 72/1–2. 1999. 17–23.; Laszlovszky, 2008/a, 49.; Laszlovszky József: Skóciai Szent Margit és az angol–magyar kapcsolatok. In. Bárány – Laszlovszky – Papp, 2008. 63–90., különösen: 72.

31 Edmund herceg 1052 körüli – magyarországi – elhunytja az alapján látszik igen valószínűnek, hogy 1054-ben, fivére hazahívása kapcsán az ő nevét egyetlen forrásunk sem említi.

32 Laszlovszky, 2008/a, 41.; Laszlovszky József: Angolszász koronázási ordo Magyarországon. In. Bárány – Laszlovszky – Papp, 2008. 91–113. (továbbiakban Laszlovszky, 2008/b), különösen: 104–105.

kivonult csapataival.³³ A támadást a magyarok néhány héten belül – jóval tetemesebb károkat okozva – viszonzták az Ostmarki Őrgrófság területén.³⁴

1051. szept.: *III. Henrik német-római császár negyedik Magyarország elleni hadjárata*

III. Henrik császár 1051 szeptemberében, nem sokkal azután, hogy elutasította I. András király békeajánlatát, annak fegyveres alávetése céljából újabb, hatalmas erőket mozgósító hadműveletet indított Magyarország ellen.³⁵ A Birodalom egészéből és a hűbéres államokból összegyűjtött, több tízezres létszámú hadserege két útvonalon tört be az országba: (III.) Gebhard regensburgi püspök, Welf karintiai herceg, veronai Őrgróf (1047–1055) és I. Břetislav cseh fejedelem a Morva felől, a Duna északi partján nyomult előre, míg maga a császár – a főerőkkel nagyot kerülőt téve – Ostmark keleti területein keresztül, a Zala forrásvidékén, délnyugati irányból vonult fel. A csapatok utánpótlását a Gebhard parancsnoksága alá rendelt folyami hajóhad a Dunán szállította. Henrik serege akadálytalanul törte át a gyeput és nyomult előre – alkalmasint – Egerszegen, Tapolcán és Veszprémen keresztül. Élelmet, takarmányt azonban sehol sem talált, mert András király csapatai idejekorán messze földön minden emberi és állati táplálékot elhordtak, vagy megsemmisítettek, sőt az útjába eső településeket is kiürítették, így a császár szinte egy valóságos pusztaságon át volt kénytelen folytatni útját. A német sereg Székesfehérvárig jutott el, talán hozzá is kezdett ostromához, azonban a már-már kibírhatatlan élelemhiány, valamint a magyarok szakadatlan és egyre intenzívebb, főként éjjelente végrehajtott támadásai miatt Henrik végül kénytelen volt feladni tervét, és Mór, illetve Győr irányában sietve megkezdte a visszavonulást. Nehezen, kemény, komoly vérveszteséggel járó küzdelmek árán jutott ki a Kisalföldre, itt azonban további erőpróbák vártak rá: minden nagyobb vízfolyáson való átkelésért újabb kimerítő

33 ÁKÍF 225.; *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemlről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta a kötetet szerkesztette Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) Szeged, 2006. (továbbiakban ÍF 1050) 71., 269.; Kiss, 1891. 181–182.; Pauler, 1899. I. 98.; Meyndt, J[ohann] G.: *Heinrich III. und König Anrdeas I. Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn*. Leipzig, 1870. (továbbiakban Meyndt, 1870.) 31–33.

34 Meyndt, 1870. 32–33.

35 ÍF 1050, 12., 72., 269.; Meyndt, 1870. 37–40.; Kiss, 1891. 187–188.; Kepp, 1903. 51–52.; Pauler, 1899. I. 98–99. A császár aug. 16-án még csak Passauban volt: URKK No 1622.

harcokat kellett vívnia. Henrik – a végletekig elcsigázott, legyengült, demoralizált és alaposan megfogyatkozott hadai élén – október közepe körül, Mosonvár táján hagyta el az országot.³⁶

1051. ősz/tél vagy 1052. aug.–szept.; 1053: Hugo cluny-i bencés nagyperjel szentszéki *nuntius* és Richardus püspök magyarországi tevékenysége

Hugo (Hugues de Semur/Cluny) szerzetes, mint IX. Leó pápa *nuntiusa* 1051 őszén, vagy utolsó heteiben, esetleg a következő év augusztusában, vagy szeptemberében egy bizonyoson Richardus püspökkel – akit vélhetően Tarbes főpapjával (1036–1056?) azonosíthatunk – érkezett a Magyar Királyságba, hogy a hatalmas birodalmi sereg élén az országba tört III. Henrik császár és I. András magyar uralkodó között békét hozzon létre. A küldetés időpontja és részletei körüli bizonytalanságot elbeszélő forrásaink vonatkozó közléseinek ellentmondásossága okozza, így elképzelhető, hogy arra Henrik második, Pozsony ostromával elakadt támadása idején került sor. Hugót hazaútja során egy közelebről ismeretlen német herceg, alighanem I. Konrád bajor uralkodó (1049–1054) fogságba ejtette, majd innét kiszabadulva, 1053-ban egy rövidebb időre visszatért – a nyilván biztonságosabbnak gondolt – Magyarországra, András király udvarába.³⁷

1052. júl. vége–szept. eleje: *III. Henrik német-római császár ötödik magyarországi hadjárata*

III. Henrik, azon célból, hogy az országot a Birodalom hűbéresévé tegye, nem kevésbé pedig feltehetőleg, hogy előző évi eredménytelen hadjáratának kudarcáért elégtételt vegyen, 1052 augusztusában ötödik alkalommal is támadást intézett a Magyar Királyság ellen.³⁸ Csakúgy, mint egy évvel korábban, csapatait ezúttal is nagy hajóhad kísérte a Dunán az ellátmánnyal, míg maga a császár a szárazföldi erők élén a folyam északi partján, Bécs felől, valószínűleg augusztus legelső napjaiban tört be az országba. Az offenzíva és az előnyomulás mindjárt a határ innenső oldalán, feltehetően már a betörés első napján abbamaradt, Henrik ugyanis úgy döntött, csak az 1042. évi harcok óta újra felépült és jelentősen

36 Henrik császár okt. 25-én már Hainburgban keltezett: URKK No 1623.

37 Csákó, 2015. 400., 406.; Veszprémy, 2017. 68.

38 Íf 73., 212., 270.; Kiss, 1891. 341–342.; Pauler, 1899. I. 102. A császár júl. 24-én még Ostmark középső részén, Persenbeugban (ma Persenbeug-Gottsdorf) tartózkodott, ld. Rk X–XII. No 2433.

megerősített Pozsonyvár elfoglalása után folytatja útját az ország belső területei felé. Az ostrom azonban a támadó erők nagy létszáma ellenére hetekig semmi komolyabb eredménnyel nem járt, ugyanakkor egy éjszaka néhány merülésben jártas magyar vitéz a vár alatti folyószakaszon az utánpótlás jó részével horgonyzó flottája hajóit megfúrta, és ilyen módon elsüllyesztette. A seregben, amelyet I. András könnyűlovas egységei valószínűleg folyamatosan, éjjel-nappal rajtaütésekkel zavartak, hamar felütötte fejét az éhínség és a demoralizáltság, így szeptember eleje táján, amikor mintegy öt heti sikertelen ostrom után váratlanul megjelent táborában IX. Leó pápa (1049–1054), Henrik könnyen ráállt a fegyvernyugvás megkötésére. A harctevékenység egyezményes szüneteltetését kihasználva, a pápa tanácsára azonnal meghátrált, és hadaival valószínűleg szeptember első napjaiban Bécs irányában kivonult az országból.³⁹

1052. aug. vége–szept. eleje: IX. Leó pápa magyarországi tartózkodása

IX. (Szent) Leó pápa 1052 augusztusának utolsó napjaiban – egyes vélemények szerint I. András kérésére – a Német-római Birodalomból, Ostmark felől érkezett Magyarországra, hogy III. Henrik császár és a magyar uralkodó között személyesen közvetítsen a béke érdekében.⁴⁰ Itt-tartózkodása egészen kivételes jelentőségű és egyedülálló, tekintve, hogy a katolikus egyház feje ezt követően – nagy valószínűség szerint – bő 900 évig, jelesül egészen 1991-ig nem járt Magyarországon. Leó valószínűleg augusztus vége táján lépett magyar földre, és haladéktalanul Pozsony vára alá sietett, amelyet a császár akkor már nyolc hete ostromolt, mindhiába. Nyilván részint emiatt is viszonylag gyorsan sikerült rábírnia Henriket, hogy – feltehetően a magyarok által fizetendő évi adó fejében – hagyjon fel a hadakozással, és vonuljon haza seregével, e korábban elvben vállalt feltétel teljesítését azonban, bizonynyal az immár neki kedvező hadihelyzet miatt András király kereken megtagadta. Erre a pápa a magyar uralkodót, akivel egyébként alkalmasint személyesen is találkozott, *excommunicatio*val fenyegette meg, de végül letett róla, majd

39 Kiss, 1891. 346–350. Pauler, 1899. I. 102.; *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* I. kötet. 1–2. rész. Főszerk. Székely György, Bp., 1984. (a vonatkozó rész Györffy György munkája; továbbiakban MOT) 858.

40 CFH I. 173.; III. 2443.; ÍF 1050, 13–14., 270.; Kiss, 1891. 341.; Pauler, 1899. I. 102. Az 1087-ban szentté avatott pápa életéhez: Mann, Horace K[inder] : *The Lives of the Popes in the Middle Ages.* 6. London, 1925. 19–182.

zeptember első hetében, a Bécs felé visszavonuló birodalmi sereggel, az újfent kudarcot vallott Henrik császár kíséretében elhagyta az országot.⁴¹

1053. ápr./szept.–1054; 1054–1055. dec. 15.: Konrád volt bajor herceg magyarországi emigrációja

Konrád (gyakran rövidült/becézett alakban: Kuno) lett bajor herceg (I., 1049–1053) 1053 közepe táján, kevéssel azt követően menekült Magyarországra, hogy III. Henrik császár az év április derekán, a merseburgi birodalmi gyűlésen megfosztotta hercegségétől.⁴² Konrád régóta viszálykodott (III.) Gebhard regensburgi püspökkel, és ellenségeskedésük olyannyira elfajult, hogy végül magának a császárnak kellett közbelépnie. III. Henrik 1053 húsvétján, az említett merseburgi gyűlésen a főpap javára ítélte, Konrádot pedig elmarasztalta, és letette a bajor hercegi méltóságából. Konrád előbb visszahúzódott birtokaira és szervezkedni kezdett, majd – egy jelentősebb fegyveres csoport élén, Karintián keresztül – Magyarországra szökött. I. András király szívesen befogadta a vele érkezett német harcosokkal együtt, és amikor a császárral folytatott és kezdetben ígéretes béke-előkészítő tárgyalások az év novemberében – feltehetően épp Konrád határozott közbeavatkozása miatt – megszakadtak, a magyar uralkodó őt bízta meg a Karintia elleni hadjárat vezetésével. Konrád nagy létszámú sereggel 1054 folyamán két ízben is betört a Birodalom délkeleti tartományába, majd a következő év tavaszán otthoni hívei segítségével titokban kapcsolatba lépett a III. Henrik megbuktatására szerveződő, meglepően kiterjedt összeesküvés vezetőivel. Egyes vélemények szerint a pártütők azt tervezték, hogy a Magyarországon élő ex-herceget választják királlyá Henrik ellenében, és már csaknem ki is robbantották a lázadást, amikor Konrád – feltételezhetően december 15-én – váratlanul meghalt. Kölnben, a Sancta Maria ad gradus-székesegyházban temették el.⁴³

41 Kiss, 1891. 350.; MOT 858.; Makk, 1996. 88–89.; Kohnle, Armin: *Abt Hugo von Cluny (1049–1109)*. (Beihefte der Francia 32.) Sigmaringen, 1993.; Csákó, 2015. 400–402.

42 CFHI. 222., 494., 693.; ÍF 1050, 14., 73–74.; Pauler, 1899. I. 103.; Makk Ferenc: Megjegyzések I. András történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 90. Szeged, 1990. 23–40. (továbbiakban Makk, 1990.), itt: 34.

43 CFHI. 149., 222., 693.; ÍF 050, 1415.; Steindorff, Ernst: *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III.* II. (Jahrbücher der Deutschen Geschichte.) Leipzig, 1881. 180., 222–223., 318–321.; Pauler, 1899. I. 103–104.; Makk, 1990. 34–35. Konrád elhunytának feltételezett, meglehetősen bizonytalan időpontjára: *Geschichtsquellen*

1054: (Szent) Lietbert cambrai-i püspök magyarországi tartózkodása szentföldi zarándoklata alkalmával

(Szent) Lietbert (Lietbert de Lessines) cambrai-i püspök (1051–1076) 1054-ben, palesztínai zarándoklata során – minden bizonnyal a szokásos Duna-menti útvonalon haladva, Ostmark felől – érkezett Magyarországra. I. András király szívélyesen fogadta és segítette, illetve továbbutazásában is támogatta a francia püspököt, aki minden bizonnyal a Bizánci Birodalom észak-balkáni területein keresztül folytatta útját a Szentföld felé.⁴⁴

1055 dereka–második fele: Vratislav olomouci herceg magyarországi emigrációja

Vratislav olomouci herceg (1055, 1055–1061), a későbbi cseh fejedelem, majd király (fejedelem: 1061–, király: 1085–1092) kevéssel atyja, I. Břetislav fejedelem (1034–1055) 1055. január közepén történt elhunytá után – feltehetően az év közepe táján – menekült Magyarországra erőszakos és igen szeszélyes természetű bátyja, II. Spytihněv fejedelem (1055–1061) elől.⁴⁵ I. András király vendégszeretően és barátságosan fogadta a herceget, aki a kedvezőtlen hazai hírekről értesülve, úgy döntött: tartósan a magyar udvarban marad. Viselős felesége mindeközben Spytihněv fogságába került, aki végül a cseh előkelők közbenjárására szabadon engedte, de az asszony, a minden bizonnyal az elszenvedett súlyos fizikai, és főképp lelki megpróbáltatások miatt megindult koraszülésben, magzatával együtt elhunyt. Vratislav kis idő múltán – állítólag András király kezdeményezésére – nőül vette annak leányát, Adelheid hercegnőt, majd az esetleges magyar támadástól tartó bátyja hívására, még ugyanazon év folyamán hazatért, és visszakapta morvaországi hercegi tartományát.⁴⁶

Deutschlands. IV. Herausgegeben von Boehmer, Johann Friedrich. (Fontes rerum Germanicarum.) Stuttgart, 1868. 314.

44 CFHI. 494.; III. 2464–2465.; Eckhardt Sándor: I. Endre francia zarándokai. *Magyar Nyelv*, 38/1–2. 1936. 38–40.; Terplán Zoltán: *A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyar Királyság*. Bp., 2012. (továbbiakban Terplán, 2012.) 38.; Veszprémy, 2017. 67.

45 ÍF 1050, 279.; CFH I. 222.; III. 1990. A herceg 1055. ápr. 20-án még bizonyosan közép-morvaországi tartománya székhelyén, Olomoucban tartózkodott: Ld. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. I. Ab annis 896–1199. Studio et opera Antonii Boczek. Olomouci, 1836. (továbbiakban: CDEM I.) 132–133.

46 CFH I. 222.; ÍF 1050, 279–280.; Pauler, 1899. I. 104–105.

1055/1056– 1058. aug. 2.: (Schweinfurti) Judit özvegy cseh fejedelemné magyarországi emigrációja

Judit fejedelemné, I. Břetislav cseh fejedelem özvegye nagy valószínűség szerint 1055 közepe táján, vagy 1056 folyamán jött Magyarországra, I. András király udvarába, miután elsőszülött fiával, az egyes vélemények szerint kimondottan németgyűlölő II. Spytihněv fejedelemmel származása miatt és egyéb, személyes okokból kibékíthetetlen ellentétbe került és az száműzte.⁴⁷ A magyar uralkodó ifjabb fiához, Vratislavhoz hasonlóan őt is szívélyesen befogadta, majd – feltehetően leginkább politikai számításból, annak érdekében, hogy e gesztus által is elősegítse a közeledést a Német-római Birodalom és a Magyar Királyság között – beleegyezett a mintegy tíz évvel korábban általa megbuktatott, és azóta minden bizonnyal fogságában élő, szerencsétlen sorsú előde, Péter és Judit házasságkötésébe. Judit egy-két évi együttélés után, 1058. augusztus 2-án meghalt. Fia, Vratislav olomouci herceg testét hazavitette, és Prágában, a Szent Vitus- és Vencel-székesegyházban, első férje mellett temettette el.⁴⁸

1058/1059: Ealdred worcesteri püspök magyarországi tartózkodása

Ealdred worcesteri püspök (1046–1061), a későbbi yorki érsek (1061–1069), I. Edward angol király rendkívül befolyásos főembere és diplomatája 1058-ban vagy a következő év első felében a Szentföldre való zarándoklata során – minden bizonnyal Ostmark felől, Pozsony vidékén – érkezett Magyarországra.⁴⁹ A prelátus néhány évvel korábban, 1054-ben a száműzött Edmund herceg és családja hazatérése érdekében

47 CFH I. 223.; III. 1191.; ÍF 1050, 281. Judit 1055. ápr. közepén még Olomoucban volt, csak ezt követően jött Magyarországra. Ld. CDEM I. 133.; Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. In. *Székesfehérvár évszázadai*. I. Szerk. Kralovánszky Alán. (István király Múzeum közleményei. A. sorozat, 13. sz.) Székesfehérvár, 1967. 94–95.

48 CFH I. 223.; ÍF 1050, 281.; Kádár Tamás: Az Árpád-házi uralkodók és az országglásuk idején hercegi címmel különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. *Fons*, 19/1. 2012. 57–108. (továbbiakban Kádár, 2012.), e helyütt: 68.

49 CFH III. 2036., 2130. Ealdred püspök/érsek pályájára: Cooper, Janet M.: *The last four Anglo-Saxon Archbishops of York*. (Borthwick Papers. No 38.) York, 1970. 23–29.; King, Vanessa: Ealdred, Archbishop of York: the Worcester Years. *Anglo-Norman Studies*, 18. 1995. 123–137.; Tinti, Francesca: *Sustaining Belief. The Church of Worcester from c. 870 to c. 1100*. Farnham, 2010. 53–55.

Kölnben – az angol uralkodó megbízásából – folytatott hosszas tárgyalásai alkalmával intenzív összekötetésben állt a magyar királyi udvarral, így ott minden biztonnyal szívesen, barátian fogadták. Egy kutatói felvetés szerint kevéssel Salamon, András király fia és Judit hercegnő, III. Henrik német-római császár leánya – a határ közelében, talán Mosonvár környékén megrendezett – ünnepélyes eljegyzése (vagy házasságkötése) előtt ért Magyarországra, és azon részt is vett. Útját vélhetően a Bizánci Birodalom észak-balkáni területein át folytatta Palesztína felé, ahová szerencsésen eljutott.⁵⁰

1060 kora ősze–1061/1062: Eppo zeitz-naumburgi püspök, Vilmos meissenai örgróf, Ernő ostmarki örgróf, valamint Poto pottensteini gróf magyarországi tartózkodása

Eppo (Eberhard) zeitz-naumburgi püspök (1045–1079), Vilmos meissenai örgróf (1046–1062) és weimari gróf (1039–1062), Ernő ostmarki örgróf (1055–1075), valamint Poto pottensteini gróf (†1104) I. András magyar király kérésére, annak megsegítése céljából, a német birodalmi kormányzat vezetőinek utasítása szerint valószínűleg 1060 kora őszen, egy jelentősebb csoportosítással vonult Magyarországra.⁵¹ A német előkelők által vezetett sereg egyesülve András király saját haderejével, néhány héttel később betört a bátyja uralmának megdöntésére szervezkedő Béla herceg ország részébe, de a Tiszántúl északi részén október közepe táján döntő vereséget szenvedett annak csapataitól. Eppo püspök, Vilmos és Poto gróf számos más birodalombeli előkelővel együtt fogságba esett, András pedig, miután maradék erőivel megpróbált Ostmarkba menekülni fivére előtt, a nyugati gyepük közelében egy kisebb összecsapásban szintén alulmaradt és ugyancsak Béla kezére került, majd nem sokkal azután meg is halt. I. Béla (1060–1063) a trón elfoglalását követően, minden biztonnyal, hogy e gesztussal is jelezze békés szándékait, Eppet váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta. 1061-ben, miután barátság alakult ki köztük, és az eljegyezte leányát, Vilmos örgróft is elengedte a fogságból, majd

50 Laszlovszky, 2008/b, 104–105. Ealdred talán már első, meghíusult zarándoklata alkalmával, 1053-ban – Sweyn Godwinson angolszász főúr társaságában (?) – is járt Magyarországon. Ld. Veszprémy, 2017. 68–69.

51 ÍF 1050, 77–78., 102–103., 371–372.; Meyer von Knouau, Gerold: *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich IV. und Heinrich V.* Band I–IV. (Jahrbücher der Deutschen Geschichte.) Leipzig, 1890–1903. (továbbiakban Meyer I–IV.) I. 193.; Kepp, 1903. 59. Eppo püspök életrajzához: *Germania Sacra. Historisch-statistische Beschreibung der Kirche des alten Reiches.* Neue Folge 35/2. Das Bistum Naumburg 1. Die Diözese 2. Bearbeitet Heinz von Wiessner, Berlin – New York, 1998. 743–748.

– feltehetően már a következő évben – valamennyi még magyar földön raboskodó német úrnak engedélyezte a szabad hazatérést.⁵²

1063. szept. első fele–vége: *IV. Henrik német király első magyarországi hadjárata*

IV. Henrik német király (1056–, német-római császár: 1084–1106) gyámjai, Adalbert brémai és hamburgi érsek (1043–1072), valamint II. (Szent) Anno kölni érsek (1056–1075) tanácsára, illetve a sógora, Salamon érdekében való mielőbbi fegyveres beavatkozást úgyszintén sürgető délnémet fejedelmek – az augsburgi birodalmi gyűlésen meghozott – döntése nyomán 1063. szeptember első felében nagy sereggel vonult be Magyarországra.⁵³ A fiatal német uralkodó első hadjáratán részt vett Adalbert érsek, a sereg tényleges vezéréként II. (Nordheimi) Ottó bajor herceg (1061–1070), aki az I. Béla király elleni támadás, illetve Salamon trónra emelésének legfőbb szószólója volt, valamint számos sváb, bajor, ostmarki és karintiai előkelő. A sereg, amelyben Henrik oldalán ott volt Salamon, és minden valószínűség szerint annak anyja, Anasztázia királyné is, a Duna jobb partján előnyomulva Moson várát vette ostrom alá, majd miután azt – feltehetően szeptember második hetében – gyorsan elfoglalta, és Béla király hirtelen halálát követően a magyar védelem lényegében összeomlott, teljesen szabadon, akadálytalanul hatolt az ország belsejébe. Henrik csapataival a legrövidebb úton Székesfehérvárra vonult, ahol Salamont (1063–1074) sietve, még a hónap utolsó harmadában királlyá koronáztatta. A feltűnően gyorsan lezajlott királyavatási ceremónia után az özvegy királyné fia nevében gazdagon megajándékozta a német vezéret, majd a birodalmi sereg, ugyanolyan sebesen és háborítatlanul,

52 ÍF 1050, 77–78., 104.; Pauler, 1899. I. 108–109.

53 ÍF 1050, 81., 212.; Pauler, 1899. I. 111.; Kepp, 1903. 62–63.; Boshof, Egon: *Das Reich und Ungarn in der Zeit der Salier. Ostbairische Grenzmarken*, 28. Passau, 1986. 185–186. IV. Henrik életéhez és uralkodásához: I[an] S[uart] Robinson: *Henry IV of Germany, 1056–1106*. Cambridge – New York – Melbourne, 1999. A brémai és hamburgi metropolita életrajzához: Maschke, Erich: Adalbert von Bremen. In: *Die Welt als Geschichte. Ein Zeitschrift für universalgeschichtliche Forschung*. 9. Heidelberg, 1943. 25–45. Az 1183-ban szentté avatott Anno érsek életéhez: Linder, Theodor: *Anno II der Heilige, Erzbischof von Köln (1056–1075)*. Leipzig, 1869.; Jenal, Georg: *Erzbischof Anno II. von Köln (1056–75) und sein politisches Wirken. Ein Beitrag zur Geschichte der Reichs- und Territorialpolitik im 11. Jahrhundert*. I–II. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 8.) Stuttgart, 1974–1975.

KÁDÁR TAMÁS

ahogy a magyar koronázóvárosig menetelt, alkalmasint jó pár nappal szeptember vége előtt, Bécs irányában elhagyta az országot.⁵⁴

1064 második fele?; 1065. júl.: (I.) Szigfrid mainzi érsek, Vilmos utrechti, Ottó regensburgi, valamint Günther bambergi püspök magyarországi tartózkodásai

(I.) Szigfrid mainzi érsek (1060–1084), (I.) Vilmos utrechti (1054–1076), Ottó regensburgi (1061–1089) és Günther bambergi püspök (1057–1065) szentföldi zarándoklatuk során, 1064–1065 folyamán feltehetően két ízben is útba ejtették a Magyar Királyság területét.⁵⁵ A német prelátusok először valószínűleg 1064-ben, ősz körül, többezres, túlnyomó részt a Német-római Birodalomból összegyűlt zarándoksereg élén vonultak át az országon, majd hazatérőben, a következő év júliusában, valószínűleg a Szerémségben, talán Belgrád vidékén léptek ismét magyar földre. Günther püspök nem sokkal ezután súlyos betegségbe esett, és folytatva útját főpaptársaival – egyes vélemények szerint Sopronban – július 23-án elhunyt. Három főpaptársa, Günther holttestével, még inkább sietve, bizonyonnal néhány napon belül távozott az országból.⁵⁶

1073 legvége–1074 dereka: (Eppensteini) Markvard karintiai herceg magyarországi tartózkodása Salamon király szolgálatában

(Eppensteini) Markvard karintiai herceg (1073–1076), krajnai és isztriai örgróf (1070–1076) IV. Henrik megbízásából annak sógora, Salamon király megsegítésére 1073 utolsó heteiben jött Magyarországra egy jelentősebb létszámú, vélhetően karintiaiakból és stájerékből álló csoportosítás élén.⁵⁷ Valószínűleg a január 1. körüli napokban, Zala vármegye

54 ÍF 1050, 81–82., 212–213.; Meyer I. i. m. 352.; Pauler, 1899. I. 112.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Bp., 1986. (továbbiakban Kristó, 1986.) 62.; Robinson, 1999. 53. II. Ottó herceg életéhez: Vogeler, Adolf: *Otto von Nordheim in den Jahren 1070–1083. Beitrag zur Geschichte König Heinrich's IV.* Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Philosophischen Doctorwürde an der Universität Göttingen. Minden, 1880.

55 ÍF 1050, 82–84., 105.; CFH III. 2311. (I.) Szigfrid érsek pályájához: Rudolph, Rainer: *Erzbischof Siegfried von Mainz (1060–1084). Ein Beitrag zur Geschichte der Mainzer Erzbischöfe im Investiturstreit*. Frankfurt am Main, 1973.

56 ÍF 1050, 82–84.

57 ÍF 1050, 388.; Makk, 1996. 101.; Báling Péter: Svatopluk és a mogyoródi ütközet. Szempontok egy historiográfiai vitához. In: *Micae mediaevales VIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Kis Iván – Kozák

területén találkozott a hercegekkel való leszámolásra készülő királlyal, ahol is csapatával együtt zsoldjába szegődött, és azonnal egyik legbefolyásosabb tanácsadója lett. Vid bácsi ispán mellett állítólag ő buzdította Salamont arra, hogy ragadjon fegyvert, és teljes erejével haladéktalanul vonuljon Géza ellen. A német zsoldoskontingens élén részt vett a kemeji síkon február 26-án megvívott, majd a március 14-i, Kerepes melletti, döntő vereségükkel zárult csatában is. Maga itt súlyosan megsebesült, és Gézáék fogságába esett. Szabadságát feltehetően azt követően, hogy a hercegek – egy gyors hadjárat során – az ország egészét uralmuk alá vetették, még ugyanazon év folyamán visszanyerte, és hazatért Karintiába.⁵⁸

1074. febr. vége–márc.: Ottó olomouci herceg részvétele a magyarországi belháborúban

Ottó (Ota) olomouci herceg (1061–1087), sógora, Géza nyitrai és bihari herceg (1064–1074) hívására 1074. február utolsó napjaiban jött cseh–morva seregével Magyarországra, hogy rokonainak – Salamon király ellenében – személyesen nyújtson segítséget.⁵⁹ Ottó, akit Géza megbízásából László herceg hívott magyar földre, március 14-én csapataival részt vett a Mogyoród nevű „hegy” mellett vívott csatában, és a jobbszárny vezéréként fontos szerepe játszott a hercegek fényes győzelmében. Miután Géza és László bőségesen megjutalmazták, seregével valószínűleg néhány héten belül hazatért Morvaországba.⁶⁰

Kígyóssy Szabolcs László – Veres Kristóf György – Veszprémy Márton. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 13.) Bp., 2019. 13.

58 ÍF 1050, 393–395.; Pauler, 1899. I. 126–127.; Makk Ferenc: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 84. Szeged, 1987. 39. Megjegyzendő, hogy a Képes Krónika Salamon külhoni támogatói között említ egy Svatopluk nevű vezért is, aki a csehek élén harcolt a Kerepes–mogyoródi csatában, és szintén a győztes Géza fogságába esett (ÍF 1050, 395.).

59 ÍF 389–390.; Pauler, 1899. I. 123–125.; Bartalos Gyula: *Magyarország önállóságának és függetlenségének kivívása 1074 és 1075-ben a Csörszárók, mint haditényezőnek felhasználása által*. Eger, 1910. 68–69.; Karácsonyi János: *Szent-László király élete*. Bp., 1926. (továbbiakban Karácsonyi, 1926.) 24.

60 Karácsonyi, 1926. 26–27.; MOT 881.; Kristó, 1986. 65.

1074. aug. második fele–szept. vége: *IV. Henrik német király második magyarországi hadjárata*

IV. Henrik király – az egyébként kedvezőtlen külpolitikai és stratégiai helyzet dacára, végül engedve sógora, a trónjától megfosztott Salamon folyamatos sürgetésének – 1074 augusztusában ismét hadjáratra indult Magyarország ellen.⁶¹ Főhűbéresei azonban (Peilsteini) Sieghard aquileai pátriárka (1068–1077) és néhány világi előkelő kivételével csaknem valamennyien elszabotálták, avagy nyíltan megtagadták a hadműveletben való részvételt, így Henrik csupán saját udvari zsoldoscsapatai élén vonult fel és tört be az országba a hónap második felében, ezúttal a Duna északi partján, Pozsony irányában. Salamon természetesen ekkor is oldalán, vezérkarában volt, és annak számos híve csatlakozott a német sereghez. A birodalmi csapatok a jelek szerint könnyedén nyomultak előre és keltek át a Vágon, a Garamon, majd az Ipolyon is és szeptember dereka táján egészen Vácig törtek. Ott, a Dunakanyar térségében azonban a sereg élelmiszerkészletei teljesen elfogytak, az utánpótlást ugyanakkor a Pozsony alatt elakadt hajókról nem tudták biztosítani, ráadásul egy járvány is felütötte a fejét a katonák között. I. Géza király (1074–1077) értesülve Henrik szorult helyzetéről ekkor titokban kapcsolatba lépett Sieghard pátriárkával, valamint több más befolyásos német főemberrel és állítólag megvesztegette azokat, hogy Henriket bírják rá a hazavonulásra. Ezek aztán – forrásaink szerint – egy ügyes, bizalmas embereik révén egy éjszaka pánikot és zűrzavart keltettek a táborban, majd másnap a haditanácson a járvány és az éhínség miatti lázadás veszélyére hivatkozva elérték a királynál, hogy visszaforduljon és vélhetően a Duna bal partján, Bécs felé szeptember végén elhagyja az országot seregével.⁶²

1077 vége–1079?: I. Eckbert formbachi és neuburgi, valamint (III.) Ulrik rattelnbergi gróf magyarországi emigrációja

I. Eckbert formbachi és neuburgi gróf (1067/1070–1109), felesége, Matild (Mathilde von Lambach) karintiai grófnő, és apai unokatestvére, (III.) Ulrik rattelnbergi gróf (1074–1097) feltehetően 1077 vége táján, esetleg a következő év első hónapjaiban számos emberük kíséretében menekült Bajor Hercegségbeli birtokairól Magyarországra, I. László

61 ÍF 1050, 108–109., 123., 213.

62 Pauler, 1899. I. 130–131.; MOT 884–885.; Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. H. n. [Szeged,] 2001. (továbbiakban Kristó–Makk, 2001.) 110–111.

király (1077–1095) udvarába.⁶³ Itt-tartózkodásuk körülményei ismeretlenek, így legfeljebb feltételezhető, hogy 1079 vége előtt visszatértek a Német-római Birodalomba.

1079, máj. vége/jún.?: *IV. Henrik német király harmadik magyarországi hadjárata*

IV. Henrik német király sógora, Salamon támogatása végett, gyaníthatóan annak kérése nyomán, 1079-ben, bizonyos I. Welf bajor herceg és II. Lipót ostmarki örgróf pártütésének elfojtását követően, alkalmasint május vége tájt, harmadszor is betört Magyarországra.⁶⁴ A hadjárat részletei ismeretlenek – még az sem eldönthető, hogy a maga a német uralkodó átlépte-e a határt. Valószínűleg csak egy kisebb létszámú erőt felvonultató, rövid és gyors, talán csak néhány napos offenzívára került sor Pozsony vagy Moson környékén, amely mindössze annyi sikerrel járt, hogy egy időre némileg stabilizálta Salamon helyzetét az ország északnyugati sarkában, Pozsony és Moson vármegye területén.⁶⁵

1079 második fele–1081, illetve 1086: II. Bolesław lengyel király és fia, Mieszko herceg magyarországi emigrációja

II. Bolesław lengyel király (nagyfejedelem: 1058–, király: 1076–1079) az uralma ellen kitört felkelések, valamint az egyes források szerint az élete kioltására szőtt főúri összeesküvés miatt 1079 második felében (esetleg 1080 elején), oldalán fiával, Mieszko herceggel menekült

63 ÍF 1050, 119–121. [120.], 124.; Meyer III. 72–73.; MOT 896.; Makk, 1996. 114.; Robinson, 1999. 178.; Varga, 2003. 145.; Csákó Judit: Szent László uralkodása a nyugati elbeszélő hagyományban. In: Bárány – Pósnán, 2017. 71–117. (továbbiakban Csákó, 2017.), e helyt: 88.; Bradács Gábor: Szent László alakja a középkori német és cseh történetírásban. In: Bárány – Pósnán, 2017. 118–145. (továbbiakban Bradács, 2017.), itt: 131.

64 ÍF 1050, 213.; Pauler, 1899. I. 145.; MOT 896.; Makk, 1996. 116–117.

65 Meyer III. 207.; Karácsonyi János: *Szent László meghódítja a régi Szlavóniát*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 24. kötet, 2. sz.) Bp., 1916. 13.; Makk, 1996. 117. A korábbi szakirodalom egybehangzóan úgy vélekedett, hogy IV. Henrik támadása előtt I. László – Salamon elleni akciója során – a Német-római Birodalomba is betört, és Henrik részint ezen agressziót kívánta megtorolni hadjáratával. A nézet nyilvánvaló tarthatatlanságára, meggyőző érveléssel ld.: Körmeny Tamás: „Midőn télidőben a németek elpusztításának szándékával útra kelt.” Szent László állítólagos 1079-i német hadjáratáról és Guden oklevelének keltezéséről. In: *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Szerk. Kincses Katalin Mária. H. n. [Bp.,] 2018. (továbbiakban Kincses, 2018.) 292–297.

Magyarországra, unokaöccséhez, I. László királyhoz.⁶⁶ A magyar uralkodó az atyjának, I. Béla királynak, családjának és személyének nyújtott korábbi több ízbeni támogatáshoz illő módon, rendkívül szívélyesen fogadta megbukott, trónját elvesztett rokonát, majd állítólag egy nagy északkelet-magyarországi uradalmat bocsátott rendelkezésére. Bolesław minden valószínűség szerint körülbelül 40 éves korában, 1081. április 2-án vagy 3-án – igen homályos, kútfőink vonatkozó közléseinek ellentmondásossága miatt nem eldönthető okból – magyar földön hunyt el, és feltehetően a székesfehérvári Szent Szűz-bazilikában temették el. László király legkésőbb ekkor magához vette a tizenéves Mieszko herceget, és személyesen gondoskodott neveltetéséről, majd 1086-ban vagy a következő évben, amikor atyja híveinek egy csoportja – feltehetően épp László ösztönzésére – annak reményében, hogy származásához méltó fejedelmi birtokhoz juthat, hazahívta Lengyelországba, tekintélyes magyar sereggel bocsátotta vissza szülőföldjére.⁶⁷

1090. jún. második fele: Jaromír-Gebhard prágai püspök rövid magyarországi tartózkodása és elhunyt

Jaromír-Gebhard prágai püspök (1068–1090), I. Břetislav cseh fejedelem legifjabb fia 1090. június második felében jött Magyarországra.⁶⁸ A főpap odahaza évek óta viszálykodott bátyjával, I. Vratislav cseh királlyal (fejedelem: 1061–, király: 1085–1092), aki 1088–1089 táján – feltehetően kizárólag személyes ellenszenvtől és bosszúvágytól fűtve Olomoucban – egy új püspökséget hozott létre, így egész Morvaországot kiszakítva

66 CFH I. 158., 179.; GN 144–146. A II. Bolesław elleni felkelés politikai háttere, körülményei és bukásának eseménytörténete, valamint fő okai máig nem tisztázottak megnyugtatóan. Ld. Grudziński, Tadeusz: *Bolesław Śmiały-Szczodry i biskup Stanisław. Dzieje konfliktu*. Warszawa, 1986. 124–126.; Labuda, Gerard: *Święty Stanisław biskup krakowski, patron Polski*. Poznań, 2000. 63–74. Bolesław estleges székesfehérvári sírhelyére: Kádár Tamás: Megjegyzések, észrevételek I. Károly (Róbert) magyar király házassági és családi kapcsolatainak kérdéséhez. *Turul*, 82/1. 2009. 20.

67 CFH I. 158., 179.; GN 147–148.; Malecziński, Karol: *Bolesław Krzywousty*. Kraków é. n. [1946.] 7.; Bensykiewicz, Krzysztof: *Mieszko Bolesławowicz 1069–1089. Źródła i tradycja historiograficzna*. Kraków, 2005.

68 ÍF 1050, 284.; CFH I. 223.; III. 1991–1992.; Hilsch, Peter: Familiensinn und Politik bei den Přemysliden. Jaromir-Gebhard, Bischof von Prag und Kanzler des Königs. In: *Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag*. Herausgegeben von Mordek, Hubert. Tübingen, 1991. 228–231. A püspök életútjára: Kalhous, David: Jaromír – Gebhard, prážský biskup, a říšský kancléř (1038–1090). (Několik poznámek k jeho životu.) *Mediaevalia Historica Bohemica*, 9. Praha, 2003. 27–45. (továbbiakban Kalhous, 2003.)

a prágai egyházmegyéből. A jogosan felháborodott Jaromír Rómába, a pápához akart utazni, hogy ott, maga panasolja el az őt és püspökségét ért sérelmet, de végül hívei tanácsára előbb Magyarországra jött, hogy László királlyal találkozzék, és támogatását kérje. A püspököt június 20-án, a Duna mentén – talán Komáromban – fogadta a magyar uralkodó, Jaromír azonban alighogy találkoztak, hirtelen rosszul lett, mire László hajón sürgősen a közeli Esztergomba vitette. Állapota az érseki székvárosban a gondos ápolás ellenére folyamatosan romlott, majd válságosra fordult, és végül június 26-án kiszenvedett.⁶⁹

1091: Jaroszlav Szvjatopolkovics turovi herceg – vélelmezhető – első magyarországi tartózkodása

Vélhetően Jaroszlav Szvjatopolkovics herceggel, Szvjatopolk Izjaszlavics turovi fejedelem (1088–1093), a későbbi kijevi nagyfejedelem (1093–1113) fiával azonosíthatjuk a Rurik-dinasztia azon tagját, akit a somogyvári Szent Egyed bencés apátság 1091-ben kiadott alapítólevelében – az ünnepélyes aktus alkalmával jelen volt tanúk között – „*Gerasclausus, filius regis Ruthenorum*” megnevezéssel említenek, illetve egyszersmind I. László király „*gener*”-ének mondanak.⁷⁰ A Rurik-házbeli herceg talán augusztus–szeptember fordulóján, Szent Egyed apát, hitvalló ünnepnapja (szeptember 1.) körül tartózkodott Somogy megye szívében, hazautazásának időpontját találgatni sem tudjuk.

1091 nyara–kora ősze: Teuzo, SS Johannes et Paulus presbiter-bíborosa magyarországi *legatio*ja

Teuzo, SS Johannes et Paulus (Santi Giovanni e Paolo al Celio) presbiter-bíborosa (1088?–1105?) II. Orbán pápa (1088–1099) követeként, *legatus a latere* címmel, valószínűleg 1091 nyarának közepén érkezett Magyarországra, hogy I. Lászlót rábírja: ismerje el a Szentszék

69 ÍF 1050, 284–285.; Dudík, B[eda]: *Mährens allgemeine Geschichte*. II. Brünn, 1863. 443–445.; Pauler, 1899. I. 154.; Kalhous, 2003. 43.; Csákó, 2017. 104.

70 ÍF 1050, 138. A herceget a hazai kutatás többnyire II. Szvjatopolk nagyfejedelem fiának, illetve I. László vejének véli. Ld. Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagy-Becskerek, 1892. (továbbiakban Wertner, 1892.) 205–210.; Karácsonyi, 1926. 74.; Font Márta: I. (Szent) László külpolitikája. *Dunatáj*, 15/4. 1992. 68.; Font, 2005. 134–135. A herceget Györffy Gy. Jaroszlav Szvjatoszlavoviccsal, II. Szvjatoszlav Jaroszlavovics kijevi nagyfejedelem (1073–1076) fiával azonosította. Ld. MOT 938. Jaroszlav később, pontosan nem ismert időpontban, talán 1101 körül volhíniai fejedelem lett.

főhűbérúri jogait a király által néhány hónappal korábban elfoglalt és királyságához csatolt Horvátország felett, valamint hogy tudassa a magyar uralkodóval, amennyiben ragaszkodik új hódítása birtoklásához, köteles vazallusi esküt tenni a Szentszéknek.⁷¹ A bíboros-követ I. László király és az ország több egyházi, valamint világi előkelője társaságában jelen volt a somogyvári Szent Egyed bencés apátság – valószínűleg szeptember 1-jén történt – ünnepélyes felavatásán, egyéb konkrét ténykedéséről azonban nincs ismeretünk. Küldetése a király határozott elzárkózása miatt feltehetően még 1091 kora őszén, gyorsan és eredménytelenül ért véget, sőt, László és II. Orbán viszonya rövidesen olyannyira megromlott, hogy a magyar uralkodó csatlakozott III. Kelemen ellenpápa (1080–1100) támogatóihoz.⁷²

1091 második fele–1092 eleje: Břetislav cseh herceg és trónörökös magyarországi emigrációja

Břetislav, I. Vratislav cseh király első fia, nagybátyjához, Jaromírhez hasonlóan, alig egy évvel a püspök és az uralkodó konfliktusát követően, miután szintén rendkívül súlyos ellentétbe került, majd kibékült atyjával, 1091 második felében, valószínűleg július vége után – számos híve társaságában, jelentős haderő élén – végül Magyarországra jött.⁷³ Prágai Kozma – bizonyára túlzó és aligha hihető – közlése szerint a több mint 2000 főnyi sereg katonái azért határoztak úgy, hogy önként idegenbe, magyar földre költöznek, mert tartottak a király esetleges bosszújától, mire Břetislav is csatlakozott hozzájuk. I. László király rokoni szeretettel fogadta a herceget, és fegyveres kíséretét Trencsén vára közelében telepítette le, míg neki magának „pompás” udvarában biztosított méltó elhelyezést. Břetislav körülbelül egy bő évig tartózkodhatott Magyarországon, csak atyja, illetve feltehetően nagybátyja, I. Konrád fejedelem (1092) halála

71 ÍF 1050, 135–142. (138.); Becker, Alphons: *Papst Urban II. (1088–1099). I. Herkunft und kirchliche Laufbahn. Der Papst und die lateinische Christenheit.* (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 19/1.) Stuttgart, 1964. 92–93.; Makk, 1996. 134.; Kiss Gergely: „Teuzo sancte Romane Ecclesie legatus... Teuzo cardinalis”. (Adalékok az I. László-kori pápai–magyar kapcsolatok történetéhez.) In. *„Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. Piti Ferenc, Szeged, 2000. 265–276.

72 Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal.* I. 1000–1417. Bp., 1901. (továbbiakban Fraknói, 1901.) 27.; Makk, 1996. 134.

73 ÍF 1050, 285–286.; CFH III. 1992.; Bachmann, Adolf: *Geschichte Böhmens.* I. (Geschichte der europäischen Staaten.) Gotha, 1899. 272–273.

után, 1092. szeptember közepe tájt tért haza szülőföldjére cseh-morva fegyvereseivel, ahol átvette a főhatalmat.⁷⁴

1095, az év dereka?–1096 első fele?: Eupraxia–Adelhaid kijevei hercegnő, IV. Henrik német-római császár felesége magyarországi emigrációja

Eupraxia (Praxedis) – német földön kapott nevén Adelheid –, csernyigovi és kijevei hercegnő, I. Vszevolod kijevei nagyfejedelem (1077, 1078–1093) leánya, IV. Henrik császár házastársa valószínűleg 1095 dekekán vagy vége tájt, a március elején Piacenzában, II. Orbán pápa elnökletével tartott zsinatról, férje elől menekülve érkezett Magyarországra.⁷⁵ Nem tudni, hogy az volt-e a szándéka, hogy – az inkább csak reménye, mintsem biztos tudomása szerint – itt, idegenben élő rokonait, vagy előkelő származású, magas polcra jutott honfitársait megkeresse, és náluk, illetve esetleg támogatásukkal kérjen védelmet a királyi udvarban, avagy csak hazatérése egyik útbaeső, a legrövidebb út választása esetén elkerülhetetlen állomásaként jött-e magyar földre, mindenestre magunk az előbbi lehetőséget nem záránk ki. Eupraxia apai nagynénje, mindenesetre a szintén kijevei illetőségű Anasztázia volt királyné, I. András özvegye – ha nem is túl valószínű, de – még akár élhetett ekkoriban, apai másodunokatestvére, Jaroszlav Szvjatopolcsics pedig I. László király leányát vette nőül korábban, és az 1090-es évek első felében alkalmasint többször is Magyarországra látogatott, kíséretükben pedig számos Ruszbeli személy nyerhetett új hazát az Árpádok államában. A nehéz sorsú német császárnénak, ha egyáltalán felmerült a dolog, ez nem adatott meg, IV. Henrik követeket küldött a – I. László 1095. július végén bekövetkezett elhunytát

74 Pauler, 1899. I. 154–155.; Makk, 1996. 138.; Krzemińska, Barbara: Břetislav II. Pokus o charakteristiku osobnosti panovníka. *Československý časopis historický*, 35/5. 1987. 727–728.; Bradács, 2017. 139. II. Vratislav 1092. jan. 14-én, öccse és utóda, I. Konrád fejedelem szept. 6-án hunyt el. Ld. *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quintesimum. Scriptorum*. V., VI., IX., XVI., XVII. Edidit Georgius Henricus Pertz. Hannover, 1844., 1851., 1859., 1861. (továbbiakban: MGH SS. V., IX., XVI., XVII.) IX. 100–101.

75 CFH II. 1031.; MGH SS V. 457–458., 462.; MGH SS. XVI. 316–317.; *Annales ecclesiastici. Denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti* ab Augustino Thienere. XVII. 1046–1093. Bar-le-Duc, 1864. 606.; Balanyi György: Magyar vonatkozások Gerhoh reichersbergi prépost műveiben. *Történeti Szemle*, 4/2. 1915. 184–185. A császárné meglehetősen szerencsétlen, kalandos életéhez: Raffensperger, Christian: Eupraxia Vsevolodovna between East and West. *Russian History. Histoire Russe*, 30/1–2. Pittsburgh, 2003. 23–34.; Rüß, Hartmut: Eupraxia – Adelheid. Eine biographische Annäherung. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Neue Folge, 54/4. Regensburg, 2006. 481–518. (továbbiakban Rüß, 2006.)

figyelembe véve csaknem bizonyosan Kálmán királlyal azonosítható – magyar uralkodóhoz, és felszólította, hogy adja ki elszökött feleségét. A magyar kormányzat nem teljesítette a követelést, de Eupraxiának mihamarabb távoznia kellett – vélelmezhetően 1096 folyamán, még az év első felében visszatért szülőföldjére, a Ruszba.⁷⁶

1096. júl. közepe–aug. vége: IV. Emich nahegau-i és leiningeni gróf, valamint Vilmos meluni vikomt kereszties serégének magyarországi tartózkodása

IV. Emich (Emicho von Flonheim) nahegau-i és leiningeni gróf (1072–1107) és Vilmos (Guillaume) meluni vikomt (1094 kör.–1102) az általuk vezetett népes, tízezresre becsülhető, német és francia „népi keresztiesek”-ből álló sereg élén 1096. július közepe táján érkezett Magyarország mosoni határvidékére.⁷⁷ Minthogy a korábbi kereszties hadak erőszakos fosztogatásai és rablásai miatt Kálmán király (1095–1116) megtagadta, hogy átvonulhassanak az országon, valamint jelentősebb erőket rendelt az északnyugati gyepűk védelmére, úgy döntöttek, ha kell, fegyverrel vágnak maguknak utat és nyomulnak előre a magyar területen. A sereg megszállta és fosztogatni, pusztítani kezdte Moson megye nyugati részét, és a Lajtán a Mosonvár felé vezető úton egy híd építésébe kezdett, hogy mielőbb ostrom alá vehesse az erősséget. Mintegy bő hat hétig folytak a harcok a vár körül, illetve annak birtoklásáért, míg végül augusztus utolsó harmadában, mikor a keresztiesek épp felülkerekedőben voltak, és ostromgépeiknek köszönhetően nagyon közel jutottak az erősség elfoglalásához, egy rejtélyes eredetű, megmagyarázhatatlan, hisztérikus pánikhangulat támadt és lett úrrá villámgyorsan soraikban, mire eszeveszetten szétfutottak, és ezrével a határ felé kezdtek menekülni. A

76 CFH II. 1031.; Karácsonyi János: *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1095*. Oradea–Nagyvárad, 1926. 159.; Rüß, 2006. 483–511.; Font Márta: A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai Szent László korában. In: Bárány – Pósan, 2017. 173.

77 ÍF 1050, 304–305.; Pauler, 1899. I. 194–195.; Runciman, Steven: *A kereszties hadjáratok története*. Ford. Bánki Vera, Nagy Mónika Zsuzsanna. Bp., 1999. (továbbiakban Runciman, 1999.) 117.; Borosy András: A kereszties háborúk és Magyarország. I. *Hadtörténelmi Közlemények*, 109/1. 1996. 3–43. (továbbiakban Borosy, 1996.), itt: 15–16.; Veszprémy László: Magyarország és az első kereszties háború. Aacheni Albert tanúsága. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118/3. 2005. 501–516. (továbbiakban Veszprémy, 2005.), e helyt: 509. Emich(o) gróf életéhez: Toussaint, Ingo: *Die Grafen von Leiningen. Studien zur leiningischen Genealogie und Territorialgeschichte bis zur Teilung von 1317/18*. Sigmaringen, 1982.

magyarok azonnal kihasználták az ellenség teljes körű, megállíthatatlan bomlását, kitortek a várból, és tekintet nélkül nemre, korra, valamint rangra, másnap hajnalig üldözték, mészárolták a menekülőket. Sokuk esett fogságba, de számosan veszték a Dunába és a Lajtába, illetve feltehetően a környék kiterjedt mocsaraiba is. A sereg vezérei szerencsésen megúszták az öldöklést, és hazajutottak a Birodalomba, ahol Emichet, valamint társait gúnnyal és mély megvetéssel fogadták mindenfelé.⁷⁸

1096. júl. vége–szept.?: Odilo saint-gilles (du gard)-i bencés apát magyarországi kiküldött követi *legatio*ja

Odilo saint-gilles-i apátot *legatus missus* címmel és az azzal járó felhatalmazással II. Orbán pápa 1096 július 27. táján küldte Magyarországra, Kálmán király udvarába, hogy mint a magyar uralkodóhoz írt leveléből tudjuk: azt az Apostoli Szék iránti engedelmességre bírja. A követség részleteiről nincs semmilyen ismeretünk, végtére még az sem kizárható, hogy valamilyen okból meg sem valósult, azt viszont tudjuk, hogy az apát egy évvel később, 1097 július derekán már Saint-Gillesben volt.⁷⁹

1096. szept. vége–nov. dereka: V. Gottfried alsó-lotharingiai herceg, öccse, Balduin, boulogne-i előkelő és III. Rajnald touli gróf átvonulása Magyarországon

V. Gottfried (Godefroy) alsó-lotharingiai herceg (1087–1100), antwerpeni örgróf (1184–1100) és fivére, Balduin (Baudouin), illetve a kíséretükben lévő francia főnemesei – a korábbiaknál jóval szervezetesebb, igen nagyszámú képzett fegyveres és lovagot tömörítő – keresztes seregük élén 1096. augusztus 15-én, Bécs irányából érték el Magyarország határát.⁸⁰ A herceg által vezetett, legalább tízezer főre becsülhető sereg parancsnokai között több más igen tekintélyes előkelő mellett ott volt III. Rajnald (Renaud) touli és astenois-i gróf (1078–1117), annak testvére, Péter (Pierre) astenois-i gróf (1078?–1124), II. Balduin hainaut-i gróf (1071–1098), valamint Balduin champagne-i előkelő, Bourg ura. Miután az Emicho gróf seregének a Birodalomba hazamenekült tagja-

78 ÍF 1050, 274., 305–307.; CFH I. 141., 224.; II. 873.; Pauler, 1899. I. 196.; Veszprémy, 2002. 509–510.

79 ÍF 1050, 162–165. (165.); Fraknói, 1901. 29.; <http://delegatonline.ptc.hu/search/persondatasheet/id/162> – 2019. febr. 28.

80 ÍF 1050, 307–308.; CFH II. 1110., 1557.; Pauler, 1899. I. 196–197.

itől értesült a korábbi kereszties hadak magyarországi pusztulásáról, és tartott a hasonlóan ellenséges fogadtatástól, Gottfried a Lajta túlsó partján letáborozott, és követ révén próbálta tisztázni Kálmán királlyal az elmúlt hónapok tragikus eseményeit. A magyar uralkodó több hét múltán Sopronba, személyes találkozóra hívta a herceget, amely a szeptember 20. utáni napokban létre is jött, és ahol egy hosszabb, nyolc napig tartó vendégeskedés és szívélyes hangulatú tárgyalássorozat keretében sikerült eloszlatni a felmerült vádakot, illetve elsimítani az ellentéteket, és megegyeztek a sereg rendezett átvonulásának feltételeiről is. Gottfried vállalta: rábírja öccsét, Balduint, hogy a megállapodás biztosítékeként, mint tús feleségével és néhány francia nemessel együtt a magyar király kezére adja magát, amit az végül elfogadott. A kereszties sereg ezután október dereka és november eleje között fegyelmezetten és békésen átvonult az országon, majd Zimonymál átkelt a Száván. Kálmán a folyó északi partján ekkor még egyszer találkozott Gottfried herceggel, és túsait gazdagon megajándékozva szabadon útjukra engedte őket a Bizánci Birodalomba.⁸¹

1096. dec.: IV. Rajmund saint-gilles-i és toulouse-i gróf, narbonne-i herceg, valamint provence-i örgróf és Raimbaud orange-i gróf magyarországi tartózkodása

IV. Rajmund (Raymond) saint-gilles-i és toulouse-i gróf (1094–1098), narbonne-i herceg, valamint provence-i örgróf (1094–1098), Raimbaud orange-i gróf († 1121), valamint Adhemar Le Puy-i püspökkel (1080 kör.–1098) nagy létszámú, elsősorban Dél-Franciaországban szervezett kereszties seregük élén 1096 végén, feltehetőleg az év decemberében, Friaul felől vonult át a csak nemrég Magyar Királysághoz csatolt Észak-Horvátországon.⁸² Horvátországi és dalmáciai tartózkodásuk

81 ÍF 1050, 308–313.; CFH II. 1110–1113.; Borosy, 1996. 22. Gottfried herceg életéhez: Aubé, Pierre: *Godefroy de Bouillon*. Paris, 1985. A sereg többi vezérére: Alan V. Murray: *The Crusader Kingdom of Jerusalem. A Dynastic History 1099–1125*. (Prosopographia and Genealogica. Occasional Publications of the Linacre Unit for Prosopographical Research 4.) Oxford, 2000. 46–51.; Csákó, 2015. 187., 222. Gottfried testvére, Balduin később edesszai kereszties állam első örgrófja (1098–1100), majd 1100-ban a Jeruzsálemi (kereszties) Királyság első királya (1100–1118), míg névrokona – II. Balduin néven – mind Edesszában (1100–1118), mind Jeruzsálem trónján (1118–1131) utóda lett.

82 CFH I. 27., II. 948–949., 963., 1113.; Runciman, 1999. 130–131.; Terplán, 2012. 73.; Bárány Attila: Nyugati követek Bodroiban – Wyllermus, a francia király fraterre. In. Kincses, 2018. 71.

részleteit, azon túl, hogy állítólag mintegy negyven napba telt a dalmát hegyeken való étkelésük, és számos nehézséggel kellett megbirkózniuk, nem ismerjük.⁸³

1099. jún. első fele: Hermann választott prágai püspök magyarországi tartózkodása

Hermann (Heřman) választott prágai püspök (1099–1122), II. Břetislav fejedelem korábbi udvari klerikusa valószínűleg 1099. június első hetében érkezett Magyarországra, miután a cseh uralkodó és Kálmán magyar király – május utolsó napjaiban Morvaországban lebonyolított személyes – találkozója alkalmával Břetislav felkérte Szerafin esztergomi érseket (1099–1103), hogy szentelje pappá azt. Lévén Szerafin kész volt teljesíteni a kérést, Hermann a későbbi cseh krónikairó, Prágai Kozma társaságában haladéktalanul Esztergomba sietett, ahol az érsek június 11-én együtt szentelte fel őket. Hermannék minden bizonnyal rövid itt-tartózkodás után, még a hónap folyamán hazatértek cseh földre.⁸⁴

1099. tavasz–júl./aug.: Jaroszlav Szvjatopolkovics orosz herceg második magyarországi tartózkodása

A somogyvári bencés apátság alapítása kapcsán már említett Jaroszlav Szvjatopolkovics herceg, második alkalommal atyja, II. Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem megbízásából nagy valószínűség szerint 1099 tavaszán jött Magyarországra, hogy – Volodar Rosztyiszlavovics peremisli fejedelem (1092–1124) ellen – Kálmán királyt megsegítésükre hívja. A herceg vélhetően több hónapot töltött a magyar udvarban, és július vagy augusztus folyamán, a magyar uralkodó komoly erőket felvonultató, személyesen vezetett hadseregével tért haza a Ruszba.⁸⁵

83 CFH II. 948–949., 963.; Csákó, 2015. 361–362.

84 ÍF 1050, 287.; MOT 950.; Makk, 1996. 147.

85 ÍF 1050, 316–317., 409.; CFH II. 1596.; Pauler, 1899. I. 203–205.; Hodinka Antal: Kálmán királyunk 1099-iki peremyšli csatája. Az orosz őskronika nyomán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 14/3., 4. 1913. 325–346., 524–544.; Font, 2005. 135., 143–145.

1101. aug. dereka: IX. Vilmos aquitániai herceg és poitou-i gróf, I. Welf bajor herceg, valamint III. Diethmar salzburgi érsek magyarországi tartózkodása

IX. Vilmos (Guillaume) aquitániai herceg és poitou-i gróf (1088–1126), Hugó (Hugues) vermandoisi-i és valois-i gróf (1085–1101), I. Fülöp francia király öccse, valamint I. Welf bajor herceg (1070–1077, 1096–1101) kereszties hadjáratuk során a Szentföldre tartva 1101 augusztus közepén – minden bizonnyal a Duna mentén haladva – érkezett Magyarországra. A keresztet felöltött hercegekhez feltehetően Ostmarkban csatlakozott III. Diethmar (másként Thiemo) salzburgi érsek (1090–1101/1102) és testvére, Ida formbachi grófnő, II. Lipót ostmarki örgróf özvegye. Az állítólag igen nagy, talán tízezres létszámú sereg, amelyben sok fegyvertelen zarándok és nő is volt, rendezett módon és békében vonult át a Magyar Királyságon és vélhetően Nándorfehérvár tájékán lépett a Bizánci Birodalom területére.⁸⁶

1101 késő ősze: IV. (Bovisio-i) Anzelm milánói érsek, Giudo tortonai és I. Vilmos páviai püspök, valamint Albert biandratei és Albert páрмаi gróf magyarországi tartózkodása

IV. (Bovisio-i) Anzelm (Anselmo) milánói érsek (1097–1101), Guido tortonai (1084–1101?), I. (Este-i) Vilmos (Guglielmo) páviai püspök (1068–1104), valamint Albert (Albero) biandratei (1093 e.–1119. e.) és Albert (Albero) páрмаi gróf (1080. k.–1101/1102) a szintén igen tekintélyes létszámú, zömében észak-itáliai keresztiesekből álló seregük élén valószínűleg 1101 késő őszén, a Száva mentén, Krajna felől érkeztek Magyarországra. Útjukat a jelek szerint Kálmán király engedélyével, de mindenképp háborítatlanul folytatták a Száva völgyében, és vélhetően még november legvége előtt, Nándorfehérvárnál bizánci területre léptek.⁸⁷

1103: Agostino, SS. Quattro Coronati presbiter-bíborosa magyarországi követsége

Agostino (Augustinus), SS. Quattro Coronati titulusú presbiter-bíboros (1100–1111. u.), *apocrisiarius* II. Paszkál pápa (1099–1118) meg-

86 ÍF 1050, 313–314.; CFH II. 872., 874.; III. 1764.; Borosy, 1996. 24–25.; Runciman, 1999. 306.

87 MGH SS. VI. 220., 735.; Runciman, 1999. 300–301.

bízottaként, 1103-ban jött – a néhány évvel korábban Kálmán király által elfoglalt – Dalmáciába és Magyarországra, feltehetően, hogy a magyar uralkodót rábírja a Szentszék egyházi ügyekbeni joghatóságának teljes körű elismerésére, valamint tiszteletben tartására, illetve hogy rendezze a dalmát egyházmegyék és szerzetesközösségek egyes szervezeti, területiális vitáit és peres ügyeit.⁸⁸ Az egyetlen követségével kapcsolatos adat szerint közreműködött a tengerfehérvári püspök és az ottani Keresztelő Szent János-kolostor közötti megegyezés létrejöttében. A követség egyéb részleteiről és eredményéről nincs ismeretünk, valamint az sem eldönthető, hogy a bíboros Tengerfehérvárról, illetve Dalmácia középső részéről Magyarországra jött-e.⁸⁹

1108. szept. vége–okt.: *V. Henrik német király magyarországi hadjárata*

V. Henrik német király (1106–, német-római császár: 1111–1125) egyfelől régi pártfogoltja, Álmos herceg személyesen előadott kérésére, akit bátyja, Kálmán király az előző évben megfosztott hercegi tartományától, másrészt feltehetően a magyar uralkodó erőteljes dalmáciai terjeszkedésének megtorlása végett, 1108 szeptember második felében, valószínűleg 27. tájt, Bécs felől, óriási birodalmi sereg élén tört be az országba.⁹⁰ A hadjáratban a császár oldalán I. Frigyes kölni érsek (1100–1131), I. Hartvig regensburgi (1105–1126), I. Ulrik passauai (1092–1121), I. Henrik freisingi (1098–1137), I. Eberhard eichstätti (1099–1112), Hermann

88 A bíboros legátuskénti itt-tartózkodásának egyetlen emléke egy, a tengerfehérvári püspöknek a helyi bencés apátsággal folyt perét lezáró – egyébként igen gyanús hitelű – ítéletlevele: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. II. Studio et opera Georgii Fejér, Buda, 1829. 37–39. A küldetés célját és következményeit – így az 1106. évi lemondással való összefüggéseit illetően – a kutatás felettébb megosztott. Ld. Fraknoi, 1901. 30–31.; Hüls, Rudolf: *Kardinäle, Klerus, und Kirchen Roms 1049–1130*. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 48.) Tübingen, 1977. (továbbiakban Hüls, 1977.) 203.; Waldmüller, Lothar: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)*. [sic!] (Konziliengeschichte. Reihe A: Darstellungen.) Paderborn – München – Wien – Zürich, 1987. (továbbiakban Waldmüller, 1987.) 136–137.; Makk, 1996. 146.; Szovák Kornél: *Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században* In: Zombori, 1996. 21–46. (továbbiakban Szovák, 1996), itt: 27–28.

89 Szovák, 1996. 27–28.; <http://delegatonline.pte.hu/search/persondatasheet/id/163> – 2019. febr. 28.

90 ÍF 1050, 275–276., 289.; CFH I. 141., 225.; MOT 957.; Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. IV. *A hódító háborúk és a keleti háborúk korszaka (1077–1235-ig)*. Bp., 1929. (továbbiakban Breit, 1929.) 49. V. Henrik szept. 29-én már Pozsonynál tartózkodott: URKK No 1991.

augsburgi (1096–1133) és Burchard münsteri püspök (1098–1118), Svatopluk cseh fejedelem (1107–1109), II. Welf bajor (1101–1120), II. Frigyes sváb herceg (1105–1047), III. Lipót ostmarki (1095–1136), I. Engelbert isztriai és krajnai (1107–1141), III. Diepoldf nordgau-i örgróf (1093–1146), Lajos thüringiai (1056–1123), Hermann windbergi és ratelbergi (1097, 1107–1122), II. Adalbert bogeni gróf († 1146), valamint tucatnyi más, német gróf és úr vett részt. Az offenzíva már a határ közelében, Pozsonynál elakadt: a német haderő hetekig, alighanem érzékeny veszteségeket elszenvedve ostromolta az ország északnyugati kapuját őrző várat – mindhiába. Nem sokkal odaérkezte után, október első felében Svatopluk fejedelem kénytelen volt elhagyni Henrik táborát és csapataival hazasietni, mert távollétét kihasználva III. Bolesław lengyel nagyfejedelem (1102–1107–1138) megtámadta Csehországot. Főhűbéresének távozása nagyban rontott Henrik király amúgy sem túl kedvező kilátásain, serege elszántsága és harci kedve jól érezhetően csökkent, az időjárás is egyre inkább jelezte a tél közeledtét, így végül rövid tárgyalás után elfogadta Kálmán király békeajánlatát. Eszerint a magyar uralkodó megajándékozta, valamint ígéretet tett, hogy öccsét, Álmost visszafogadja, és nem bünteti meg hűtlenségéért. Az inkább csak formális szerződés létrejöttét követően, október dereka tájt Henrik kivonult az országból.⁹¹

1108. szept.–okt. eleje: *Svatopluk cseh fejedelem első magyarországi offenzívája*

Svatopluk fejedelem V. Henrik német király fentebb tárgyalt hadjáratának egyik vezéréként, a Magyar Királyság ellen mozgósított cseh–morva csapatokat vezetve, 1108 szeptemberében, Trencsén vidékén lépte át a határt.⁹² Azonnal pusztítani kezdte a környező területeket és – a Vág jobb partján egészen Komáromig előretörve – az ország északnyugati részét, kivételes kegyetlenséggel teljesen kirabolta, végigdúlta és felégette. Ezután serege javával Pozsony alatt csatlakozott Henrik a Duna menti erősséget ostromló hadához, de ott csak keveset tehetett a győzelemért, mert III. Bolesław nagyfejedelem Csehország elleni támadása miatt – nyilván hűbérura jóváhagyásával – magával víve seregét, október első heteiben haladéktalanul hazatért cseh földre.⁹³

91 Pauler, 1899. I. 214–215.; Breit, 1929. 49. Henrik nov. 4-én már Bajorország határán, Passaunál járt, ld. URKK No 1992.

92 ÍF 1050, 276., 290.; CFH III. 1992.; Breit, 1929. 49.

93 ÍF 1050, 290–291.; Pauler, 1899. I. 214–215.; Kristó, 1986. 73.

1108. nov. első fele: *Svatopluk cseh fejedelem második magyarországi betörése*

Svatopluk 1108. november első napjaiban, megbosszulandó Kálmán király néhány héttel korábbi, morvaországbeli dúlását, igen jelentékeny cseh-morva seregcsoport élén, feltehetően szintén Trencsén táján, ismét beütött a Magyar Királyságba. Ezúttal azt tervezte, hogy nyílt ütközetben mérí össze fegyvereit a térségben tartózkodó magyar erőkkel. Az éj leple alatt kívánt a magyarok közvetlen közelébe jutni vagy rajtaütni azokon, de rendkívüli balszerencséjére a sötétben egy ág szúródott az egyik szemébe, az idegen test kontár eltávolítása nyomán pedig nem csupán megvakult, de válságos állapotba is került. A hírre serege kezdett szétszédetni, így, november 12-én a hadműveletet befejezve, csaknem félholtan tért haza Csehországba.⁹⁴

1109. febr. közepe: *Svatopluk cseh fejedelem harmadik magyarországi hadjárata*

A cseh uralkodó, amint súlyos szemsérüléséből felgyógyult, azonnal összegyűjtötte hadra fogható csapatait, és maga állva élükre, 1109. február 14-én harmadszor is betört Magyarországra. Három napos, az éjszakai pihenőket is mellőző, erőltetett menetben Nyitraig nyomult, ahol felbukkanása olyannyira váratlan és megdöbbentő volt, hogy kis híján a várat is sikerült elfoglalnia. Az ostrommal nem kísérletezett, a *suburbiumot* azonban lakóival együtt elpusztította, majd, a környék alapos feldúlása-kifosztása után, már visszavonulóban, a támadása hírére a távolabbi vidékekről Nyitrára igyekvő menekülők csoportjaiba ütköztetve, rengeteg további foglyot ejtett. Ezután, valószínűleg még a hónap vége előtt, nemkülönben gyors tempóban, hatalmas zsákmánnyal tért meg országába.⁹⁵

1112–1113: Cuno praenestei püspök-bíboros magyarországi követsége

Cuno (Conus) praenestei (palestrinai) püspök-bíboros (1107/1111–1122) 1112–1113 fordulóján, hazatérőben jeruzsálemi, *legatus a latere* felhatalmazással ellátott követségéből és zarándoklatától – minden bizonnyal a Bizánci Birodalomból – érkezett Magyarországra. II. Paszkál pápát V. Henrik német király néhány hónappal korábban fogságra vetette Rómá-

94 ÍF 1050, 291.; CFH III. 1992.; Pauler, 1899. I. 215.

95 ÍF 1050, 291–292.; CFH I. 225–226.; III. 1993.; Pauler, 1899. I. 215–216.; Makk, 1996. 159.

ban, így a püspök-bíboros legfőbb célja érthetőleg az volt, hogy Kálmán királyt mielőbbi, hathatós segítségnyújtásra buzdítsa. Kuno az általa szabad, önálló cselekvésében megalapozottan korlátozottnak minősített pápa nevében, magát a Szentszék „*ex latere*”, azaz teljhatalmú *legatus*ának nyilvánítva lépett fel, és a német uralkodó kiközösítése végett a magyar főpapok és egyház számára nemzeti zsinatot hívott össze. A feltehetően Esztergomban, elnökletével megrendezett egyházi gyűlésen kiátkozta Henriket, majd 1113. február közepe táján sietve folytatta útját Rómába.⁹⁶

1113. febr.–márc.: III. Bolesław lengyel nagyfejedelem magyarországi látogatása

III. Bolesław 1113 február eleje körül, a bátyja, Zbigniew megvakítása miatt történt kiközösítésének feloldása és a lázongó lengyel egyházi világi előkelők lecsillapítása érdekében, bűnbánó zarándokként, vélhetően a Krakkói Fejedelemség felől jött Magyarországra.⁹⁷ Nagyböjtkor, március elején már a Dunántúlon, Székesfehérváron járt, ahol felkereste Szent István király sírját, megfordult több püspöki székhelyen, és a somogyvári bencés apátságba is elment. Kálmán parancsára, illetve azt követve, a magyarországi egyház vezető méltóságai mindenütt eléje siettek, ünnepélyesen fogadták, és ajándékokkal halmozták el kísérete tagjaival egyetemben. Bolesław, mint kissé elfogult forrásunk írja, visszautasított minden figyelmességet, az egész böjti időszakot kenyéren és vízen akarta tölteni, és gyalogosan, mezítláb közlekedett, míg legalább a breviárium napi részét el nem imádkozta. Zarándokútját április elején Gnieznoban fejezte be, így legkésőbb március végén hazatért szülőföldjére. Bolesław magyarországi látogatását véleményünk szerint a kiátkozás alóli feloldozás elnyerésének szorító szükségszerűségén túl a két ország közötti meglazult kapcsolatok megerősítésének, a korábbi együttműködés helyreállításának szándéka is motiválta. A két uralkodó találkozásán, amelyre talán Somogyvárrott került sor, bizonytalanság szó esett a Bolesławot sújtó egyházi

96 CFH I. 222., 226.; II. 872.; III. 2186.; Hiestand, Rudolf: Legat, Kaiser und Basileus. Bischof Kuno von Praeneste und die Krise des Papsttums von 1111/1112. In: *Aus Reichsgeschichte und Nordischer Geschichte. Festschrift für Karl Jordan zum 65. Geburtstag*. Herausgegeben von Fuhrmann, Horst – Mayer, Hans Eberhard – Wriedt, Klaus. (Kieler Historische Studien 16.) Stuttgart, 1972. 144–145.; Hüls, 1977. 113–116.; Waldmüller, 1987. 137–138.; Szovák, 1996. 29–30.

97 ÍF 1050, 263.

fenyítékről is, és a nagyfejedelem valószínűleg megkérte Kálmánt, járjon közbe ügyében a Szentszéknél.⁹⁸

1115: Teodorik, S. Crysogonus presbiter-bíborosa magyarországi *legatioja*

Teodorik (Theodewin/Dietrich) S. Crysogonus áldozár-bíbornoka (1113–1115) II. Paszkál pápa *legatus missus* felhatalmazású követeként 1115-ben, valószínűleg az év első felében jött Magyarországra, feltehetően hogy Kálmán királyt a Szentszék egyértelmű támogatására, esetleg a V. Henrik német-római császár elleni fegyveres fellépésre ösztönözze, valamint hogy az egyházkormányzat aktuális kérdéseiben megegyezésre jusson a magyar uralkodóval.⁹⁹ Itt-tartózkodásának eredményét illetően semmit sem tudunk.

1118/1119: *III. Lipót osztrák örgróf és II. Bořivoj cseh fejedelem (?) nyugat-magyarországi hadjárata*

II. Bořivoj cseh fejedelem (1100–1107, 1117–1120), vagy esetleg öccse, I. Vladislav (fejedelem: 1109–1117, 1120–1125) és III. Lipót osztrák örgróf (1095–1136) – viszonzva II. István király (1116–1131) Ostmark ellen néhány nappal korábban végrehajtott támadását, annak mintegy nyomában – 1118-ban (vagy esetleg a következő évben) egyesült sereg élén Sopron közelében betört Magyarországra.¹⁰⁰ A cseh–morva és

98 ÍF 1050, 263–264.; Pauler, 1899. I. 222–223.; Makk, 1996. 159.

99 CFH I. 226.; II. 872.; Balics Lajos: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. II/1. Kálmán királytól az Árpádház kihaltáig 1195[sic!]-1301. Bp., 1888. (továbbiakban Balics, 1888.) 95–96.; Servatius, Carlo: *Paschalis II. (1099–1118). Studien zu seiner Person und seiner Politik*. (Pápste und Papsttum 14.) Stuttgart, 1979. 168.; Szovák, 1996. 30.

100 CFH I. 90., 259.; *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Thoroczkay Gábor. Szeged, 2018. (továbbiakban ÍF 1116) 74–75.; Pauler, 1899. I. 230. Forrásunk tudósítása alapján nem egyértelmű, hogy a magyar–osztrák határviellongás melyik évben zajlott II. István uralkodása kezdetén; a hazai kutatás hagyományosan 1118-ra teszi a harcselekményeket (Pauler, 1899. I. 473.: 424. jegyz.), de meglátásunk szerint az előző év is szóba jöhet. Így, mivel kútfőnk nem nevezi meg az a támadásban tevélegesen részt vett cseh fejedelmet, azt sem tudjuk eldönteni, II. Bořivoj vagy fivére, I. Vladislav vezette a Magyar Királyságba betört cseh–morva csapatokat. 1117 decemberében Vladislav ugyanis hazahívta a külhoni emigrációból bátyját, és megosztotta vele az uralmon: a fejedelmi trónt ismét Bořivoj foglalta el, Vladislav pedig – lényegében teljes befolyását, hatalmát megőrizve – mintegy névleges társuralkodó lett. Amennyiben tehát a rövid

ostmarki csapatok Vasvár elfoglalása és Vas, valamint Sopron vármegye egy részének feldúlása után büntetlenül tértek haza zsákmányukkal.¹⁰¹

1118: Jaroszlav Szvjatopolkovics vlagyimiri fejedelem harmadik magyarországi tartózkodása

Jaroszlav Szvjatopolkovics vlagyimiri (volhíniai) fejedelem (1100?–1118) 1118-ban, feltehetően bojárjai lázadása miatt volt kénytelen újfent Magyarországra jönni.¹⁰² Az előkelők szervezkedésének és pártütésének hátterében nagy valószínűség szerint II. Vlagyimir Vszevolodovics kijevi nagyfejedelem (1113–1125) állt, aki röviddel Jaroszlav távozása után fiát, Andrejt nevezte ki Vlagyimir uralkodójává. II. István király szívélyesen fogadta rokonát, Jaroszlavot, de kérését, miszerint katonai erővel segítse fejedelemsége visszaszerzésében, nem teljesítette, így az hamarosan, minden bizonnyal még ugyanabban az évben Lengyelországba ment tovább.¹⁰³

1117/1122?: II. Ottó olomouci herceg magyarországi emigrációi

II. Ottó (Ota) olomouci herceg (1107?–1109?, 1116–1124/1126) egy 14. század közepi kútfőnk kérdéses hitelű tudósítása szerint valamikor a Svatopluk cseh fejedelem halála (1109) utáni években súlyos, talán fegyveres összecsapásba torkolló konfliktusba kerülve I. Vladislav fejedelemmel, két alkalommal is Magyarországra menekült. Az események időrendje még hozzávetőlegesen sem ismert, sőt, végtére még az is elképzelhető, hogy forrásunk Ottót összekeverte unokafivérével, Bořivoj fejedelemmel, aki épp ekkoriban, második trónfosztását követően bizonyosan magyar földre jött és itt is halt meg néhány évvel később. Amennyiben Ottó valóban megfordult Magyarországon emigránsként, egy vagy esetleg két ízbeni idemenekülésére alighanem 1116 vége és 1121–1122 tája között került sor, mert 1123-ban, az akkorra már visszacapott olomouci magyar–osztrák háborúskodás 1117-ben történt, csaknem bizonyosan Vladislav, ha pedig a következő évben került rá sor, mind ő, mind pedig bátyja (utóbbi jóval nagyobb valószínűség szerint) hadakozhatott az osztrák őrgróf oldalán.

101 ÍF 1116, 74–75.; Pauler, 1899. I. 230.

102 *Magyarok a Kijevi Évkönyvben*. A szövegeket válogatta fordította a bevezetőt és a kommentárokat írta: Font Márta. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11.) Szeged, 1996. (továbbiakban MKÉ) 26–27., 41.; Рапов, Олег Михайлович: *Княжеские владения на Руси в X–первой половине XIII в.* Москва, 1977. 88–89.; Font, 2005. 147–149.

103 Makk, 1996. 167.; Font, 2005. 149.

hercegség mellé – a jelek szerint Vladislav jóváhagyásával – sikerült megszereznie a brnoi hercegi tartományt is.¹⁰⁴

1120. aug. vége körül–1124. febr. 2.: II. Bořivoj trónfosztott cseh fejedelem magyarországi emigrációja

II. Bořivoj feltehetően 1120. augusztus vége körül, azt követően menekült Magyarországra, hogy – augusztus közepén ezúttal saját öccsével, I. Vladislavval szemben – másodszer is elveszítette a cseh fejedelmi trónt.¹⁰⁵ II. István király két évvel korábbi ellenségeskedésük dacára a jelek szerint barátságosan fogadta és méltó ellátást biztosított számára udvarában. A száműzött fejedelem Magyarországon hunyt el 1124. február 2-án. Prágában, a Szent Vítus- és Vencel püspöki székesegyházban helyezték nyugalomra.¹⁰⁶

1122. márc. közepe: II. Kallixtusz pápa állítólagos magyarországi látogatása

A bécsi domonkos kolostor évkönyve – kissé bizonytalan hitelű – közlése szerint II. Kallixtusz pápa (1119–1124) a melki (Ostmarki Örg-rófság, ma Ausztria) bencés apátság 1122. március 8-án lezajlott felszentelése után Magyarországra jött, és – feltehetően még márciusban vagy legkésőbb április elején – rövid ideig Pozsonyban tartózkodott.¹⁰⁷

1123, márc. vége/nov.?–1125, máj.?: Adelheid znojmoi és brnoi hercegné, Álmos herceg leányának hazatérése Magyarországra

Adelheid hercegnő, morva hercegné valószínűleg kevéssel azután, hogy férjét, Soběslav znojmoi és brnoi herceget (1115–1123) annak bátyja, I. Vladislav cseh fejedelem kiűzte tartományából és a Német-római

104 CFH II. 1303. Bořivoj és Ottó összekeverése annál inkább is lehetséges, mert forrásunk 1124-et jelöli meg az olomouci herceg elhunytáévéként, amikor történetesen Bořivoj meghalt.

105 Pauler, 1899. I. 234. I. Vladislav 1117 végén bátyja, a korábbi uralkodó javára lemondott a trónról, három évvel később azonban fellázadt Bořivoj ellen, és könnyedén megdöntötte uralmát. Ld. MGH SS IX. 123–124.

106 CFH I. 463.; ÍF 1116, 17.; CFH II. 1131.; Žemlička, Josef: *Čechy době kníževci 1034–1198*. Praha, 1997. (továbbiakban Žemlička, 1997.) 137–138.

107 CFH I. 181.; Szovák, 1996. 30. A melki kolostor a pápa általi felszentelése és kiváltságolása időpontjára: MGH SS IX. 613.

Birodalomba, Mainzba menekült, vagy esetleg az év vége felé, amikor novemberben Soběslav Lengyelországba ment, hazajött szülőföldjére.¹⁰⁸ Unokaöccse, II. István király a nyughatatlan Álmossal való hagyományos ellentéte dacára szívesen, rokoni szeretettel fogadta a menedéket kérő Adelheidet. István az 1120-as évek elején számos cseh és morva emigránst is befogadott, Bořivoj volt fejedelem ekkor már évek óta élvezte védelmét és vendégszeretetét, így Adelheid és kísérete egy igen népes és illusztris cseh kolóniát talált Magyarországon. A hercegnő kényszerű hazatérése után feltehetően hosszabb ideig, talán másfél évnél is tovább élt a magyar udvarban, mert Soběslav csak 1125 legelején nyerte el súlyos beteg bátyja bocsánatát, és tért vissza – alkalmasint március folyamán – Csehországba. Férje 1125. április 16-án Prágában elfoglalta a fejedelmi trónt, és valószínűleg egyik első dolga volt, hogy intézkedjék Adelheid újbóli kiköltözéséről; bár egy kora újkori forrásunk szerint már március vége előtt, Soběslavval együtt ment a cseh székvárosba, de felmerült olyan kutatói vélekedés is, amely szerint csak 1126-ban, Soběslav és II. István találkozója után, hitvese oldalán ment vissza új hazájába.¹⁰⁹

1123: Jaroszlav Szvjatopolkovics volt vlagyimiri fejedelem negyedik magyarországi tartózkodása

Jaroszlav Szvjatopolkovics otcsinájától megfosztott és elűzött vlagyimiri fejedelem, miután lengyel segítséggel a korábbi évek során többször hiába próbálta visszaszerezni volhíniai tartományát, 1091 óta legalább negyedik alkalommal, 1123-ban ismét Magyarországra jött, hogy II. István király fegyveres támogatását is megkapja újabb tervezett vállalkozásához.¹¹⁰ A magyar uralkodó ezúttal segítséget nyújtott az emigráns ex-fejedelemnek, sőt, személyesen indult nagy sereg élén a Ruszba Jaroszlav visszahelyezésére. A hadjárat – Jaroszlavnak Vlagyimir falai előtti szerencsétlen eleste és a táborbeli magyar főurak lázongása miatt – eredménytelenül fejeződött be.¹¹¹

108 *Monumenta Germaniae Historica. Nova Series. II. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag.)* Herausgegeben von Bretholz, Bertold, Berlin, 1923. (továbbiakban MGH NS. II.) 223–224.; CFH I. 226.; III. 1304.; ÍF 1116, 17.; Pauler, 1899. I. 234.

109 MGH NS. II. 237–238.; Pauler, 1899. I. 234.; Dubravius, Johannes: *Historia Regni Boemiae*. Prostana [Prostějov], 1552. (továbbiakban Dubravius, 1552.) Liber XI. 65.; Wertner, 1892. 286–287.

110 MKÉ 27., 51.; ÍF 1116, 519.; Kristó – Makk, 2001. 168.; Font, 2005. 149–150.

111 MKÉ 51., 53.; ÍF 1116, 519–520.; Pauler, 1899. I. 231–232.; Font, 2005. 150–151.

1126: I. Soběslav cseh fejedelem magyarországi látogatása?

Noha forrásunkból sajnos nem derül ki, az esemény leírása mégis inkább arra enged következtetni, hogy 1126-ban, személyes összejövetelük alkalmával I. Soběslav cseh fejedelem (1125–1140) jött Magyarországra, hogy II. István királlyal, hitvese unokafivérével találkozzék. A – talán az év második felére tehető – megbeszélések során sikerült ellentéteiket elsimítani, így a két uralkodó viszonya tartósan normalizálódott.¹¹²

1128: II. Jóánnész (János) bizánci császár magyarországi hadjárata

II. Jóánnész baszileusz 1128-ban, Haram vára közelében jelentősebb csoportosítás élén betört a Magyar Királyság területére.¹¹³ A hadművelet célja II. István magyar király előző évi, Nándorfehérvár városának elpusztításával zárult támadásának megtorlása és az elfoglalt határvidéki területek visszaszerzése volt. A személyesen a császár által vezetett bizánci csapatok a Dunához való gyors felvonulásuk után Haram várával szemközt szétváltak. Jóánnész egy hadtesttel helyben maradt és igyekezett lekötni a várban és közvetlen környékén álló magyarok figyelmét, míg a sereg másik része a folyam mentén lefelé vonult a mai Bázias tájáig, és ott rohamos sebességgel átkelve a meglepett magyar erőket szétkergette. Ekkor a császári flotta odarendelt hajóin – görögtűzzel sok magyar naszádot és gályát elpusztítva – a baszileusz is átkelt a maga seregrészével, és az így Haram falai alatt harapófogóba került magyar kontingensre nyílt csatában megsemmisítő csapást mért. A fényes győzelem után egyetlen rohammal bevette Haram várát, majd a Szerémségbe vonult, amelyet a magyarok által néhány hónapja teljesen újjáépített zimonyi erősség elfoglalása után hasonlóképp rövid időn belül – talán a Dráva-torkolat vonaláig terjedően – birtokba vett. Ezt követően, legalább három hétre becsülhető hadakozás és Nándorfehérvár–Haram-vidéki tartózkodás után hazatért a Birodalomba.¹¹⁴

112 ÍF 1116, 17.; CFH III. 1993–1994.; Žemlička, 1997. 223. Pauler Gy. okt.-re helyezte a két uralkodó találkozóját, feltehetőleg azért, mert Cosmas Pragensis egy okt. eleji esemény után említi azt (Pauler, 1899. I. 234.; MGH SS IX. 133.). Cosmas dékán vonatkozó közléseinek sorrendiségéből azonban nyilvánvalóan nem lehet következtetni a találkozó közelebbi időpontjára.

113 ÍF 1116, 224., 447–448.; Breit, 1929. 73.

114 ÍF 224–225., 447–448., 520–521.; Pauler, 1899. I. 235–236.; B. Szabó János: *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11–12. században*. Boldog Zoltán tanulmányával és rajzaival. Bp., 2013. (továbbiakban B. Szabó, 2013.) 104–105.

1129, nov. előtt?: I. Vencel olomouci herceg magyarországi katonai segítségadása

I. Vencel (Václav) olomouci herceg (1126–1130) 1129-ben, valószínűleg az év második felében, november előtt, I. Soběslav cseh fejedelem megbízásából, egy morva–cseh kontingens élén jött Magyarországra, hogy II. István királynak a bizánciakkal vívott háborújában segítségére legyen. A herceg és seregének az elhúzódó – feltehetőleg főként Nándorfehérvár, Barancs és Haram térségében vívott – harcokban való részvételéről semmi közelebbit nem tudunk. Vencel itt-tartózkodása idején – minden bizonnyal a hadszíntéren – maláriában megbetegedett, majd gyaníthatóan emiatt, november vége táján hazament Morvaországba, de négy hónap múlva, 1130. február 28-án belehalt a vírusfertőzésbe.¹¹⁵

1132. jún.–júl. vége: *III. Bolesław lengyel nagyfejedelem magyarországi hadjárata*

Bolesław lengyel nagyfejedelem – az őt udvarában személyesen megkereső – Borisz herceg trónra emelésének céljából 1132 nyarán nagyszabású támadást indított Magyarország ellen.¹¹⁶ A Poprád mentén, vélelmezhetően június utolsó napjaiban lépte át a határt, majd a Sajó völgyébe ereszkedve nyomult tovább, legkésőbb itt egyesült orosz szövetségesei csapataival, Zsolca (ma Alsó-, Felsőzsolca, Borsod-Abaúj-Zemplén m.) tájékán azonban beleütközött II. Béla ostmarki segédcsapatokkal megerősített, szintén igen jelentős létszámú hadaiba. A folyó két szemközti partján álló seregek hosszabb ideig néztek farkasszemet egymással, míg végül Andrej Vlagyimirovics fejedelem és a vlagyimiriak a magyar király követeknek érvelésére elálltak Borisz támogatásától, és hazavonultak. Ezen, valamint Bolesław vezérkarának valamelyes elbizonytalanodásán felbuzdulva július 22-én II. Béla (1131–1141) serege megrohanta Bolesław megfogyatkozott táborát, és kemény, véres küzdelemben döntő vereséget mért a Boriszt segítő lengyelekre. Számos előkelő és közrendű ember került a győztes magyarok és „osztrák” szövetségeseik fogságába, maga a nagyfejedelem is csak nehezen, idegen lovon tudott elmenekülni

115 ÍF 1116, 17–18.; CFH I. 463.; Pauler, 1899. I. 236–237.

116 ÍF 1116, 18., 52., 498–499., 525–527.

üldözői elől. Borisznak ugyancsak sikerült kicsúsznia Béla hívei kezéből, és pártfogójával együtt július vége felé Lengyelországba futott.¹¹⁷

1132 jún.–júl.: *Andrej Vlagyimirovics volhíniai fejedelem Magyar Királyságbeli hadműveletei*

Andrej Vlagyimirovics volhíniai fejedelem (1118–1135) unokaöccse, Borisz magyar trónkövetelő katonai megsegítésére, annak esetleges hatalomátvétele reményében, 1132 közepén, valószínűleg június folyamán druzsinája egy részével vonult Magyarországra.¹¹⁸ A fejedelem benyomulásának útvonala sajnos még hozzávetőlegesen sem ismert, így azt sem tudjuk, hogy Kis-Lengyelország felől, III. Bolesław seregével egyesülve, vagy külön felvonulva, Északkelet-Magyarországon keresztül érkezett kontingensével a Sajó völgyébe, Zsolca tájékára. Miután ott a lengyel csapatokkal együtt tábort vert, II. Béla király követeket küldött hozzá, akiknek – talán némi anyagi ráfordításnak is köszönhetően – sikerült rábírnuk, hogy álljon el a legalábbis kétes származású Borisz támogatásától, és csapataival térjen haza a Ruszba. A megállapodás értelmében Andrej legott, július harmadik hetében elindult, és békében visszatért fejedelemségébe.¹¹⁹

1132 nyara: Adalbert osztrák trónörökös magyarországi segítségnyújtása

Adalbert gróf, III. Lipót osztrák örgróf legidősebb fia, II. Béla király hívására, valószínűleg 1132 nyarának első felében, még bizonyosan július közepe előtt jött számos ostmarki előkelő élén magyar földre, hogy sógorának, a királynak az országba tört III. Bolesław lengyel fejedelem és a trónkövetelő Borisz herceg ellen katonai segítséget adjon. A gróf és csapata jelen volt és részt vett a július 22-én, a Sajó mentén, talán a mai Felsőzsolca területén vagy közelében megívott, II. Béla győzelmével zárult csatában is, majd rövidesen – alkalmasint, mint az szokásban volt, a magyar uralkodó által bőkezűen megajándékozva – hazatért Ostmarkba.¹²⁰

1133: I. Soběslav cseh fejedelem második (?) magyarországi látogatása

117 ÍF 1116, 525–527.; Pauler, 1899. I. 240–243.; Breit, 1929. 82–83.; Kristó, 1986. 77.

118 ÍF 1116, 498–499., 525–527.

119 ÍF 1116, 525–527.; Pauler, 1899. I. 241–243.; Kristó, 1986. 77.

120 ÍF 1116, 76–77., 526–527.; Pauler, 1899. I. 241–243.; Breit, 1929. 74–75.

I. Soběslav cseh fejedelem 1133 és 1139 között több alkalommal is Magyarországra jött, hogy sógorával, II. Béla királlyal személyesen találkozzék, illetve azzal tárgyalásokat folytasson. Első ízben 1133-ban, talán az év közepe táján látogatott magyar földre, minden bizonnyal Morvaország felől.¹²¹ A Vág folyó mentén táborozott le kíséretével és alkalmasint ott is került sor a Bélával való baráti összejövételre. A fejedelem huzamosabb ideig tartózkodott – közelebről sajnos nem ismert – Vág-parti táborhelyén, feltehetően több ízben is tárgyalt a magyar uralkodóval, majd hazatért hazájába.¹²²

1134. máj.–jún.: Meinhard prágai püspök és Ulrik cseh herceg, I. Soběslav cseh fejedelem csecsemő fiának magyarországi tartózkodása

Meinhard (Menhart) prágai püspök (1122–1134) és – az akkor mindössze legfeljebb néhány hónapos – Ulrik (Oldřich) herceg, I. Soběslav harmadik fia 1134 májusában, II. Béla kérésére, népes főúri delegáció által kísértetve, valószínűleg május dereka táján érkezett Magyarországra, a magyar király ugyanis nem sokkal korábban azon kéréssel fordult kedvelt, Přemysl-házbeli rokonához, a cseh uralkodóhoz, hogy annak kised gyermekét ő tarthassa a keresztvíz alá. Pünkösöd ünnepén, június 3-án, minden bizonnyal valamelyik magyar prelátus – talán épp Felicián esztergomi érsek (1125/1128–1139) által – meg is történt a keresztelés, miután Meinhard, a herceg és a delegáció hamarosan hazatért Csehországba.¹²³

1134. máj.(?)–jún.: I. Soběslav cseh fejedelem harmadik (?) magyarországi tartózkodása

I. Soběslav, kevésbé azt követően, hogy 1134 tavaszán azon felvetéssel fordult II. Bélához, hogy annak sógornőjét, Ilona királyné egyik testvérét jegyezzék II. Konrád znojmoi herceggel (1123–1128, 1134–1161), majd saját fiát, a csecsemő Ulrik herceget megkeresztelése végett Meinhard prágai püspökkel Magyarországra küldte, valószínűleg május vége

121 MGH SS IX. 138.; ÍF 1116, 19.; Pauler, 1899. I. 249. Jan. közepén Soběslav betört Lengyelországba (MGH SS IX. 138), így magyarországi látogatására febr.–márc. fordulója előtt aligha került sor.

122 ÍF 1116, 19.

123 ÍF 1116–1205, 19–20. Meinhard hazaútja során súlyos betegségbe esett és nem sokkal később, talán még jún.-ban egy a püspökségéhez tartozó udvarházban meghalt. Ibid. 20.

táján maga is a magyar királyi udvarba látogatott, és személyesen kérte meg a hercegnő kezét távoli rokona számára.¹²⁴ II. Béla örömmel fogadta sógorát és támogatta tervét, így – előbbi közvetítésével – I. Uroš szerb nagyzsupán Mária nevű, alighanem szintén magyar földön, az udvarban tartózkodó leányát, csakhamar eljegyezték Konráddal, aki aztán nem sokkal később annak felesége is lett. A cseh uralkodó a kézfogó után, június vége tájt gyorsan hazasietett, mert értesült róla, hogy a nagy tiszteletben álló Meinhard püspök ágnak dőlt, és tartani kell közeli halálától.¹²⁵

1137. febr. vége/márc. közepe: I. Soběslav cseh fejedelem negyedik (?) magyarországi tartózkodása

I. Soběslav prágai cseh fejedelem és II. Béla magyar király a nagyobbíti időszak heteiben, február 24. és minden bizonnyal március dereka között találkozott ismét. Forrásainkból sajnos nem derül ki, hogy a két uralkodó összejövetelére hol, melyikük országában került sor, de legalábbis gyanítható, és véleményünk szerint az a valószínűbb, hogy a Magyar Királyság területén, talán a Felvidék nyugati részén találkoztak. A barátságos légkörben telt rokoni összejövetel során ezúttal is több dolgról tárgyaltak, a fő kérdés feltehetően gyümölcsöző együttműködésük kiszélesítése, a közös szövetségi politika finomhangolása volt. Soběslav ezt követően hazatért, húsvét ünnepén, április 11-én már Olomoucban tartózkodott.¹²⁶

1137. aug.–szept.: Adelheid cseh fejedelemné, II. Béla király nővérének magyarországi (haza)látogatása

Adelheid, I. Soběslav fejedelem hitvese valószínűleg 1137. augusztus elején látogatott haza Magyarországra, azon határozott céllal, hogy Szent István király, hitvalló ünnepét, augusztus 20-át szülőföldjén ünnepelje meg.¹²⁷ Fivére, a vak király nagy szeretettel fogadta, és – jóllehet az augusztus végén már indult is volna vissza Csehországba, szelíd erőszakkal, sok rábeszéléssel – végül rábírta, hogy várja meg, míg megbízottai atyjuk földi maradványait a Bizánci Birodalomból magyar földre hozzák

124 ÍF 1116, 21.

125 ÍF 1116, 21.; CFH III. 1994.

126 ÍF 1116, 21.; CFH III. 1994. Pauler Gy. szerint is Magyarország adott otthont a két uralkodó találkozásának 1137 elején, bár nem indokolja nézetét. Ld. Pauler, 1899. I. 249. Álmos herceg székesfehérvári temetésére: Kádár, 2012. 78.: 76. jegyz.

127 ÍF 1116, 21. Adelheid életére ld.: Wertner, 1892. 286–287.

KADÁR TAMÁS

és vegyen részt Álmos székesfehérvári eltemetésén is. Minderre csakhamar, még szeptember utolsó hete előtt sor is került, majd Adelheid sietve visszatért a cseh-morva államba: szeptember 28-án már Olomoucban volt és – eredeti terve, Prága helyett – ott ülte meg új hazája legfőbb szentjének és patrónusának, Szent Vencelnek ünnepét.¹²⁸

1138/1139: Ubaldo di Allucingoli, S. Adrianus szerpap-bíbornoka magyarországi követsége

Ubaldo, S. Adrianus diakónus-bíborosa (1138–1141), (III. Luciusz néven) későbbi egyházfő, II. Ince pápa megbízásából 1138-ban vagy 1139-ben *nuntiusi* felhatalmazással azért látogatott – a nem sokkal korábban Magyar Királysághoz csatolt – Dalmáciába, hogy Gaudius spalato i érseknek (1136–1158) átadja a pápa által küldött *palliumot*.¹²⁹ A követség részleteit forrásaink homályban hagyják.

1139. jún. közepe: I. Soběslav cseh fejedelem ötödik (?) magyarországi látogatása

I. Soběslav 1139 közepén, talán már május folyamán – immár feltehetőleg ötöd ízben – ismét magyar földre látogatott.¹³⁰ Magyarországra jöttek apropójául ezúttal az szolgálta, hogy II. Béla leányát, Zsófia hercegnőt eljegyezte III. Konrád német király (1127–1138–1152) fiával, a csecsemő Henrik Berengár herceggel. A rokoni kötelék és szövetség létrejöttében vélhetően a cseh uralkodónak is jutott szerep, talán emiatt is tartotta fontosnak, hogy jelen legyen a kézfogó pünkösdi napján, június 11-én, a királyi udvarban végbement aktusánál. Soběslav hazautazásának

128 ÍF 1116, 21.; Pauler, 1899. I. 248.

129 *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. (Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.)* II. Collegit et digessit T[adija] Smičiklas. Zagreb 1904. (továbbiakban: CDCr. II.) 47–48.; Weiß, Stefan: *Die Urkunden der päpstlichen Legaten von Leo IX. bis Coelestin III. 1049–1198.* (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 13.) Köln – Wien, 1995. 145–146.; Pauler, 1899. I. 244–245.; Balics, 1888. 109–110.; Waldmüller, 1987. 145–146.; Szovák, 1996. 30–31. Elképzelhető, hogy Ubaldo *nuntius* még 1138 decemberében történt bíborossá kreálása előtt teljesítette dalmáciai küldetését. Ez esetben, mivel a későbbi pápa az idő szerint még püspök sem volt, tekintettel felhatalmazása esetleges alacsonyabb, *nuntiusi* szintjére, követi látogatása nem tartozna tárgyunkhoz.

130 ÍF 1116, 21., 53.

időpontját nem ismerjük, az gyaníthatóan még a nyár első felében történt.¹³¹

1141. jan.: Vladislav olomouci herceg önkéntes magyarországi emigrációja

Vladislav olomouci herceg (1137–1140/1141), I. Soběslav cseh fejedelem legidősebb fia 1141 legelső napjaiban, titokban érkeztetett Magyarországra, miután pár nappal azelőtt, december 25-én éjjel elszökött a Živohošťban tartózkodó cseh fejedelmi udvarból, feltehetőleg amiatt, mert II. Vladislav cseh fejedelem megfosztotta, vagy megfosztani készült közép-morvaországi hercegi tartományától.¹³² II. Béla király befogadta unokaöccsét, ám február derekán meghalt. Vladislav helyzete így még bizonytalanabbá vált. Forrásaink teljesen homályban hagyják személyét 1146-ig, amikor emigrációjából hazatért. Elképzelhető, hogy több térségbeli uralkodónál is járt, és talán a Német-római Birodalomban is megfordult ezekben az években, így nem ismert, hogy meddig maradt magyar földön.¹³³

1146 első fele: II. Władysław lengyel nagyfejedelem állítólagos magyarországi tartózkodása

II. Władysław lengyel nagyfejedelem, *senior*, krakkói és sziléziai fejedelem (1138–1146) 1146 első felében, miután a zsarnoki uralma ellen fellázadt öccseitől Poznańnál súlyos vereséget szenvedett, egyes forrásaink szerint Magyarországra menekült.¹³⁴ Más, nemkülönben lengyel és cseh, közelkorú kútfőink ellenben úgy tudják, a bukott uralkodó – vélhetően Szilézián keresztül – a Cseh Fejedelemségbe ment. Az bizonyos, hogy miután a bukott nagyfejedelem felesége, Ágnes ostmarki grófnő 1146 késő tavasza körül kénytelen volt feladni Krakkót a várost ostromló felkelőknek, és szintén elhagyta Lengyelországot, Władysław már Prágában, a fejedelmi udvarban tartózkodott. A család itt, a kényszerű emigrációban egyesült újra, mivel Ágnes magával hozta kiskorú gyermekeit is. Forrásaink Władysław menekülési útvonalának megjelölésében

131 ÍF 1116, 21., 53.; Wertner, 1892. 480.; Pauler, 1899. I. 249.

132 ÍF 1116, 22.; Žemlička, 1997. 230.

133 ÍF 1116, 22.; MGH SS. XVII. 651.; Pauler, 1899. I. 249.

134 CFH I. 115., 181.; II. 1711., 1715.; III. 2292., 2670. II. Władysław bukását és menekülését érdekes módon valamennyi korabeli vagy közelkorú forrásunk tévesen datálja, többségük az 1142–1145 közötti évekre.

mutatkozó ellentmondásossága esetleg könnyen, egy kézenfekvő okkal magyarázható: lehetséges, hogy a megdöntött nagyfejedelem valamiért kerülő úton, egy rövid magyarországi kitérővel, vagy eleve oda indulva és – hogy egy újabb feltevéssel bővítsük gondolat kísérletünket: talán kedvezőtlen fogadtatása miatt – onnét gyorsan, napokon vagy legfeljebb heteken belül továbbmenve érkezett Csehországba.¹³⁵

1146. ápr. legeleje–máj.?: *II. Hermann poigeni és I. Liutold plaini gróf betörése Magyarországra*

II. Hermann poigeni († 1146 u.) és I. Liutold plaini gróf († 1164) a magát Kálmán király fiának mondó Borisz trónkövetelő felbujtására, illetve időleges szolgálatába állva 1146. április legelső napjaiban ostmarki fegyvereseik élén a Duna északi partján becsaptak Magyarországra, és Pozsony várát éjszakai rajtaütéssel elfoglalták.¹³⁶ II. Géza király (1141–1162) csaknem azonnal, valószínűleg még a tavasz folyamán hadba szállt, körülfárta és ostrom alá vette az erősséget. A két gróf még az ostromműveletek megkezdése előtt Géza megbízottainak készségesen elárulta, hogy a vár elfoglalását nem III. Konrád, sem pedig uruk, Henrik bajor herceg, osztrák örgróf érdekében, hanem az őket zsoldba felfogadó Borisz herceg érdekében hajtották végre, csakhamar kiderült azonban az is, hogy mivel a német uralkodótól vagy Henriktől nem számíthatnak segítségre, megcsappant elszántságuk és harci kedvük, és hajlandóak az alkura. A megegyezés gyorsan, alkalmasint május közepe–vége táján létrejött: háromezer márka, később megfizetendő váltságpénz és szabad, bántatlan elvonulás fejében feladták a várat és hazatértek Ostmarkba.¹³⁷

1147. jún. 8. után–júl.: III. Konrád német király magyarországi tartózkodása

III. Konrád király a II. kereszties hadjárat Német-római birodalombeli hadai élén, Ausztria felől, alkalmasint Oroszvár vidékén, egy-két nappal

135 Smolka, Stanisław: *Mieszko Stary i jego wiek*. Warszawa, 1881. 237–245.; Marzec, Andrzej: Władysław II Wygnaniec. In. *Piastowie. Leksykon biograficzny*. Editow.: Szczur, Stanisław – Ożog, Krzysztof. Kraków, 1999. 359–361.; von Güttnersporzýnski, Dariusz: *Poland, Holy War and the Piast Monarchy, 1100–1230*. (Europa Sacra 14.) Turnhout, 2014. 114–117.

136 ÍF 1116, 53., 61., 83., 528., 530.

137 ÍF 1116, 61., 83–84., 528.; Pauler, 1899. I. 260–261.; Breit, 1929. 90–91.

1147. június 8. után érkezett Magyarországra.¹³⁸ Nagyjából 20 000 főre becsülhető seregében számos más német egyházi és világi főember mellett jelen volt unokaöccse, III. Frigyes sváb (1147–1152) és III. Henrik szász (1142–1180), valamint Henrik bajor (XI., 1143–1156) herceg és osztrák örgróf (II., 1141–1156) is. A sereg Magyarországon való átvonulásához II. Géza király a jelek szerint, ha egyes érzelmekkel is, de idejekorán hozzájárulását adta, és kormányzata – élelemben, takarmányban és pénzadományok formájában – érdemi támogatást is nyújtott a német keresztieseknek. Konrádnak és fegyveresei azonban nem érték be ennyivel és amerre jártak, zarándokokhoz méltatlan módon újabb és újabb adományokat kértek-követeltek a környék lakóitól, és az útjukba eső templomokat és kolostorokat sem kímélték, és a hadjárat sikerének jelszavával igen tekintélyes összegeket csikartak ki a magyar egyházszervezet tagjaitól. A feszültség jól érezhetően egyre csak nőtt, amit csak fokozott, hogy a németek közül sokan nem keresztény felebarátaiknak és vendéglátóiknak, hanem ellenségeiknek tekintették a magyarokat. Nyílt összetűzésre szerencsére nem került sor, ami leginkább valószínűleg annak tudható be, hogy Konrád és serege viszonylag gyorsan, egy bő hónap alatt keresztülvonult az országon. Némi nehézség, vélhetően a folyó és mellékvizei áradása miatt, csak a Dráván való átkelés során adódott: néhányan meg is fulladtak. A német uralkodó vezértársaival és hadával július dereka táján, gyaníthatóan Nándorfehérvár térségében hagyta el az országot.¹³⁹

1147. aug.: VII. Lajos francia király és házastársa, Eleonóra Magyar Királyságbeli tartózkodása

VII. Lajos francia király (1137–1180) a Szentföldre tartván, a II. kereszties hadjáratra az országában egybegyűlt sereg főparancsnokaként, vezértársa, III. Konrád király nyomában, minden bizonytal Pozsonynál, 1147 derekán, valószínűleg az év augusztusában lépett a Magyar Királyság földjére.¹⁴⁰ A francia uralkodót királysága több világi előkelőjével és prelátusával együtt hitvese, Eleonóra királyné is elkísérte a nagy vállalkozásra. Ausztria keleti határán titokban, kilétét csak néhányaknak fedve fel, két francia herceg beleegyezését és talán támogatását is bírva

138 ÍF 78–79., 89–90., 107.; Pauler, 1899. I. 265.

139 Bernhardi, Wilhelm: *Konrad III.* (Jahrbücher der Deutschen Geschichte.) Leipzig, 1883. 599–601.; Runciman, 1999. 466.; Phillips, Jonathan: *The Second Crusade. Expanding the Frontiers of Christendom.* New Haven – London, 2007. (továbbiakban Phillips, 2007.) 169.

140 ÍF 1116, 110., 531.; Runciman, 1999. 468.; Phillips, 2007. 187–188.

Lajos kereszteseihez csatlakozott és bejött az országba Borisz herceg, Kálmán király állítólagos fia is, aki 1131 óta szakadatlanul a magyar trón megszerzésén ügyködött. II. Géza király kíséretével a francia uralkodó és serege elé a Csallóközbe jött és követeket küldött a Duna túlszárnyán táborozó Lajoshoz, arra kérve, hogy személyes találkozásuk végett az eljelen át hozzá a folyamon. Lajos király készségesen tett eleget a kérésnek, néhány herceggel és püspökkel azonnal átment az északi partra, ahol – biztosítván egymást a kölcsönös barátságról – mindenben könnyen megegyeztek. Barátságukat a hazai források szerint spirituális – kereszt-komasági – köteléssel is megerősítették: a francia uralkodó lett Géza nemrég világra jött fiának, minden bizonnyal István hercegnek a keresztapja. Gézának azonban csakhamar tudomására jutott, hogy Borisz a keresztések között rejtőzködik. Követei révén rögvest tiltakozott a dologról mit sem sejtő Lajosnál, és kérte a trónkövetelő haladéktalan kiadását. A hír gyorsan igazolást nyert, a franciák némi kavardás után el is fogták Boriszt, a király és tanácsa viszont Géza minden igyekezete ellenére úgy döntött, nem adják ki a foglyot. Forrásaink az ezt követő eseményeket teljesen eltérően beszélik el: a Képes Krónika arról tájékoztat, hogy a pretendens még azon az éjjelen megszökött és sikeresen elmenekült, míg a francia kútfő úgy tudja, hogy Borisz Lajos személyes védelmét élvezve, biztonságban távozott bizánci területre. Az ügy mindenestre jelentősen rontott a két uralkodó viszonyán, a csalódott Géza és főemberei az ország egy távolabbi vidékére távoztak. Lajos serege élén folytatta útját a Duna jobb partján, majd 15 napi, alighanem nagy iramú menet, illetve itt-tartózkodás után, Nándorfehérvár alatt, vélhetően még augusztus vége körül a folyamon átkelve a Bizánci Birodalom területére léptek.¹⁴¹

1150. szept. vége körül–okt.: Vlagyimir Msztyiszlavics dorogobuzsi fejedelem magyarországi tartózkodása

Vlagyimir Msztyiszlavics dorogobuzsi fejedelem (1150–1154, 1170–1171), I. Msztyiszlav Vlagyimirovics kijevi nagyfejedelem (1125–1132) fia (később, 1171-ben egyébként maga is kijevi uralkodó), fivére, II. Izjaszlav Msztiszlavics elűzött kijevi nagyfejedelem (1146–1149, 1151–1154) megbízásából 1150 második felében, valószínűleg szeptember vége táján jött Magyarországra, hogy I. Juri Vlagyimirovics nagyfejedelem (1149–1151, 1154–1157) és fő szövetségese, I. Vlagyimir Volodarevics halicsi fejedelem (1141–1153) ellen sógoruk, II. Géza király fegyveres segítségét kérje. A magyar uralkodó még szeptem-

141 ÍF 1116, 110–112., 531–532.; Pauler, 1899. I. 266–267.; Csákó, 2015. 353.

ber–október fordulója körül – korábbi ígéretéhez híven – hadba szállt, és sógorai támogatására nagy sereg élén, Vlagyimir kíséretében vonult Halicsba.¹⁴²

1150. nov. eleje tája–dec. körül: Vlagyimir Msztyiszlavics második magyarországi tartózkodása

Vlagyimir Msztyiszlavics – a Peremisl és Szanok vidéki néhány hetes hadjárataról hirtelen hazafordult – II. Géza oldalán, 1150. november legelején ismét Magyarországra jött.¹⁴³ Döntésében, hogy nem Vlagyimirba, ott veszteglő bátyjához, Izjaszlávhoz próbált eljutni, hanem inkább a magyar sereggel tartott, feltehetően elsősorban a felettebb kedvezőtlen stratégiai helyzet volt a meghatározó körülmény. Második itt-tartózkodása idején, nyilván Géza támogatásával, feltehetően eljegyezte annak unokatestvérét, Belos nádor és bán leányát. Vlagyimir, jöllehet sógora, a király és Eufrozina királyné nagy becsben tartotta, és számos ajándékkal halmozták el, ezúttal is csak rövid ideig maradt magyar földön: II. Géza üzenetével, miszerint hamarosan, a következő nyáron újfent megsegítésükre vonul, valószínűleg még az év vége előtt, talán decemberben hazatért a Ruszba, fivéréhez, Izjaszláv nagyfejedelemhez.¹⁴⁴

1150 ősze–1151 eleje: *I. Mánuel bizánci császár első magyarországi hadjárata*

Mánuel baszileiusz az uralma ellen fellázadt és hosszú ideig eredményes harcot folytató szerbek támogatásának és II. Géza Ruszbeli fegyveres beavatkozásának megbosszulása céljából, feltehetően 1150 utolsó hónapjaiban, miután arról állítólag jó előre, írásban tudatta a magyar vezetést, jelentős csoportosítás élén támadást intézett Magyarország ellen.¹⁴⁵ Zimonynál, a flotta egységeit meg sem várva, csónakokon kelt át seregével a Dunán, és azonnal megrohanta a várat. A rajtaütésszerű akció kudarcot vallott, mire a császár csapatai egy részét hátrahagyta az ostromműveletek folytatására, maga pedig a had zömével a Szerémség

142 MKÉ 151., 153., 155.; Makk Ferenc: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar–bizánci konfrontáció kronológiájához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 67. Szeged, 1980. 41–56. (továbbiakban Makk, 1980.), itt: 47–48.; Font, 2005. 170–171.

143 MKÉ 153., 155.; Pauler, 1899. I. 274.; Font, 2005. 171.

144 MKÉ 155.

145 ÍF 1116, 232–233.; Pauler, 1899. I. i. m. 282. A bizánci támadás időpontjára: Makk, 1980. 45–48.

KÁDÁR TAMÁS

feldúlására indult. A szerémségi portyázás során megadásra kényszerített egy kisebb magyar sereget, majd visszatért Zimony alá, amelyet védői – sértetlen elvonulás fejében – csakhamar feladtak. Ezután, mikor már a Száván való átkelésre készült, Mánuel hírt kapott, hogy II. Géza király visszatért Halicsból, és egyenesen Zimony felé tart, hogy megütközzön vele, ezért a harc felvállalásának szándékával Szerémségben maradt. Rövidesen arról is értesült, hogy Belos nádor serege, amely jóval a magyar főerők előtt járt, délkeletnek fordult és közvetlenül Barancsot fenyegeti, ezért végül a Száván átkelve visszatért a Bizánci Birodalomba.¹⁴⁶

1151 eleje, jan./febr.?: Vlagyimir Msztyiszlavics dorigobuzsi fejedelem harmadik Magyar Királyságbeli tartózkodása

Alig ért jóformán haza, bátyja, Izjaszláv kijevi nagyfejedelem 1151 elején, alkalmasint január vagy február folyamán ismét Magyarországra küldte II. Géza királyhoz, hogy megsürgesse a néhány hónapja beígért katonai segítségnyújtást Jurij Vlagyimirovics fejedelem és szövetségesei, az Olgovicsok ellen. A magyar uralkodó a bizánciakkal hívott háború miatt nem tudott a Ruszba vonulni, de rövid időn, néhány héten belül igen jelentékeny haderőt, tízezer fegyverest bocsátott rokonai rendelkezésére. Vlagyimir a magyar sereg élén haladéktalanul, valószínűleg február dereka táján a Ruszba, Izjaszláv állomáshelyére sietett.¹⁴⁷

1151. márc./ápr.–máj.: Msztyiszlav Izjaszlavics perejaszlavli fejedelem magyarországi látogatása

Msztyiszlav Izjaszlavics perejaszlavli fejedelem (1146/1147–1154) a Ruszba Magyarországra visszatérő magyar segédhaddal, vagy kevéssel annak hazaindulta után, atyja, Izjaszlav nagyfejedelem, valamint nagybátyja, Vjacseszlav Vologyimirovics megbízásából, II. Géza királyhoz küldött követükként 1151 tavaszán, feltehetőleg március–április körül érkezett magyar földre.¹⁴⁸ Az ő feladata is az volt, hogy családja és szövetségeseik számára a Ruszbeli dinasztikus belharcokhoz támogatást kérjen és szerezzen a magyar uralkodótól. Nagybátyjához, az ugyanebben az ügyben korábban háromszor is a magyar udvarba jött Vlagyimirhoz hasonlóan, Msztyiszlav is sikerrel járt, és májusban nagy létszámú haddal

146 ÍF 1116, 233–235.; Breit, 1929. 123–124.; B. Szabó, 2013. 121. (Az eseményeket – meglátásunk szerint tévesen – 1152-re helyezve.)

147 MKÉ 157., 159.; Font, 2015. 172., 175.

148 MKÉ 183., 185., 187.

indult vissza a Ruszba, közeledtéről a határ átlépése után bátortó üzenetek is küldött apjának. Kevéssel ezután azonban, vélhetően június első felében Szapoginya mellett Vlagyimir Volodarevics halicsi fejedelem rajtaütött és szétverte lerészegedett seregét.¹⁴⁹

1152 első fele: Msztyiszlav Izjaszlavics perejaszlavli fejedelem második magyarországi tartózkodása

Msztyiszlav fejedelem apja, Izjaszlav megbízásából 1152 első felében – talán tavasszal – újfent Magyarországra jött, hogy II. Gézát, illetve annak seregét Vlagyimir halicsi fejedelem ellen a Ruszba vezesse. A magyar király korábbi, a segítségnyújtásra vonatkozó ígéretét ismét megtartva, mozgósította haderejét és csakhamar meg is indult és átkelt a Kárpátokon. Msztyiszlav a terveknek megfelelően vele tartott és június táján már a halicsi–volhíniai hadszíntéren volt.¹⁵⁰

1155: Ljubava Dmitrijevna Szavidicseva özvegy kijevi nagyfejedelemné magyarországi tartózkodása

I. Msztyiszlav Vlagyimirovics kijevi nagyfejedelem özvegye, Ljubava Dmitrijevna, Vlagyimir Msztyiszlavics vlagyimiri fejedelem, fia kérésére, illetve megbízásából, 1155 folyamán látogatott Magyarországra.¹⁵¹ A novgorodi származású volt nagyfejedelemné ideutazásának célja nem ismert, de aligha tévedünk azt feltételezván, hogy katonai segítségnyújtás reményében jött a Kárpát-medencébe. II. Géza, aki egyébként nagy valószínűség szerint neki, nem pedig I. Msztyiszlav első, svéd hitvesének volt a veje, előzékenyen fogadta és meg is ajándékozta. A magyar király ezúttal azonban nem nyújtott sógorának katonai támogatást, vagy legalábbis forrásainkban nem maradt nyoma annak. Vlagyimir anyja – ismeretlen időtartamú magyarországi tartózkodás után – alkalmasint még ugyanazon évben, de legkésőbb 1156 elején visszatért a Vlagyimiri Fejedelemségbe.¹⁵²

1156–1157 legeleje: Vlagyimir Msztyiszlavics elűzött vlagyimiri fejedelem negyedik Magyar Királyságbeli tartózkodása

149 MKÉ 207., 211., 213.

150 MKÉ 221.; Font, 2005. 173–174.

151 MKÉ 267.

152 MKÉ 267. Az özvegy uralkodóné által Magyarországról a Ruszba vitt ajándékokat 1156-ban fia akkori fő ellensége, saját unokaöccse elrabolta, az idő szerint tehát már bizonyosan orosz földön tartózkodott. Ld. MKÉ 269.

Vlagyimir fejedelem 1156-ban, közelebbről sajnos ismeretlen időpontban, azt követően érkezett Peremislből – legalább immár negyedik alkalommal – a Magyar Királyságba, hogy unokaöccse, Msztyiszlav Izjaszlavics perejaszlavli fejedelem megtámadta és elűzte tartományából. A következő év legelején, miután szövetséget kötött korábbi ellenségeivel, Jurij Vlagyimirovics kijevi nagyfejedelemmel és a Halicsot birtokló Jaroszlav Vlagyimirovicsal, hazatért a Ruszba, de volosztját nem sikerült visszaszereznie. Vlagyimir az 1173 májusában történt haláláig terjedő időben, minthogy helyzetét, uralmát sehol nem tudta tartósabban stabilizálni, egy-egy ízben gyaníthatóan később is megfordult még Magyarországon.¹⁵³

1157. jan. vége–febr.: Dániel prágai püspök és Henrik cseh herceg magyarországi követsége

Dániel (Daniel) prágai püspök (1148–1167) és Henrik (Jindřich) herceg, II. Vladislav cseh fejedelem öccse, I. Frigyes német-római császár (német király: 1152–, császár: 1155–1189) követeként az 1157. január 20. utáni napokban, feltehetően még a hónap vége előtt érkezett Magyarországra, hogy II. Géza királlyal rendezze a magyar uralkodó és a császár meglehetősen feszült viszonyát.¹⁵⁴ A tárgyalások ürügyül ezúttal is egy dinasztikus kapcsolat előkészítése, illetve tető alá hozása szolgált: Dániel és cseh-morva honfitársai – hivatalosan legalábbis – azért keresték fel a magyar királyi udvart, hogy Frigyes (Bedřich) trónörökös, II. Vladislav legidősebb, akkoriban 15 év körüli fia számára II. Géza egyik leányát, Erzsébetet eljegyezzék és azt új hazájába vigyék. A püspök küldetése teljes sikerrel járt: a frigy révén a cseh és a magyar uralkodó között formális szövetség létesült. A Dániel püspök és Henrik herceg vezette delegáció – Erzsébet hercegnővel és a bizonyára gazdag hozománnyal – csakhamar visszatért cseh földre.¹⁵⁵

153 MKÉ 269., 271. Font, 2005. 177. Minden valószínűség szerint Vlagyimir volt egyébként a vizsgált két évszázados időszakban a legtöbbször, mint láttuk, legkevesebb négy ízben is követi megbízatással vagy menekültként Magyarországon járt külföldi fejedelmi személy, aki ráadásul egy viszonylag rövid időintervallumban, körülbelül hat esztendő alatt abszolválta a négy említett látogatást.

154 MGH SS IX. 160. Hiányos fordítása: ÍF 1116, 22.; Pauler, 1899. I. 290.; Makk, 1996. 193.

155 MGH SS IX. 160.; Makk Ferenc: Megjegyzések II. Géza történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 62. Szeged, 1978. 4–9.; Dániel püspök életéhez: Peter Hilsch: *Die Bischöfe von Prag in der*

1157 nyara: Dániel prágai püspök második magyarországi követsége

A prágai főpap I. Frigyes császár megbízásából 1157-ben, valószínűleg az év nyarának derekán ismét Magyarországra utazott.¹⁵⁶ Követtségének célja ezúttal az volt, hogy II. Géza királytól katonai támogatást szerezzen ura, Frigyes számára a császárral régóta sikerrel dacoló Milánó ellen. A tárgyalások hamarost, augusztus közepén eredményre vezettek: a magyar uralkodó ötszáz muszlim – alkalmasint a személyes szolgálatában álló káliz – harcost ajánlott fel Frigyes tervezett észak-itáliai hadjáratára, akinek a püspökkel értékes ajándékokat is küldött. A feltehetően szintén megajándékozott Dániel püspök augusztus 20-án fejezte be követi látogatását és visszatért Csehországba.¹⁵⁷

1159/1160: Pietro di Mizo S. Eustachius diakónus-bíborosa és Giulio palestrinai (praenestei) püspök-bíbornok magyarországi *legatio*ja

Pietro di Mizo (Petrus de Miso) S. Eustachius szerpap-kardinális (1158–1165/1166) és Giulio (Julius) palestrinai püspök-bíboros (1158–1164) valószínűleg 1159–1160 fordulója táján, *legatus a latere*-felhatalmazással, III. Sándor megbízásából érkezett Magyarországra, hogy II. Gézát rávegye Sándor elismerésére, illetve állásfoglalásának egyértelmű kinyilvánítására. A két bíboros a jelek szerint csak részleges

frühen Stauferzeit. Ihre Stellung zwischen Reichs- und Landesgewalt von Daniel I. (1148–1167) bis Heinrich (1182–1197). (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. 22.) München, 1969. 24–137.

156 ÍF 1116, 206–207. A kutatás – véleményünk szerint tévesen – Dániel a cseh-magyar dinasztikus kapcsolat létrehozása végett, valamint Frigyes császár lombardiai fegyveres támogatása érdekében Magyarországon folytatott tárgyalásait egyazon követség alkalmával történt eseményeknek tartja. Ld. Makk, 1996. 193. A Frigyes cseh trónörökös és II. Géza király leánya frigyéről beszámoló forrásunk ugyanakkor a másik szóban forgó megállapodást nem említi, azon kútfőnk pedig, amely tudósít a magyar uralkodó Frigyesnek az ötszáz fős muszlim segédcsoport küldéséről tett ígéretéről, egy szót sem szól I. Vladislav fia és a magyar hercegnő egybekeléséről, szintén Dániel részvételével kötött egyezményről. Emellett ismeretes, hogy a leánykérő cseh küldöttség valamikor jan. vége táján érkezett Magyarországra (vö. MGH SS IX. 160.), a katonai segítségkérés ügyében Dániel pedig aug. közepén juthatott megegyezésre II. Géza udvarában (ÍF 1116, 206–207.), ami igen számottevő, több mint fél éves időkülönbség. Ez nézetünk szerint szintén arra látszik utalni, hogy két külön követi látogatással számolhatunk, azaz a főpap 1157-ben kétszer járt magyar földön.

157 ÍF 1116, 206–207.; Pauler, 1899. I. 289–290.

eredményt ért el, a király ugyanis továbbra is várakozó álláspontra helyezkedett, és nem kívánta elkötelezni magát, így a főpapok a kedvezőtlen hírral legkésőbb 1160 késő őszén visszautaztak Itáliába.¹⁵⁸

1160. márc.–ápr.: Dániel prágai püspök harmadik (?) magyarországi követi tartózkodása

Dániel prágai püspök harmad ízben az I. Frigyes császár által támogatott IV. Viktor ellenpápa *legatus missus* felhatalmazással bíró követeként, 1160. március második felében jött Magyarországra, minden bizonnyal, hogy II. Géza királyt rábírja az ura, IV. Viktor melletti nyíltan vállalt állásfoglalásra, annak támogatására, valamint a pávai zsinat határozatainak elismerésére.¹⁵⁹ A püspök vélhetően a március 27. utáni napokban, a húsvéti nagyhéten érkezett a magyar udvarba. Április 3-án, húsvét ünnepén Lukács esztergomi érsek (1158–1181) és a magyar prelátsók nagy tiszteletadással, körmenettel fogadták, majd keresztet hordozván előtte szállására vezették. Géza azonban a másnap, vagy a néhány nappal később történt hivatalos követi meghallgatáson – az ügy kiemelt fontosságára, tanácsadóival való alapos megtárgyalásának szükségességére hivatkozva – időt kért a válaszára. Dániel nem kívánta megvárni azt, így, gyaníthatóan még április folyamán, a magyar uralkodótól megajándékozva, de eredménytelenül volt kénytelen hazatérni a Birodalomba.¹⁶⁰

1161 nyarának vége–ősze: Pietro di Mizo S. Eustachius szerpap-bíborosa és Giulio palestrinai (praenestei) püspök-bíboros második magyarországi szentszéki követsége

III. Sándor két említett kardinális *legatus a latere*-mandátummal, 1161-ben, nagy valószínűség szerint nyár végén, vagy az év őszén visszatért Magyarországra.¹⁶¹ Követségük nyilvános célja az volt, hogy Lukács esztergomi érseket főpapi székében megerősítsék és elhozzák számára a

158 Balics, 1888. 124.; Szovák, 1996. 33.; Waldmüller, 1987. 169.; Hunyadi Sándor: Magyarország és a pápaság egyezményei az 1160-as években. *Fons*, 23/1. 2016. 119–143. (továbbiakban Hunyadi, 2016.), itt: 121–122.

159 ÍF 1116, 23., 207.; Pauler, 1899. I. 292–293. (tévesen 1161-re helyezve az eseményt); Szovák, 1996. 32–33.

160 Holtzmann, Walther: Papst Alexander III. und Ungarn. *Ungarische Jahrbücher*, 6/4. Berlin – Leipzig, 1926. 397–426. (továbbiakban Holtzmann, 1926.), itt: 405–406.; *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. 132–133.

161 CDCr. II. 91–93.; *Le liber pontificalis*. II. Texte, introduction et commentaire par L[ouis Marie Olivier] Duchesne. Paris, 1892. 403.; *Registrum oder merkwürdige*

palliumot. III. Sándor ugyanakkor a magyar király általi elismerése érdekében jelentős egyházkormányzati engedmények megtételét helyezte ki látásba II. Géza számára, bíbornokai feltehetően ennek részleteinek tisztázása és végleges rögzítése végett jöttek Magyarországra. A tárgyalások ezúttal eredményre vezettek, és a magyar uralkodó augusztus vége táján konkordátumot kötött a pápát képviselő bíborosokkal. Az egyezmény tartalma nem ismeretes, elképzelhető, hogy csak szóbeli megállapodás jött létre, a későbbi események és szerződések alapján feltételezhető ugyanakkor, hogy a király lemondott az investitúrajogról. A két bíboros – Julius talán kicsit korábban – még az év vége előtt visszatért a *Curiába*.¹⁶²

1164: *I. Mánuel bizánci császár második személyesen vezetett magyarországi hadjárata*

I. Mánuel 1164-ben újfent hadba szállt és személyesen indult serege élén Magyar Királyság ellen, ezúttal, hogy az előző év végi megállapodásban a magyar uralkodó által örökség címén öccsének, Béla hercegnek átengedett Dalmáciát és Szerémséget ténylegesen birtokba vegye és birodalmához csatolja, valamint, hogy a – támogatásával, a trón meg-, illetve visszaszerzése céljából nem sokkal korábban – Magyarországra ismét betört IV. Istvánt (1163) megsegitse.¹⁶³ A szakirodalomban felmerült, hogy Mánuel Magyarország valamiféle vazallusi alávetését tervezte, ezt azonban – legalábbis az 1163 vége utáni események vonatkozásában – magunk vitathatónak látjuk. A császárt, aki Bélát magával hozta a hadjáratra, a Szerémségben a helyi, görög rítusú lakosság nagy örömmel, hódolattal fogadta, és II. Géza csapatai is az ország belsőbb részén álltak, ilyképpen akadálytalanul vonulhatott fel Dunához. A Kő (más néven Bánmonostor, ma Banoštor, Vajdaság, Szerbia) közelében végrehajtott átkelés során a baszileiusz állítólag a vízbe ugorva maga mentett meg egy hajót az elsüllyedéstől, majd a partváltás után Bácsig tört előre, ahol szintén nagy baráti tömeg gyűlt össze üdvözlésére, és nemsokára István trónkövetelő seregstete is csatlakozott hadához. Időközben III. István

Urkunden für die deutsche Geschichte. II. Gesammelt und herausgegeben Sudendorf, H[ans]. Berlin, 1851. 138.; Szovák, 1996. 33–34.

162 Holtzmann, Walther: XII. századi pápai oklevelek kánoni gyűjteményekből. *Századok*, 93/2–4. 1959. 409–410.; Ohnsorge, Werner: *Die Legaten Alexander III. im ersten Jahrzehnt seines Pontifikats (1159–1169)*. (Historische Studien 175.) Berlin, 1928. 114–115.; Pacaut, Marcel: Les légats d'Alexandre III. (1159–1181). *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 50. Paris, 1955. 825–826.; Szovák, 1996. 33–34.; Hunyadi, 2016. 123–125.

163 ÍF 1116, 245–246.

(1162–1172) kormánya sem tétlenkedett, Prágában és alkalmasint a halicsi udvarban kért, illetve kapott is segítséget Mánuel ellen. I. Vladislav cseh király (fejedelem: 1140–, király: 1158–1172) egyik fiával maga is Magyarországra sietett, III. István pedig német zsoldosokat is felfogadott, így a császár – oldalán két Árpád-házi pártfogoltjával – alig hogy letáborozott Bács mellett, csakhamar egy felettébb nagy létszámú magyar–cseh–halicsi haderő közeledéséről kapott jelentést. A császár jobbnak látta elkerülni az összecsapást, és követeket küldött az általa meg egyezésre leginkább késznek gondolt Vladislavhoz. A kapcsolatfelvétel és az azt követő többszöri üzenetváltás a jelek szerint valójában egyrészt arra irányult, hogy a szövetségesek között bizalmatlanságot támasszon és a császár képviselői jobban felmérhessék az ellenség erejét, leginkább pedig, mint az beigazolódott, az időhúzást szolgálta. Mánuel mindenesetre jól számolt: Vladislavot megpuhította és lényegében megnyerte Béla úgynevezett öröksége ügyében, majd mikor III. István az ennek címén igényelt Dalmáciáról és Szerémségről lemondott, és Mánuel megígérte, hogy IV. Istvánnak nem engedi meg Magyarország háborgatását, békét kötöttek. A baszileiusz még jóval a kompromisszum létrejötte előtt visszavonult, és átkelt a Duna déli partjára. IV. István hosszas győzködés és szinte reménytelen helyzete, majd veresége dacára sem távozott vele, Béla azonban kíséretében maradt, és miután Szent Prokop Száva-szentdemeteren őrzött kézereklyéjét magához vette, serege javával Bulgária szívébe vonult.¹⁶⁴

1164 dereka: I. Vladislav cseh király magyarországi hadműveletei

Vladislav király 1164-ben, alighanem az év közepe táján Eufroszina magyar anyakirályné hívására, igen jelentős sereggel Morvaországon keresztül magyar földre vonult.¹⁶⁵ A cseh uralkodóval – számos világi előkelő társaságában – Magyarországra jött legidősebb fia, Frigyes (Bedřich) olomouci herceg (1164–1172), III. István király sógora is. A segítségnyújtásra részint a szoros rokoni köteléknek köszönhetően került sor, amit ráadásul nem sokkal korábban egy újabb dinasztikus frigy köve-

164 ÍF 1116, 245–251.; Pauler, 1899. I. 300–304.; Breit, 1929. 145–146.; Mánuel Magyarország hűbéri függésbe kényszerítését célzó törekvéseire: Makk, 1996. 199–201. Forrásaink az 1164. évi harcok története, különösen a cseh uralkodó a hadszíntérre érkezését követő események tekintetében felettébb ellentmondásosak. A történések fenti bemutatása csak egy lehetséges verzió a felmerült – egymástól nagyban, több ponton, igen lényeges kérdésben eltérő – eseménytörténeti forgatókönyvek közül.

165 ÍF 1116, 23., 208., 246–247.; CFH III. 1994–1996.

tett: Vladislav másik fia, Svatopluk ugyanis III. István Odola nevű nővérét jegyezte (vagy vette) el, ilyenformán testvérházasságokról beszélhetünk. Vladislav és csapatai felbukkanása és az ország déli részére, a Bács körüli hadszíntérre vonulása sokfelé óriási riadalmat és zavarodottságot keltett, mivel egyfelől minden bizonnal még a helyi elit tagjai közül is csak nagyon kevesen tudták, hogy kik és milyen szándékkal érkeztek vidékükre, településükre, és a csehek botránnyos magatartása legkevésbé sem szövetségesnek, hanem kegyetlen ellenségnek mutatta őket. Felvonulásuk során tudniillik szétszóródtak a környéken, és amerre jártak, gyilkoltak, raboltak, fosztogattak és gyújtogattak büntetlenül, nyilván főként emiatt tapasztalhatták rövidesen, hogy az ország lakói, ahol és amint csak teheték, idejében, messzire elmenekültek előlük. A rabló portyázásnak, dúlásnak csak a cseh-morva sereg Bács térségébe érkezte és III. István hadával való ottani egyesülése vetett véget. Vladislav határozottan elszánta magát a harcra, de Mánuel a magyar-cseh sereg tömege láttán inkább már meg-egyezett volna, és kezdett lágyabb hangokat pengetni. Követet küldött a cseh uralkodóhoz, hogy emlékeztesse Vladislav 1147–1148-as bizánci tartózkodása napjaiban kötött barátságukra. A cseh uralkodó pozitívan reagált a titkos megkeresésre, Mánuel azonban nem bízván Vladislavban, vagy, mert valójában csak az időhúzásra játszott, IV. Istvánt a vele tartó magyarokkal és egy bizánci kontingenssel a bácsi táborban hagyva, sietve visszavonult és átkelt a Dunán. Az ezt követő események rekonstrukciója rendkívül problematikus: a legvalószínűbb verzió szerint – alighanem miután a támogatásával megbízott bizánci hadvezér cserben hagyta – jó néhány emberével együtt a trónkövetelő is elmenekült, így mikor másnap hajnalban Vladislav és III. István, értesülve a történekről, hamarjában lerohanták az ellenség táborát, csak kis létszámú erőt találtak és vertek szét ott. A baszileiusz ekkor hivatalos követséget menesztett a cseh uralkodóhoz, és tudatta, hogy nem a háború kedvéért, hódítási szándékkal, csak az igazság érvényre juttatása, Béla öröksége miatt jött Magyarországra, és ha annak átadásáról és zavartalan birtoklásáról – közvetítésével – sikerül megállapodniuk, kész a békére. Minthogy III. István szintén hajlott a konfliktus mielőbbi lezárására, illetve elfogadta *mediator*nak és egyben békebírónak Vladislavot, néhány gyors követváltás és az ilyenkor szokásos kölcsönös ajándékozás után a szerződés a fenti, jobbára a birodalomnak kedvező feltételek szerint, csakhamar megkötött. Vladislav és Mánuel között az utóbbi indítványára dinasztikus megállapodás létesült: unokaöccse számára megkérte és – ígéret formájában – megkapta a tárgyalásokon bizonyára szintén jelen lévő Frigyes cseh trónörökös leányának kezét. A szerződések tető alá hozását követően Vladislav és

III. István a jó hírrrel Eufroszina királynéhoz mentek, aki a hálás uralkodóval és előkelőkkel együtt gazdagon megajándékozta a cseh királyt – az aranytárgyak, a szép összegű készpénz, és az értékes, fejedelmi öltözetek szállítására több társzekerre volt szükség. Vladislav és fia így dicsőséggel és derűsen tért haza, minden bizonnyal még 1164. november vége előtt.¹⁶⁶

1165. jún. vége–az év késő nyara?: *I. Mánuel császár harmadik – személyesen a hadműveleti területen vezényelt – magyarországi offenzívája*

Mánuel Szófiából a Duna szerémségi szakaszához előnyomulva, az előző évinél némileg nagyobb létszámú és jobban felkészített seregével, Béla herceget most is magával hozva, 1165. június végén harmadszor is betört Magyarországra.¹⁶⁷ Támadása ezúttal bizonyos tekintetben jogos volt, III. István legutóbbi megállapodásukat ugyanis nem tartotta be: Dalmáciából nem vonta vissza csapatait, és semmi sem utalt rá, hogy a tartományt hajlandó lenne átadni, a Szerémség javát pedig Zimonnal egyetemben visszafoglalta. A császár, aki IV. István gyanús körülmények között, áprilisban bekövetkezett, sokak által gyilkosságnak vélt halála miatt módfelett neheztelt a magyarokra, a Duna partjára érve megosztotta csapatait, az egyik csoportosítást Harammal szembeni partszakaszra küldte, míg maga a másik seregrésszel Nándorfehérvárra hajózott. Maga kezdve meg és vezényelve a partváltási műveletet, a Száván, a torkolat közelében kelt át – miközben a csónakból a partra ugorva ficamította lábát – és miután egy kisebb magyar seregetestet megfutamított, haladéktalanul körülfárta és ostromolni kezdte Zimonyt. A védők sokáig, több héten át eredményesen védték az erősséget, de végül, mikor már tárgyalások folytak a feladás feltételeiről, a bizánci sereg egy újabb általános támadást intézett a Duna felett magasodó városerőd ellen, és elfoglalta azt. A véres győzelmet iszonyú öldöklés követte, a falakon belül lévő katonákat és fegyvertelen lakosokat ugyanúgy, válogatás és irgalom nélkül, csaknem mind lemészárolták, a magyar vezérek és főtisztek is csak annak köszönhették az életüket, hogy Béla idejekorán fellépett és közbenjárt az érdekükben a császárnál. Zimony elvesztése nagy megdöbbenést váltott ki III. István udvarában, és amikor Mánuel csapatai egy másik, ismeretlen fekvésű, kálizok által védett erősség ostromába fogtak, követeket küldött a baszileiuszhoz, és békét kért tőle. Az előző évi megállapodást

166 ÍF 1116, 208–213., 248–249.; Pauler, 1899. I. 301–303. A II. Vladislav, illetve hadserege Bács térségébe érkezését követő események körüli nagyfokú bizonytalanságra ld. a 167. jegyz.-ben olvasható megjegyzést.

167 ÍF 1116, 254., 455.; B. Szabó, 2013. 136.

teljesítését, jelesül Dalmácia magyar kézen lévő részei és a Szerémség átadását ajánlotta fel, amit – lévén azok foglalás révén már majdnem egy hónapja a birtokában voltak – Mánuel előbb haragosan és gőgösen utasított vissza, de aztán, fölényesen, kegyeskedve, már-már színészi alakítás hatását keltő szavakkal és gesztussal, elfogadott. A békeszerződés talán Zimonyban, augusztusra tehető megkötése után a bizánci uralkodó seregével kiszáratva hazaindult, és birodalma székhelyére ment.¹⁶⁸

1166 első fele: I. Henrik osztrák herceg magyarországi tartózkodása

I. Henrik herceg (1156–1177), oldalán feleségével, Theodóra Komnéné bizánci hercegnővel, I. Mánuel baszileiusz unokahúgával, mint I. Frigyes német-római császár a bizánci uralkodóhoz küldött követe, 1166 első felében érkezett Magyarországra.¹⁶⁹ Megbízatása alapvetően arra szolgált, hogy rendezze a két császár Mánuel törekvései nyomán kialakult és egyre fokozódó itáliai érdekellentéteit, valamint, hogy a baszileiusztól fegyverszünetet kérjen a magyarok számára. Elképzelhető, hogy az utóbbi feladatot Frigyes és a magyar kormányzat egy gyors üzenetváltása nyomán, utólag, nem sokkal azt követően kapta, amikor már elindult a Bizánci Birodalomba. A herceg és házastársa a Magyar Királyságon való átutazása során nagy valószínűség szerint találkozott III. István királlyal, aki megerősíthette Bizánccal való megegyezéskészségét. Vélhetően már ekkor felmerült és körvonalazódott a király és Henrik leánya közötti házasság gondolata. A herceg és kísérete – néhány héten belül – Bulgária felé távozott az országból.¹⁷⁰

1166 közepe táján, nyár?: I. Henrik osztrák herceg második magyar földi tartózkodása

Henrik herceg és második, a bizánci császári házból származó felesége az I. Mánuellel Szófiában folytatott tárgyalások befejeztével, hazaútkon, alkalmasint 1166 nyara tájt ismét Magyarországra jött.¹⁷¹ III. István szívélyesen fogadta magas rangú vendégeit, akik tájékoztatták, hogy a bizánci uralkodó elfogadta és érvényben lévőnek tekinti a magyar fegyverszüneti ajánlatot. Henrik és István király – az előbbi kezdeménye-

168 ÍF 1116, 254–260., 455–457.; Pauler, 1899. I. 307–309.; Breit, 1929. 145–146.; B. Szabó, 2013. 135–139.

169 ÍF 1116 65., 264.; Pauler, 1899. I. 312–313.; Makk, 1996. 203.

170 ÍF 1116, 58., 63.; Pauler, 1899. I. 313.; Breit, 1929. 150.; MOT 1229–1230.

171 ÍF 1116, 264.; Pauler, 1899. I. 312–313.; MOT 1230.

zésére – baráti viszonyukat szoros rokoni kapcsolattal erősítették meg: a fiatal uralkodó felbontotta formális életközösségét halicsi menyasszonyával, és eljegyezte a herceg tizenegynéhány éves leányát, Ágnest, akit nem sokkal később nőül is vett. Henrik, Theodóra és a követség tagjai az év vége felé hazatértek Ausztriába.¹⁷²

1169: Manfredo di Lavagna, S. Georgius in Velabro diakónus-bíborosa magyarországi követsége

Manfredo di Lavagna, S. Georgius in Velabro (ad Velum Aureum) szerpap-bíbornoka (1162/1163–1173) III. Sándor pápa *legatus a latere*-jeként, valószínűleg 1169 első felében jött Magyarországra, hogy – az ügyben húzódozó – Lukács esztergomi főpápnál elérje András győri püspök (1169–1176) kalocsai metropolitává szentelését, valamint, hogy annak ürügyén a Szentszék és a magyar uralkodó viszonyát, illetve utóbbinak az investitúra gyakorlásával kapcsolatos jogait rendezze.¹⁷³ A legátus minden bizonnyal részt vett a III. Esztergomi zsinaton, amelynek szerfelett fontos szerepe volt a magyar uralkodó, III. István és a Szentszék közötti megegyezés létrejöttében: egyes vélemények szerint a *synodus*on készítették elő, más kutatói álláspont szerint pedig ott fejezték be – a vélhetően elhúzódozó – tárgyalásokat, és kötötték meg a konkordátumot. III. István, helyben hagyva az atyja, II. Géza által tett fogadalmat, lemondott a püspökök letételének és áthelyezésnek jogáról, és ugyanezt megígérte a királyi kegyuraság alá tartozó egyházak előjáróira nézvést is, továbbá kötelezte magát, hogy a megüresedett főpapi hivatalokba nem állít világi személyt, valamint, hogy az egyházi javakhoz csak rendkívüli, háborús helyzetben, a prelátusok bevonásával nyúl. A komoly engedményekért cserében a magyar király – legalábbis írásba foglalva – semmiféle eltelételezést nem kapott, a konkordátum ugyanakkor a Lukács érsek és III. István közötti kompromisszumhoz, amelynek létrejöttében Manfredo kardinális is közreműködött, nagyban hozzájárult. A *legatus a latere* az örömteli hírekkel még 1169 vége előtt visszatért az Örök Városba.¹⁷⁴

172 Pauler, 1899. I. 312–313.; Font, 2005. 139., 179.

173 ÍF 1116, 189–195.; Szuromi Szabolcs Anzelm: Az első három Esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században. In: *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből. Kéziratok kódexek, zsinatok, középkori műfajok.* Szerk. Erdő Péter. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici 3. Studia.) Bp., 2002. 128–136.; Hunyadi, 2016. 135–142.

174 Holtzmann, 1926. 418–421.; Pauler, 1899. I. 319.; Szovák, 1996. 36–37.; Szuromi Szabolcs Anzelm: Zsinati fegyelem és a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolat a XII. században. *Vigilia*, 67/7. 2002. 512–515.; Kiss Gergely:

1172. márc.: III. Henrik szász és bajor herceg, valamint I. Henrik osztrák herceg és több német főpap, illetve fejedelem magyarországi tartózkodása

III. Henrik szász (1142–1180) és bajor (XII.) herceg (1156–1180) és számos Német-római Birodalombeli egyházi és világi fejedelem, köztük Konrád lübecki püspök (1164–1172) és I. Pribizlav mecklenburgi herceg (1167–1178), Gunzelin schwerini (1167–1185), I. Szigfrid blankenburgi grófok (1162–1172/1173), valamint az út Kárpát-medencei szakaszára, vagy legalábbis a magyar királyi udvarig kíséretül szegődött I. Henrik osztrák herceg (1156–1177) és I. Frigyes császár – Mánuel bizánci baszileuszhoz küldött – követe, II. Konrád wormszi püspök (1171–1192) társaságában, szentföldi zarándoklatra utazván, 1172. március 1. körül, Ausztria felől, Mosonvárnál, a Dunán, egy hajó fedélzetén érkezett Magyarországra.¹⁷⁵ Mosonban III. István király követe is csatlakozott hozzájuk, akivel Esztergomig hajóztak tovább. Itt március 4-én kötöttek ki, aznap hajnalban vagy éjjel azonban a magyar uralkodó, még azelőtt, hogy találkoztak volna vele, váratlanul és gyanús körülmények között elhunyt. A felettébb kényelmetlen és bizonytalan helyzetbe került III. Henrik fejedelemtársaival Lukács esztergomi érsekhez fordult, aki kérésükre, azt megtanácskozván a magyar főemberekkel, védelmet, további szabad közlekedést és kíséret biztosított számukra, így hajójukon rövidesen folytathatták útjukat dél, a bizánci határ felé. I. Henrik osztrák herceg valószínűleg már Esztergomból visszafordult és hazatért tartományába, azzal nagyjából egyidejűleg, március derekán vagy második felében pedig, a Dunán továbbhajózva, a szász és bajor herceg és a többi német előkelő is elhagyta Magyarországot.¹⁷⁶

1172. nov.: III. Henrik szász és bajor (XII.) herceg, illetve a kíséretében utazó prelátusok és világi fejedelem második magyarországi tartózkodása

III. Henrik herceg és a kíséretében utazó többi német előkelő a szentföldi zarándoklatokról hazatérőben, 1172 végén, alkalmasint novemberben, Nándorfehérvár térségében lépett ismét magyar földre. A visszaúton a szárazföldi kereskedelmi és hadi útvonalakat használták, Magyarországon is ezeket követve – főként a Duna mentén – haladtak keresztül.

Pápai legátusok, nuntiusok és adószedők Magyarországon (1000–1199). Protopográfiai adattár. Pécs, 2016. (továbbiakban Kiss, 2016/a) 74–75.

175 ÍF 1116, 472–473.; Pauler, 1899. I. 320.

176 ÍF 1116, 472–474.; MOT 1238.

KÁDÁR TAMÁS

III. Béla király (1172–1196) barátságosan és nagy tisztelettel fogadta a zarándokokat és kalauzokat adott melléjük, így gyorsan én bántatlanul, gyaníthatóan még novemberben távoztak Ausztriába.¹⁷⁷

1176. aug.: (II.) Valtero albanoi püspök-bíboros magyarországi *legatioja*

(II.) Valtero albanoi püspök-kardinális (1159–1178/1179) III. Sándor pápa megbízásából, oldalköveti *mandatummal*, 1176. augusztus 1-jén azon okból kifolyólag jött Magyarországra, mert a salzburgi érseki szék betöltésének ügyében a Német-római Birodalom területén joggal tarthatott a saját jelöltjét a Szentszékkal szemben is elszántan támogató II. Frigyes császár haragjától.¹⁷⁸ A legátusi vizsgálat és a tárgyalások lefolytatására végül Győrött került sor, ahol augusztusban a bíboros András kalocsai érsek (1176–1186) és vendéglátója, Mikó győri püspök (1176–1184/1186), Gergely székesfehérvári prépost és Rajnald szentmártonhegyi apát, valamint számos, a kíséretében magyar földre érkezett német prépost, apát és főesperes jelenlétében, illetve közreműködésével Sándor pápa jelöltje, a császár által elmozdított (III.) Adalbert (Vojtěch) érsek (1168–1177) személye mellett döntött. Valter feltehetően röviddel ezután visszatért Itáliába, és oldalán távoztak a magas rangú német klerikusok is.¹⁷⁹

1178 második fele: I. Fülöp flandriai és vermandois-i gróf magyarországi tartózkodása

I. Fülöp flandriai (1157–1191) és vermandois-i gróf (1168–1191) az északnyugat-szíriai, Hamah körül vívott harcokból hazatérőben, Jeruzsálem érintésével, 1178 második felében, Trákia és Bulgária felől ideérkezve a Magyar Királyság területén is átutazott.¹⁸⁰ Itt-tartózkodásáról

177 ÍF 1116, 476.

178 CFH II. 1485–1487.; Fraknoi, 1901. 34.; Holtzmann, 1926. 423–424.; Ohnsorge, Werner: *Päpstliche und gegenpäpstliche Legaten in Deutschland und Skandinavien 1159–1181*. (Historische Studien 188.) Berlin, 1929. (továbbiakban Ohnsorge, 1929.) 61–63.; Zenker, Barbara: *Die Mitglieder des Kardinalkollegiums von 1130 bis 1159*. Inaugural-Dissertation. Würzburg, 1964. 39.; Waldmüller, 1987. 170–171.; Szovák, 1996. 38.

179 CFH II. 1487.; Ohnsorge, 1929. 110.; Holtzmann, 1926. 423–424.; Kubinyi András: A királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények*, 46/1. 1975. 110.; Waldmüller, 1987. 170–171.; Szovák, 1996. 38.

180 CFH I. 756.; II. 1098.; Csákó, 2015. 257.

semmi közelebbit nem tudunk, valószínűleg csak igen rövid időt töltött Magyarországon.

1179?–1182: II. Vencel olomouci herceg magyarországi emigrációja

II. Vencel (Václav) olomouci herceg (1177–1179) I. Frigyes német-római császár 1179. évi csehországi hadjárata, és fivére, II. Soběslav fejedelem bukása nyomán, amikor – azzal egyidejűleg – ő is elveszítette hercegi tartományát, külföldre menekült. Nem ismeretes, hogy már ekkor Magyarországra jött-e, így azt sem tudjuk, hogy mennyi ideig tartózkodott magyar földön, 1182-ben mindenesetre a cseh és morva előkelők hívására innen, alighanem III. Béla király udvarából tért vissza hazájába. A fejedelmi főhatalmat, jóllehet hívei részint e célból keresték meg, nem sikerült átvennie, és tartományát sem tudta visszaszerezni.¹⁸¹

1172/1182–1203/1204: Alíz antiokhiai hercegnő magyarországi tartózkodása

Alíz (Alice) antiokhiai hercegnő, Anna (Ágnes) királyné húga ismeretlen időpontban, 1172 és 1182 között, legnagyobb valószínűség szerint vagy 1172 második felében, III. Béla trónra lépésekor, nővére és a király kíséretében, vagy néhány évvel később, 1181–1182 táján, de mindenesetre feltehetőleg Anna 1184 vége előtt történt elhunytát megelőzően, Bizáncból érkezett Magyarországra.¹⁸² Sógora szívesen fogadta udvarába a szülőföldje után a Bizánci Birodalomból is távozásra kényszerült hercegnőt. Alíz letelepedett Magyarországon, unokaöccse, Imre király (1196–1204) pedig értékes adományokban részesítette: neki adta Torna – alkalmasint a kelet-felvidéki erdőispánság központjával azonosítható – települést négy további faluval, valamint négyszáz márka évjáradékot biztosított

181 ÍF 1116, 67.; MGH SS IX. 632.; Žemlička, 1997. 315.

182 ÍF 1116, 489.; Dénes György: III. Béla király végrendelete. Alíz antiokhiai hercegnő Torna birtokosa. In. *Történet – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére*. Szerk. Gyulai Éva – Viga Gyula, Miskolc, 2010. 337–346. (továbbiakban Dénes, 2010.), itt: 338–339. Bár Albericus Trium Fontium Konstancia antiokhiai fejedelemnőt mondja édesanyjának, felmerült, hogy apja, Châtillon Rajnald második, Stephanie de Milly transzjordániai úrnővel 1177-ben kötött házasságából született. Ez esetben Alíz legkorábban 1178 eleje táján jöhetett világra, és minthogy apja, Rajnald 1187. júl. elején meghalt, 1188. márc. után sem születhetett. Magunk valószínűbbnek látjuk Albericus közlésének helytállóságát, de a tény, miszerint 1235-ben a hercegnő még élt, azaz akkoriban közel 80 éves lett volna, tagadhatatlanul növeli a kérdés körüli bizonytalanságot.

neki, amely kegynyilvánításokat a pápa 1198 júniusában megerősítette számára. Lehetséges, hogy a hercegnő – egy magyar előkelőnek nyújtva kezét – házasságot is kötött új hazájában. Alíz igen hosszú idő elteltével, vélhetően csak két évtizeddel ideköltözése után, 1203–1204 fordulóján hagyta el Magyarországot, és 1204. február végén az észak-itáliai Este mellett nőül ment Azzo volt ferrarai podestához, az estei örgrófság reménybeli, később ténylegesen is birtokba jutott örököséhez.¹⁸³

1180/1181: Theobald cluny-i apát magyarországi kiküldött követi működése

Theobald cluny-i apát, szentszéki aldiakónust III. Sándor pápa 1180 októberében, *legatus missus* címmel, Dalmácia és Szlavónia területére szóló felhatalmazással küldte a Magyar Királyságba. Feladata nagy valószínűség szerint a spalatói és zárai egyházmegyék közötti évtizedes jogvita rendezése lehetett. Tevékenységének részleteit nem ismerjük, csupán annyi tudható, hogy 1181 augusztus végén a faroi püspökség ügyében intézkedett, így érkezésének és távozásának időpontja is kérdéses.¹⁸⁴

1182: I. Lipót osztrák herceg Magyar Királyságbeli tartózkodása

I. Lipót osztrák herceg (1177–1194) jeruzsálemi zarándokútja első külhoni állomásaként, 1182-ben jött Magyarországra. Sógora, III. Béla király rokoni barátsággal fogadta és – nagy tiszteletadással – mintegy kalauzául szegődve, országa jó részén át, talán egészen a bizánci határig elkísérte.¹⁸⁵

1186. jún./1187. jan. közepe: Theobald ostiai és velletri püspök-kardinális magyarországi *legatio*ja

Theobald, immár mint ostiai és velletri püspök-bíbornok (1184–1188) és III. Orbán pápa teljes körű felhatalmazással Magyarországra és Ausztriába küldött oldalkövete, 1186 második felében másodszor is magyar földre látogatott. Itteni legátusi működésének két, fájdalunkra egyaránt keltezetlen forrásunkban is nyoma maradt: a szentmártonhegyi apát és a győri főpap a fényi plébániáért folyó perében az előbbi javára hozott

183 ÍF 1116, 501.; *Delle antichità estensi ed italiane*. I. Trattato di Lodovico Antonio Muratori. Modena, 1717. 379–380.; Dénes, 2010. 340.

184 CDCr. II. 175–175., 178–179.; Kiss, 2016/a, 82., 88.

185 ÍF 1116, 67.

ítéletet, és megerősítette János veszprémi püspök annak saját székeskáptalana javára tett birtokadományát. A bíboros 1187. január végén már Heiligenkreuzban volt, onnét pedig Veronába ment tovább.¹⁸⁶

1188 eleje, jan/febr.?– az év közepe; 1188–1189 első fele: Vlagyimir Jaroszlavics elűzött halicsi fejedelem magyarországi tartózkodása/fogsága

Vlagyimir (Volodimir) Jaroszlavics halicsi fejedelem (1187–1188, 1189–1199) 1188 első hónapjaiban, azt követően menekült Magyarországra feleségével és két fiával, hogy bojárjai fellázadtak ellene és megbuktatták.¹⁸⁷ Döntését igencsak elhibázta, mert III. Béla király – talán részben elődeik hosszú szembenállása miatt is – különösebb hezitálás nélkül elvette magával hozott értékeit, őt magát pedig családjával együtt elfogta. Ezután, Vlagyimirt magával víve, nagy sereggel Halicsba vonult, és azt, fiát, András herceget a fejedelmi székbe ültetve, királyságához csatolta. Hazatérése után a továbbra is szigorú őrizetben tartott volt fejedelmet és családtagjait egy vártoronyban záratta el, ahol közel egy évig raboskodtak, míg végül 1189 nyara előtt – sátorlapból kötelet készítve – Vlagyimirnak sikerült megszöknie, és foglárai segítségével a Német-római Birodalom területére jutnia.¹⁸⁸

1189. máj. 24–jún. 28.: I. Frigyes német-római császár magyarországi tartózkodása

I. Frigyes császár a Jeruzsálem és a Szentföld újbóli felszabadítására indított III. kereszties hadjárat egyik fővezéréként, igen népes, körülbelül 14 000 főre becsülhető létszámú birodalmi sereg élén, fia, VI. Frigyes sváb herceg (1170–1191), kilenc főpap, fiával együtt két herceg, mintegy

186 *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I. A Pannonhalmi Főapátság története. I. Első korszak. A megalapítás és a terjeszkedés kora 996–1243.* Szerkesztette és részben írta Erdélyi László. Bp., 1902. 611.; *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523).* Összeállította Gutheil Jenő. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.) Veszprém, 2007. 31–32.; Friedlaender, Ina: *Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Italien am Ende des 12. Jahrhunderts (1181–1198).* Berlin, 1928. 27–28.; Szovák, 1996. 39.; Kiss, 2016/a, 82., 88.

187 MKÉ 293.

188 MKÉ 309–311.; Font, 2005. 179–180. A – sok tekintetben megbízhatatlan – Gusztini-Évkönyv előadása alapján Vlagyimir és családtagjai 1189-ben ugyanott raboskodtak, és együtt, vagy legalábbis közel azonos időpontban sikerült megszökniük, ld. *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. „Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye.”* Ford. Hodinka Antal. Bp., 1916. 303.

25 nagygróf, örgróf és gróf, valamint több tucatnyi báró és úr kíséretében 1189. május 24-én Hainburg felől, a Pozsonyi-kapunál lépett magyar földre.¹⁸⁹ Közvetlenül a határ átlépése után a német forrásokban Vierfeldnek nevezett, Oroszvár és Köpcsény térségében fekvő téres mezőn letáborozott és pihenőt tartva, a négy nappal későbbi pünkösödöt itt ünnepelte meg. A Duna menti táborozás alkalmával a seregben levő német és más nemzetbeli előkelők számbavételére is sor került, ekkor a következő főrangú személyek voltak a császár oldalán: Rudolf liége-i (1167–1191), Gottfried würzburgi (1186–1190), Diepold passauai (1172–1190), (III.) Konrád regensburgi (1187–1204), Henrik bázeli (1180–1191), Márton meissenai (1170–1190), Arnold osnabrückeri (1173–1191), Péter touli (1167–1192) püspökök, Haimo tarentaise-i érsek (1171–1210/1211), illetve III. Béla magyar király megbízotta, Ugrin győri püspök (1188–1203), a világi urak sorából: Bertold merániai herceg, krajnai és isztriai örgróf (1188–1204), III. Berthold vohburgi (1189–1204), IV. Hermann badeni és veronai örgróf (1160–1190), III. Floris hollandi nagygróf (1157–1190), I. Ottó bentheimi (1176–1207), Henrik kuyei (1170 kör.–1204), II. Henrik sayni (1176–1203), I. Henrik sponheimi gróf (1183?–1190) és öccse, Simon, továbbá I. Dietrich wiedi (1167 kör.–1197), Henrik saarbrückeni (1182–1190), Frigyes abensbergi (?), VI. Poppo hennebergi (1159–1190), III. Ulrik kyburgi (1183?–1227), III. Adalbert dillingeni (1189/1190–1214), I. Konrád öttingeni (1189–1196), Henrik vöhringeni (†1190), II. Gebhard dollnsteini és gröglingi (1170/1179–1232), II. Szigfrid lebenau-i (1164?–1190), III. Adolf holsteini (1164–1208), I. Liudolf hallermundi (†1191/1192), Burchard woldenbergi (1178?–1189 u.), III. Ruprecht nassauai (†1190/1191), III. Widukind schwalenbergi gróf (1178?–1194), valamint II. Konrád nürnbergi (1149?–1192) és III. Burchard magdeburgi várgróf (1177/1178–1190). A császár Esztergom felé folytatta útját, ahová a sereg nagy részével június első napjaiban érkezett meg. 4-én a városban találkozott III. Béla királlyal és feleségével, akik gazdagon megajándékozták és hadának bőséges ellátmányt ajánlottak fel, majd néhány napos ottani vendégeskedés után a két uralkodó Óbudára ment. Az ország székhelyén a császár és kísérete négy napot töltött, hogy aztán Béla invitálásának eleget téve a királlyal együtt annak nagy-szigeti (ma Csepel-sziget) uradalmát is felkeresse, ahol két napig – a tárgyalások mellett – többnyire vadászgattak. A hónap második felében Frigyes és serege a Duna menti hadiúton délre vonult, átkelt a Dráván, majd a Sze-

189 ÍF 1116, 59–60., 68., 81–82., 286., 476–477., 487–488.; Pauler, 1899. II. 2.

rémséget is maga mögött hagyva, június 28-án, Nándorfehérvárnál lépte át a magyar–bizánci államhatárt, a Szávát.¹⁹⁰

1190/1191: Gregorio de Sancto Apostolo S. Maria de Porticu diakónus-bíbornoka Magyar Királyságbeli követsége

Gregorio szerpap-kardinális (1188–1201?) *legatus missus*-i felhatalmazással III. Kelemen pápa megbízottaként, a legnagyobb valószínűség szerint 1190-ben jött Magyarországra.¹⁹¹ Feladata az erdélyi németek egyházszerkezeti viszonyainak rendezése, pontosabban a szebeni prépostság területi joghatóságának rendezése volt, amely kérdésben – az erdélyi püspök rovására – ítéletet is hozott. Minden bizonnyal az érintett területen, Dél-Erdélyben is járt és a királyi udvart is felkereste, III. Bélát pedig Veszprémben hallgatta meg az ügyben, így alkalmasint viszonylag hosszabb ideig tartózkodott magyar földön. 1190–1191 fordulója táján fejezhette be küldetését és tért vissza a *Curiaba*.¹⁹²

1192 eleje–nyara: Gregorio de Sancto Apostolo S. Maria in Porticu diakónus bíborosa magyarországi *legatioja*

Gregorio kardinális valószínűleg már az új egyházfő, III. Celesztin (1191–1198) *legatus a latere*-jeként 1192. január vége és április dereka között érkezett Dalmáciába, feltehetően elsősorban azért, hogy két szentté avatáson, (I.) János traui püspök (1062–1111) és I. László magyar király *canonisatioján* az Apostoli Szentszéket képviselje, illetve az aktusokat a

190 ÍF 1116, 59–60., 68., 81–82., 286–292., 476–478., 488.; Görich, Knut: *Friedrich Barbarossa. Eine Biographie*. München, 2011. 553–554.; John B. Freed: *Frederick Barbarossa. The Prince and the Myth*. New Haven – London, 2016. 488–490. Péter toulai püspök II. Frigyes salmi gróffal (1172–1210) csak Barancs vidékén érték utol a császárt (ÍF 1116, 288.).

191 CDH II. 250–251., 333–335. Az iratok – hiányos – fordítása: ÍF 1116, 305–308.; Thoroczkay Gábor: László király szentté avatása. In: Thoroczkay Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. Bp., 2016. 119–128. (továbbiakban Thoroczkay, 2016.), itt: 120–121.

192 Fraknói, 1901. 34–35.; Maleczek, Werner: *Papst und Kardinalkolleg von 1191 bis 1216*. Wien, 1984. (továbbiakban Maleczek, 1984.) 93.; Szovák, 1996. 39.; Kiss, 2016/a, 84.; a követség időpontjával kapcsolatban a szakirodalomban megjelent igen eltérő kutatói véleményekre ld.: <http://delegatonline.pte.hu/search/persondatasheet/id/195>, az utolsó letöltés időpontja: 2019. febr. 28.

pápa nevében megerősítse.¹⁹³ A bíbornok dalmáciai tartózkodása idején Trau mellett feltehetőleg Spalatoban is járt, és április 16. előtt ítéletet hozott a trauai püspök és a helyi főesperesek joghatósági perében. Ekko-riban kerülhetett sor János szentté avatására, amelyben valószínűleg ő is közreműködött. Gregorio ezután Magyarországra, Váradra ment, ahol június 27-én a király, annak családtagjai, valamint az ország egyházi és világi elitjének részvételével, illő külsőségek közepette megtörtént a száz éve elhunyt uralkodó kanonizálása is. Ezt követően, talán még a nyár második felében a legátus visszatért a Pápai Államba.¹⁹⁴

1192. nov.–dec. fordulója: I. Richárd angol király állítólagos magyarországi tartózkodása

I. Richárd angol király (1189–1199), aquitániai (1172–1199) és normandiai herceg (1189–1199) a III. szentföldi keresztes hadjáratról hazatérőben, miután november második felében a Trieszti-öbölben, Aquileia partjai közelében hajótörést szenvedett és emiatt szárazföldön volt kénytelen folytatni útját, november vége táján, a Mura völgyében, esetleg Szentgotthárd vidékén léphetett a Magyar Királyság területére. Az angol uralkodó kisebb kísérettel és feltehetően rangrejtve tartózkodott Magyarországon, Ausztrián keresztül kívánt eljutni ugyanis a Német-római Birodalom északi tartományiba, I. Lipót osztrák herceggel (1177–1194) azonban Akkon 1191. júliusi elfoglalása óta haragban volt, sőt, az meg is fogadta, hogy megtorolja a rajta és országán Richárd által ejtett durva sértést, így okkal kellett tartania tőle. A király a Duna mentén, december első napjaiban, álruhát öltve, csupán néhány emberétől kísérve ment tovább Ausztriába, 11-én Bécs környékén azonban felismerték, elfogták és átadták a hercegnek.¹⁹⁵

193 CDCr. II. 253–255.; *Thomae Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Archdeacon Thomas of Split History of the Bishops of Salona and Split*. Latin text by Olga Perić. Edited, translated and annotated by Karbić, Damir – Sokol, Mirjana Matijević – Sweeney, James Ross. Bp. – New York, 2006. 134., 136.; Marinković, Ana: Celestine III and Dalmatia. In: *Pope Celestine III (1191–1198). Diplomat and Pastor*. Edited by Doran, John – Smith, Damian J., Farnham, 2008. 182., 185–188.

194 Fraknói, 1901. 34–35.; Kiss, 2016/a, 85–86.; Thoroczkay, 2016. 121.; Klaniczay, Gábor: A Szent László-kultusz kialakulása. In: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Szerk. Zsoldos Attila. (Tanulmányok Biharország történetéről 1.) Nagyvárad, 2014. 17.

195 ÍF 1116, 83., 479–480., 503.; Gillingham, John: *Richard the Lionheart*. London, 1989. 2. kiadás. 223–224.; Runciman, 1999. 695. Érdemes megjegyeznünk, hogy – amennyiben észak-adriai hajótörése után valóban Magyarországon keresztül

1196, az év harmadik negyede?: Henrik Břetislav cseh fejedelem, prágai püspök magyarországi tartózkodása

Henrik (Jindřich) Břetislav cseh fejedelem (1193–1197), prágai püspök (1182–1197) – amennyiben hihetünk kései, 16. századi forrásunknak – 1196-ban, minden valószínűség szerint az év júniusa és augusztusa között Imre király meghívására Magyarországra jött, hogy részt vegyen a magyar uralkodó és Konstancia aragóniai hercegnő lakodalmán.¹⁹⁶ A menyegzőt Esztergomban rendezték meg – tekintettel a III. Béla április végén bekövetkezett halála miatt elvben érvényben lévő udvari gyászra, legkorábban gyaníthatóan július utolsó hetében. A nászünnepek után a két uralkodó politikai tárgyalásra is sort kerített, és csakhamar megújították az elődeik, Béla király és II. Soběslav fejedelem (1173–1178) által országaik között létrehozott erős szövetséget. Henrik Břetislav ezt követően, alkalmasint néhány nappal Esztergomba érkezte után, hazatért Prágába.¹⁹⁷

1200 első fele: Gregorio di Crescenzi, S. Maria in Aquiro diakónus-bíborosa és Konrád sabinai püspök-kardinális, mainzi érsek magyarországi követsége

Gregorio di Crescenzi (Gregorius de Crescentio), S. Maria in Aquiro szerpap-bíbornoka (1188–1207), III. Ince pápa *legatus a latere*-jeként 1200 elején, március 2. előtt érkezett Magyarországra, hogy az Imre király és öccse, András, illetve – az utóbbi támogatása és befogadása miatt a magyar uralkodó által megtámadott – II. Lipót osztrák herceg közötti súlyos viszályt elsimítsa, András herceget keresztes fogadalma mielőbbi

utazott Bécsbe – I. Richárd volt az egyetlen középkori angol király, aki uralkodása idején megfordult hazánkban. IV. Henrik biztosan járt Magyarországon, jelesül Nyitra megyében töltött néhány napot, de látogatására még jóval trónra lépte előtt, 1392 őszén, derby-i és northamptoni grófsága idején került sor. Ld. Szántó Richárd: Szempontok Derby grófja közép-európai útjához. In: *Középkortörténeti tanulmányok. A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. máj. 8–9.) előadásai*. Szerk. Weisz Boglárka, Szeged, 2003. 151–157.

196 Dubravius, 1552. Liber XV. 88.; Wertner, 1892. 371. (hibásan 1198-ra téve az esküvőt)

197 Dubravius, 1552. Liber XV. 88.; Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. *Századok*, 136/2. 2002. 341–344.; Idem: Aragóniai Konstancia magyar királyné. In: *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban (2009. szeptember 5–november 29.). Szerk. Ramon Sarobe – Tóth Csaba. H., é. n. [Bp., 2009.] 165–166.

teljesítésére sarkallja, valamint, hogy Imre királyt rábírija IV. Ottó király (1198–1208, császár: 1209–1218) és a pápapárti német fejedelmek támogatására. A bíbornokhoz nehéz küldetésében néhány héten belül egy kardinálistársa, (Wittelsbach) Konrád mainzi érsek (II., 1161–1165, 1183–1200), sabinai püspök-bíboros (1165–1200) csatlakozott. (Más vélemény szerint Konrád jött kevéssel korábban magyar földre.)¹⁹⁸ Gregorio és Konrád csakhamar, a május 28. körüli napokban kibékítették Imrét és András herceget, valamint a magyar király és Lipót között is sikerült kieszközölniük a békemegállapodást, vagy legalábbis a nem sokkal később eredményre vezető tárgyalások megkezdését. Imre és fivére keresztes fogadalma ügyében is gyümölcsözőnek bizonyult *legatio*juk, a testvérek megerősítették egy szentföldi fegyveres vállalkozás teljesítésére tett esküjüket. A két bíbornok az év közepe tájt, talán még a nyár első felében távozott az országból.¹⁹⁹

1203. ápr. dereka–jún. közepe: Giovanni di Casamari pápai káplán, *legatus missus* magyarországi tartózkodása

Giovanni di Casamari (Johannes de Casamari) ciszterci szerzetes, pápai káplán, III. Ince pápa 1202 novemberében Bulgáriába és Boszniába küldött követe, a boszniai Bilino-mezőn (a mai Zenica mellett, Bosznia-Hercegovina), 1203. április közepén, Kulin bán két vele utazó főembere társaságában, sietve érkezett Magyarországra.²⁰⁰ Bosznia egyházi

198 ÍF 1116, 490–491.; *Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*. I. Edidit Potthast, August, Berlin, 1874. (továbbiakban Potthast, 1874.) No 966.; Sweeney, James Ross: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok*, 118/1. 1984. 121.; Szabados György: Egy elmaradt keresztes hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In. „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc, Szeged, 2000. 478–479.

199 Körmendi Tamás: A Kölni Királykrónika Imre és András trónviszályának történetére vonatkozó passzusáról. *Kút*, 3/2. 2004. 13–17.; Zimmermann, Heinrich: *Die päpstliche Legation in der erste Hälfte des 13. Jahrhunderts. Vom Regierungsantritt Innozenz' III. bis zum Tode Gregors IX. (1198–1941)*. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 17.) Paderborn, 1913. 204.; Maleczek, 1984. 91., 339.; Barabás Gábor: *A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét*. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs, 2015. (továbbiakban Barabás, 2015.) 128–129.; Kiss Gergely: Pápai legátusok, nuntiusok és adószedők Magyarországon (1200–1301). Protopográfiai adattár. Pécs 2016. (továbbiakban Kiss, 2016/b) 3.

200 ÍF 1116, 383–387.; Potthast, 1874. No 1768., 1775–1777.; Fraknoi, 1901. 39.

és világi előkelői néhány nappal korábban ez említett helyen Casamari jelenlétében ünnepélyes nyilatkozatot adtak ki, miszerint országot a római egyházhoz tartozónak tekintik, és annak rítusait, szokásait megtartják – a legátus és a Kulint, valamint népét képviselő két főúr ezen deklaráció a király színe előtti megerősítése végett jött magyar földre. Az újabb eskütételre április 30-án, minden bizonnyal a Nagy- (ma Csepel-) szigeten, János kalocsai érsek (1202–1205) és Kalán pécsi püspök (1192–1218) jelenlétében, a terveknek megfelelően került sor, Casamari alighanem szerint itt találkozott először Imre királlyal. A viharos sebességű utazás valódi célja sejthető: Imre boszniai beavatkozása, alávetési törekvése fő igazolásaképpen az ország eretnek voltát hangoztatta, Kulin és a helyi elit „megtérése” tehát egyfelől e hivatkozási alap cáfolata gyanánt is jól jöhetett, másrészt pedig a bán okkal reménykedhetett abban, hogy a pápa Bosznia védelmére kel a magyarok ellenében. A legátus körülbelül egy hónapja tartózkodhatott a magyar királyi udvarban, amikor Kalojan bolgár cártól követek érkeztek Imre királyhoz, és Casamarit megkérték, hogy kíséretükben menjen urukhoz, Bulgáriába. A követ – lévén megbízatása az ottani működésre is szólt és nagyon fontos és sürgős ügyekben kellett volna eljárnia – tüstént indult volna is Magyarország délkeleti szomszédjába, Imre azonban, csak azután engedte távozni, miután a követek esküt tettek, hogy biztonságban elkalauzolják a cárhoz. Bulgáriába való útját, miként a pápának írt levele szerint tervezte, alkalmasint június 11-én kezdte meg, így a hónap végére, nagyjából két hónapnyi itt-tartózkodást követően, vélhetőleg elhagyta Magyarországot.²⁰¹

1203 közepe: Kulin boszniai bán közelebből ismeretlen fia (István/Stjepan) Magyar Királyságbeli tartózkodása

Kulin bán – forrásunkban név szerint sajnos nem említett, de meglehetősen bizonyossággal István/Stepjan trónörökössel azonosítható – fia Casamari pápai követ 1203. áprilisi ideérkezte előtt, talán még 1202 folyamán jött Magyarországra.²⁰² A herceget, nyilván illusztris delegá-

201 Sweeney, James Ross: Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation. A Study in Medieval Papal Diplomacy. *Church History*, 42/3. Cambridge, 1973. 320–334., e helyt: 321–323.; Lang Ádám: A boszniai „eretnokség” felbukásának körülményei. In: *Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének közleményei I.* Szerk. Bebesi György, Szekszárd, 1999. 52–63. (továbbiakban Lang, 1999.), itt: 58–62.; Majnarić, Ivan: Papinski kapelan Ivan od Casamarija i bilinopoljska abjuracija 1203. Papinski legat koji to u Bosni nije bio? In: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 50.* Zagreb – Zadar, 2008. 4–6., 8–12.; Kiss, 2016/b, 5.

202 ÍF 1116, 387–388.

cióval, gyaníthatóan apja küldte a magyar királyi udvarba, hogy Imre királynál – aki a századforduló óta Bulgária mellett Bosznia irányában is élénk érdeklődést mutatott, sőt, esetleges támadásától is tanácsos volt tartani – képviselje őt és országát. 1203 közepén – leginkább valamikor május legeleje és október között – a bán fiára fontos feladat hárult: Imre király azzal, hogy továbbítsa atyjának, miután maga is pecsétjével látta el az oklevelet, neki adta át a boszniai előkelők április 8-án, Bilino-mezőn kibocsátott, a római egyházhoz tartozásukat deklaráló nyilatkozatát, és Imre felszólítására, a magyar uralkodó és János kalocsai érsek előtt, ő is ünnepélyes esküt tett az okiratban foglaltak maradéktalan betartására és betartatására. A herceg az esküvel arra is kötelezte magát, hogyha országukban az eretnokséget mégis védelmezni, vagy csak megtűrni merészelnék, úgy büntetésül a Szentszéknek és a magyar kincstárnak fele-fele részben ezer márka ezüstöt fizet. Az eskü letétele után, minden bizonnyal még 1203 vége előtt Kulin fia, főuraikkal együtt, visszatért Boszniába.²⁰³

1204. nyár (júl. eleje?)–aug./szept. fordulója: Leo Brancaloni S. Crucis in Jerusalem presbiter-bíborosa, pápai *legatus a latere* magyarországi tartózkodása

Leo Brancaloni (Leo Brancaleonis) S. Crucis in Jerusalem áldozópap-bíbornok (1202–1224) III. Ince pápa megbízásából, illetve képviselőként, *legatus a latere* felhatalmazás birtokában, 1204 közepén, vélelmezhetően július eleje táján jött a Magyar Királyságba.²⁰⁴ *Mandatuma* a célországként megjelölt Bulgáriára és Vlachiára, valamint az útba ejtett területekre szolt, így, útvonalválasztása nyomán magyar földön is teljes jogkörrel léphetett fel. Feladatul a bolgár egyház uniójának végrehajtását és a bolgár uralkodó függetlenségének hivatalos elismerését kapta III. Incétől, aki – abban az esetben, ha megfelelő és őszinte együttműködési szándékot tapasztalna részéről – Kalojan cár (1196–1207) megkoronázására is felhatalmazta. Leo itt-tartózkodása alatt a királyi udvarba is ellátogatott, ahol Imre nagy tisztelettel fogadta, és miután békecsókot váltva kölcsönösen megajándékozták egymást, a király látszólagos támogatását bírva, annak bizalmasai kíséretében ment tovább Bulgária felé. Az ország déli, dunai határán, Keve vár mellett legkésőbb augusztus harmadik hetében azonban – a jelek szerint bulgáriai érdekeinek vélt sérelme miatt az álláspontját hirtelen megváltoztatott – Imre parancsára a legátust

203 Pauler, 1899. II. 30–31.; Lang, 1999. 60–62.; Kiss, 2016/b, 5.

204 Potthast, 1874. No 2135–2136., 2138–2144., ÍF 1116, 414–420.; Kiss, 2016/b, 5–6.; Barabás, 2015. 177.

KÜLFÖLDIEK MAGYARORSZÁGON 1000-1205 KÖZÖTT

feltartóztatták, és, mivel nem volt hajlandó egy már több napja a háta mögött hagyott településre visszafordulni, szigorú őrizet alá helyezték. Szeptember 15-én kelt levelében a pápa kemény hangon követelte a kardinális azonnali szabadon bocsátását, valószínűleg már feleslegesen, mert a betegeskedő és talán már a közeli elmúlásra készülő király ekkorra, de legalábbis egy-két napon belül bizonyosan elengedte a szentszéki követet. Leo ilyenformán, legkésőbb szeptember utolsó napjaiban – küldetése szerint – Bulgáriába távozott.²⁰⁵

205 Potthast, 1874. No 2282–2283., 2290.; Balics, 1888. 189.; Fraknoi, 1901. 39.; ÍF 1116, 417–428.; Maleczek, 1984. 138–139., 203–207., 229., 236.; Moore, John C.: *Pope Innocent III (1160/61–1216). To Root up and to Plant*. Leiden – Boston, 2003. 126–129.; Barabás, 2015. 178.

Ölbei Tamás

“Az Úr és az emberiség istentelen ellenségei”¹ – zsoldosok a százéves háborúban

Bevezető

“Hány fegyveres tudott úgy hadakozni, ahogy mi tettük! Ah! Boldogok voltunk, hogy kalandozni lovagoltunk, gazdag apátságokat, kereskedőket raboltunk ki Montpellier-ből, Narbonne-ból, Limoux-ból, Fanjeaux-ból, Béziers-ből és Montivilliers-ből, Carcassonne-ból vagy Toulouse-ból. Brüsszeli csipkével, montvilliers-i ruhákkal, lendit-i vásárból származó bundával, vagy brüggei fűszerrel megrakott öszvéreket loptunk. Nem is beszélve a damaszkuszi vagy az alexandriai selyemről... Hitemre, ez volt ám a jó és csodálatos élet.”² Mindezt Mérigot Marchès, a 1370-es éveinek egyik leghíresebb kapitánya mondta társainak, rövid összefoglalóját adva annak, hogy milyen volt egy zsoldosvezér élete a 14. század második felében.

Amikor egy zsoldos királyi szolgálatba állt egy “Lettre de rémission”-t, azaz kegyelemlevelet kért, a múltban elkövetett bűneit megbocsátandó. Ezek azért értékes források, mert a szerkezetükből adódóan sok olyan információt tartalmaznak a zsoldosok életéről, amelyekhez más-képp nem juthatnánk hozzá. Ilyen kegyelemlevelet kapott egy egyszerű szegény zsoldos, Jean Petit becenevén Barjat:

“Fiatal koromtól fogva” – mondja Barjat a királyi bíróság előtt – “az Önök háborúiban szolgáltam, különböző kapitányok alatt, különböző katonákkal együtt, mindenféle helyőrségben, az Önök ellenségei, főként az angolok ellen. Utána jött a béke, és zsold nélkül maradtam, nem kerestem semmit... így arra kényszerültem, hogy feléljem a vidéket, raboljak, zsaroljak, váltságdíjat kérjek mindenféle emberektől, nemesektől, papoktól, polgároktól, kereskedőktől. Nem figyeltem arra, hogy mi kerül a kezem közé, elraboltam mindent, lovakat, aranyat, ezüstöt, ruhákat, élelmiszert

1 V. Orbán Clamat ad Nos bullája. Rinaldi, Odorico: *Annales Ecclesiastici*. Köln, 1691. XVI. 446. (toviábbiakban: Rinaldi, 1691.)

2 *Oeuvres de Froissart, XIV*. Szerk. de Lettenhove, Joseph Kervyn. Bruxelles, 1872. 164.

*ezeiktől az emberektől, és a társaiktól. Loptam és gyilkoltam a lovakat és az embereket, és elvettem a részemet.*³

Jelen tanulmányban felhasznált források az 1357–1366 közötti kilenc évet ölelik fel, azaz a poitiers-i katasztrófa és Arnaud de Cervole Magyarország felé induló keresztes hadjárata közötti korszakból származnak. A tanulmány célja, hogy bemutassa a Nagy Kompániákat alkotó zsoldosok életét – legyenek azok híres kapitányok vagy egyszerű katonák – a Francia Királyság keleti felében, a Német-Római Birodalom nyugati hercegségeiben, grófságaiban. Szintén fontos szempont volt, hogy betekintést nyerjen az olvasó a százéves háború hétköznapjaiba, a zsoldosok és az általuk ellenőrzött területeken élő lakosság interakciójába.

A francia vidék és a kompániák 1357–1359

A brétigny-i béke⁴ (1360. május 8.) Franciaországa már nem sokban hasonlított arra a nagyhatalomra, amelyet Európa a háború kitörésekor ismert, hisz pár évtizeddel korábban még Francia seregek hadakoztak a Szentföldtől kezdve, az Ibériai-félszigeten keresztül, Németalföldön át a Bizánci Birodalomig. Nem az az ország volt már, amely a korabeli Európa legnagyobb hadseregét tudta kiállítani, és egyúttal Európa leggazdagabb, legszervezettebb államaként ismerték a 14. században. Párizs pedig már nem az a város volt, amiről Jean de Jandun azt írta a *Tractatus de Laudibus Parisius*-ban 1323-ban: *“a Francia Királyság nagyszerűségének dicsőségére, amelynek a legfőbb helyét, azaz mintegy a közepét foglalja el Párizs híres városa.”*⁵

Hogy mekkorát változott a helyzet az ötvenes évek végére, arról a legszemléletesebb leírást Petrarca adja, aki kétszer is megfordult Párizsban, először 1337-ben, itáliai értelmiségiként bejárva Nyugat-Európa leghíresebb városait, majd másodszer 1361-ben Visconti követeként, hogy gratuláljon II. Jánosnak szabadon engedésének alkalmából. Első utazásának leírása az ámulatról szól, amely elfogta Párizsban töltött napjai alatt:

“Franciaországban utazom, nem üzleti célból, hanem egyszerűen az iffjonti kíváncsiság vezet, hogy megismerjem az országot... Meglátogatam a királyság fővárosát, Párizst, amiről azt állítják, hogy Julius Caesar

3 Funk-Bertrando, Franz: *Les Brigands*. Paris, 1913. 31.

4 Archives départementales du Nord B. 268 n. 8497. és 8487 bis. Lille, Franciaország.

5 du Jandun, Jean: *Tractatus de laudibus Parisius. Paris et ses historiens*. Szerk. de Lincy, Le Roux–Tisserand, L.M. Paris, 1867. prolog, 32.

alapította. Ugyanígy éreztem magam, amikor beléptem a városba, mint Apuleius a thessaliali Hypataban. Nem kevés időt töltöttem ott, tátva maradt szájjal csodálkozva és annyira el voltam telve érdeklődéssel és lelkesedéssel, hogy megismerjem az igazságot erről a helyről, amiről oly sokat hallottam, hogy már rám esteledett, de a látogatásomat az éjszakában is folytattam. Olyan sokáig csavarogtam, eltelve a látvánnyal, amíg teljesen be nem teltem vele, és felfedeztem azt a pontot, ahol az igazság véget ér, és a fikció kezdődik.”⁶

Amikor Galeazzo Visconti Párizsba küldte II. Jánoshoz, hogy gratuláljon neki az angol fogságból történő visszatéréséhez, Petrarca megint csak beszámolt Párizs kapcsán az érzéseiről: leírásából megtudhatjuk, hogy az utcákon elburjánzott a gaz és a fű, a város úgy nézett ki, mint egy hatalmas pusztaság. *“Hol van Párizs, a metropolisz, ami bár szerényebb, mint a híre, mindazonáltal mindig is egy nagyváros volt?”⁷*

Ez a nagy átalakulás, amely oly plasztikusan jelenik meg Petrarcánál, több mint 20 év vesztes csatákkal megtűzdelt háborújának köszönhető, aminek csúcspontján 1356. szeptember 19-én II. János Francia király is fogságba esett Poitiers mezején. Poitiers-nél nemcsak a királyt fogták el, hanem elesett 2500 lovag is, köztük Bourbon hercege, Gautier de Brienne connétable, a század európai lovagi ideálja, Geoffroi de Charny, aki az utolsó pillanatig harcolt.⁸ Legalább ugyanolyan fontos volt a fogságba esettek névsora: Jacques de Bourbon, Pountif grófja, Eau grófja, Vaudemound grófja, Saintonge sénéchal-ja, Denmarty grófja⁹ és még hosszan lehetne sorolni a névsort, mintegy háromezer nevet listázva, melyek a francia sereg egynegyedét tette ki.¹⁰ A következmények fatálisak voltak, mind a Francia Királyság egészére, mind egyes részeire nézve. Azok a régiók, ahol a központi adminisztráció erős volt Poitiers előtt, és amelyek elveszítették legfontosabb vezetőiket a csata következményeként, nem

6 Robinson, James: *Petrarch, the first modern scholar and man of letters; a selection from his correspondence with Boccaccio and other friends, designed to illustrate the beginnings of the Renaissance*. London, 1898. 300.

7 Campbell, Thomas: *Life and times of Petrarca: with notices of Boccaccio and his illustrious contemporaries*. London, 1843. II. 234.

8 Avesbury, Robert de: *De Gestis Mirabilis Regis Edwardi Tertii*. London, 1857. 469. (továbbiakban: Avesbury, 1857.)

9 Avesbury, 1857. 470.

10 Sumption, Jonathan: *The Hundred Years War II: Trial by Fire*. London. 2001. e-book (lokáció) l. 5394. (továbbiakban: Sumption, 2001.)

tudtak ellenállni a zsoldosoknak. Olyan kapitányoknak tanulták meg a nevét rettegni, mint például Robert Knolles, akiről Villani azt írja, hogy

*“a háborúban kitűnt nagy tudásával a fegyverek terén, csapatot szervezett, amely sok olyan angolból állt, akik örömeiket lelték abban, hogy rosszat tegyenek, és akik rablásból akartak élni...”*¹¹

Knolles III. Edward hadjáratáig kompániájával Normandiában¹², a Loire völgyében, Berry-ben, Bourbonnais-ban és Auvergne-ben, vagy éppen Auxerre-ben¹³ harcolt. Poitiers nem csak Francia Királyságra volt hatással, hanem az azzal határos, legfőképp a Német-Római Birodalomhoz tartozó területekre is, amelyek távol voltak a központi hatalomtól, mint például Provence, ahol a helyi elit lázadt fel a Szicíliai Anjou-ház ellen. Zsoldosokat toboroztak 1357-ben, többek között Arnaud de Cervole-t, a főesperest,¹⁴ a Nagy Kompániák egyik legsikeresebb kapitányát Franciaországban:

*“Kedveztek az angol tanácsosainak a franciák belső viszályai, akik – bár kezdetben elvetették a békefeltételeket, amelyek kizárólag csak súlyosabbak lehettek – miután a királyt rabul ejtették, bosszúként rendkívül magas összeget követeltek segítség címén; ám az ország rendjeinek feloszlata után a lehető legnagyobb viszálykodásba merülve az országot veszedelembé sodorták, mert a rabló társaságok seregei szétmarcangolták azt, szabadjára engedték a dühöngést és féktelenséget, különösen Arnardus de Cervola vezetésével. És mivel a rablóknak ezen felgyülemlett veszedelme berontott Venusinus megyébe, hogy aztán Provence-ban terjeszkedjen, Ince megparancsolta az avignoniaknak, hogy fegyverkezzenek fel, és könyörögve kérte Károly császártól a megígért segítségét.”*¹⁵

11 Villani, Matteo: *Cronica*. Cap. XXXVII. Firenze, 1825. IV. 213. (továbbiakban: Villani, 1825.)

12 *Chroniques de Froissart*. Szerk. Simeon Luce. Paris, 1874. T.V. XXVI. (továbbiakban: Luce, 1874.)

13 Denifle, Henri: *La Désolution des Églises, Monastères et Hopitaux en France pendant la Guerre de Cent Ans*. Paris, 1899. I. 235. – a

14 Arnaud de Cervole-a Velines Főesperesség javadalmait bírta, annak ellenére, hogy laikus volt, Luce, 1874. 94.

15 Rinaldi, 1691. 392.

Provence ezelőtt ugyanúgy nem tapasztalta meg a háborút, mint Burgundia, vagy éppen Elzász:

“Ebben az évben Provence-ot dúlták fel azok az emberek, akiket a Nagy Kompániának neveznek, és akiknek a vezére a Velines-i főesperes, a Beaux-ból származó embereivel együtt nagy kárt okozott, sok nőt becsületlenülített meg, keresztényeket és zsidókat egyaránt, sok férfit megöltek és kivégeztek.”¹⁶

A zsoldosok megszállták például Languedoc-ot 1357 augusztusában. Languedoc jobban szervezett volt, mint Provence, így Beaucaire sénéchaljának sikerült hatékonyan fellépnie és visszaverni a kompániák első rohamát, Provence-ba visszaszorítva őket.¹⁷ Ugyanúgy jó példaként szolgált Champagne is 1359-ben arra, hogy hatékonyan fel lehetett lépni a kompániák ellen. Frank Henequin, német kapitány és Eustache d’Aubricourt vezetésével a zsoldosok több irányból szinte egyszerre támadták meg a grófságot. A meglepetést kihasználva kezdetben sikereket értek el. Hennequin nyílt csatában verte meg és ejtette fogságba Roucy és Porcien grófjait és foglalta el Roucy¹⁸ és Sisonne várát. A másik vezér, Aubricourt bátorságát és katonai rátermettségét senki sem vonta kétségbe¹⁹. Froissart először a Fekete Herceg 1356-os nagy chevauchée²⁰ kapcsán említi,

16 Équipe projet Thalamus: Les annales occitanes (800–1426): année 1357, dans Édition critique numérique du manuscrit AA9 des Archives municipales de Montpellier dit Le Petit Thalamus. Université Paul Valéry Montpellier-III, 2014– [Online: <http://thalamus.huma-num.fr/annales-occitanes/annee-1357.html> – 2019. április 14.] AA9 Fol. 98 v.; Chérest, Aimé: *L’Archiprêtre. Épisode de la Guerre de Cent Ans au XIVe Siècle*. Paris, 1979.47. (továbbiakban Chérest, 1879)

17 Ménard, M.: *Histoire Civile, Ecclésiastique et Littéraire de la Ville de Nismes* Paris, 1702. II. 166.

18 *Chronique de Jean le Bel*. Szerk. Viard, Jules–Déprez, Eugène. Paris, 1905. II. 284. (toviábbiakban: le Bel, 1905.)

19 Froissart csodálattal beszél róla. Luce, 1874. 40.

20 Chevauchée: lovas portya – A százéves háború egy jellegzetes hadviselési módja, ahol a cél, nem a terület elfoglalása volt, hanem az ellenfél gazdasági potenciájának megrendítése, olyan nagy pusztítást hátrahagyva, hogy a célterület lakosságának hűsége uraiban meginogjon. A chevauchée által érintett területek adózási képességét olyan mértékben kellett csökkenteni, hogy azok ne tudjanak hatékonyan hozzájárulni a háború finanszírozásához. A pusztítás elől a védtelen vidéki lakosság a fallal körülvett városokba, várakba húzódott vissza magára hagyva a termést, a kereskedelem gyakorlatilag megszűnt, a chevauchée-ban résztvevő csapatok mértékétől függően akár több éves éhínség is követhette a chevauchée-t az érintett térségekben.

mivel ő volt az első, aki bevette magát Carcassonne alsóvárosában a védők közé, bátorságot öntve a többi fiatal angol és gascon lovagba:

“És azt hiszem, hogy Eustache d’Aubricourt nagyon tehetséges lovag volt, akit nagy vágy hajtott, hogy első legyen a támadók között. És ahogy elmondták nekem, bevette magát a láncok közé, és a többiek követtek, bevéve először az első láncot, majd a másodikat, a harmadikat és a negyediket úgy, hogy a védők végül meghátráltak. Azért tudott ennyire gyorsan előrejutni, mert közben az íjászok keményen és jól dolgoztak. A védők nem tudták, hogy várjanak-e, mivel azok, akiknek nem volt pajzsa, annyira tele voltak tűzdelve nyilakkal, hogy látványuk csodaszámba ment. Végül Carcassonne védői nem tudták tartani magukat, összezavarodva visszavonultak a felsővárosba.”²¹

A kompániák 1359. év márciusára már jelentős területeket foglaltak el, többek között Pont-dur-Seine-t, majd egy sokkal nagyobb várost, Nogen-t²² is. Egyesített erejük körülbelül 1000 fő volt. Audley, Eustache d’Aubricourt-ral szövetkezett kapitányok egyike, elfoglalta Beaufort erődjét is, ami Châlons-sur-Marne és Troyes között található, és amely Lancaster hercegéhez tartozott. Valamivel később öt-hat további erősség is a birtokába jutott, azonban Châlons-sur-Marne városát már nem tudta meglepetésszerűen meghódítani.²³ Annak az Eudes-nek, Coucy urának a segítségével voltak képesek a város polgárai Audley támadását visszaverni, aki pár évvel később minden habozás nélkül vette igénybe egy másik zsoldos, Arnaud de Cervole és kompániája segítségét és pusztította el Barrois-t, hogy elrendezze Bar herceggel folytatott birtokvitáját.²⁴ Brocard de Fénétrange, az egyik legfontosabb lotharingiai nemesi család sarjaként mint zsoldos kapitány szolgált a tárgyalt időszakban. Fénétrange-t a lotharingiai herceg bérelte fel 500 lovassal, hogy V. Henrikkel, Vaudemont grófjával együtt kiverje a kompániákat Champagne-ből. Troyes városából küldött gyalogosok alkotta 2–3000 főből álló sereggel egyesülve Brocard de Fénétrange és Vaudemont grófjának csapatai végül 1359. június 23. ütköztek meg Aubricourt hadával Bray-sur-Seine közelében. Aubricourt védekező pozíciót felvéve, angol módra szerette

21 Luce, 1874. 301.

22 le Bel, 1905. 276., Sumption, 2001. 9106,

23 Luce, 1874. LI., Denifle, Henri: *La Désolation des Églises, Monastères, et Hôpitaux en France pendant la Guerre de Cent Ans*. Paris, 1899. I. 242.

24 Archives départementales de Meurthe-et-Moselle B.522 f.112. Nancy, Franciaország.

volna megívni a csatát kb. 700 főből álló seregével²⁵, elsősorban az íjászaire támaszkodva. Azonban a támadók, kihasználva erőfölényüket, több oldalról egyszerre bekerítve a védőket megsemmisítették Aubricourt kompániáját. Magát Aubricourt-t elfogták, és csak nagy szerencsével maradt életben, mert Troyes-ben a polgárok meg akarták lincselni²⁶.

A győztesek közül Vaudemont grófja folytatta a hadjáratot Hennequin ellen egy megújult sereggel, melyhez Reims érseke csatlakozott. Sikeresen számolták fel a zsoldos kapitányok seregeit,²⁷ mivel a kompániák nem voltak elég nagyok, hogy ellen tudjanak állni Vaudemont seregének, viszont ahhoz túl sokan voltak, hogy hosszan ki tudjanak tartani egy körülvevett várban, így ki is éhezették őket Sissone várában. Hennequin, mint Aubricourt Troyes-ban épp hogy elkerülte a feldühödött tömeget.

Két tényező befolyásolta döntő módon az ellenállás sikerét a kompániákkal szemben: az egyik az időfaktor volt. Ha sikerült a zsoldosokat annyira korán megállítani, hogy elkerülhessék a vidék pusztulását, az adóalapot jelentő kereskedelem megszűnését és a földek elnéptelenedését, akkor az ellenállást megszervező közigazgatás vagy a fontosabb helyi urak képesek voltak finanszírozni a kompániák ellen felállítandó erőket. A másik meghatározó tényező a kompániák mérete volt: az egyik lehetőség, hogy annyira kicsinek kellett lenniük, hogy könnyen fenn tudják magukat tartani hosszú távon, akár egy kisebb területen. A korabeli forrásokban ezt hívták patis-nak vagy appatis-nak. Ilyenek voltak a gascogne-i kompániák, akik hosszú időn keresztül tartottak megszállva egy várost és várat, a körülötte elhelyezkedő településeket adóztatva meg. Sokszor biztosabb bevételnek bizonyult, mint a szabad rablás. Épp ezért, ha volt olyan kapitány, akinek a híre megrémítette a helyieket, elég volt bejelentkeznie egy adott térségbe és a falvak vagy városok máris fizettek. Ilyen reputációval rendelkezett a kor egy másik híres kapitánya, Bertucat, aki az egyik legbefolyásosabb gascogne-i klánból, az Albret-közül származott. 1358-ban benyomult a Dordogne völgyébe, elfoglalva Floriac várát a folyó bal partján. Május közepén meghívta magához a

25 Luce, 1874. 159.

26 Delachenal, R.: *Histoire de Charles V.* Paris, 1909. II. 41.

27 *Guillaume de Nangis et de ses Continueurs, Chronique Latine.* Szerk. Géraud, H. Paris, 1863. II. 293.; Luce, 1874. 406. A szakirodalom is Froissart változatát fogadja el, hogy Roucy várát visszafoglalták, nem pedig visszavásárolták. Vö. Sumption, 2001. 9154.; Poinson, Maurice: *Histoire Générale de la Champagne et de la Brie.* Châlons-sur-Marne, 1896. 340.

Dordogne völgyében elhelyezkedő települések képviselőit, felajánlva számukra, hogy meg tudják váltani magukat a patis-val.²⁸

A másik lehetőség az volt, hogy akkorák legyenek, hogy ne merjék felvenni a harcot velük az urak. Ezek voltak a Nagy Kompániák²⁹. Ilyen csapatot vezetett Seguin de Badefol 1364-ben, amikor elfoglalta Anse városát. A Margot³⁰ 3000 főből állt és az alatt a tíz hónap alatt, amit Anse-ban töltött 64 különböző települést foglaltak el Burgundiában és Forezben, és 40 000 firenzei florintért kellett megváltani a távozásukat.³¹

Vajon kizárólag a pusztítás és az erőszak szavaival lehet leírni a routiers-k és a lakosság kapcsolatát, vagy ez a viszonyrendszer ennél komplexebb volt? A kompániák tagjai és kapitányaik mennyire voltak részei a társadalomnak, milyen viszony fűzte őket a helyi arisztokráciához, a polgárokhoz vagy a kereskedőkhöz, nem beszélve az egyszerű parasztokról vagy a nincstelenekekről? Philippe Contamine a *Les Compagnies d'aventure*-ről írt cikkében³² megállapítja, hogy a routiers-k nem akarták megváltoztatni a fennálló társadalmi rendet, hanem elfogadva azt, megpróbáltak annak keretein belül létezni.³³ Ami a vizsgált időszakban a térségben aktív kapitányokat illeti, a fenti megállapítás már csak azért is megállja a helyét, mert egy részük a helyi arisztokráciából került ki, mint például a lotharingiai Olrys és Brocard de Fénetrange³⁴ vagy Jean de Neufchatel France-Comté-ból³⁵. Másoknak, nagyon keveseknek, sikerült beházasodni az arisztokráciába: ilyen volt Arnaud de Cervole³⁶, aki gyermekét a burgundi herceg Merész Fülöp után nevezte el, akivel kitűnő kapcsolatot ápolt.³⁷ De ilyen volt Eustache d'Aubricourt is, aki

28 Savy, Nicolas: *Bertucat d'Albret: ou le destin d'un capitaine gascon du Roi d'Angleterre pendant la guerre de Cent Ans*. e-book edition 2015 l. (lokáció) 978. (továbbiakban: Savy, 2015.)

29 A Nagy kompániák kifejezés eredetét Philippe Contamine elemezte. Contamine, Philippe: *Les Compagnies d'Aventure en France pendant La Guerre de Cent Ans. Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Âge, Temps modernes*, T. 87. n.2. 1975. 365–396. (továbbiakban: Contamine, 1975.)

30 Margot-nak hívták Seguin de Badefol nagy kompániáját.

31 Descroix, Bernard: *Seguin de Badefol "ce fils d'iniquité qui fit trembler Anse et la France entière*. Lyon, 1985. 53.

32 Contamine, 1975. 382.

33 Contamine, 1975. 382.

34 Luce, 1874. 184–186, le Bel, *Chronique*, T. 2. 273, 280, 285.

35 Chérest, 1879. 114.

36 Luce, 1874. T. VI. LII.

37 Chérest, 1879. 241–242.

az angol királyné unokahúgát vette el feleségül.³⁸ Vagy Frère Darrier, akinek egy fiatal burgundiai nemesasszony, Agnès de Bazoche, Agnou várának úrnője ajánlotta fel a kezét, miután hamar jutott özvegységre, és volt férjének családja és barátai azzal vádolták meg, hogy aktívan közreműködött annak meggyilkolásában.³⁹ De ugyanezek közé tartozott Bertrucat d’Albret, aki annak ellenére, hogy fattyú volt, apai ágon Aquitaine egy legrégebbi és legillusztrisabb családjából származott, édesanyja pedig egy kismanesi család sarja volt.⁴⁰ Germain Butaud Contamine-nel egyetértésben állapítja meg, hogy a *“zsoldosok szerves részét alkották a korszak fegyverforgató társadalmának, azonban az általuk alkalmazott hadviselési stílus azzal fenyegette az (egymással hadakozó) nemességet, hogy népszerűtlenek lesznek a lakosság körében”*.⁴¹ Ennek ellenére III. Edward 1359-es hadjárat követően minden konfliktusban érintettek voltak a kompániák, mindenki, nemesek és városok egyaránt alkalmazták őket. Miután 1359-ben Brocard de Fénétrange megtisztította Champagne-t a zsoldosoktól, járandóságát nem fizették ki, *“ezért nagyobb pusztítást végzett Champagne-ban és a környező térségben, mint azt a rablók tették”*⁴² egészen addig, amíg a leendő V. Károly le nem róttá számára tartozását. Nem sokkal később aktívan részt vett a III. Edward elleni ellenállás megszervezésében, egyik aláírója annak a szerződésnek – Metz városával, a metzi püspökkel, Luxembourg hercegével, Bar hercegével, és Lotharingia kormányzójával együtt –, melynek célja az angolokkal szembeni összehangolt védekezés volt:

*“Elrendeljük, és megegyezünk abban, hogy senki közölünk, Urak, és a fent említett Vezetők, sem az embereink, sem alattvalóink, lakosaink, polgáraink, akik birtokainkon élnek, nem segítik sem szóval, sem tettel a fent említett kompániákat, nem járnak el az érdekükben, nem adnak nekik takarmányt, semmilyen más dolgot. Azokat, akik mégis ezt teszik, Mi, a mondott Urak és Vezetők együtt és külön-külön alattvalóinkkal és embereinkkel elfogjuk és megbüntetjük őket elkövetett bűneik mértékében”*⁴³

38 Fowler, Kenneth: *Medieval Companies*, Volume 1 *The Great Companies*, Oxford, 2001. 104. (továbbiakban: Fowler, 2001.)

39 Chérest, 1879. 296.

40 Savy, 2015. 270.

41 Butaud, Germain: *Les compagnies de routiers en France 1357–1393*. Clermont-Ferrand, 2012. 89. (továbbiakban: Butaud, 2012.)

42 Butaud, 2012. 285.

43 Archives Municipales de Metz AA 49 n.15. Metz, Franciaország

A metzi városi levéltárban megtalálhatók a vizsgált időszakra vonatkozóan, a város részére, a zsoldos kapitányok által kiállított, a katonai szolgálatok teljesítéséről szóló bizonylatok, amelyek elemzésével értékes információkhoz juthat a kutató. A források vizsgálata során sikerült beazonosítani négy ilyen kifizetést, amelyek az előbbieken idézett szerződéshez kapcsolódnak: ezek közül Olrys⁴⁴ és Brocard de Fénétrange⁴⁵ nevéhez fűződik kettő, illetve két másikat Frankes de Wendelisheim, és Bertrous Strangen állított ki. Előbbi tizenhét fegyveressel⁴⁶ szolgálta Metz városát az angolok ellen, míg utóbbi öt fegyveressel harcolt két hónapot, a bari hercegségben.⁴⁷ Geoffrey Grill gyűjtötte össze ezen időszakra vonatkozó bizonylatokat.⁴⁸ Kimutatásából kitűnik, hogy a Metz városa 1360–1366 között csak a fenti négy kapitányt hányszor alkalmazta:

A kapitányok neve	Metz szolgálatában fegyveres szolgálatok 1360–1366
Olrys de Fénétrange	3
Brocard de Fénétrange	2
Bertrous Strangen	4
Frankes de Wendelisheim	1

Olrys és Brocard de Fénétrange megbízásai között hat év telt el, míg Frankes de Wendelisheim, Bertrous Strangen megbízásai az 1360-as évre vonatkoztak. A két Fénétrange esetében látható, hogy milyen tartós kapcsolat alakulhatott ki a zsoldos kapitányok és a városok között.

Hogy mi kellett ahhoz, hogy egy kapitány bekerüljön az arisztokráciába, azt Arnaud de Cervole példáján szeretném bemutatni. Karrierjéhez szükség volt arra, hogy egy fogságba esett király ki akarjon szabadulni, egy herceg fiatalon meghaljon, egy gróf csillagzata váratlanul felíveljen, és egy dúsgazdag nemesasszony jókor özvegyüljön meg. De ez együtt

44 Archives Municipales de Metz EE6 f.8. Metz, Franciaország

45 Archives Municipales de Metz EE6 f.9. Metz, Franciaország

46 Archives Municipales de Metz EE6 f.10. Metz, Franciaország

47 Archives Municipales de Metz EE6 f.14. Metz, Franciaország

48 Grill, Geoffrey: *Les Grandes compagnies en Lorraine et en Alsace de la paix de Bretagne à la Mort de Charles V (1360–1368)*. *Société du Bas-Rhin pour le progrès des Sciences, des Lettres, des Arts et de la vie économique* T. CXXV–CXXVI, 2005–2006. 156.

sem lett volna elég ahhoz, hogy Arnaud de Cervole végül a burgundi hercegség egyik leghatalmasabb uradalmára rátegye a kezét, ha nem lettek volna olyan tulajdonságai, amelyek nélkül sohasem ért volna el idáig: először is saját jogán is sokkal gazdagabb volt már 1361-re, mint a legtöbb burgundi nemes: „*nagyon gazdag ember volt leginkább a nemesek között és sok ezüst és arany pénzzel rendelkezett*”⁴⁹. Emellett kitartott a francia oldalon, sohasem állt át az angolokhoz, bátorságát bizonyítva a kor nagy csatáiban (Poitiers, Brignais) többször is fogságba esve kellett kiváltania magát, mindezek miatt a kortársak „*jó franciának*”⁵⁰ tartották. Nem utolsó sorban, pedig egy akkora kompániát mondhatott magénak, hogy hercegek sem vetekedhettek vele. Hogy mekkora volt a hatalma, arra csak egy példát szeretnék röviden megemlíteni. Nem sokkal a brig-nais-i csatát követően Eude, Grancey úra, és felesége Yolanda de Bar szolgálatában a Főesperes Robert, Bar hercege ellen vonult: “*Grancey ura a bretonokkal együtt támadott Bourmont völgyén keresztül 6 000 lóval.*”⁵¹ A herceg nem tehetett mást, mint visszavonult a megerősített városaiba és váraiba, majd fizetett.⁵²

Burgundiai karrierjének története azonban pár évvel korábban kezdődött. Arnaud de Cervole már 1358-ban Nevers és Donzy városához érkezett. A leendő V. Károly, ekkor még a királyság régense, a főesperest nevezte ki Nivernais főkapitányának,⁵³ és bízta meg egyúttal a térség védelmével. Mindebben nem volt elhanyagolható szerepe Louis de Male édesanyjának, Marguerite de France-nak, aki már korábban Provence-ban is hasonló okból szerződött Arnaud de Cervole-lal. Nivernais-ben Cervole szokásához híven járt el, azaz visszaélve hatalmával felprédálta a térséget, pont a korszak legnagyobb angol inváziója előestéjén, 1359-

49 Arrêt du parlement de Paris, relatif à une prétendue créance qu’aurait laissée l’Archiprêtre, créance revendiquée par sa veuve, Jeanne de Châteaivilain, et par le quatrième mari de cette dernière, Enguerrand d’Fudin. Pièces Justificatives XXIII. Chérest, 1879. 406.

50 Lettres de rémission accordées par Charles, régent de France, aux habitants de la ville de Nevers, à l’occasion des rapports que ceux-ci avaient eus avec Arnaud de Cervole, dit l’Archiprêtre, Chérest, 1879.; Pièces Justificatives V. 370.

51 Servais, Victor: *Annales Historiques du Barrois 1352 à 1411 ou Histoire Politique, Civile, Militaire, Ecclésiastique du Duché de Bar*, Bar-le-Duc, 1865. 131. Ez a szám erősen túlzott, valószínűleg a felét sem érte el a létszám.

52 Archives départementales de Meurthe-et-Moselle. B.522 f.112. Nancy, Franciaország.

53 Lettres de Charles, régent de France, en date du 31 décembre 1359, par lesquelles Charles de Poitiers est nommé capitaine général en Nivernais, Donziais, Puysaie etc, en remplacement d’Arnaud de Cervole. Chérest, 1879.; Pièces Justificatives VI. 374.

ben. Sem kompániája tettei, sem pedig a tény, hogy Arnaud de Cervole sem volt képes ellenállni III. Edward seregének, illetve az ahhoz csatlakozott angol-navarrai kompániáknak, nem tette népszerűvé Nevers-ben vagy Donzyban. A brétigny-i béke után Lyon környékét rabolta ki, majd Jean de Melun, Tancarville grófjának hívására visszatért Nivernais-ba. Tancarville grófját a régens nevezte ki, a Burgundia és Lyon környékén gyülekező nagy kompániák elleni fegyveres ellenállás élére.⁵⁴ Jean de Melun, Franciaország kamarása, jól ismerte Arnaud de Cervole-t, már 1356-ban együtt harcoltak és estek fogságba Poitiers-nál, tisztában volt a főesperesnek a többi kapitányra gyakorolt meggyőző képességével és félelmetes hírnevével. Márpedig erre szükség is volt, mert a régens kormányzatának elsősorban pénzre volt szüksége, mérhetetlenül sok pénzre, mivel Jó János váltságdíjával továbbra is késésben voltak.⁵⁵ Cervole kapcsolata Tancarville-lel, és rajta keresztül a francia kormányzattal többértégtű volt: egyrészt segítette a királyi adószedőknek behajtani a kirótt adót, másrészt az általa korábban megszállt várak központi kormányzat részére történt átjársásával növelte a királyi befolyást a térségben. A kincstár 16000 firenzei forintot fizetett a főesperesnek, hogy Dammarie és de Bléneau várát Tancarville grófjának adja át, nem pedig a jogos tulajdonosának, Nevers grófjának⁵⁶. Arnaud de Cervole tetteiről Louis de Male, Flandria grófja és Donzy bárója emlékezett meg egy levelében, amelyet a francia király tanácsnokának írt 1362. január 17-én:

“... de drága barátom, tudja jól, hogy a kompániák, a király ellenségei, valamint a főesperes és bűntársai Tancarville grófjának parancsára, ahogy azt már említettük, még a térségben, a mi grófságunkban tartózkodnak, mindent felégetnek, megtámadnak, az élelmet elveszik, és felprédálják, az embereinket és alattvalóinkat megölik, váltságdíjat szednek, és a grófságunkat nagy veszélynek teszik ki, merő pusztítás, vérengzés, nincs aki védekezzen, aki megvédje urunk, a király és a királyság becsületét. Meggyőződöttünk arról, hogy Flandriából katonákat kell grófságunkba küldeni, hogy őrizzék, és megvédjék a mi földünket, várainkat

54 Archives départementales de la Côte-d’Or, 1.F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 33. Dijon, Franciaország.

55 Ugyanez volt a helyzet Edward hadjárata előtt is, aminek eredményeképp az angol király végül kikényszerítette a brétigny-i békét. *Historiae anglicanae scriptores* X. London, 1652. 2618–2619.

56 Chérest, 1879. 298.

*és birtokainkat, azért, hogy az ellenség ne tudja elfoglalni és lerombolni országunkat.*⁵⁷

Donzy védelmére mostoha testvérét, Ryffard de Flandre-ot küldte, ami legalább akkora katasztrófával járt az uradalom számára, mint amelyet az átvonuló angolok, vagy Arnaud de Cervole jelentett. Tetteiről részletes beszámoló áll rendelkezésre Lille-ben, az Archives départementales du Nord-ban. Az okirat kifejezetten részletes és a maga nemében egyedülálló, mert a legtöbb, a kompániák tevékenységéhez kapcsolódó forrás egyoldalú: általában vagy csak a kompániák pusztításához kapcsolódóan vannak rövid bejegyzések, vagy a védelem megszervezésével kapcsolatosan talál a kutató bejegyzéseket. A forrás részletesen tárgyalja egyszerre a brignais-i csata előestéjén Burgundiában összegyűlő kompániák tetteit, a velük való tárgyalást, illetve az ellenük megtett lépéseket. Így összefüggő teljes képet kaphatunk Arnaud de Cervole, a breton kompániák, a helyi nemesség és Louis de Male által delegált flandriai csapatok viszonyrendszeréről.

Ryffard de Flandre egyszerre próbált kiegyezni a térségben tartózkodó kompániákkal és fellépni Tancarville és Arnaud de Cervole által védett királyi adószedők ellen. A királyi adószedők konkurenciát jelentettek neki, mivel csökkentették az esélyét annak, hogy be tudja szedni azokat az adókat, amik Gaultier breton kapitánnyal történt kiegyezéséhez voltak szükségesek. Ryffard de Flandre nem sokkal megérkezését követően megegyezett a kompániákkal, hogy 4300 frankért megváltja Arche (valószínűleg a mai Arthel) várát. A forrásból egyértelműen kiderül, hogy mindezt a helyi nemességgel történt egyeztetés nélkül tette meg. Miután Ryffard megegyezett Gaultier-vel, a breton kapitánnyal, elhagyta a vidéket és megbízta Jehan Bernaigne-t az adóbeszedéssel. Azonban a tíz legfontosabb lovag Nivernais-ben megtiltotta Ryffard de Flandre embereinek, hogy összegyűjtsék a kifizetéshez szükséges adót, így a pénz rendkívül lassan gyűlt össze. A vidéki nemesség Nevers városában, a térség központjában gyűlt össze, vitatták Ryffard de Flandre adókievetési jogát, és egyúttal korlátozták azt a területet, ahonnan egyáltalán be lehetett gyűjteni az adót. A fentiekén kívül, még két további akadálya is volt annak, hogy betartsák a Ryffard-féle egyezséget: egyrészt egy másik breton kompánia – amelyik Flory várát tartotta megszállva, és amelyikre az egyezés nem vonatkozott – folyamatosan portyáival tette életveszélyessé az adóbeszedők munkáját, másrészt a lakosok elszegényedtek a pusztítások és a korábbi kemény adóztatások miatt. A nemesek éppen

57 Archives départementales du Nord, B.758 n.14451. Lille, Franciország.

erre is hivatkoztak, hisz szerintük nem sokkal korábban 3000 frankot kellett kifizetni egy másik breton kompániának.⁵⁸ Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan Ryffard katonái a királyi adószedőket is börtönbe vetették, kifosztva őket.⁵⁹ Mire Ryffard visszatért, a bretonok számára nyilvánvalóvá vált, hogy nem kapják meg a megígért pénzt. Így, részben a csalódásuk miatt, részben nyomás gyakorlás céljából, több száz haszonállatot – kecskéket, borjúkat, ökröket, lovakat – raboltak el és hajtottak Nevers városának kapujához, majd otthagyták szemlére, hogy a városi polgárok ráismerhessenek a tulajdon jószágaikra. A polgárok Ryffardnak előzetesen még háromszáz frankot fizettek, amiért megígérte, hogy megoldja a kompániák problémáját. Ezek után nem csoda, hogy a nevers-i polgárok felháborodva összegyűltek, és kompenzációt követeltek Ryffardtól, aki viszont az életét féltve elmenekült Dieppe-be, magával víve az addig összegyűjtött adót, amit Gaultier-nek szántak. Amikor a bretonokhoz eljutott a hír, hogy Ryffard ismét elmenekült, még nagyobb pusztításba kezdtek, felégetve több várost (Montenoison, Noison, Lurcy-le-Bourg), teljesen káoszba döntve a vidéket⁶⁰.

Arnaud de Cervole sorsát azonban egy másik esemény 1362 novemberében alaposan megváltoztatta: mégpedig a fiatal burgundi herceg, Philippe de Rouvres halála, 1361-ben.⁶¹ Tancarville-nek, aki a legközelebbi örökösnek számított férfiágon, most sokkal fontosabb feladatot adott a király: biztosítani kellett a király számára a zökkenőmentes utódlást Burgundiában. Ehhez viszont a hercegségben egy fegyveres erőre is szükség volt, ami helyben bármikor bevethető. Erre szolgált a főesperes magna companiaja.⁶² A kompániák *“a kapzsiság tüzétől égve”*⁶³ rontottak rá az örökös nélkül maradt hercegségre, 1361–1362 fordulóján és

*“akit el tudtak fogni szerencsétlen fogolyként, hogy pénzt csikarjanak ki tőle, iszonyúan megkínózták különböző hihetetlen kínzóeszközökkel és félelmetes düh által megrészegítve, minden kegyességtől mentesen, nem kímélve semmilyen állapotú, korú és nemű foglyot...”*⁶⁴

58 Archives départementales du Nord, B.757 n. 8060. Lille, Franciország

59 Archives départementales du Nord, B.758 n.14451. Lille, Franciország

60 uo.

61 Luce, 1874. T. VI 77., Fowler, 2001.88.

62 Chérest, 1879. 298

63 V. Orbán Clamat ad Nos bullája Odorico Rinaldi, Annales Ecclesiastici. 442.

64 uo.

1361 novemberére a kor leghíresebb zsoldos kapitányai Languedocot elhagyva északnak, Burgundia felé vették útjukat. Köztük volt Bertucat d’Albret, Garciot du Castel, Seguin de Badefol. Egy Szavójából származó kapitány, Perrin Boias már 28 mérföldre megközelítette Lyont, míg más kapitányok a várost dél-nyugatról fenyegették. Végül csatlakoztak Boias-hoz és együtt bevették Rive-de-Gier és Brignais várait⁶⁵. Hogy még nagyobb legyen a baj, a legveszélyesebb angol kapitányok is Provence-t elhagyva megérkeztek Brignais-be. Köztük volt John Hawkwood, Sir John Creswell, Sir Robert Birkhead, olyan gascon kapitányokkal, mint Naudon Bageran, Bourc Camus, Breteuil, Lesparre. A helyzet annyira válságosra fordult, hogy az összecsapás elkerülhetetlennek látszott⁶⁶. Ezért, Tancarville grófja megbízta Arnaud de Cervole-t, hogy minél több kompániát toborozzon a királyi seregbe, ezzel is csökkentve az ellenség létszámát. A főesperes ezt meg is tette, erre bizonyíték a brignais-i csatát követően kiállított kifizetési bizonylat, amit Henry de Lorny-nak, Raon ura számára állított ki Tancarville grófja. Henry de Lorny 5500 firenzei forintot kapott, amelyből 1000-et át kellett adni a burgundiai Récéveur Generalnak, a többi 4500 forintot szét kellett osztania a brignais-i csatában elfogott lovagok és fontosabb kapitányok között, hogy rendezzék váltságdíjaikat. A listán két név is szerepel: “Bastart Dauteroile”, és “Bastart de Raon”, azaz *fattyú* jelentésű előnévvel szereplő kapitányok, akik egyértelműen a kompániák királyi seregben történő részvételére utalnak.⁶⁷ A brignais-i csatára 1362. április 6-án került sor. Ez volt a legjelentősebb próbálkozás, hogy megállítsák a kompániák terjeszkedését Franciaországban, és ez hozta a francia királyság harmadik legsúlyosabb vereségét Crécy és Poitiers után a 14. században. A kompániák egyesített serege teljesen megsemmisítette a királyi sereget. A sereg vezetője Jacques de Bourbon, Jó János unokatestvére és fia pár nappal később halt bele a csatában szerzett sérüléseibe Lyonban. Amint azt már említettem, Arnaud de Cervole a királyi seregben harcolt – a sereg egyik vezetőjeként – és esett fogságba, majd később a francia király váltotta ki. A csatát követően Burgundia védtelenné vált, így aztán a kompániák oly mély nyomot hagytak a emberekben, hogy két évtizeddel később is emlékeztek

65 Guigue, George: *Recits de la Guerre de Cent Ans. Les Tard-Venus en Lyonnais, Forez et Beaujolais, 1359–1369*. Lyon, 1886. 61–62. (továbbiakban: Guigue, 1886.)

66 Fowler, 2001. 44.

67 *Receit de Henry de Lorny, seigneur de Raon, 1363. június 26.* Archives départementales de la Côte-d’Or, B 11735. Dijon, Franciaország

a *“főesperes embereire, Guiot du Pin, és Taillevarдон öldökléseire és sok más fegyveresre, akik (1362-ben) felprédálták és kirabolták a földet.”*⁶⁸

A vesztes csata ellenére, a főesperes csillaga felfelé ívelt, János királyhoz és egyúttal a francia ügryhöz fűződő megingathatatlan hűsége végül meghozta gyümölcsét. Még a többi kapitány, a brignais-i csata győztese, Enrique de Trastamával nyugatra távozott 1362 második felében, Arnaud de Cervole Burgundiában maradt és a leendő burgundi herceg, Merész Fülöp bizalmasa lett. Ez elhozta számára egy előnyös házasság lehetőségét is. Férfiágon az utolsó Châteautilain Poitiers-nél esett el, két nővére örökölte kiterjedt birtokait: Jeanne kapta meg a châteautilaini uradalmat, míg Marie Arc-en-Barrois-t.⁶⁹ Jeanne már kétszer özvegyült meg, így a házassággal Cervole nem csak Châteautilain-hez jutott hozzá, hanem a híres Thil várához is. A házasságot Tancarville grófja azért is támogatta, mert általa a király pozíciói is tovább erősödtek Burgundiában, számíthatott a még le nem játszott örökösödési játszmában Cervole feltétlen hűségére, aki egyből Burgundia egyik legbefolyásosabb földbirtokosává vált. A főesperes végül Jeanne du Châteautilaint 1362. május 2-án vette el feleségül.⁷⁰

Arnaud de Cervole megszolgált a belé vetett bizalmat: két évvel házassága után, mikor a burgundiai örökösödési háború javában tartott, a főesperes alaposan kivette részét, nemcsak tárgyalta más kapitányokkal Fülöp herceg megbízásából, vagy kiségtette a finanszírozási gondokkal küszködő hercegi kincstárat, hanem fegyveresen is fellépett a térségben tartózkodó független kapitányok ellen 1364–65-ben, a saját magna companiáját és burgundi csapatokat vezetve. 1364 nyarára a burgundiai csapatok Normandiában harcoltak, Burgundia védelme Sombertonra, akit Fülöp herceg a *“Burgundiai Hercegség Általános Kapitányának”*⁷¹ nevezett ki és Arnaud de Cervole-ra maradt.⁷²

1364 tavaszára Gonosz Károly tervei készen álltak arra, hogy megindítsa hadait a Francia Király ellen. A támadást úgy tervezte meg, hogy egy délről kinyíló hatalmas ollóba fogja a Francia királyságot. Az olló nyugati szarát a Bayonne-ból kiinduló tengeri úton szállított csapatok Normandia birtokaira történő átdobása jelentette. A másik, keleti szára az ollónak a burgundiai hercegséget vette célba testvére, Louis irányítása alatt. Gonosz Károly szövetségese Henri de Montfaucon, Montbéliard

68 Luce, 1874. XX.

69 Chérest, 1879. 202.

70 Chérest, 1879. 203.

71 Archives départementales de la Côte-d’Or, B.1416. f.44.v. Dijon, Franciaország.

72 Archives départementales de la Côte-d’Or, B. 1416 f. 61.v. Dijon, Franciaország.

grófja indított támadást⁷³ a Burgundi Grófságból, hogy tehermentesítse a Normandiában nyomás alatt álló navarrai csapatokat.⁷⁴ Támadása pontosan egybeesett az V. Károly és Gonosz Károly közti háború kitörésének időpontjával.⁷⁵ Arnaud de Cervole a sebtében összetoborzott csapatokkal, Somberton erőivel egyesülve csatát ajánlott Montbéliardnak, aki nem fogadta el a kihívást. Végül a Károly és Marguerite de France közötti tárgyalásoknak köszönhetően nem került sor a csatára.⁷⁶ A két sereg közti fegyvernyugvás lett a végzete egy másik híres kapitánynak, pontosabban egy testvérpárnak: Jehan és Thibeaut Chauffournak, akik Dampierre-sur-Saon megerősített városát tartották megszállva és onnan terrorizálták mindkét Burgundiát. Az ostromban Montbéliard és Somberton csapatai együtt vettek részt, amely ostrom nyolc napig tartott.⁷⁷ Amikor Jehan de Chaffour látta, hogy nincs esélye az ellenállásra, megpróbált fiatal fiával együtt megszökni, egyszerű routiers-nek álcázva magát. Azonban a hercegi csapatok elfogták, ő pedig az életéért cserébe felajánlotta, hogy feladja a várost. Mindez hiábavalónak bizonyult, mert Somberton 1364 augusztusában Langres-ben lefejeztette.⁷⁸ Testvéréről a források nem tesznek említést, valószínűleg őt is utolérte a végzete.⁷⁹ Ott követték el a hibát, hogy nem álltak egyik oldalra sem: független kapitányként mindenkit kifosztottak, magukra haragítva a grófság és a hercegség nemességét, függetlenül attól, hogy azok a navarrai-francia háborúban ellenséges oldalon álltak.

A háború két fajtája: a jogos háború és a bűnös háború

Történetük mutatja meg a zsoldos kapitányok integrációjának határait: abban az esetben, ha egy „igazságos” háborúban vettek volna részt, mivel vagyonosak voltak, lett volna esélyük arra, hogy megmeneküljenek, mint ahogy ez Eustache d’Aubricourt-ral vagy Frank Henequinnel történt Champagne-ban 1359-ben. Az igazságos háború fogalmát a legjobban a Seguin de Badefol-lal 1365-ben, Anse városának átadásakor kötött szerződésével lehet bemutatni:

73 Archives départementales de la Côte-d’Or, B.1416. f.47.v. Dijon, Franciaország.

74 Archives départementales de la Côte-d’Or, B. 1416 f.47.v. Dijon, Franciaország.

75 de Nangis, Guillaume: Chronique Latine, II. 345., Chérest, 1879. 266.

76 Fowler, 2001. 96.

77 25 forintot fizettek ki. Archives départementales de la Côte-d’Or, B. 1416 f.58.v. Dijon, Franciaország

78 Chérest, 1879. 275.

79 Fowler, 2001. 285.

“Először is Seguin de Badefol úr összes társával, aki vele van a fenn mondott várost és várat átadja a lyoni egyházközösség dékánjának 8 napon belül, ennek a hónapnak, júliusnak a végéig, vagy előtte, ha az első részlet kifizetésre kerül, majd elhagyja a Francia Királyság területét, ahol soha többé nem folytat háborút, csak abban az esetben, ha ez valamelyik úr igazságos háborúja. Ezért Seguin úr, apját és testvéreit tiszként átadja és elviszi Avignon városába, és további biztosítékokat ad a mi Atyánknak, addig, amíg a mondott Kompánia el nem hagyja Franciaország területét a legnemesebb Seguin úr pecsétes levelével...”⁸⁰

Többek között Philippe Contamine írt az igazságos háború értelmezéséről részletesen.⁸¹ Itt most elég megállapítani, hogy a zsoldos kapitány magától nem kezdeményezhetett háborút, mivel a kor felfogása szerint egy háború akkor igazságos „amikor egy szervezet, hivatalos személy deklarálja (a katolikus egyház, vagy egy szuverén herceg, nem pedig egy magánszemély)”.⁸² Ha mégsem így cselekszik, akkor semmiben nem különbözik a rablótól, mivel – ahogy azt Valérie Toureille megfogalmazta: “a határ (a banditizmus) és a háborús erőszak között gyakran elmosódott, amikor a hivatalos erőszak már bünténnyé vált... a (zsoldosok) a rablók alteregói voltak.”⁸³

Arnaud de Cervole karrierje jól példázza, hogy egyes kapitányoknak sikerült beilleszkedni a helyi arisztokráciába, akik pedig nem jutottak el idáig, rendszeres megbízásokat remélhettek a térség városaitól, a magánháborút folytató nemességétől. Vele ellentétben a Chaffour testvérek sorsa bizonyítja, hogy a kompániák kapitányainak, hadnagyainak elég volt egy hibát elkövetni, egy rossz döntést meghozni és máris az életükkel kellett fizetni érte. Ilyen hibát követett el Jean de Neufchatel amikor Gonosz Károly hűséges szövetségeseként megtámadta a Pontailleur-sur-Saône⁸⁴ városát 1365. március 21-én. Merész Fülöp hercegi serege épp megkezdte Villaines ostromát, mikor a veszélyre gyorsan reagáló burgundiai urak gyorsan elfogták a figyelmetlenül eljáró Neufchatelt, majd Semur bör-

80 Archives départementales Côte d’Rhône, 10G1931, Lyon, Franciaország. Guigue, 1886. 120–122.

81 Contamine, Phillipe: L’idée de guerre à la fin du Moyen Âge, aspects juridiques et éthiques, *Comptes rendus de l’Académie des inscriptions et Belles-Lettres*. 123e année, N.1. 1979. 70–86.

82 Contamine, Phillipe: *Que sais-je? La guerre de Cent Ans*. Paris, 1968. 107.

83 Toureille, Valérie: *Vol et brigandage au Moyen Âge*. Paris, 2015. 161.

84 Archives départementales de la Côte-d’Or, B1417 f. 36. v. Dijon, Franciaország.

tönében vitték, ahol öt év után szenvedett ki.⁸⁵ Neufchatelhez hasonlóan rossz döntést hozott egy másik kapitány, Perrin d’Athier, amikor azt gondolta, hogy csellel elfoglalhatja Semur városát, de terve kudarcot vallott, így először kivallatták⁸⁶, majd társaival együtt kivégezték 1362-ben.⁸⁷

Amint látható a volt a fenti példákból, a zsoldos csapatokat vezető kapitányok élete nagyon sokszor egy hajszálon múlt, mivel csak nagyon keveseknek sikerült beilleszkedni a helyi arisztokráciába, ami számukra egyenlő volt a túléléssel. A kevés életben maradt kapitány között volt Arnaud de Tallebardon, pedig tetteiről még közel húsz évvel később is emlékeztek: egy bizonyos Guillemin Martin nevére kiállított *lettre de rémission* említi meg akinek azért kellett szülőföldjét elhagynia,⁸⁸ mert Tallebardon a korszakunkban mindvégig aktív volt Burgundiában: részt vett a brignais-i csatában a győztes oldalon, majd hol a burgundi herceg szolgálatában állott, hol fellázadt és ellene fordulva egy Philippe de Mézières-féle “guerres criminelles”-t folytatott. Ahhoz, hogy életben maradhasson, ellentétben másokkal, akik hozzá hasonlóan a társadalom szélén egyensúlyoztak, két dologra volt szüksége: szerencsére, és józan döntésre vészhelyzetben. Neki mindkettő megadatott, mivel egyszer Bard-le-Régulier priorja elfogta, amikor Guillampottal, Guiot du Pinnel és Bourg Camus-vel együtt lerabolta a hercegséget Beaune-tól Mâconig 1364 júniusában, miután Touraine hercegének nem volt elég pénze, hogy kifizesse őket⁸⁹. Erre válaszul Somberton általános mozgósítást rendelt el a hercegségben, “*hogy mindenki a saját helyén a szokásos módon fegyvereseivel együtt gyalogosan és lovon, nemes és nem nemes fegyveresen menjen a Kormányzó úrral együtt, hogy megütközzön az ellenséggel.*”⁹⁰ A kapitányok megpróbálták elfoglalni Autun városát, ami azonban túl kemény diónak bizonyult. Később két helyet szerettek volna meghódítani: Châtillont és Bar-sur-Seine-t, ami 130 km-re fekszik északra Bard-le-Ré-

85 Chérest, 1879. 93–94.

86 A kiadások között szerepel egy kifizetés egy hirnök részére Archives départementales de la Côte-d’Or, B. 2749 f.9.v. Dijon, Franciaország.

87 Archives départementales de la Côte-d’Or, 1.F.365 Compte de Baillage de Auxois f.30.v. B. 2749 f.4. r. Dijon, Franciaország.

88 Luce, 1874. Chroniques de Froissart Summary XX.

89 Archives départementales de la Côte-d’Or, B. 2751. f. 15. r Dijon, Franciaország.

90 Archives départementales de la Côte-d’Or, 1.F.365 Compte de Baillage de Auxois f.49 v., B. 2751. f.16.v. Dijon, Franciaország.

gulier-től⁹¹, ahol végül Tallebardont valószínűleg elfogták⁹². A hír gyorsan elterjedt és a auxois-i bailli-t elküldték, hogy erősítse meg a hírt. Lehet, hogy a bailli túl későn ért oda és Tallebardonnak sikerült kiszabadulnia, mindenesetre életben maradt. Arnaud de Tallebardon Guiot de Pinnel ezek után visszatért Autonois-ban.⁹³ Miután Guiot de Pint lefejezték, Tallebardon, arra hivatkozva, hogy megbosszulja barátját, tovább folytatja a pusztítást Châtillon-sur-Seine környékén, pontosabban prévôt-i körzetében, ahogy arról Thiébaux le Nains⁹⁴ tudósít a hercegnek írt levelében:

“Pierres Dorgueil, Talebardons és számos más gascon és breton kapitány a csapataikkal együtt 120 lovassal pusztították a a prévôt-i körzetet és a környező területet, mindent felprédálva, bort, gyümölcsöt, gabonát ellopva, elpusztítva; a baigneux-i vásárt, sokakat megkárosítva Szent Lukács napján (1364. október 18-án) kirabolták”⁹⁵

Ez már azonban Merész Fülöp számára túl sok volt, összehívta a hercegség nemességét, hogy eltakarítsák a renitens kapitányt⁹⁶. Tallebardon itt sokkal átgondoltabban reagált, mint sok másik kapitány a vizsgált időszakban, nem szállt szembe a nemességgel, hanem – megint csak a főesperes segítségével – olyan egyezséget kötött, hogy 1364 után már nem lehetett róla hallani Burgundiában. Ez számára viszont a túlélést jelentette, így egyike lett azon keveseknek a cikkben szereplő kapitányok közül, akik túléltek Arnaud de Cervole keresztes hadjáratának a végét.

Zsoldosok, polgárok, kereskedők, parasztok

Ahhoz, hogy átfogó képet kaphassunk arról, hogy a vizsgált korszakban milyen volt az egyszerű zsoldosok és a lakosság közötti kapcsolat, sokféle, különböző forrást kell megvizsgálni. Szerencsére a korszakot

91 A hírek szerint egészen Troyes-ig tervezték a chevauchée-t. Fowler, 2001. 105.

92 Archives départementales de la Côte-d’Or, I.F.365 Compte de Baillage de Auxois f.52. v. Dijon, Franciaország.

93 Chérest, 1879. 290.

94 Thiébaux le Nains provostként a Baigneux-Les-Juifs prévôte-ban. 1364. június 24-től 1365. június 24-ig.

95 Archives départementales de la Côte-d’Or, Fonds Colombet, Colombet 48 Dijon, Franciaország; de Charmasse, Anatole: *Note sur le passage et le séjour des Grandes Compagnies dans la Prévôté de Baigneux-les-Juifs en 1364 et 1365*. Paris–Autun, 1881. 5.

96 Chérest, 1879. 291.

illetően számos forrás áll rendelkezésre, amelyekben bőven találunk utalásokat, hogy átfogó képet lehessen alkotni. Ezen források közé tartoznak természetesen az erre a korszakra vonatkozó krónikák és annalesek, a zsoldosok keresztes hadjáratához kapcsolódóan a Német-Római Birodalom érintett városainak levelezése, a már eddig is sokat idézett különböző bailli számadások és levelezések, a korszakra vonatkozó zsoldosokat érintő szerződések vagy *lettres de rémission*-ok.

Jól látszik, hogy alapvetően ellenséges viszony jellemezte a kompániák tagjai és a helyi lakosság viszonyát, így aztán nem véletlen, hogy amikor a kompániák megjelentek, akkor a lakosságot beköltöztették a megerősített helyekre. Erre több példa is a rendelkezésünkre áll: pl. 1364 nyarán Bertrand du Guesclin embereivel Burgundiába érkezett. Mielőtt átvonultak volna a tartományon, a lakosság számára elrendelték, hogy költözzenek be a várakba, fallal körülvett városokba: *“a vidék lakossága húzódjon vissza, mert Clestlin úr csapatai erre vonulnak Burgundiába menet”*⁹⁷ ugyanígy rendelkezett Strasbourg városának hatósága is, amikor 1365 nyarán a keresztes hadjáratban résztvevő zsoldos kompániák a városhoz érkeztek. A nemesek hallgattak a hívó szóra, azonban a parasztok nem hitték el, hogy a zsoldosok tényleg megérkezhetnek.⁹⁸

A zsoldosok átvonulása miatt a hatóságoknak elő kellett teremteni a védekezéshez szükséges anyagi fedezetet. Az adók beszedésénél természetesen adódtak konfliktusok, amelyeket a helyi hatóságok sokszor a falusiak érdekeit figyelembe véve próbáltak megoldani. A zsoldosok keresztes hadjáratával kapcsolatban Hagenau városa levelet küldött Strassburgnak a Hagenau határában, a várostól észak-nyugatra fekvő falvak adóbehajtása ügyében:

“Hírül adták nekünk a birodalom emberei Kindwiller-ből, Bitschhoffenből, Überachból, Zutzendorfból és Schaffhausen an der Zornból, hogy kiterveltétek, hogy ti őket megsarcoljátok és meg is sarcoltátok őket az angolok elleni adófizetés céljából, ami szerintünk nagyon helytelen, amikor ti az ugyanezen megadóztatás céljából készített és megírt elszámolásotokban jól láthatjátok, hogy ezek a falvak a birodalomnak és nekünk odaadó híveink. És ezért arra kérjük Uraságtokat, hogy ezeket a

97 Archives départementales de la Côte-d’Or Compte de Baillage de Auxois 2751. f.16.r. Dijon, Franciaország.

98 Closener, Friedrich – von Königshofen, Jakob Twinger: Chroniken. *Code historique et diplomatique de la ville de Strasbourg*. Strasbourg, 1843. I. 161.

*falvakat mentesítsék ezen a beszolgáltatás alól annál is inkább, mert ezek a falvak nekünk ezt az adót már régen befizették.”*⁹⁹

Amikor a landvogt Hagenau számára kedvező döntést hozott, rögtön értesítették róla Strassburgot is:

*“Tudatjuk veletek az adót illetően azt is, amelynek gyűjtésére parancsot kaptunk a zsoldosok miatt, hogy a mi urunk, a Landvogt a kolostoroknak és falvaknak, amelyek a birodalom alá tartoznak, megtiltotta, hogy nekünk odaadják azt, ami rájuk van róva.”*¹⁰⁰

Nem sokkal a brignais-i katasztrófális vereséget követően 1362 június végén a zsoldosok egy másik csoportja kifosztotta Forez és Auvergne határvidékét, köztük az ainay-i apátságot. Az akcióban részt vett Jean Gaité és Vital Passepaire. Számukra János király állított ki *lettres de rémission*-t 1362 júliusában:

*“...más ellenségeink vagy felkelők és bármely rablók Parvus Meschinus társaságából és országunk rosszakarói és alattvalóink nyomorgatói elfoglalták ezt a rendházat és valameddig tartották, és ennek alkalmával a körben szomszédos területeken pusztítottak, lakóikat minél többször kirabolták és nyomorgatták őket, és mivel ezek után ez a rendház elhanyagolt lett, nélkülözött minden irányítást, lakatlan volt, és híján volt kapitánynak, fegyveres katonáknak, védelemnek és őrzésnek és egyáltalán nem volt megerősítve,”*¹⁰¹

Azért természetesen nem írható le ennyire egyszerűen a lakosság és a routiers-k viszonya. Az együttműködésre való hajlam mindkét fél részéről meg volt, sőt sokkal inkább volt jellemző, hogy a helyi lakosság önként kereste a kompániákkal a kapcsolatot, mint az fordítva történt. A forrásokból egy intenzív kapcsolat képe rajzolódik ki, amely néha mindkét résztvevő fél számára jövedelmező volt, de ami mindenképpen valamely szenvedő harmadik fél kárára elkövetett eseményhez kapcsolódik. A zsoldosok és a helyi társadalom közötti kapcsolatrendszer magába foglalta a társadalom egészét, a lovagoktól (1) és a fegyvernököktől,

99 Archives de la Ville et l’Eurométropole de Strasbourg AA, 81 f. 34. Strasbourg, Franciaország.

100 Archives de la Ville et l’Eurométropole de Strasbourg AA, 81 f. 33. Strasbourg, Franciaország.

101 Guigue, 1886. Pièce Justificative XXXI. 277–279.

(2) és a kereskedőkön (3), keresztül a vagyonos városi polgárságon (4), a papságon (5), a hercegi szolgálatban álló katonákon (6) át egészen a nincstelen szegényekig (7). A forrásokban mindezekre számos példa található¹⁰²:

1. *“Jehan de Bovair, lovag, és Jehan de Theliz együttműködött különböző fegyveresekkel, akik angolok és bretonok voltak Mácon környékéről.”*¹⁰³
2. *“Droin de Vanceri, fegyvernök, Gerard de Plumeronnal együtt elítéltek, mert állatokat vásárolt, Pierrre-Pertuz-beli angoloktól, tették mindezt annak ellenére, hogy kihirdették, hogy senki nem vásárolhat az (angoloktól).”*¹⁰⁴
3. *“amint urunk, V. Orbán pápa negyedik évében (ti. írt levele tartalmazza), amely által megbíz bennünket a Lyon városában és egyházkerületében lakó presbiterek, egyháziak és mindkét nemű világiak feloldozásával, akik az említett, Franciaországban és Aquitániában tartózkodó kompániák az ő visszaszorításuk és nyomorúságuk érdekében indított szentszéki perek által kiközösített fegyveresei közül bárkivel szerződést kötöttek, hogy barátait és földjüket ne károsítsák, saját javaikat önként nekik adták, kereskedtek velük, ajándékot fogadtak el tőlük vagy másképpen ételben, italban és beszélgetésben vagy más közös tevékenységben osztoztak velük, kivéve a bűncselekményben való részvételt, és ezért a kiközösítés ítélete sújtotta őket ezekért az említett és a többi általánosan kihirdetett perek által, amint mindezek és más dolgok az említett levélben részletesebben le vannak írva.”*¹⁰⁵
4. *„[Kifizetés] A mondott Bogne de Montréal-nak, mert elvitte a levelet a Saint Bris bailli-nak, illetve Meintry-i kormányzónak, hogy a Villefranche-i Humbert Grolot feleségét halgassák ki Montréal börtönében, akit a Herceg úr parancsára vittek oda,*

102 A példák az egy Esterenm kivételével mind abból a korszakból, azokról a helyekről származnak, amikor a Margot megszállta Anse-t, illetve ahol aktívan lépett fel.

103 Djehan de Thélis fegyvernök, és Jehan de Bovair lovag számára kiállított kegyelemlevél. Guigue, 1886. Pièce Justificative LXIX. 359.

104 Archives départementales de la Côte-d’Or, 1.F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 24. B. 2748 f.3 v. Dijon, Franciaország.

105 Guigue, 1886. Pièce Justificative LXVII. 353.

mivel azzal gyanúsítják, hogy kémkedett Chasteaul-ban...¹⁰⁶

“Bevétel Villefranche-i Humbert Grolot és feleségének vagyónának eladásából, akik Montreal börtönében haltak meg...¹⁰⁷

5. *“Esterenm, S' Euphraig kanonokja akit elítéltek, mert több információt adott át az angoloknak a térségről, amikor az angolok Jully-t elfoglalták....¹⁰⁸*
6. *“Pierre Doint, a Savigny báróság szerzetesei azzal vádolják, hogy igazságtalan dolgokat csinált és követett el ellenük, amikért felelőségre vonható, különösen akkor, amikor az ellenség Anse-ban volt.”¹⁰⁹*
7. *“Ligier Brouhart Arnaul-ból azért ítélték el, mert másokkal együtt megverte az Annoul-beli Airey-t, majd elhozta az ellenséget Vil-lers les Aula várába, és velük együtt fosztott ki több helységet, Rougemontban börtönbe vetették, és miután bebizonyosodott, hogy minderre kényszerítették, a nagy szegénységre tekintettel, mivel nincs semmije, így nem kell fizetnie”¹¹⁰*

A Tard-Venus¹¹¹ több hullámban érkezett Burgundiába Champagne-ból 1360-ban és 1361-ben. Először III. Edward brétigny-i béke előtti hadjáratához csatlakozva és közvetlenül az angol sereg burgundiai tartózkodását követve, illetve egy évvel később, mikor a béke következményeként a normandiai, picardie-i, anjou-beli és auvergne-i helyőrségeket, a gascon, angol és breton zsoldosoknak ki kellett üríteni.¹¹² 1360 nyarán Garciot du Chastel kompániája prédálta fel Saulieu környékét és a nevers-i grófságot.¹¹³ A zsoldosok egyike

106 Archives départementales de la Côte-d'Or, 1.F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 46, B. 2751 9.r-10.v. Dijon, Franciaország.

107 Archives départementales de la Côte-d'Or, 1.F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 45, B. 2751 f.6 r. Dijon, Franciaország.

108 Archives départementales de la Côte-d'Or, 1.F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 18, B. 2748 f.2 v. Dijon, Franciaország.

109 Kegyelemlevél Savigny apátság szerzetesei számára, George Guigue: Recits de la guerre de cent ans Pièce Justificative LXVIII 355.

110 Archives départementales de la Côte-d'Or 1. F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 55, B. 2752 f.6 r. Dijon, Franciaország.

111 Tard-Venus-nek, azaz Későn Jötteknek hívják azokat a zsoldosokat akik Auvergne-t, Burgundiát, Champagne-t, Lotharingiát és Barrois-t fosztogatták Jó János utolsó éveiben. Azért Későn Jöttek, mert a többi kompániához később kezdték el kifosztani a Francia királyság keleti határvidékét.

112 Villani, 1825. 331–332.

113 Guigue, 1886. 48.

volt Guillaume, aki számára Charles V állított ki egy *lettre de rémission-t* 1365-ben, amiből megtudható egy félresikerült szerelmi affér:

“Az Úr 1364. évében az említett Sedeloco faluban lakó Marie, az említett Jean Gruillion felesége, az említett – vele ágyba bújni és üzekedni szándékozó – feljelentő kéréseire és ingerlésére, ennek a feljelentő Guillermusnak meghagyta, hogy melyik éjjel vagyis hánykor jöjjön vele a házába ezért, és ebben az évben egyik éjjel Guillermus titokban bement az említett házaspár házába, magát Marie-t várva a fentiek reményében és szándékával, de az említett Marie már megmásítva előbbi szándékát botrányt csinált, mintha meglepődve megrémülne, amikor meglátta az említett Guillermust a saját házában, és állítólag elkezdett kiabálni, hogy harsány hangon a szomszédjait hívja és azok segítségét kérve azt mondván, hogy egy ember bejött a házába és ő nem tudja, mit akar.”¹¹⁴

Amint az a fenti példákban látható, a helyi lakosság és a routiers-k közötti interakció sokkal bonyolultabb rendszert alkotott, mintsem szimplán ellenséges viszonyként lehetne értelmezni. Természetesen a rendszer alapját a lakosság és a zsoldosok közötti erőszakos interakció jelentette, amely az esetek túlnyomó részében, mint ahogy az a korábbi példák alapján is látható volt, a lakosság felé irányult. Az eddigi példák alapján azonban még nem lehet képet alkotni a lakosság és a zsoldosok közötti együttműködés mélységéről. Erre a kérdésre a Burgundiai Auxois bailliage erre a korszakra vonatkozó számadásainak behatóbb vizsgálata ad választ. Az Auxois bailliage különösen alkalmas több szempontból is egy ilyen vizsgálat elvégzésére, hisz 1364 és 1366 között a Margot többször megfordult a baillaige-ban, “*hogy vigyázzák és őrizzék (a várakat), mert Anse helyőrsége chevauchée-ra indul a térségbe.*”¹¹⁵ Pár hónappal később hasonló figyelmeztetést küldött Guillaume de Clugny a bailliage várainak: “*parancs, minden várnak, hogy éjjel – nappal őrséget kell állítani, mert Anse helyőrsége chevauchée-ra indul Troyes felé és minden más irányba.*”¹¹⁶

De nem csak azért bizonyul ideális terepnek a vizsgálathoz, hanem, azért is, mert Guillaume de Clugny maradt az egész időszakban a bailliage élén, és így egyedülállóan egységes szerkezetű forrásanyag áll rendelkezésre.

114 Guigue, 1886. Pièce Justificative XXXI. 270–272.

115 1364-66: a Margot elleni rendelkezések dokumentumai. Archives départementales de la Côte-d’Or, I.F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 51. Dijon, Franciaország.

116 Archives départementales de la Côte-d’Or, I.F.365 Compte de Baillage de Auxois f. 51. Dijon, Franciaország.

kezésre. A bailli beszámolók alapvetően két részre oszlanak: kiadásokra és bevételekre. Guillaume de Clugny a bevételeket külön kategóriákra bontotta, amelyekből az első a Receptes Damerits et Compoitus.¹¹⁷ Ide jegyzett fel minden olyan bevételt, amely a bailliage-ban elkövetett bűnesetekből származott, ellentétben más bailli-i kimutatásokkal, az egyes eseteket részletesen, elkülönülve, az elkövető nevét feltüntetve írta le. A kimutatások jó állapotban maradtak fel 1364–1366 között. Mivel egy Guillaume de Clugny végig egymaga vezette a kimutatást, ezért egy egységes szempontrendszer szerint jegyezte fel az eseteket. A feldolgozást az is segítette, hogy egy valószínűleg 19. századi kutató a forrásokról készített egy kivonatot, amelyben feljegyezte a zsoldosokhoz kapcsolódó egyes eseteket. Ezt a forrást használtam ellenőrzésül az eredeti feljegyzések alapján készített kimutatáshoz. A zsoldosokhoz kapcsolódó bejegyzések alapján megállapították meg az egyes kategóriákat. Az olyan esetek, amelyek nem sorolhatók be sem a rablásba, sem a kereskedelembe, azok az egyéb kategóriába tartoznak. Ilyen például: *“Egy Cuse-ból származó ember elszállásolt egy a nagy kompániákhoz tartozó rablót, és megosztott vele a zsákmányon. El lett ítélve.”*¹¹⁸ Az Anse-beli Girardin Gobard szabóhoz és feleségéhez hasonló eset, miután a mester

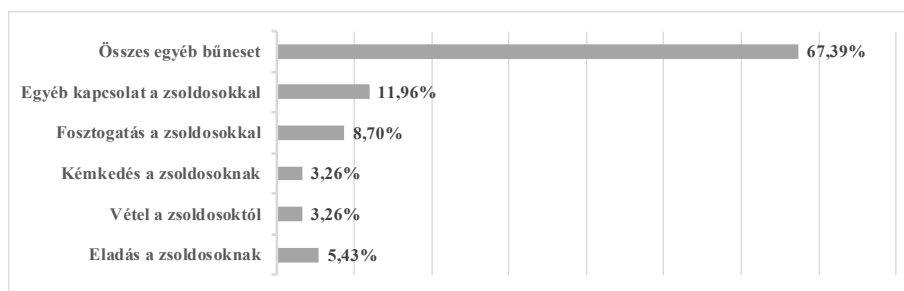
*“jogorvoslatot kért a kiközösítést illetően, amely büntetés néhány más, az említett perek során és másképpen kiközösített Anse-ban tartózkodó (socialibus) emberrel együtt sújtja őket – ezen perek és mások alapján általánosan – étel, ital és beszélgetés miatt és amiatt, hogy néhányuknak adtak el ruháik közül, amelyek értéke szerinte összesen körülbelül 30 forintra rúg, de nem vettek részt bűncselekményben, sem másban, és ezen bűn alól a nekünk hagyományozott forma szerint egyházilag feloldozzuk és penitenciát szabunk ki....”*¹¹⁹

Az 1364–1366 között megvizsgált Receptes Damerits et Compoitus-okban 92 regisztrált eset közül 30 alkalommal az elkövetett bűntények kapcsolódtak a zsoldosokhoz, amely pontosan az egyharmadát teszi ki a feljegyzéseknek, ami sokat elmond a zsoldosok és a helyi lakosság közötti kapcsolatok intenzitásáról.

117 Archives départementales de la Côte-d’Or B.2750 f. 1. Dijon, Franciaország.

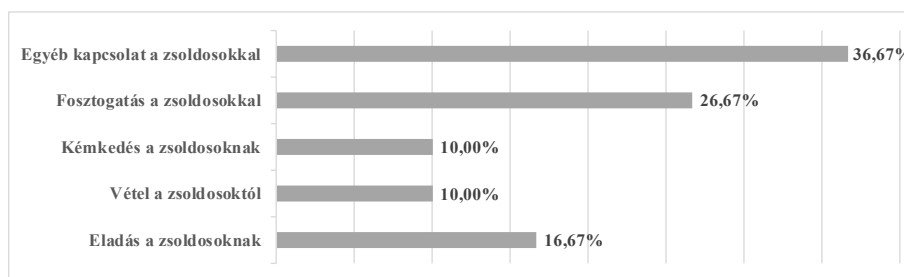
118 Archives départementales de la Côte-d’Or 1. F.365 Compte de Baillage de Auxois F. 58–59. Dijon, Franciaország.

119 Guigue, 1886. Pièce Justificative LXVI. 351.

A. ábra: A zsoldosokhoz kapcsolódó bűnesetek megoszlása fajtanként az Auxois-i bailliage-ban 1364-1366

Ha megvizsgáljuk, hogy milyen bűnesetek kapcsolódnak hozzájuk, akkor B. ábrából megállapítható, hogy a zsoldosok leggyakoribb kapcsolata a helyi lakossággal nem a kereskedelem és a fosztogatás volt, hanem azt egyéb, a két előbbi kategóriába be nem sorolható esetek tették ki, amibe a kémkedés is beletartozik, így összesen 46,47% tartozik ebbe a kategóriába. Ami a zsoldosok és a helyi lakosság közti kereskedelmet illeti, a routiers-ktől a lakosok több rabolt árut vagy jószágot vásároltak, mint amennyit eladtak a zsoldosoknak. A zsoldosoknak eladott áru jellemző módon a számukra fontos eszközök voltak, mint ahogy azt Simonin de Servey esetében is történt, *“aki Chastel de Chevigney-ben szolgált deákként és csizmákat, illetve sarkantyúkat adott el az angoloknak akik Flavigny-ből jöttek és szintén vásároltak tőlük lopott holmit... 120 forintra büntették”*.¹²⁰ A helyi lakosságból a feljegyzések szerint és zsoldosokkal ugyanolyan mértékben kereskedtek az emberek, mint amennyire a zsoldosokkal együtt fosztották ki honfitársaikat.

B. ábra A zsoldosokhoz kapcsolódó bűnesetek aránya az összbűnesetekhez képest az Auxois-i bailliage-ban 1364-1366

¹²⁰ Archives départementales de la Côte-d’Or B. 2748 f.3 v. Dijon, Franciaország.

Összegzés

A brétigny-i béke nehéz helyzetbe hozta a zsoldos csapatok kapitányait, mivel az addigi munkaadóik sorra bocsátották el őket, így felke-rekedve és elvándorolva az addig megszokott régiókból érkeztek meg a Francia Királyság és a Német-Római Birodalom határvidékére, ahol egy szűk mezsgyén ellensúlyozva a *guerres juste* és a *guerres criminelles* között kellett gondoskodniuk a napi betevő falatról kompániájuk részére. Amint azt láthattuk, egy rossz döntés fatális következményekkel járt, mind a kapitányok, mind az egyszerű routiers-k számára. Nem véletlen, hogy amikor Seguin de Badefol elfoglalta Anse városát, az általa kiadott leveleket úgy írta alá, mint „*Anse kapitánya a navarrai király nevében.*”¹²¹ A zsoldosok a társadalmi elfogadottság határán egyensúlyoztak, volt rá példa, hogy bizonyos feltételeket betartva egy városba szabadon mozoghattak, pl. Louis Roubaud végigkergethette Limousint Brioude városán, miután mindketten leadták fegyvereiket, máskor meg Jean Double-t egy királyi kegyelemlevél sem menti meg a kivégzéstől. Szintén az ő példája mutatja, hogy voltak a zsoldosok között olyanok, aki megpróbáltak visszatérni a társadalomba, mint láthattuk több-kevesebb sikerrel. A kapitányok közül csak azoknak sikerült, akik hűségesen kitar-tottak az egyik vagy másik oldalon. Ilyen volt az Arnaud de Cervole és Merész Fülöp, vagy az Eustache d’Aubricourt és a Fekete Herceg közötti kapcsolat. A Fénétrange-ok szintén jó példával szolgáltak, hogyha hűségesek maradtak a helyi arisztokráciához, akkor hosszútávon alkalmazták őket, akár egyenrangú félként bevonva a legfontosabb szerződésekbe is. Természetesen az erőszakos haláltól még legóvatosabb kapitányok sem menekültek meg. Amikor Arnaud de Cervole-t Mâcon közelében ledöfte egy társa, nem véletlen, hogy *”sokan örültek neki.”*¹²² Az is látható, hogy a helyi lakosság és a zsoldosok közötti kapcsolatot alapvetően az erőszak határozta meg, amiben legtöbbször az előbbi volt a szenvedő fél, bár számos példa van arra, hogy a zsoldosokkal sem bántak sokkal humá-nusabban a lakosok, vagy a helyi adminisztráció, ha alkalmuk nyílt rá. Ugyanakkor az auxois-i bailliage-al kapcsolatos kutatás jól mutatja, hogy ez a kapcsolatrendszer sokkal árnyaltabb volt, mint az első látásra tűnik. Amint az látható volt, a helyi társadalom minden rétege érintett volt a zsoldosokkal kapcsolatos kollaborációban és minden harmadik eset, amelyet Guillaume de Clugny feljegyzett, routiers-hez kapcsolódik. Ha

121 Guigue, 1886. 107–108.

122 d’Oregmont, Pierre: *Chronique des règnes de Jean II et Charles V (Les Grandes Chroniques de France)*. Szerk. Delachenal, Roland. Paris, 1916. T. II.18.

ÖLBEI TAMÁS

az a kijelentés nem is igaz helyi társadalom egészére, hogy megtanultak együtt élni a routiers-vel, de számosan akadtak közöttük olyanok, akik profitáltak a helyzetből. Mégis a korabeli emberek többsége a mélyen egyetértett V. Orbán pápával, amikor a zsoldosok ellen kihirdetett Clamat ad Nos pápai bullában a következőket írta:

“Kiált hozzánk a földről sok hívünk kiontott ártatlan vére, kiált az árvák, özvegyek és más száműzöttek és kifosztottak szerencsétlen tömege; kiáltanak a meggyalázott és felgyújtott templomok és az elhagyott kolostorok, egyben a nemesek és plebejusok, a gazdagok és szegények Franciaországban, hogy anyaegyházunknak a kebelétől elidegenült fiai ellen – akik utálatos tettekkel saját fivéreikkel, tudniillik a keresztény nemzetekkel szemben vétkeztek, hűtlenek módjára dühöngnek – lépjünk fel az apostoli szék hatalmával (amely kötelességének érezte, amikor meglátta, hogy nincs más, aki javítana ezen, tetteivel akadályozni az istenteleneket és – amennyire tud – segíteni az elnyomottaknak szerencsétlenségük közepette), hogy az ő aljasságukat visszaszorítsuk, és hogy ne garázdálkodhassanak tovább.”¹²³

123 Rinaldi, 1691. 442.

Veres Tünde

Kisszeben szabad királyi város Chramer György bíraskodása idején (1446-1447)

A mai Szlovákiában fekvő Kisszeben városa nem tölt be kiemelt fontosságú szerepet a térségben, gazdasága korántsem olyan jelentős, turisztikai szempontból viszont egyáltalán nem elhanyagolható, már csak történelme miatt sem. Kisszeben története ugyanis több évszázadra nyúlik vissza, s a középkor folyamán a Felvidék egyik legjelentősebb városa volt, fejlett, virágzó gazdasággal, és kereskedelemmel, tagja volt a Pentapolisnak, a felvidéki városszövetségnek.¹ Szerepét a koraujkorban kezdte elveszíteni, s a várost érintő sorozatos csapások miatt azt már nem is volt képes visszaszerezni.

Szerencsénkre azonban az egykor volt szabad királyi város szerepe, s virágzó, középkori városi élete azt eredményezte, hogy egészen a 14. századtól a 19. századig jól dokumentálható annak története. A ránk maradt források igen sokrétűek, és információkat tartalmaznak mind a polgárság életére, mind pedig magának Kisszebennek a fejlődésére vonatkozólag. Ezek nagyrészt peres feljegyzések, adósságok, örökségek elrendezését megörökítő írások, amelyeket a városkönyv, a Kisszebeni Krónika² foglal össze. A város jogállására vonatkozó forrásaink pedig nem meglepő módon leginkább királyoktól származó oklevelek, de vannak közöttük a Leleszi Konvent, vagy Kassa városa által kiállított iratok is.

A Kisszebeni Krónikát 1446-ban, Chramer György bíraskodásának idejében kezdték el vezetni, s bejegyzései egészen a 19. századig tartanak.³ Az évszázadok alatt, s a politikát követve természetesen annak megfelelően változott az írás nyelve, így a legnagyobb részt latin feljegyzések mellett találhatóak német, s kisebb részt – főként a 19. századra

1 A szövetség többi tagja: Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa. (Sroka, Stanisław A.: *A középkori Bártfa és kapcsolatai Kis-Lengyelországgal*. Bp., 2016. 37. Továbbiakban Sroka, 2016.)

2 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štatny archív v Prešove, Magistrat Sabinov 1446 – 1922 I–II. 97. Liber Annalum regiae liberrae civitatis Cibiniensis in Hungariae anno 1430 (továbbiakban MVSZ, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum)

3 A Kisszebeni Krónika bejegyzései nem konzekvensen követik egymást, s több év is kimarad a feljegyzések közül.

vonatkozóan – magyar nyelvű részek is.⁴ Bejegyzései értékes források – jelen esetben, de nem csak – a középkori városi életre nézve, rámutatnak ugyanis a lakosok mindennapjaira, de legfőképpen problémáira. Családi kapcsolatok is jól rekonstruálhatóak a Krónika alapján, amely viszont elvezethet egy nagyobb volumenű kutatáshoz is, a városon belül jelenlévő kapcsolati rendszer bizonyos szintű feltárásához. Ebbe illeszkedik bele a városi tisztségviselők vizsgálata. A városkönyv egyes bejegyzései ugyanis részletesen taglalják a tanács tagjait. Legtöbb esetben csupán a főbíró személyét jelölik meg, de nem egy helyen találkozhatunk a 12 esküdt nevével is. Ez lehetővé teszi az évenkénti összehasonlítást, illetve a vizsgálatot arra nézve, hogyan cserélődtek évente a tisztségek, mely családok számítottak a korszakban a legbefolyásosabbnak, kik tartották kezükben a hatalmat.

A fentebb említett, másik nagyon fontos forrás, a Kisszebent érintő oklevelek. A köztörténetre vonatkozóan olyan információkat tartalmaznak, amelyek nem hagyhatóak figyelmen kívül a város történetének vizsgálata során. Ezek a kiváltságlevelek, jogbiztosító iratok járultak hozzá Szeben felemelkedéséhez. Mint ilyen, a Szlovákiát érintő Hungarica kutatás sem hagyta figyelmen kívül, így az Eperjesi Állami Levéltárban őrzött anyag bekerült a Magyar Nemzeti Levéltár DL-DF adatbázisába is⁵ – részben. Ugyanis míg a DF-ben 42 db eredeti, Kisszebent érintő dokumentum található, amelynek megjelölt őrzési helye az Eperjesi Levéltár, addig a szlovákiai intézmény jóval több dokumentumot őriz,⁶ amelyek – eddig számomra tisztázatlan okok miatt – elkerülték a Hungarica kutatás figyelmét. Mindezt annak ellenére, hogy ezek az oklevelek nem ismeretlenek. Már Stephanus Katona, a jezsuita történetész-iskola egyik nagy képviselője is felhasználta azokat *Historia critica*

4 1932-ben a Krónika latin bejegyzéseit magyarra fordították, azonban ezek a külön lapokra készült átírások nem kerültek kiadásra, és még annak rendezése sem történt meg. Ennek ellenére a fordítás, s a Kisszebent Krónika is hozzáférhető, és szabadon kutatható az Eperjesi Állami Levéltárban. A tanulmányban szereplő információk legnagyobb részét is az évkönyv fordításából származnak, amelyeket a következő mód jelöltem: MVSZ, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum – magyar fordítás kézirat.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (U szekció), Szlovákia, Štátny archív v Poprade Pobočka Prešov, Kisszeben város levéltára: Kisszeben város tanácsa. Oklevelek (U 571)

A gyűjtés során a Kisszebent Krónikát is digitalizálták, amely ugyanezen jelzet alatt elérhető.

6 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Prešove, Magistrát v Sabinove Listiny do roku 1526 (1347–1526) (továbbiakban MVSZ, ŠA PO, Mgt. v Sabinove Listiny)

regum Hungariae című kötetsorozatához.⁷ Őt követte 1863-ban Potemkin Ödön, aki Sáros vármegye leírása című könyvében tételesen felsorolja ezen okleveleket, és azok tartalmát.⁸ Hasonló módon Tóth Sándor, annyi különbséggel, hogy a tételszerű felsorolás mellett igyekszik egy teljeskörű leírásba foglalni Szeben történetét.⁹ Fontos megjegyezni, hogy ezek a szerzők mind egymás műveit használták fel, gyakran szó szerint átvéve egymás gondolatait.

Ismert tehát Kisszeben fejlődése, története abból a szempontból, hogyan lett szabad királyi város, egyes királyok mikor, és milyen új privilégiumokkal illették, hogyan illeszkedett bele az ország politikai viszonyaiba. Érdeemes azonban megvizsgálni, hogy milyen események zajlottak „alsóbb szinteken”, a városon belül. Hiszen az viszont már kevésbé kutatott, hogy ezekben az időkben hogyan alakult a polgárok élete, melyek voltak a problémáik, a városi tanács kikkel és miként működött. Épp ezért célszerű összevetni, együtt megvizsgálni az okleveleket és a Kisszebeni Krónika szövegeit, hogy a város középkori történetét újabb szemszögből lehessen megismerni. Jelen tanulmány éppen erre tesz kísérletet. Az iratanyag mennyisége és a terjedelmi korlátok azonban megkívánják a vizsgálat tárgykörének bizonyos időintervallum közé szorítását, amelyet jelen esetben az 1446. és az 1447. év tesz ki. A dátumok megválasztását indokolta, hogy 1446-ban vezették be a városkönyvet, s ebből az időszakból több, terjedelmes feljegyzés olvasható, kiegészítve a 12 esküdt nevével. Ezen felül pedig az oklevelek szövegei, illetve az említett esküdtek nevei között átfedés található, amely tovább színesíti a vizsgált időszak feltárását.

A kutatás részletesebb bemutatása előtt érdemes Kisszeben városával kicsit köztörténeti szempontból is foglalkozni. Az egykori Sáros megyei település már a 14. század elején is lakott volt, alapításához két monda, s azoknak különböző változatai is kötődnek. Közös bennük, hogy mind IV. Bélához, és a tatárjáráshoz kapcsolja az alapítást.¹⁰

7 Katona, Stephanus: *Historia critica regum Hungariae*. XI. 1382–1409. Buda, 1792.

8 Potemkin Ödön: *Sáros vármegye leírása*. Pest, 1863. (továbbiakban: Potemkin, 1863.)

9 Tóth Sándor: *Sáros vármegye monografiája* III. Budapest, 1912. (továbbiakban: Tóth, 1912.)

10 Az egyik monda IV. Béla leányát teszi meg a város alapítójának. A másik változat szerint IV. Béla a tatárjárás idején Tarkó várába menekülve, annak tulajdonosának lányát, Szabinát adományozta meg a Tarca-menti völgygel, ahol később települést hozott létre. Később ezeket a történeteket színesítették, s egészítették ki, amely végül még egy szerelmi szállal is gazdagodott; IV. Béla fia, V. István és az említett Szabina kapcsolatá-

Az első, a DF-ben is megtalálható eredeti oklevél, amely Szeben 14. század eleji létét támasztja alá, a Szepesi Káptalan 1395-ből származó átírása.¹¹ Ebben Károly Róbert 1333. évi, határkiszabásra vonatkozó rendelete került átírásra, igazolva egyben, hogy a munkát a kiszabott feltételek mellett elvégezték.¹² Szeben már ekkor virágzó kereskedelmére mutat rá Erzsébet királyné 1371-ben kiadott kiváltságlevele, melyben elrendeli, hogy a kisszebeni kereskedőktől ugyanakkora vámot kell szedni a lengyel határon, mint a lengyel kereskedőktől.¹³ Minden bizonnyal a város már ekkor is jelenlévő gazdasági ereje is közrejátszott abban, hogy Luxemburgi Zsigmond 1405-ben szabad királyi várossá emelte Kisszebent, amivel a Kassát megillető, tehát a budai jogokat nyerte el.¹⁴ Ezzel együtt megadta a jogot annak megerősítésére, illetve tanácsa ezt követően közvetlenül a tárnokmesterhez fellebbezhetett peres ügyekben.¹⁵ 1410-ben

nak képében. Létezik egy harmadik változat is, melyben az alapító ismételen nő, ezúttal II. Béla lánya. (Tóth, 1912. 346–347.)

11 MNL DF 258979

12 A jelzett határ kijelölése a Kisszeben részét képező Sikos, és a szomszédos Ardó közötti földekre vonatkozott. Minden jel szerint azonban 1333-ban nem sikerült ennyivel megoldani a két település közötti problémát, mivel ezt követően is találkozunk olyan oklevelekkel, amelyek ezen területek felülvizsgálására vonatkoznak. Rögtön 1349-ben újból meg kellett állapítani a határokat, mivel az ardói jobbágyok elvitték a köveket, amelyek a határt jelölték. (MNL DF 258977) 1411-ben ismét a Szepesi Káptalanhoz fordultak a határokat illetően, amely megállapítja, hogy Sikosföld (Sykusfeldew) kétharmada Kisszeben tulajdona, a fennmaradó egyharmad pedig az ardói urakhoz tartozik. (MNL DF 258986) 1434-ben Szeben és Ardó pedig ismételen perben állt a területek miatt. (MNL DF 258989)

13 MNL DF 258978

14 Fontos megjegyezni, hogy mielőtt Szeben megkapta volna a Kassát megillető kiváltságokat, a szepesi joggal élhetett, amelyet 1377-ben nyert el. (Demkó Kálmán: *Felső-Magyarországi városok életéről a XV–XVII. században*. Budapest, 1890. 11.)

15 Potemkin, 1863. 62. Kubinyi András rámutat, hogy milyen problémák kapcsolhatóak a város behatárolásához, mennyire sokféleképpen lehet megközelíteni a kérdést. Ez pedig magával vonja a gondolatot, hogy a középkorban mit értettek város, de legfőképpen szabad királyi város alatt, s volt-e valamiféle hierarchia, megkülönböztetés ezek között a szabad királyi városoknak tartott települések között. Kubinyi vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy igenis létezett egy ilyesfajta különbségtétel, s tulajdonképpen csak 8 város tekinthető szabad királyi városnak. Ezek pedig Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron voltak. Indoklása szerint – amelyet oklevél-, és törvényszövegek hosszú sorával támaszt alá -, az különböztette meg ezeket a településeket a többi, egyébként szintén kőfállal körülhatárolt, és hasonló kiváltságokat élvező városoktól, hogy csak a tárnokmesterhez fellebbezhettek, aki a városok küldötteivel együtt hozta meg döntését az adott peres ügyben. Azokat a városokat, amelyek nem tartoztak ezen nyolc közé, Kubinyi királyi szabad városnak nevezi.

a város területét ismét növelték, az Újvár melletti Fekete erdő került a kisszebeniekhez,¹⁶ akik már korábban, 1406-ban kiváltságot szereztek rá a szabad fakivágás tekintetében.¹⁷ Ezt követően Luxemburgi Zsigmond további jogokkal illeti a főként németek lakta várost. Gazdasági fejlődésének kedvezve felmenti a települést a saját áruk és termékek utáni vámfizetés alól. Ezt kiegészíti továbbá azzal, hogy azokat az árukat is vámmentesnek nyilvánítja, amelyek a város élelmiszerszükségletét hivatottak kiegészíteni.¹⁸

Az 1442. év döntő fontosságú Szeben számára. Ekkor Erzsébet királyné mindenre kiterjedő, teljes adómentességben részesíti a várost.¹⁹ A királyné ezen döntése valószínűleg az ekkor az országban uralkodó, de a már végéhez közeledő belharcokhoz kapcsolódik. Azzal, hogy minden taxafizetés alól felmentette Kisszebent, gondoskodott arról, hogy ezt követően is hűséges maradt hozzá, illetve fiához, V. Lászlóhoz. 1442-re ugyanis I. Ulászló seregei egyre nagyobb területeket szereztek vissza az V. Lászlót támogató erőkkel szemben. Egyetlen terület volt, amely a legtovább sikeresen ellenállt, a Felvidék. A terület a cseh zsoldosvezér, Jan Giskra felügyelete alatt állt, akit Erzsébetnek már 1440-ben sikerült a saját pártjára állítania. A Felvidék birtoklása döntő fontossággal bírt mindkét fél számára. Azzal, hogy a felvidéki városok a Habsburg oldalt támogatták, s Giskra is nem csekély haderőt tartott a térségben, megfosztotta Ulászlót a Lengyelországból történő utánpótlás lehetőségétől. A kialakuló patthelyzetet a szembenálló felek közötti 1442. decemberi

Kisszeben is ebbe a csoportba tartozott. (V.ö.: Kubinyi András: „Szabad királyi város” - „királyi szabad város”? *Urbs: magyar várostörténeti évkönyv*, 2006. 1. sz. 51–61.; Kubinyi András: *Városfejlődés a középkori Magyarországon*.

[Online: ELTE Bölcsészettudományi Kar,

<http://gepeskonyv.btk.elte.hu> – 2017. 10. 15.] (továbbiakban: Kubinyi, *Városfejlődés a középkori Magyarországon*.)

16 MNL DF 258984

17 MVSZ, ŠA PO, Mgt. v Sabinove Listiny, Inventárne číslo 6.

Az oklevél bizonyítékul szolgál a környékbeli hatalmaskodásokra is, ugyanis abban Zsigmond a szomszédos tarkói nemeseket utasítja, hogy a szebeni polgárokat ne zargassák, és adót se próbáljanak meg szedni tőlük a fakivágás miatt.

18 MNL DF 258988. A Kisszebeni Krónikában fennmaradt egy bejegyzés a város ellátására vonatkozóan. Ennek alapján 1476-ban Cascher Márton bírósága idején 432 Ft értékben kellett beszerezni az örölnivaló gabonát, csak úgy, mint Schönvisz János tette azt korábban. (MVSZ, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 8./8 – magyar fordítás kézirat)

19 MVSZ, ŠA PO, Mgt. v Sabinove Listiny, Inventárne číslo 19.

békekötés oldotta meg. A várnai csata Ulászló halálával azonban újból feszültségeket szült az országban belül.

Hiába választották meg a magyar rendek Lászlót királyuknak, III. Frigyes – akinek már korábban a gondjaira bízta a gyermekkirályt –, megtagadta annak kiadását. A kialakult helyzetben a rendek kénytelenek voltak Hunyadi Jánost megtenni kormányzóvá. Csak 1452-ben nem csak a magyar, hanem az alsó és felső-ausztriai rendek nyomásának engedve tudott a magyar király szabadulni. V. László pedig nem feledvén, hogy Kisszeben – vagy másképpen Cibinium – városa hű maradt az országot két pártra szakító politikai helyzetben, trónra lépése után újból kiadta a település privilégiumait biztosító okleveleket.²⁰

1446-ban tehát ezen politikai viszonyok között kezdték el vezetni Kisszeben királyi szabad város könyvét. Az első bejegyzés november 30-i dátummal jelöli meg annak célját, és vezetési módját. A bíró – Chramer György – neve mellett olvasható a 12 esküdt neve is.²¹ A városi tanács testületét évente a polgárok választották, s a Krónika alapján Szebenben újraválaszthatóak voltak, hisz ahogy írják „(...) az ő bíróságuk ugyanis annak az évnek Szent András napján újított meg [die festi sanctii Adreae apostoli eiusdem anni renovatus consolatus] és ebben adatott ki és alapított a mi Szeben városunknak itt lévő könyve (...)”²² A 12 főből álló bírói testület jelzi, hogy Szeben jelentős város volt, amelynek magistratusi körébe szintén csak polgári jogállású személy kerülhetett be.

Chramer György bíraskodásához több örökösödési, és egy igen szövevényes ház, mégpedig kőház vásárlás van bejegyezve. Már ez a tény is több dolgot előrevetít. Kőházzal lévén szó, azt csak egy vagyonszámba tartó polgár engedhette meg magának. A ház, bár a szövegben helye nincs lokalizálva,²³ minden bizonnyal a város főterén, vagy ahhoz igen közel

20 1454-ben bécsi keltezéssel megerősítette Zsigmond azon rendeletét, amelyben a város kőfállal való körbekerítését engedélyezte. (MVSR, ŠA PO, Mgt. v Sabinove Listiny, Inventárne číslo 30.)

21 Schönvisz János, Ekhart Mihály, Worsub Antal, Goldner Miklós, Jung Antal, Mertens Mátyás, Sindram János, Sindram Gábor Flister, Glocz Pál, List Gergely, Sartoris István volt iskolamester, Szűcs Pál. (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 1.b – magyar fordítás kézirat)

„Schönvisz” és „Worsub” neve vélhetően az 1932-es fordítás hibás eredménye, helyesebben inkább „Schönviser” és „Borsus”, amelyet alátámaszt több kisszebeni oklevél is. A továbbiakban épp ezért ezen változatot használom. (MNL DF 258993)

22 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 1.b – magyar fordítás kézirat)

23 Elhelyezkedésével kapcsolatban csak annyit írnak, hogy Crusth István és Sbentha Miklós birtoka között feküdt. (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 3 V – magyar fordítás kézirat)

állhatott, mivel a középkorban leginkább csak a főutca, főtér mentén emeltek kőépítményeket. Az e mellett, és mögött futó utcák fából vagy paticsból készült házakkal voltak tarkítva. Ingatlan birtoklása pedig fontos volt, már csak azért is, mert a polgárjogot ehhez kötötték.²⁴ A krónika szövegét megvizsgálva pedig bebizonyosodnak a feltételezések – Sindram György volt a vevő, és Sindram Mátyás az eladó, a kőház pedig nem kevés, 100 arany forintért kelt el. (1476-ban 432 Ft-ért kellett beszerezni a város gabonáját!) A megegyezés szerint az első éven 5 forintot (valószínűleg havonta), utána pedig további megbeszélés alapján kellett volna Györgynek kifizetnie az összeget, mégpedig 2 éves határidővel. Előlegnek 44 Ft-ot fizetett ki Sindram György, akinek apósa, a lőcsei Szűcs Lőrinc hitelezett. Azonban a „zavaros idők” miatt György visszakozott a vételtől, s adósságát két év leteltével sem egyenlítette ki. Helyette eladta a házat, és a hozzá tartozó telket Schober Jánosnak, úgy hogy, adósságát rokona, Sindram Mátyás felé nem rendezte. Mivel Mátyás tudta, hogy György nem képes rendezni adósságát, így a városi tanácshoz fordult, hogy szolgáltatassanak részére igazságot, s közben nem ágálna 51 Ft-ot kapni jogtalanul eladott tulajdonáért. Végül, ha az általa kért összeget nem is, de egykori kőházát, és annak telkét visszakapta a bíróságtól.²⁵

Sindram Mátyás feltehetőleg bizalommal fordult a városi tanácshoz ügyét illetően, hiszen ha megvizsgáljuk az esküdtek névsorát, két Sindram nevű polgár is feltűnik ugyanabban az évben. Arra, hogy milyen kapcsolat volt felperes és esküdt között, nincs biztos adat, de véleményem szerint mindenképpen rokonságban állhattak egymással, nem csak egyszerű név-egybeesésről van szó. A Sindram név ugyanis még 1458-ban is feltűnik egy adósságrendezésben, ezt követően azonban nem találkozunk ezzel a megnevezéssel a Krónikában. Az viszont kétségtelen, hogy a 15. század első harmadában igen befolyásos és vagyonos családnak számíthatott, mint ahogy az a fentebb leírtakból jól tükröződik, s amit a következők is alátámasztanak. A Sindram család nem csak az 1440-es években volt jelen Kiszzeben politikai életében. Zsigmond király 1434-es oklevelében, amelyben Kiszzeben privilégiumát ismételten megerősíti, szintén feltűnik a Sindram név: „(...) *Georgius Zyndram Judex et Ant-honius Borsus Juratus Civis Oppidi nostri Cibiniensis (...)*”²⁶ Kérdéses, hogy az oklevélben szereplő Georgius Zyndram ugyanaz a személy-e, aki 1447-ben házat vásárolt, ugyanis a Krónikában semmilyen utalás nincs arra, hogy György korábban bírói tisztséget töltött volna be. Helyette csak

24 Kubinyi András: *Városfejlődés a középkori Magyarországon*.

25 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 3 V – magyar fordítás kézirat

26 MNL DF 258988

a „*circumspectus vir*”, „gondos férfiú” jelzővel illetik.²⁷ Így elképzelhető, hogy a fiáról, vagy egy másik, közelebbi családtagjáról lehet szó. Bár-hogy legyen is, az, hogy a Sindram család majd 30 éven keresztül jelen volt Kissingben tanácsában, amellet, hogy a család kiemelkedő vagyoni helyzetét, és befolyását mutatja, példát is szolgáltat Kubinyi András megállapítására, miszerint a tisztségek örökölhetők lehettek.²⁸

A másik esküdt polgár, akit még érdekesebb hasonló mód közelebbiről megvizsgálni, az Schönviser János. Neve Chramer György bíróságának idején elsőként szerepel az esküdtek között, azonban Kissingben politikai életébe már korábban bekapcsolódott. Egy Albert király által kiadott oklevél tanúsága szerint – amely szintén ugyanazt a három, eredetileg Zsigmond királyhoz kötődő privilégiumot erősíti meg, amely Cibinium saját árukra vonatkozó vámmentességét biztosította, s 1434-ben Sindram György kérvényére újra kiadtak – 1439-ben Schönviser töltötte be a bírói tisztséget.²⁹ Mivel a városi törvények megkövetelték, hogy bírónak csak az a polgár válhatott, aki legalább egy évig a rendes tanács tagja volt, s természetesen megfelelő egzisztenciával, tehát házzal és tőkével rendelkezett, így Schönviser politikai karrierjét igen fiatalon kezdhette, tekintve hogy még 1461-ben is a tisztségviselők között találjuk, ismételten bíróként.³⁰ 1447-ben viszont, mint esküdt kérte Lysth Györggyel, és a fentebb említett Borsus Antallal a Szepesi Kamarát, hogy írják át Zsigmond azon 1434-ben kiadott oklevelét, amelyben a sokat vitatott Sikos és Ardó közötti határt állapították meg – immáron sokadjára.³¹ A szóban forgó dokumentum is egy korábbi rendezést erősít meg, akkor – 1423-ban – Garai Miklós döntött a két település közti konfliktusban.³² Schönviser János neve 1461-ig ezt követően még háromszor tűnik föl a Kissingbeni Krónika lapjain. Egyszer 1456-ban, szintén bírói pozícióban,³³ majd az ezt követő éven egy kiházasítási ügy során,³⁴ harmadjára pedig 1460-ban,

27 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 3 V – magyar fordítás kézirat

28 Kubinyi, *Városfejlődés a középkori Magyarországon*.

29 Schönviser mellett esküdtként egy bizonyos Zsigmond van még feltüntetve, akinek teljes neve az oklevél nagymértékű sérültsége miatt sajnálatos mód hiányzik. (MNL DF 258991)

30 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 8./2 – magyar fordítás kézirat

31 MNL DL-DF 258993

32 MNL DL-DF 258989

33 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 8./4 – magyar fordítás kézirat

34 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 45.

amikor is mint „(...) *antiquus iudex videlicet Johannes Schönviser (...)*” hivatkoznak rá.³⁵

Az 1461. év nem csupán Schönviser, hanem Kiszzeben város számára is fontos volt. Amellett, hogy véglegesen elrendezte a Dapper és a Gögelbeck család között 1458 óta tartó örökösödési vitát, elkezdődött Keresztelő Szent János templomának felépítése is. Viszont ezen építkezés nem a város fejlődéséből fakadt, hanem annak újjáépítéséből. Az V. László alatt megerősödött Jan Giskra ugyanis továbbra is a felügyelete alatt tartotta a Felvidék városait, s cseh katonái támogatását élvezve szembefordult Mátyással. A zsoldosvezér ellen indított háború 1461-ben érte el Kiszzeben városát, amikor is „*haec civitas incendiis Bohemorum ac praedonum ulla domo superstite neque campanis commutata est penitus in favillam.*”³⁶ Azonban hiába égették fel teljesen Cibiniumot Giskra seregei, a város megmaradt a magyar király oldalán, s továbbra is igyekezett annak haderejét támogatni. Mátyás, hogy meghálálja ezen segítséget, illetve, hogy teljes mértékben biztosítsa, a város a későbbiekben sem szegődik ellenfele oldalára, még ugyanebben az évben oklevelében a magyar koronától elidegeníthetetlennek mondta ki Kiszzeben városát, illetve ígéretet tett a leégett Szent János templom újjáépítésére fordítandó évi 15 forint folyósítására is.³⁷

Annak ellenére, hogy ilyen hosszú és sikeresnek mondható karriert futott be, családtagjaival, rokonaival – ellentétben a Sindram családdal – egy peres ügy kapcsán sem lehet találkozni. Viszont a Kiszzebeni Krónika magyar fordításában a hivatkozott kiházasítási ügy tárgyalásánál a házasodni készülő Mártont Schönviser fiaként jelölik meg, akiért és helyett apja járt közben a tanács előtt. A fordítás azonban nem pontos, mivel igaz ugyan, hogy Schönviser Márton helyett, annak megbízásából

35 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 31.

36 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 45.

37 Tóth, 1912. 746. A Mátyás halálával kirobbanó trónharc a Felvidék városait is nagyban érintette, ugyanis II. Ulászló és János Albert viszályának egyik színtere volt. A királyi címért versengő két fivér közti ellentétet apjuk, IV. Kázmér lengyel király próbálta meg békétárgyalás útján rendezni, amely végül sikeresnek mutatkozott. János Albert engedett, s Buda alól visszavonult a Felvidékre, II. Ulászlónak engedve át ezzel a magyar koronát. A lengyel király által vezényelt béke azonban csak nagyon rövid ideig tudja a trónviszályt rendezni. János Albert ugyanis váratlanul támadást indított és elfoglalta Eperjest és Kiszzebet is. A Pentapolis többi városát is magáénak akarta tudni, így 1491-ig tartó harcok robbantak ki a térségben. A kialakult helyzetnek az 1491. február 20-án megkötött béke vetett véget, amelyben János Albert elismerte II. Ulászlót magyar királynak, sziléziai birtokokért és a magyar trón öröklési jogáért cserébe. (Sroka, 2016. 49–50.)

járt el, de rokoni kapcsolat nem volt közöttük, lévén, hogy az a szebeni Kapy Péter fia volt.³⁸ Így Schönviser helyzete kivételesnek számít abból a szempontból, hogy a Krónika alapján ő volt az egyetlen bíró, akit 1439-től kezdve többször is a város vezetőjévé választottak, de mégsem találkozunk családtagjaival.

Schönviser személyével kapcsolatban érdekes dolog továbbá az is, hogy a Városkönyvben olvasható összes bejegyzés közül csak kettő tudósít erőszakos cselekedetről, s mindkettő az egykori bíróhoz köthető. Az első 1456-ban történt, amikor is az ítékezés ellen – amelynek sajnálatosan háttere nincs részletezve – felszólalt Guldenbart, s becsmérítő szavakat intézett a város tisztviselőihez. Mivel egy ilyen tett nem csak Kiszzebenben, hanem más városokban is szigorúan büntetendő volt, Guldenbart sem kerülhette el az ítéletet, s fővesztésre ítéltetett.³⁹ 1460-ban pedig Newperger Mihály a „pilsua”-ban illette hasonlókkal az akkori bíró, Fillath János vezetését. Az ügyben személyesen Schönviser járt el, aki – mint írják – először lovaiért ment, majd Newpergert a kocsmában találva elfogta azt. Hogy milyen ítélettel sújtották őt ezután, már nem részletezik, de valószínűleg hasonló sors várt őrá is, mint a fentebb említett Guldenbartra.⁴⁰

Schönviser Jánost tehát nyilvánvalóan azokban az időkben is nagy tisztelet övezte, amikor szervesen nem vett részt a város vezetésében. Befolyása kétség kívül jelentős volt még ekkor is, s alighanem a „háttérben” erős ráhatása lehetett az éppen regnáló tanács vezetőjére. Mi sem bizonyítja ezt jobban a többszöri kinevezésétől, s az, hogy még 1476-ban is hivatkoznak rá a város ellátása kapcsán.⁴¹

Chrmer György bíraskodásának idejéből tehát elsősorban két olyan magistratust lehet megemlíteni, akik bizonyosan meghatározó szereppel rendelkeztek Kiszzeben életében. Kérdéses azonban magának Chrmer Györgynek a személye. Azon kívül ugyanis, hogy az ő intézkedései nyomán kezdték el vezetni a városkönyvet, többet nem lehet megtudni róla. Nem hivatkoznak rokonaira, sőt, a továbbiakban sem lehet találkozni a

38 MVSZR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 17.

39 MVSZR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 8./4 – magyar fordítás kézirat

40 MVSZR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 8./1 – magyar fordítás kézirat

41 Casher Márton bíró ekkor a Városi Tanáccsal egyetértéssel megállapította, hogy pontosan oly módon, és azoktól kell beszerezni az örölni valókat, ahogy tette azt korábban Schönviser. (MVSZR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum fol. 8./8 – magyar fordítás kézirat)

Chramer család más tagjaival. Viszont ellentétben a város többi bírójával⁴² Chramer György az egyetlen akit, mint örökös bírót jelölnek meg („*sub regimine et tempore iudicatus magna prudentiae viri Gregorii Chramer iudice perpetua civitatis Czeben*”).⁴³ Ha valóban az a helyzet állt fenn, hogy Chramer haláláig tölthette be ezen méltóságot, az azt jelenti, hogy 1446-ban (vagy még előtte) szakítottak a városi önkormányzatokra érvényes rendszerrel: a bíróválasztás joga a polgároké, akik évente, a népgyűlés keretében választották vezetőjüket. Viszont ha ez igaz, az magával vonja a „mi okból” kérdést. Mi okból dönthettek úgy, hogy Chramer Györgyöt a város örökös bírójává választják meg? Se a városon belüli, se pedig az országos események nem indokolnának egy ilyen döntést. Az viszont, hogy Kisszeben esetében a későbbiekben sem találkozunk az „örökös bíró” kifejezéssel – még háborús viszonyok között sem -, úgy gondolom, arra mutat rá, hogy Chramer György nem, mint tényleges örökös bíró lehetett, hanem sokkal inkább a városi tanács örökös tagja. Egy azonban biztos: Kisszeben igencsak gyakran szembekerült a vele szomszédos települések birtokosaival. Ardó és Sikosföld esete egy már sokat idézett és sokáig is elhúzódó példája volt ennek. Azonban 1446-ban új irányból, és új okból jött az összetűzés. A Kisszebentől keletre fekvő Tölesemes – mai nevén Tótselymes – ura, Miklós ugyanis a vád szerint erőszakosan foglalta le a kisszebeniek tizedét. Az ügyben az egri káptalan végezte el a vizsgálatot.⁴⁴

Az 1446. év fontos pont Kisszeben történetében. Az ekkor útjára indított városkönyv vezetése pedig számos információt tartalmaz a történészek számára, elsősorban a városvezetésre, illetve a polgárok életére nézve. Segítségével betekintést nyerhetünk a középkori Cibinium életének egy részébe, de akár a személyes kapcsolati háló is rekonstruálható belőle, ha a Krónika teljes egészét vizsgáljuk, nem csak egy-egy „szeletét”, hiszen az abban feljegyzésre került megannyi név az apró családi utalásaikkal, s a pereskedő családok összehasonlítása, illetve a városi

42 A Kisszebeni Krónikában Chramer György az egyetlen olyan bíró, akit ilyen mód emelnek ki. Az utána következő városvezetők esetében más a helyzet, csak jelzőket használnak bíráskodásuk megítélésére is utalva. Csak néhány példa erre: „(...) *sub iudicatu sapiens viri Martini Casher (...)*” (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 35.); „(...) *sub iudicatu honorabilis viri Johannis Schönviser (...)*” (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 33.); „(...) *sub iudicatu providi viri Casher Peter (...)*” (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 33.); „(...) *sub iudicatu solertis viri Petri Kascher (...)*” (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 35.)

43 MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 5.

44 Tóth, 1912. 742.

tisztviselők névsorainak összehasonlítása, már egy rendkívül jó alapot biztosít a kutatáshoz, természetesen más források bevonásával.

Jelen tanulmány is hasonlóakra vállalkozott, kisebb keretek között, a Krónika egy „szeletét” megvizsgálva, s bevonva a Kisszebenre vonatkozó, adott időszakra eső okleveleket is.

A vizsgálatból kiderül, hogy 1446-ra a város már jelentős gazdasági fejlődést élt meg, s erejével az ország királyai is számoltak, amelyet jól kifejez a városnak adományozott számos kiváltság, és adománylevél. A legjelentősebb ezek közül Zsigmond király intézkedése volt, mikor 1405-ben szabad királyi várossá – vagy inkább királyi szabad várossá – emelte. V. László és I. Ulászló hívei közötti belharcokban Szeben megmaradt a Habsburg hűségén, s 1446-ra, mikor Hunyadit kormányzóvá választják, a város már fallal vette magát körül.

A virágzó gazdaság, és a városkönyv megléte is egy erős önkormányzatot tár elénk. 1446-os évet tekintve a különböző örökösödési perek mellett feltűnik egy házvásárlás, amelynek részletezése rávilágít a Sindram családon belül létező széthúzásra, s a család vagyoni helyzetére.

Emellett a korabeli emberek ügyeskedéseire is jó példa, hogyan próbálták a törvény megkerülésével biztosítani helyzetüket, milyen módszerekkel próbálták megtartani utolsó fillérjeiket, még ha az a családon belüli ellentétekhez vezetett is.

Schönviser János esete pedig jó minta a városi vezetőségben lévő befolyásra, nem lehet véletlen ugyanis, hogy majd 30 évig jelen volt Kisszeben város tanácsában. Megjelenését a mellékelt táblázat is jól tükrözi.

KISSZEBEN CHRAMER GYÖRGY BÍRÁSKODÁSA IDEJÉN

Év	Bíró	Esküdt	Ügy
1439.	Schönviser János	Zsigmond	Kérvényre Albert király megerősíti Kísszeben saját áruí és termékei után való vámfizetés alóli felmentését
1446-1447.	Chramer György	Schönviser János Borsus Antal Listh György Szűcs Pál Sartoris István Sindram Gábor Glocz Pál Ekhart Mihály Goldner Miklós Jung Antal Mertens Mátyás Sindram János	A Szepesi Káptalan kérvényre átírja Zsigmond 1434-es oklevelét, Garai Miklós nádor 1423-as oklevelének másolatával együtt, mely Kísszeben és Ardó közti határvitáról szól
1456.	Schönviser János		Becsmérlés
1457.	Jungnilius Antal		Schönviser János – kiházasítás
1460.	Fillath János		Schönviser János – rágalmazás
1461.	Schönviser János		Templomépítés, árvák gyámság alá helyezése

Ha a későbbi évek bíróinak sorát és azok feltűnését vizsgáljuk, hasonló a helyzet. Példaként lehet említeni a Sigismundi családot, név szerint közülük pedig Sigismundi Pétert, aki az 1476. évre eső bíráskodását követően 1497-ben és 1498-ban tűnik fel ismételten, de már esküdt szerepében.⁴⁵ Az ő, illetve Glotz Pál 1471-es egy éves bírói pozíciója éket ver a Casher család évtizedeken át húzódó politikai karrierjébe. 1464-től ugyanis 1482-ig a Casher család két tagja, Péter, és Márton váltották egymást a bírói székben. Ennek fényében kétségtelen, hogy a 15. század második felében Kísszeben legbefolyásosabbjai ebből a családból kerülhettek ki.⁴⁶

45 1497-ben és 1498-ban a város bírója Lang János volt. A Krónika által fennmaradtak az ezekhez az évekhez tartozó esküdtnévsorok is. 1497-ben a következőkből álltak az esküdtek: Sigismundi Péter, Schärll György, Scherczing Tamás, Sternscher György, Hauser Albert, Stanislai György, Sutoris Jakab, Meyerlein János, Plankner Péter, Sutoris Lőrinc, Sartoris Bálint, és Schilling György. (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 11.) Összehasonlítva látható, hogy 1497-hez képest a következő évben csak két személyi változás történt a tanácsban. Scherczinget Fazekas Jakab, Plankner Pétert pedig Salamon Mátyás váltotta. (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 12.)

46 Annak ellenére, hogy a Casher család ilyen sokáig volt „hatalmon”, a feljegyzések hiányos tartalma miatt nem ismert az alatta működő esküdteknek a névsora. Kivétel ez

VERES TÜNDE

A Kisszebeni Krónika önmagában is egy nagyon fontos forrás arra nézve, hogy rekonstruálhassuk, hogy működhetett a középkorban a Felvidék egyik jelentős városa. Azonban a könyv nem következetes vezetése miatt elengedhetetlen más források felhasználása is, amelyek kiegészítik a kimaradt részeket, ezáltal egy teljesebb képet nyújtva a város működtetéséről. A Kisszebeni Krónika vizsgálata pedig más szemszögből is lényeges, ez pedig a korabeli átlagemberek látószöge. Az ő pereskedéseiken, történeteiken keresztül tárulnak fel azok a dolgok, problémák, amelyekről az oklevelek hallgatnak, pedig az ő történeteik legalább annyira fontosak, mint Kisszeben városé, hisz ezeknek a polgároknak a közössége alkotja a várost.

alól az 1482. év. Ekkor Baccay Pál, Caufmann Márton, Paulik Bálint, Jakab mester, Carnifex Márton, Junk Pál, Stanislai plébános, Cz Hof György, Sartoris István, Junk Lénárt, Schorl György, Czopper Jakab nevét jegyezték be. (MVSR, ŠA PO, Mgt. Sabinov Liber Annalum pag. 11.)

Nyakas Miklós

A Báródságról – röviden

E sorok írója a Bihar vármegyében lévő Báródságra akkor lett figyelmes, amikor a szabadalmas hajdúvárosok kerületének kialakulásával foglalkozott, s amelyhez érthető módon analógiákat keresett. Egészen pontosan a korponai kiváltságlevélben is szereplő hajdútsízt, Csomaközy András személye irányította rá a figyelmemet, aki később váradi alkapitánya volt, s akit a források a Báródság kapitányának is neveztek.¹

Hamarosan kiderült, hogy a felszínes egyezések mellett a két terület összevetésekor itt nem részletezhetően mélyreható különbségek is mutatkoztak, s ráadásul a Báródságot, a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján csak a 18. század második felétől lehet komoly vizsgálat tárgyává tenni. A terület tanulmányozása ugyanakkor egy sor hallhatlanul érdekes kérdésfeltevessel is járt, hiszen kiderült, hogy a valamikori – egyébként nehezen értékelhető – katonai szerepkört - gazdasági és igazgatási váltotta fel, amely a magyar nemesi jogokon alapult, egészen pontosan egyéni nemesítéseken, szemben mondjuk a Hajdúkerület kollektív nemességével.²

A Báródság sajátos öngazgatásának mélyén elsősorban a közösen használt erdők, s azok haszonvételei állottak, amelyeket az egyes falvak nemessége felett álló, de azok irányításával működtetett ún. közbirtokosság volt, amelyet compossessorátusnak, communitasnak is neveztek, illetve a területi kiterjedésre utalva Hét Falunak.

Ez a közbirtokossági szervezet alakult át a vármegye hathatós közreműködésével a 18. század végén szélesebb, immár bíraskodási jogkört is gyakorló, statútumokat alkotó, az erdőhasználatot és egyéb haszonvételeket szabályozó nemesi kerületté.³

A Báródsági Nemes Kerület társadalma tehát kettős, de inkább hármas tagolású. A helyben élő, döntően román anyanyelvű nemesség jogállása többnyire kétséges, akikhez jelenős számban csapódtak az ún. nőági nemesek, az agilisek, akik csak anyai ágon vagy feleségük révén voltak nemesek. E réteg felső része néhány jobbággal és jobbágyte-

1 Nagy László – Nyakas Miklós: *Hajdútsízesség tüköre*. Hajdúböszörmény, 2001. 99–100.

2 Nyakas Miklós: *Eltűnt iratok nyomában. Egy hajdanvolt kiváltságolt kerület, a Báródság*. Hajdúböszörmény, 2001. passim,

3 Lásd a Báródság rendtartását a tanulmány végén.

lekkel is rendelkezett, s a kerület szervezeti életében jelentős szerepet játszott. Ilyenek voltak a Venterek, a Kábák, Czipellék, a Topayak stb. Kétséges nemesi jogállásuk ellenére, s az állandó nemességvizsgálatok dacára egészen a jobbágyfelszabadításig a nemesi jogok gyakorlásának szokásrendjében maradtak.⁴

A tulajdonképpeni meghatározó réteg a vármegyei köznemesség volt, amelynek érdeke számtalan szállal fűződött a helybeli kisnemességéhez. Szintén jobbágytelkekkel és jobbágyokkal rendelkeztek, csak jelentősebb arányban, mint a helyben lakók. Felbukkannak közöttük az országos politikai életben is jelentős szerepet játszó arisztokrata családok, mint pl. a Hallerek, vagy a Beöthyek. A terület tanulmányozása egyértelműen bizonyította, hogy az érdekek azonossága általában mindig erősebb volt az esetleges más jellegű ellentéteknél, nyelvi, nemzetiségi, feszültségnek pedig nyomát sem találtuk, vallásinak is alig. A Báródság nemessége a középkori hungarus fogalom értelmében *magát mindenekelőtt magyar nemes embernek tartotta*.⁵ Ez a képlet a későbbiekben annyiban fog változni, amennyiben a vármegyei, így a báródsági köznemesség egy része a reformkorban szembekerült a bocskoros nemességgel. A Báródságban kifejlett formában jelentkezett az az ellentét, amely a báródsági hétszilvafás nemesek és a reformkori magyar politikai élet élvonalába emelkedő kapitányuk, Beöthy Ödön között alakult ki, s az ellentétek végső forrása itt is a polgári átalakuláshoz való viszony volt. Ugyancsak példaértékű, hogy a Beöthy ellenes szárny hangadói magyar anyanyelvű vármegyei köznemesek, akik egyben báródsági birtokosok is. A feszültségnek nemzetiségi vonatkozása tehát semmilyen formában nem volt, annál több viszont az olyan ellentét, amely a nemesi jogok szűkítéséből, végső fokon felszámolásából eredt. Áttételesen megemlíthetjük a vallási hovatartozás kérdését. A román anyanyelvű lakosság eredendően görögkeleti volt, míg a bécsi udvari érdek a vallási uniót támogatta. Ez okozott bizonyos feszültséget, bár megállapíthatjuk, hogy csak Nagybáródon került a templom a görög katolikusok kezébe.⁶

A Báródsági Nemes Kerület magatartása nem volt elhanyagolható Bihar megyén belül. Noha a terület maga kicsi, lélekszáma sem jelentős, mintegy ötezer fő, a nemesi közösség azonban mind tagoltságában,

4 Bővebben: Nyakas Miklós: A Báródság nemessége a XIX. század elején. Bihari Múzeum Évkönyve IV-V. 1986. 191–216.

5 V.ö.: Miskolczy Ambrus: *A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában*. [Online: http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2012_003Muhely_Miskolczy%20Ambrus.pdf – 2019. március 10.]

6 Hegyesi Márton: *Biharvármegye 1848-49-ben*. Debrecen, 2000. 24 – 42.

szerkezeti felépítésében hatékonyan és jól működő szervezetet hozott létre, mintegy utánozva a valódi vármegyét, a vármegyei járásoknak megfelelően még a számuk is négy volt – alhadnagyi székekkel, táblabírákkal, külön pénztárral, levéltárral, székházzal, sőt nemességigazolási gyakorlattal és általában a vármegyei élet nélkülözhetetlen kellékeivel. A Báródsági Nemes Kerület főkapitánya egyben vármegyei méltóság is, s mivel a szavazásra jogosult hétszilvafás nemességet mozgósítani tudták, egy-egy vármegyei restaurációkor, követválasztáskor a mintegy 2000 mozgósítható vokssal komolyan kellett számolni.

A fentiekből tehát leszűrhető, hogy a Báródság Bihar vármegye központi (váradi) járásában elterülő, sajátos jogokkal és köteleességekkel, valamint jelentős közigazgatási autonómiával felruházott terület. Lakói döntően nemesi és/vagy szabadalmas jogállású románok voltak. Nagyobb dicsőségére a féktelen magyar elnyomást vizionálóknak.

A Váradról Kolozsvárra vezető hadiút a Báródság területén húzódott, s ezért a terület már a magyar államalapítás korában is fontos lehetett. Az itteni első határőrök székelyek voltak. Báród neve élénken emlékeztet a székelyföldi Barótra, Telegd pedig Telegdibaconra. Nagybárodon még a 19. század első felében is a templom melletti utcát magyar utcának nevezték. A terület feltételezett magyar lakónak jelenlétét bizonyossá teszi, hogy Báród szerepel az 1291-94-es dézsmáösszeírásban, római katolikus templommal és pappal. A terület elrománosodása a Drágffyak telepítéseivel függ össze, s valóban, Nagybárod kivételével a többi falu ugyanis csak a 14., 15. századtól adatolt. A Báródság katonai szempontból Sólyomkő várához tartozott. A báródsági nemességet Erdély szempontjából Szapolyai János 1532 táján szervezte újjá.

Csomaközy András révén fontos szerepet játszottak Rákóczy György trónra kerülésében. Utolsó katonai szerepük II. Rákóczy György alatt volt. A báródsági nemesség nagy része, II. Rákóczy Györgyöt a lengyelországi hadjáratra is elkísérte. 1657-ben Venter Mihály hadnagy parancsnoksága alatt a nemesség színe-virága odaveszett. Kevéssel utóbb, 1660-ban szintén Rákóczy fejedelem táborában volt a báródsági nemesség, s a fejedelem és a törökök közt lezajlott Gyalu és Fenes közti szerencsétlen ütközetben Topai András hadnagysága alatt szintén 200 báródsági nemes katona esett el; a nevezett hadnagy pedig 57-ed magával rabságba került. A Rákóczi-szabadságharc idején Sólyomkő vára Horvát György parancsnoksága alatt az utolsó pillanatig a kurucok kezén volt, csak kuruc világ végével kapitulált. Löwenburg generális, váradi parancsnok 1711-ben a várat lerontotta, s így a kapitányságság, s vele együtt a Báródság katonáskodása is megszűnt. Mindazáltal egy főhadnagy alatt a közigazgatás

fenntartására s az igazságszolgáltatásra nézve a különállás folytatódott. A tatárok 1717. évi beütésekor a Báródsági kerület, az oda való nemességgel a Réz-hegység tetején vezető országutat nagy fákkal „bévagdalta” s így közlekedésre alkalmatlanná tette..

A főhadnagyi funkciót töltötte be például 1717-ben *Szabó György*, 1723-ban *Pór Gáspár*, 1732-ben *Ispán János*, 1750-ben *Székely Ferenc*, 1760-ban pedig *Székely László*.

Bizonysága ennek a Báródsági „Réz erdő” oltalmazására az általuk 1776-ban alkotott erdőrendtartási utasítás.

A báródsági nemes kerület átszervezésére az 1790-es években került sor. Ekkor országos jelenség volt a nemesi szabadságjogok élesztése, körülbástyázása. A Báródság közvetlen feljebbvalója a váradi járás szolgabírája volt. A báródsági települések a következők: Nagybárod, Kisbárod, Beznye, Cséklye, Kornicel, Feketepatak, Köröstopa, és a részben idetartozó Brátka. Központja *Nagybárod* volt, s itt a kerületnek az 1830-as években új székházat is építettek.⁷

A Báródság rendtartása utánozta a nemesi vármegye szerkezetét. Táblabírái voltak, sőt a kerület tagolása az alhadnagyi székek kiépítésével hasonlított a vármegye négy járásához. Az alhadnagyok felettese a főhadnagy volt, aki egyben a főkapitány helyettese is. A főkapitányt és a tisztségviselőket választották, de a főkapitány mindenkor a Báródságon birtokos vármegyei köznemes volt. Országosan is jelentős személy közöttük Beöthy Ödön.

A báródsági nemesség egy részének ténylegesen volt armálisa, a lakosság privilégiumokkal élő nagyobbik hányadának e jogköre azonban legalábbis kétséges volt; s vagy anyai ágon (agilisek) vagy pedig a Báródság sajátos történeti viszonyaiban gyökerező régi szokásjog alapján gyakorolták a nemesi jogokat vagy e jogok egy részét. Kisebbségben bár, de adófizető jobbágyok is éltek közöttük.

A kerület lakosainak száma 1834 körül 5200 fő volt, s közülük 3000 fő (férfi és nő) saját nemesi telkén lakott és birtokos nemesi születésű volt. Számos család egyéni nemesi kiváltságlevéllel is rendelkezett, így például a bizonyosan magyar eredetű, de elrománosodott Kába (vagy Kaba) nemzetség, a Venter, a Czipelle famíliák, amelyek korszakunkban olykor már rendkívül szerteágaztak és igen sok tagot számláltak. A még Mátyás király alatt megnemesített Venter nemzetségnek Fényes Elek mindkét nem 356 tagjáról tud.⁸

7 Viszhang a' Bihar vármegyei Körös völgyéről. *Regélő*, 1833. október-december (1. évfolyam, 53–78. szám) Magyar Néprajzi lexikon 1. kötet, A-E (1977)

8 Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára* I. Budapest, 1984, 94.

A fentiek ismertetése után joggal vetődhet fel az a kérdés, hogyan helyezük el a Báródsági Nemes Kerületet a feudális magyar társadalom meglehetősen bonyolult szerkezetében. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy véleményalkotásunk csak a 18. század végi és a 19. század eleji állapotokra vonatkozik.

Azt az első pillantásra is megállapíthatjuk, hogy a Báródságot nem vethetjük össze a magyar királyság területén lévő egyetlen tulajdonképeni értelemben vett szabad kerülettel sem. Talán egyedül a horvátországi túrmezei nemesség kiváltságai nyújthatnak analóg példát – amely szintén a vármegye (Zágráb) fennhatósága alatt állott - nemesei viszont a vármegyei közgyűlésen és választásokon fejenkénti szavazati joggal rendelkeztek. Az 1840-es években azonban e kiváltságuktól megfosztották őket, s ezután már csak a túrmezeiek élén álló grófjuk révén szavazhattak, amely viszont mindössze egyetlen voksnak számított.

Sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha a Báródságot az ez idő tájt szerveződő, illetve újjá szerveződő nemesi közösségekkel vetjük össze.

Ebben az összefüggésben nem árt egy pillantást vetnünk a magyarországi nemesség számbeli megoszlására és területi elhelyezkedésére, amelynek évszázadokra visszanyúló történeti gyökerei vannak, s több vonatkozásban is szoros összefüggésbe hozhatók a 16. és 17. század tragikus eseményeivel, a török hódítással, illetve az ország három részre szakadásával.

A magyar nemesség zöme ugyanis még ekkor is a volt királyi Magyarország határvidékén, az egykori végvári határvonal mellett, illetve az itt benyúló folyóvölgyekben és a magasabb hegyvidékeken helyezkedett el.

Még 1846-ban is - *Fényes Elek* adatai alapján számítva - a magyar királyság nemességének negyedrésze Borsod, *Bihar*, Heves, Pozsony, Szatmár megyékben helyezkedett el, a további negyedrésze pedig Máramaros, Szabolcs, Veszprém, Vas, Zala és Zágráb megyékben. A nemességgel rendelkezők fele tehát mindössze tizenegy vármegyében élt, sőt huszonöt százalékuk mindössze öt megyében, s ezek közt volt Bihar vármegye is.⁹

Szemmel látható tehát, hogy *a bihari nemesség számaránya lényegesen magasabb volt az országos átlagnál, hozzá kell tennünk azonban, hogy ennek döntő hányadát a kismemesség jelentette.*

A Báródsági nemes kerület rendtartásához jó párhuzamként kínálkozik a biharnagybajomi, illetve a szerepi nemesi közösség szervezeti

9 Fényes Elek: *Magyarország leírása*. II. Pest, 1847.

felépítése és közigazgatási-ítélkezési gyakorlata, annál is inkább, mert ez utóbbi is Bihar vármegyéhez tartozott, s megszervezése időben is egybeesett a báródsági nemes kerület újjászervezésével.¹⁰

A biharnagybajomi statútum bevezető szakasza a nemesi közösség felállításának szükségességét a következőkkel indokolta; „*minthogy a Vármegyén való perlődés sokkal terhesebb, és sokaknak azért kell az igazságtól elmaradni*”, mert a per folytatására költségük nincsen, ezért a kisebb ügyeket célszerűbb helyben elintézni. A biharnagybajomi nemesi közösség is több községből – háromból – állott, úgymint *Biharnagybajomból, Szerepből és Dancsházából*. A központ Biharnagybajom volt, s itt lakott maga a főhadnagy is, Szerepen és Dancsházán a nemesek élén pedig hadnagy állott. A három helység közös nemesi tanácsa huszonnégy emberből állott, s ebből tizenkettő biharnagybajomi, hat szerepi és hat dancsházai nemes volt. A főhadnagynak egyébként okvetlenül biharnagybajominak kellett lennie, hiszen erre a tisztségre közülük jelöltek ki hármat, s a nemesség közülük választhatott. A szerepi és a dancsházai hadnagyságra szintén három-három embert jelöltek, s a tisztséget szintén választás útján töltötték be. Akárcsak a báródsági nemesség esetében, itt is pénzbüntetés kiszabását helyezték kilátásba arra az esetre, ha a megválasztott tisztségviselő kellően nyomós ok hiányában a tisztségét fel nem vállalta. A jövedelmeket itt a választott tisztségviselők kezelték, amelynek felhasználásáról a nemes tanácsnak kellett számot adniuk. Az 1798-ban létrehozott szerepi nemesi közösség felállításának szükségességét azzal is indokolták, hogy itt, akárcsak Dancsházán a nemesek száma oly csekély, hogy az nem tette lehetővé külön, önálló szervezet létrehozását. Ezért kellett egyesülniük a biharnagybajomiakkal.

A Biharnagybajom székhellyel létrejött nemesi közösség – akárcsak a Báródság - az illetékes járásbeli főszolgabíró felügyelete alá tartozott. Tekintettel arra, hogy a fenti községekben igen jelentős számú jobbágyság is élt, akik külön tanács és bíró hatásköre alá tartoztak, a nemesek és a jobbágyok közötti vitás kérdések megtárgyalására úgynevezett vegyes törvényszékeket (*mixta sedes*) tartottak, amelyen a nemesi közösség, illetve a falu elöljárói vettek részt.

Mi történt 1848-ban a Báródsággal? Erre vonatkozóan kutatásokat nem végeztünk, mindenesetre kézenfekvő, ha a kerület közösségi javait „megöröklő” báródsági közbirtokosságát tekintjük jogörökösnek, immár természetesen minden egyéb politikai, közigazgatási és bíraskodási előjogok nélkül. A polgári társadalomba beépülő Bihar vármegye a vá-

¹⁰ Rettegi Istvánné: A szerepi „Nemes Communitas Protocolluma” (Adatközlés). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1971, Debrecen, 1972.

radi járás területébe integrálta az egykori nemesi kerületet, Báródsági Közbirtokosság név alatt. Ide tartozott Nagybáród, Kisbáród, Kornicel (később Báródsomos néven), Beznye, Cséklye, Nagypatak és Köröstopa községek. A csak részben idetartozó Brátka (később Barátka) tehát kikerült a báródsági közbirtokosság szervezetéből.

1869. augusztus 24-ikén a báródsági közbirtokosság közgyűléséhez egy kérvényt adott be Pallády Miklós és társai, hogy ők kiaknázni óhajtják a báródsági közbirtokosság határán található kőszent „nagybáródi kőszent bányatársulat” cím alatt. Az ekkor megnyílt kőszentbánya azonban nem volt hosszú életű.¹¹

**A vármegye által jóváhagyott Báródsági statútum
Váradolaszi, 1793. jan. 21.**

(MNL HBML IV.A. 1.b. 239.d. no. 48. F.V. 1793)

Projectum Regulamenti Nobilium Districtus Baródságiensis,
Ad exigentia Gratosae Determinationis Inclyte Universitatis sub Generali Congregatione die 28a Mensis Decembris 1791 in oppido V. Olaszi celebrata No 2177 intervente, elaboratum.

Imo Mivel ezen Báródságban több helyeken laknak Nemess Uraimék, szükséges hogy több Tisztjeik, vagy Hadnagyok legyen egy fő Hadnagy, a' kitől mindnyájan függjenek, s ezen fő Hadnagságra a' Processualis Szolgabíró candidálynon hármát az Irást tudóbb földes urak közzül; az ezek közzül köz akarattal választatandó fő Hadnagy pedig hasonlóul candidáljon Al Hadnagyoknak valókat, N Báródra és Kornitzelbe egyet, Beznyére Brátkára egyet, Kis Báródra Cséklyével együtt hasonlóul egyet, Topára is egyet. Ezeken kívül pedig Assessorok, vagy Tanácsbeliek is választassanak, minden Al-Hadnagy mellé 3, következőképp az egész Báródságra 12., kiknek is választása után

2o A' rend tartás így lesz: Hogy All – Hadnagi Székek mind annyiszor a' mennyiszor valamely panaszos fél fogja kívánni, azon helyben a' hol az Incatta fél fog lakni; fő Hadnagi Székek pedig minden két hónapba egyszer fognak tartatni, úgymint Januáriusnak, Martiusnak, Majusnak, Septembernek, és Novembernek első Heteiben, mellynek rendtartások így lessz: hogy az Al Hadnagi Székek tartásában az All Hadnagyok közzül kiki maga Numerojában fog praesideálni, úgy mind-

¹¹ K. Nagy Sándor: *Biharország*. I-III. Nagyvárad, 1884–1888. 93–95.

azonáltal, hogyha egyik vagy másik interesálttatna Præsesnek, e' pedig Assessorokat maga mellett lévőkön kívül, más Helységbelieket is, a' kik fognak tettezni convocalhasson; a' midőn pedig fő Hadnagyi Székek fognak tartatni, itten a' fő Hadnagyi fog præses lenni, s ezen minden Al Hadnagykok és Assessorok, hívatlan is meg jelenni kötelesek lesznek, és mindnyájan idős voltokhoz képest sorban confideálni, egy köz akarattal választandó Actuarius pedig minden Panaszoknak, Causáknak s ezekre lejendő Decisóknak Protocollumát vinni, és mindeneket szorgalmatosan jegyzésbe tenni.

3o Szükséges lévén még a' rendnek meg tartására, és a dolognak folytatására, 's végben vitelére, más Al Tisztekre is, kik az előtt Káplároknak nevezettek, ezeket is a' hol szükségesnek fogják ítélni fő Hadnagyi Úr præsidiuma alatt, rendelhetnek, és választhatnak. Kiknek kötelességek lézen a' Citatiokat, vagy írásban vagy szóval 12 krajcár Diurnum mellett véghez vinni, és arról bizonyoságot tenni, az Al Hadnagykokat, Assessorokat öszve hívni, az Hadnagykok, vagyis Hadnagyi székek exmissioja mellett holmi apróbb Caussákra zálogolásokat, és Executiokat meg tenni.

4o A' fent írt Tiszteknek hivatalok pedig addig fog tartatni, valamíg csak magok önként le nem teszik /: a mellyet ugyan valamelly fontos ok nélkül három esztendőnél elébb le tenni éppen nem szabad:/ vagy pedig ollyas helyes panaszok nem tételnek ez vagy amaz ellen, mellyek miatt tovább hivatalokban meg nem maradhatnának, a' mely esetben ha hogy a' fő Hadnagyt kellene változtatni, azt az Első Punctumokra ki tett módon, a' Processualis Szolgabíró, az Al Hadnagykokat pedig, és Assessorokat, a' fő Hadnagyi Candidatioja mellett változtathatják. A' Választás pedig a' Nemesi Communitásnak hagyatik, vagy választatik, úgy az Assessorok is, vagy confirmáltak, vagy a' fő Hadnagynak Candidatioja után fognak választatni, és a' ki a Hadnagyságot fel nem vállalná 4 Rforintot, a' ki az Assessoroságot 2 R forintot, a' ki a' Káplárságot 1 R forintot fog fizetni a' közönséges Cassába.

5o Ha a' Gyülekezetre hivattatnak a' Hadnagykok által., és meg nem jelennének az Assessorok /: ha csak betegség vagy különös nyavalya, vagy ok nem fogja menteni:/ fél forint lesz a' büntetése, mellyet a' Köz – Cassába fizetnek.

6o Az illyen köz jövedelmeknek Perceptiojára, vox szerént, a' fő Hadnagyi Úr Candidatioja után, a' ki Írástudó lessz Hadnagyi vagy Assessor Uraimék között, választassék, mellyből ha a' szükség kívánja, a' köz Jóra, és Szükségre fognak Assignatio mellett vagy a' Tanácsbelieknek Determinatioja mellett erogaltatni, vagy az Actuariuszt fizetni.

7o Ezen végezesek legfőbb oka lévén a' jó rend tartás, a hosszas és kölcséges pereknek el távoztatása, közönségessen úgy rendeltetik, hogy az elő adódó apróbb Excessusoknak, dolgoknak, 's panaszoknak el intézése első Bírája lesz az All Hadnagyi Forum, úgy hogy ezeket az apróbb Excessusokat, vagy dolgokat a' Districtualis Al Hadnagyok is, az Actuarius jelenlétében el intézhetik, de úgy hogy mindenek a' Procollumba inseraltassanak, és a közelebb tartandó fő Hadnagyi Széken referaltassanak; ellenben más nagyobb momentum mindenféle Causákat, tam Active, quam passive, a Fő Hadnagyi Szék előtt meg jelenni minden kifogás nélkül magokat az előtt menteni, egy szóval törvényt állani, és onnét várni köteleztetnek; sőt ha valaki magáét az All Hadnagyi Széken hozott Törvény tétel által, meg sértettnek lenni gondolná, ezen fő Hadnagyi forum előtt Caussajanak újj revisoját kérheti. Ha pedig a' Hadnagyi citiora valaki meg nem jelenne, ipsó factó (sic!) mint Contumaxok, a' Haza Törvénye értelme szerént, a fel pereseknek egész acquisitiojában convincaltassanak.

8o Az appellata 25 ftig extra Dominium az az elébb Executioba vétetődjék, ha pedig azon fellyül lesz, intra Dominium, úgymint Executio előtt mégyen a' Tettes~ Ns~ Vármegyére az Appellans fél kölcségével, hogyha ottan is veszteti fog, onnét a' Felséges Királyi Táblára fog küldtetni.

9o A' Violentiának, és Dehonestationak büntetése csak 25 ft. lesz, de úgy hogy mind a két féle Processusokban a' költség refundaltassék, azon kívül a' Violentialisban, a' kár, vagy akármelley sérelem. Úgy az Assumptusok Dijja /:azaz Homagiuma:/melly itten a Tehernek el távoztatására, csak 4 Rft. Fog személyenként fizettetni, adjudicaltassék, és ezek egyedül a' fél perest illetik, a' Birsagialis Büntetéseknek fele lesz a' Bíraké, fele a' Pársoké.

10o Ezekben az Appellatat, vagy a' Tettes~ Ns~ Vgye~ Törvény Széke, vagy pedig a' felek által tettszések szerént választandó Köz Bírák intra Dominium fogják revideálni, onnét pedig a' 8dik Punctum értelme szerént extra Dominium fog az Appellata menni. 11o Ha valaki magát opponálná, annak büntetése is csak 25 ft. lesz, de ezen fellyül, az ujjonnan hozott Törvénynek értelme szerént, az fructusokat, kölcséget, és fáradságot is tartozik a' succumbens megfizetni. Ennek is, úgymint 25 ft. büntetésnek fele lesz a' Bíraké minden Causákban, fele a' Triumphans része, és a ki küldendő Hadnagyi, vagy Assessor fogja véghez vinni a' Sedriális Sententia után az Executiot, minthogy semmi bizonyos fizetések nem lészen. A második oppositionak pedig helye nem lészen, hanem ezen

Brachio is mellyet a' Processualis Szolgabíró fog ki rendelni, exequalni kell a' Sententiát.

12o Mivel pedig a' Törvényes dolgokban meg kívántatnak a' Tanú vallások is, tehát a' kiket a' Hadnagyok pecsét mellett meg idéznek, tartoznak akár Nemesek, akár Nemtelenek

a' Báródságban lakók, egy forint büntetés alatt meg jelenni, 's Tanú vallást tenni.

13o Ha úgy történne, hogy valamely földes Uraságnak a' Jobbágya, vagy Taxása, Nemes Embert verne meg, vagy annak a' Jobbágyát is, tehát a' Nemes Embernek veréséért a' Paraszt fizessen 25 forintot, és a' kárt vagy sérelmet is. Ha pedig a' Jobbágyára támad, s azt meg vérezi, avagy meg kínozza, a' sérelmen kívül 12 forintig büntetessék; ugyan a' fent irtt Hadnagyi Forum előtt ez eránt megvizsgáltván a' földes ura, hogy statualtassa azon Jobbágyát, az ki vétkes, hogyha azt nem statuálná ezen fórum előtt, impensió végett, annyiszor a' mennyiszor 25 forintokig büntetessen. Hogyha pedig a' Verekedés nagyobb vólna, úgy mint Criminalis dolog, a' Magistratusnak adódjon által.

14o Lesznek olyan Civilis Caussak, mellyekben Birsagium nem lesz, azért, minthogy fizetések nem lesz a' hadnagyoknak, 's többeknek, tehát közakarattól úgy rendeltetik, hogy a' leg kevesebbről 25 ftig 1 forint, 25től 50ig 2 forint 30 krajcár, 100tól 5 forint Taxa lesz, ha pedig százon fellyül lenne a' Causa két Császár Arany, azaz kilencz R ft. a' Taxa, melyet juxta Punctum 6tum választandó Perceptor fog incassálni, és azután a' Bírák, 's Actuarius közt Angarianként fog el osztani.

A Publicum rendelkezéseinek meg-tartásáról való Punctumok

15o Kötelességek lesz Hadnagy Uraknak a' Tettes~Ns~ Vármegyének, a Köz Jónak elő mozdítására, s javára czélozó rendelkezéseit ki hirdetni, és azoknak meg-tartására vigyázni. A' kik kintt, vagy veszedelmes helyeken dohányoznak, fizessenek 30 krajcárt.

b. A' kik 10 óra után a' korcsmákban korhelykednek 30 krajcár.

c. A' szántsándékkal a' gyümölcsösökben, vagy kertekben kárt tennének, a' kár meg térítésén kívül 1 fital büntetődjenek. A' gyermekek pedig 15 Esztendő korokig vesszővel büntetessenek.

d. A' kik a' Tilalmast a' Tettes~Ns~ Vármegye parancsolati ellen is meg rontanák, vetésekben, kaszálóokban kárt tennének, azok eránt a' Tettes~Ns~ Vármegyének mostan nyomtatásban is kiadott statutuma szorosan observaltassék.

e. A' kik másokat. Káromlásokat szólván, megbántanának, azok fizetnek 2 Rforintot, a' kik az Úr Isten, és Szentek ellen káromkodnának, a' Ns~ Vgyének~ adassanak fel.

f. Hogyha pedig némellyek elbízván magukat abban is, hogy nem lévén értékek, nem félvén a' büntetéstől, és így a' gonoszságot bátran követnék, azok Árestommal és testi sanyargatással büntetessenek.

g. Ha valaki magát a' Hadnagyok ellen szegezné, annak nem engedelmeskedne, tehát mindannyiszor a' mennyiszor 3 forintig büntetessék, hogyha pedig ezen büntetésnek Executioját, valamelyik meg nem engedné, két annyiban tüntetessék rövid úton csak szóbeli Citatio mellett, és az ellenkezésnek vagy oppositionnak más helyes oka, a Civilis Cassákban is ne legyen, hanemha

1o Valaki nem citáltatna és mégis convicaltatna.

2o Ha az Executiót olyan Jóságában rendelné, 's Segvalná a' Bíró, melly még Pör alatt nem is volt.

h. Ezen büntetések a' Perceptor által incassáltassanak, és a köz jóra, a' mint Puncto 7o irattatott fordítottassanak. Bor italban pedig, vagy Pálinkában büntetni szabad nem lészen. Mindezekben a' Citatio, akarmely állapotban, akár Írásban, akár szóval légyen, az elegendő lészen, hogy ha a' Káplár a' Hadnagy parancsolatjára, bizonyos napra, vagy a' Civilis Caussákban 15ára felidézi, a' ki /:ha Írást tudó nem vólna:/ a' Hadnagy-nak szóval meg jelenti, hogy mikor? Melly napra? És hova? Idézte meg az Alperest. Ez pro legitimatione citationis elegendő lészen.

Sig V. Olaszi 3 1a Jan. ~793.

Per Franciscum Szegezdy

Ord. Judice Nobilium*

*Nyomtatásban megjelent: Nyakas Miklós: *Eltűnt iratok nyomában. Egy hajdanvolt kiváltságolt kerület, a Báródság.* Hajdúböszörmény, 2001.- A Báródság levéltára. I. Báródsági statútumok. 69-72

Kovács Ábrahám

Egy erdélyi diák tragikusan rövid karrierje a Debreceni Református Kollégiumban. Bethlendi Endre ószövetségi és vallásbölcseleti professzor élete és munkássága¹

Bevezetés

A hazai eszmetörténet egyik izgalmas területe a teológiai gondolkodás története. Az, hogy a keresztyén hit és annak tartalma hogyan befolyásolta a politikusokat, társadalmi reformereket, gazdasági vezetőket, gondolkodókat, költőket és művészeket jól ismert. Egyik legszebb példája ennek a kálvini ihletettséggű puritán mozgalom hatására létrejött angol polgári forradalom, amely komoly társadalmi változásokat eredményezett. A 19. századi Magyar Királyságon belül a protestáns teológiai gondolkodás közvetett és közvetlen hatása érezhető volt társadalom ki-egyezés-kori újraszervezésének kialakításakor. Az egyik szellemi centrum pedig a legnagyobb protestáns közösséget magáénak tudó Debrecen volt. S azon belül is jelentős volt a Debreceni Református Kollégium Főiskolája, ahol professzorok generációk szemlétét befolyásolták nemcsak az Istenről, hanem a hazáról és a társadalomról alkotott felfogásukkal is. Ennél fogva a tágabban teológiai gondolkodás története nemcsak a hit tartalmára vonatkozó dogmatikai reflexiókat vizsgálja, hanem az abból fakadó társadalmi felelősséget és cselekvés területeit, amikor az elképzeléseket a gondolkodók a gyakorlatba is átültették. Bethlendi Endre kollégiumi professzor tragikusan rövid életén és munkásságán keresztül erre szeretne ez a tanulmány rávilágítani a teljesség igénye nélkül.

A debreceni újortodoxia számos területről kiindulva igyekezett válaszolni a modern, azaz liberális teológia kihívásaira a 19 század második felében. A bibliai alapon nyugvó hitvédelem mellett megjelent a vallásfilozófiai irányultság Heiszler József volt sárospataki tanár munkásságában és majd a tőle fiatalabb Bethlendi Endre tanulmányaiban is. Hozzá hasonlóan, kevesen igyekeztek a hagyományos hittételek tanításait vallásbölcseleti érvelést követve védelmezni. Legtöbbször a klasszikus *Ad fontes* elvet valló mit tanít a Szentírás nyelve módszer volt a döntő, amely egyrészt egyfajta exegetikai munka eredménye lehetett, másrészt pedig a rendszeres teológiai, dogmatikai reflexió. A vallás filozófiai védelme

¹ Ez a tanulmány egy 2010-es munkám és meg nem jelent konferencia-előadásom átirat változata.

nem igen volt divatos a 19. századi klasszikus protestáns tradicionális teológiában. Debrecenben egy sajátos konstelláció következtében az ószövetségi tanulmányok és a konzervatív teológiai irányultságú vallásbölcselet kezdett kibontakozni a tragikusan fiatalon elhunyt Bethlendi Endre munkásságában, az 1880-as években. A dolgozat első sorban ennek a fiatalembernek az életét mutatja be, és csak röviden tér ki a munkájára.²

A Debrecenből Skóciába és Svájcba irányuló peregrináció egyik kiemelkedő alakja volt a nagyon fiatalon, alig pár éves oktatói munka után, elhunyt teológia tanár, Bethlendi Endre. Személye kevésbé ismert nemcsak a magyar protestáns egyháztörténet-írás számára, de a mai református Debrecenben.³ Mutatja ezt az is, hogy a Barcza József által szerkesztett *Debreceni Református Kollégium története* című műben mindössze egy-két sort olvasunk Bethlendiről.⁴ Személyéhez és munkásságához az utat Hörcsik Richárd, Fekete Csaba és a jelen tanulmány szerzőjének úttörő kutatásai nyitották meg.⁵ Az Edinburghban tanuló, Balogh Ferenc nyomdokain haladó fiatal tanár lett az ötödik teológiai tanszék tanára, amelyen ószövetségi írásmagyarozatot és vallásbölcsestet tanított. Bethlendi élete és munkássága Balogh Ferenc-féle hatástörténetnek jól megragadható példája volt. Két tanévet is tanult Edinburghban (1876-1877 és 1877-1878), majd ezután Bázelen (1878-79) és Genfben (1879-1880) is két éven át alaposan bővítette ismereteit. A kint töltött négy év alatt angolul, németül és franciául hallgatta az előadásokat. Hazatérésekor a képzett ifjú 1881 februárjában már segédtanár lett a teológián az akkor elindult új teológiai tanszéken, ahol majd pár év múlva, 1884-ben rendes tanárrá is megválasztják.⁶

A Balogh Ferenc által írt adatoló monográfiában, *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben* a fiatalon elhunyt tanár szintén meg van említve, mint az a már említett ötödik tanszék első

2 Bethlendi vallásbölcseleti munkáinak mély elemzését egy külön tanulmányban szeretném feltárni.

3 Kovács Ábrahám – Hörcsik Richárd: A debreceni diákok egyetemjárása Skóciában. *Confessio* 38. 2014/1. 56–78.

4 Szerk. Barcza József *A Debreceni Református Kollégium története*. Magyarországi Református Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1988. 248.

5 Hörcsik Richárd: *History of the Hungarian Scholarship at Edinburgh*. New College, Edinburgh, 1985. HOR I, fols. 1–54.

6 *Az akadémiai tanács jegyzőkönyvei* TtREL II. 1d. Lásd: *Kari tanács* 1884. augusztus 6. 1883/1884. 8. sz.

tanára.⁷ Az időben később megírt, Nagy Sándor-féle kollégiumtörténet is csak annyit említ meg Bethlendiről, amit már Balogh közölt.⁸ Balogh azt is leírja, hogy először az angol nyelv tanára lett az 1880-81-es tanévtől kezdve.⁹ Sőt még a fizetését is közli, amely először 500, majd 600 forint volt.¹⁰ Életéről röviden, mindössze egy fél oldal áll ebben a forrásban. Egyedül itt van feljegyezve, hogy a gyermekként elárvult fiát Endrének hívták.¹¹ Fekete Csaba kutatásai azonban további értékes adalékokat szolgáltatnak Bethlendi munkásságáról. Egy másik, korábbi tanulmányában megjegyzi, hogy az 1870-es években többen voltak Angliában, Skóciában tanulmányúton, illetve akik ismerték és használták az angol teológiai irodalmat. Ezt írta: „Kapcsolataik története nincs feltárva” és a lábjegyzetben két név került megemlítésre, az egyik Bethlendi Endre.¹² Azonban még ez az információ is roppant kevés. Ki is volt ez a fiatal, igen tehetséges tanár, az újortodoxia második generációjának tagja, aki tragikus módon korán elhunyt?

Bethlendi Endre élete

Bethlendi Endre 1888. február 15-én halt meg, amiről a budapesti *Vasárnap Újság*¹³ és a *Debreceni Protestáns Lap*¹⁴ is hírt adott. Ebben az utóbbi lapban a következő héten Bethlendi két kollégája, barátja emlékezett meg róla.¹⁵ Ezeket a nekrológokat felhasználva a következőképpen lehet rekonstruálni Bethlendi életét. 1850. június 17-én Bülgezden (Szi-lágy megye) született. Édesapja Bethlendi András lelkész teológiailag jól

7 Balogh Ferenc: *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*. Hoffmann és Kronovitz Könyvnyomdája, Debrecen, 1904. 22.

8 Nagy Sándor: *A Debreceni Kollégium történet 1.kötet 1. rész A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig (kerettörténet)*, Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1940. 253; 307. (továbbiakban: Nagy, 1940.)

9 Nagy, 1940. 105.

10 Nagy, 1940. 345.

11 Nagy, 1940. 348–349.

12 Fekete Csaba: „Vulkánszakértő Debrecenben 1882 nyarán”, *Könyv és Könyvtár*, szerk. Bartos Éva XXVII évf. 2005. 353. A 2005-ben megírt munka nem tud arról, hogy Kovács Ábrahám doktori disszertációjában (2003) már Bethlendi szerepét is érinti és boncolgatja.

13 *Vasárnapi Újság* XXXV. évfolyam. 9. szám (1888. február 26.) 150.

14 *Debreceni Protestáns Lap* VIII. évfolyam, 8. szám (1888. február 18) 58.

15 Csíky Lajos illetve Dombi Lajos: Nekrológ. *Debreceni Protestáns Lap*, VIII. évfolyam, 9. szám (1888. február 25), 64–66.

képzett ember volt. Egyszerű és szegényes körülmények között élnek, mint a kor számos lelkész családja. Arról is van tudomásunk, hogy volt egy fiatalabb fiú testvére. Iskoláját Zilahon kezdte meg, ahol kezdetben nagy szorgalma ellenére is csak közepes tanuló volt. Azonban a negyedik évre már kitűnő tanuló lett a fiatal Erdélyből származó diák. Innentől kezdve birtokosok gyermekeit tanította pénzért, amelyből fenn tudta magát tartani. Ötödik osztályban már osztályelsőként végzett. Végül 1870-ben kitűnő eredménnyel tette le az érettség vizsgát. Zilahon többször részesül pénz-, illetve könyvjutalomban jó magaviselete és nagy szorgalma miatt. 1870 októberétől már Debrecenben tanul a református főiskolán, ahol szorgalmával és eszével is kitűnik. 1874-ben fejezi be teológiai tanulmányait, 1875-76-ban a szeniori tisztséget tölti be.¹⁶ Balogh Ferenc javaslatára ekkor pályázza meg a skót Szabad Egyház magyar és cseh diákok számára létesített alapítványi ösztöndíját, amit elnyert.¹⁷ Hogy Balogh milyen komolyan vette a következő tudós generáció nevelését arról hadd tanúskodjon Bethlendi első Edinburgh-ból írt levele 1876-ból: *„Régi vágyam tehát, mely Edinburgh látása iránt még hittanulói pályát kezdetén és pedig egyenesen Nagytiszteletű úr buzdító szavai alapján támadt keblemben, immár valósággá lőn. Mostmár rajtam van s lesz a sor, oly kitűnő szerenczére magamat tőlem telhetőleg érdemesíteni. Hiszem, hogy erre isten meg fog segíteni.”*¹⁸ Útközben meglátogatta Pesten Ballagi Mór és Kovács Albert tanárokat, akikkel való találkozásáról részletesen beszámolt Balogh Ferencnek. Leveiből jól kiviláglik, hogy az 1875-ben megjelentetett Debreceni Hitvalló nyilatkozat még nagyon éreztette hatását Budapesten 1876-ban. A pesti liberális teológusok igencsak rossz szemmel tekintettek a fiatal Baloghra, hogy id. Révész Imrével összefogva felébresztették csipkerózsika álmából azt a tradicionális teológiát, amely újortodoxia néven vonult be a teológiatörténetbe. Ez az irányzat szellemi erőközponttá kezdett válni az országosan is domináns liberális teológiával szemben. Bethlendi leírja, hogy Ballagiék előadásaikban „gúnyosan emlegették” a debreceni tanárokat. Kovács Albertnél tett látogatásáról részletesen beszámolt Balogh Ferencnek. Vélekedése szerint nagyon elvetette a sulykot a pesti tanár ezt tanácsolva neki és társainak:

16 Csohány János: A korszakváltások évszázada 1849–1950, *A Debreceni Református Kollégium története*. szerk. Barcza József, MRE Zsinati Iroda, Budapest, 1988. 248.

17 TTREK, kéziratára Balogh anyag. R1516. 16 bejegyzésben 56 levelet találunk, amelyet a fiatal diák a két éves peregrinációja alatt mentorának írt! (Bethlendi Endre debreceni teológiai tanár levelei 1876. VIII. 29. 1880 VII. végéig).

18 Bethlendi Endre levele Balogh Ferenchez, Edinburgh, 1876. okt. 26. TTREK, R1516/16c, 1

„vigyázzunk magunkra, ha Skóciába megyünk, mert ott eddigelé még minden ember elvesztette az eszét”.¹⁹ Erre reflektálva az írja: „No, ami engem illet, én a Kovács úr ítélőszéke előtt már odahaza elvesztettem az eszemet s bizony az ő jó kedvéért ezután sem akarok eszes lenni az ő értelmében”.²⁰ Bethlendi már diákként is konzervatív, a tradicionális hit-tételeket tisztelő teológusként ment ki. Így az ő helyzetében változásról nem igazán beszélhetünk. Azonban számos diáknál voltak óriási szellemi és teológiai változások éppen a külföldi hatásoknak köszönhetően. A primer források megjegyzései is megérnek egy alapos kritikát, amikor egy-egy diák vagy nagyon konzervatívnak vagy éppen csak liberálisnak van láttatva, bemutatva. Számos tanulmányomban rámutattam, illetve Dapsy Lajosról szóló munkáimban pedig kimutattam, hogy a peregrinus diákok egyaránt hozták haza a teológiai konzervativizmust evangelikál²¹ formában és a liberális hatásokat is nemcsak teológia, hanem társadalmi, neveléstudományi, filozófiai és irodalmi vonatkozásokban is.²² Más szóval az edinburgh-i peregrinációs ösztöndíj bizony mind a konzervatív, mind pedig a liberális teológiai és társadalmi hatásokat egyformán közvetítette. Ugyanakkor sajátos, de nagyon is kontextusba épülő formátumok alakulhattak ki, hogy egy teológus lehetett teológiailag konzervatív, de politikailag nemzeti liberális volt. Továbbá azt is érdemes aláhúzni, hogy messze nem minden diák volt lelkes híve a tanárai által propagált teológiának. Más szóval nem minden debreceni diák volt konzervatív teológiai gondolkodású, vagy minden budapesti diák liberális teológus.²³

19 Bethlendi Endre levele Balogh Ferenchez, Edinburgh, 1876. nov. 27. TtREK, R1516/16d, 6.

20 Bethlendi Endre levele Balogh Ferenchez, Edinburgh, 1876. nov. 27. TtREK, R1516/16d, 7.

21 Az evangélikalizmus most szó a kortárs magyar kegyességi irodalomban nem igen terjedt el. Ettől függetlenül a használata helyes, hiszen ez jelöli meg jól a skóciai protestáns megújulási mozgalmakat, amelyek nagy hatással voltak a református egyházra itthon. Sokszor a német lutheránus és pietista hatást ismerik a huszadik századi egyháztörténészek, mint például Bucsay Mihály és vagy éppen Csekey Sándor, pedig az evangélikál hatást a Skót Misszió, ahol a német pietista hatás is egyszerre megjelent azzal, egyidejűleg terjesztette.

22 Kovács Ábrahám: Dapsy László szerepe a darwinizmus terjesztésében és annak teológiai fogadtatása. *Theológiai Szemle* L: 3. 2007. 151–155.

23 Jó példa erre, hogy a liberális Budapest a Dél-Magyarországi alföldi ébredés két kiváló alakját tudhatja magáénak. Szalay József és Kecskeméthy Ferenc egyaránt a fővárosban tanult, de mint ketten evangélikálok lettek, és a hitvallásosságot valamint a lelki megújulást lelkesen képviselték. Másik érdemes példa a már említett Dapsy Lajos, aki a tradicionális teológia fellegrárának tekintett Debrecenből éppen a darwinizmus lelkes képviselője lett.

A kiutazást az akkor már egy éve Edinburghban ösztöndíjasként kint tartózkodó Csiky Lajos segítette, aki kollégája is lett Debrecenben, de ezt még akkor senki se láthatta előre.²⁴ 1876. október 23-án érkezett meg Robert Burns költő szavaival élve Edina-ba, az Auld Reekie-be, ahol két évet tanult és ott Csikyvel lakott együtt. Ezután 1878. április 15-én érkezett meg Bázélbe, hogy ott is bővítse ismereteit.²⁵ A nekrológ szerint itt három félévet tanult. 1879 nyarán már Genfben található, ahova francia nyelvi ismereteinek megerősítése miatt megy. Tanára arra bátorította, hogy ott a Merle d’Aubigné-féle hitvalló francia ébredési teológia képviselőivel ismerkedjen meg.²⁶ Balogh tudatos nevelői munkásságát jól mutatja az, amire a fiatal Bethlendi levelében utalt 1880-ban: „Nagytiszteletű úr, szívélyes és bátorító levelében azt méltóztatott írni, hogy mindent el fog követni érdekemben t.i. arra nézve, hogy tanáru alkalmazzassam Debreczenben”.²⁷ Amire már fentebb utaltunk az, hogy 1880-ban tér haza, mert segédtanári állást kap a teológiai akadémián. Ez valószínűsíthetően Balogh Ferenc közbejárásának hatására történhetett. Csiky megjegyzi, hogy Bethlendi volt a legtöbbet külföldön tanuló magyar teológus abban az időben. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a kollégiumi hagyományoknak megfelelően ez idő alatt egyébként rengeteg könyvet gyűjtött össze.²⁸ Eleinte vallásbölcészetet és angol nyelvet oktat tanárként. Érdekes adalék elhangzottakhoz hogy 1882-től még franciát is tanít. 1883-tól már az ószövetségi exegézis és a bibliai teológia oktatását is rábízzák. Az 1884-ben felállított ötödik tanszék, első rendes tanárává egyhangúlag választják meg, amit 1886-87-es tanév első félévének végzetével visszavonnak tőle, rossz elmeállapota miatt. Hogy ez a megjegyzés mit jelent azt nehéz egyelőre rekonstruálni, hiszen a források udvariasan hallgatnak. Azonban annyit mégis megtudunk ápolása kezdetben rokonainál történik, majd Budára kerül a Lipótmezei tébolydába, ahol 1888.

24 A két diák a 17 Drumdryan Street, Edinburgh szám alatt lakott. Leveléből megtudjuk s egy bizonyos Mrs Allan-nél voltak albérletben. Bethlendi Endre levele Balogh Ferenchez, Edinburgh, 1876. okt. 26. TtREK, R1516/16c, fol. 4.

25 Kovács Ábrahám: A debreceni új ortodoxia tovább élése: Csiky Lajos belmisszió teológiai elképzelései. *Mediárum* VI:1–2. 2012. 75–99.

26 Stunt, Timothy C. F.: *From Awakening to Secession: Radical Evangelicals in Switzerland and Britain, 1815–1833*. T & T Clark, Edinburgh, 2000.

27 Bethlendi Endre levele Balogh Ferenchez, Genf, 1880. március 2. TtREK, R1516/16M, 3.

28 A tudatos könyvvásárlás jól látható az alábbi leveléből, amikor megkérdezi Balogh Ferencet, hogy neki vagy Márk Ferencnek megvan-e a Richard Chenevich Trench dublini érsek *Notes on the miracles* című műve. Bethlendi levele Balogh Ferenchez. Edinburgh, 1877. jan. 31.

február 15-én meghalt. Felesége Menyhárt Kornélia, Menyhárt János kollégiumi professzor lánya volt, egy fiúgyermekük született. Bethlendi Endre sírja a leírás szerint Budán található, a Németvölgyi temetőnek negyedik osztályában a 16. sorban a 10. számú sír. A nekrológot író Csiky későbbi írásában megjegyzi, hogy „születésének 50. évfordulója közeledik, méltó megemlékezés jár neki”.²⁹ Mégis ezt a fiatalembert elfelejtette a kollégium történelmi emlékezete és évtizedekkel később soha senki nem írt róla. Pedig Csiky jegyzése sokat sejtet: „Ha rendes körülmények közt marad és fejlődhetik szellemi ereje, hírneves bölcész volt volna belőle.”³⁰ Feltűnő hogy teológiai professzorként alkalmazott társát nem mint teológust, lelkészt említi, hanem inkább bölcészsként látatja. A megemlékezésekből Bethlendi lelkialkatára és karakterére is következtethetünk. Csiky szerint leginkább a vallásbölcészlet és az írásmagyarázat érdekelte Bethlendit. A leírások szerint jellemző volt rá a töretlen szorgalom. S ez az, amit a legtöbb életrajzíró is megemlíti - továbbá nagyfokú lelkesedését. Az ilyen fajta megjegyzés után azt várnánk, hogy aktív társadalmi életet élt. Introvertált, talán félénk lelki alkatára utalhat az a megjegyzés hogy „ugyanakkor zárkózott volt, kerülte a társasági életet.”³¹ Inkább a külföldi írók érdekelték, Csiky megjegyzése szerint ez ahhoz vezetett, hogy „így aztán nem is tudott jó magyar irályra szert tenni soha.”³² Mintha egy kis udvarias bírálat lenne az egykori diáktárs, majd pedig későbbi kartárs Csiky szavaiban. A korai edinburgh-i ösztöndíjas diákok közül, a pesti Dömötör János után, ő a második személy, aki valamelyik tanári karba bekerült és igen korán meghalt.³³ A nagyon rövid ideig, mindössze két tanévig tevékenykedő fiatal tanár életútját és teológiai munkásságát azonban érdemes mélyebben kikutatni, hiszen Balogh Ferencsel való levelezése, (56 darab sokszor igen hosszú és tartalmas levél) valamint számos tanulmányából elénk tárulkozó igen sajátos színezetű teológiai világnézete értékes színfoltja és szerves része mind a Balogh-féle hatástörténetnek mind pedig a kialakuló és majd formálódó újortodoxiának is, amelynek éppen ő lehetett volna egyik vezéralakja. Ezek alapján elmondható, hogy életművét, illetve teológiai gondolkozását a levelezései, a folyóiratokban

29 Csiky Lajos: Nekrológ. *Debreceni Protestáns Lap*, VIII. évfolyam, 9. szám, (1888. február 25), 66.

30 Csiky Lajos illetve Dombi Lajos: Nekrológ. *Debreceni Protestáns Lap*, VIII. évfolyam, 9. szám, (1888. február 25), 66.

31 Uo.

32 Uo.

33 Bucsay Mihály: A protestáns egylet kora 1870–1896. *A Budapesti Református Teológiai Akadémia története 1850–1950*. MRE Zsinati Iroda, Budapest, 1955. 65.

mint például a *Debreceni Protestáns Lap*³⁴ megjelent tanulmányai és egyéb helyeken előforduló beszédei alapján lehet rekonstruálni.³⁵

Egyház-, teológia- és kegyességtörténeti háttér

Bethlendi gondolkozásának megértéséhez szükséges vázolni azt a szellemtörténetileg meghatározó közeget, amely tágabb értelemben a református egyház volt, szűkebb környezete pedig Debreceni Kollégium, amelyben a fiatal főiskolai hallgató gondolkodása, szelleme formálódott. Az 1848-1849-es szabadságharcot követően a megtorlás időszaka következett a protestáns és katolikus egyházi egyházkormányzók, teológusok és világi emberek' ellen.³⁶ A kiépülő neoabszolútizmus során az egyházkerületi főjegyzők és a gondnokok hivatalát megszüntetik (1850), a londoni székhelyű Brit és Külföldi Bibliatársulat Bibliáit lefoglalják (1851),³⁷ új iskolatörvényt hoznak létre, amiben egységesíti a bécsi udvar az oktatást, ami hátrányosan érintette a protestáns iskolákat, mert olyan követelményrendszert állítottak fel benne, amit igen nehéz volt betartani (1851, *Organisationsentwurf*). A protestáns egyházak számára a legnagyobb kihívást a pátens érvénybe lépése jelentette, de ez szerencsére nem volt sokáig hatályban (1859. szeptember 1. - 1860. április 15).³⁸ Az 1867-es kiegyezést követően már jóval kedvezőbb a protestánsok helyzete,

34 A lapot Tóth Sámuel indította 1881-ben, ami hetente megjelenő egyháztársadalmi lap volt. 1884-ben társszerkesztőként csatlakozott Csiky Lajos, majd a lap egyedüli szerkesztője lett 1886–1892 között. 1934-től lett havonta megjelenő teljesen hivatalos lap.

35 Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. javított bővített kiadás, Budapest, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1977. 141. (továbbiakban: Zoványi, 1977.)

36 Kovács Ábrahám: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its Impact on the Reformed Church of Hungary 1841–1914*. Peter Lang, Frankfurt, 2006. 14 Inkább a protestánsokat érte támadás, ugyanis a tizenkilencedik században egy etnikai csoport egy vallási közösség része volt általában. A magyarok inkább reformátusok vagy római katolikusok voltak, pl.: a horvátok római katolikusok, a svábok szintén római katolikusok.

37 Kovács Ábrahám: Protestáns biblia- és iratterjesztés kezdetei, a zsidóság és a Habsburg udvar Magyarországon: 1811–1851 II. *Református Egyház*, LXI:3 2009. 63–67.

38 *A protestáns pátens és kora: Tanulmányok és források a pátensharc 150. évfordulója alkalmából* Szerk. Baráth Béla Levente és Fürj Zoltán (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai; 14.) Dr. Harsányi András Alapítvány, Debrecen, 2009.

amit törvények biztosítanak.³⁹ A reformátusok ettől kezdve az 1791-es, illetve 1848-as szabadságjogokat újra élvezhetik, legalábbis a papírforma szerint.⁴⁰ A magyarországi református egyházon belül ebben az időszakban jön létre a szervezeti egység az 1881-es debreceni zsinaton.⁴¹

Az egyház- és teológiatörténeti tanulmányok szerint ebben a korban indul meg a belmisszió, ami többek között a Pesten letelepült skót misszionáriusok munkájának köszönhető.⁴² Eredetileg zsidókat szerettek volna megtéríteni, de látva a magyarországi helyzetet először a keresztények között kellett missziót végezniük, hogy a megtérés és újjászületés útján keresztyénné váló zsidók számára valódi lelki otthont nyújthassanak a protestáns egyházak.⁴³ 1841-től kezdve megszakítás nélkül működtek Pesten, több intézményt alapítanak (Árvaápoló Egyesület, Legényegylet Bethesda kórház),⁴⁴ iratterjesztésben aktívan részt vesznek, beindítják a vasárnapi iskolát, bibliaköröket alapítanak, és ösztöndíjat hoznak létre.⁴⁵ A skóciai misszionáriusokat Mária Dorottya főhercegnő hívta be az országba⁴⁶ és fő támogatójuk is maradt. Ennek jelentőségét nem lehet elég-

39 Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat kiadó, Budapest, 1985. 203–208. (továbbiakban: Bucsay, 1985.)

40 *A Magyar Református Egyház története*. Szerk. Bíró Sándor–Szilágyi Sándor. Egyháztörténeti tanszék Kiadványa, Sárospatak, 1949. repr. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1995.

41 Bucsay, 1985. 216.

42 Fabiny Tibor: Mária Dorottya és a magyar protestantizmus. *Theológiai Szemle*, 23. 6. 1980. 344–48.; Kool, Anne-Marie: *God moves in a mysterious way. The Hungarian Protestant Foreign Mission Movement (1756–1951)*. Boekencentrum B.V., Zoetermeer, 1994. 98–111.; Kovács Ábrahám: A skót-magyar kapcsolatok az 1840-es években és hatásuk a magyar protestáns egyházi és társadalmi életre. *Pro Minoritate*, Nyár, 2001. 177–86.

43 Kovács Ábrahám: Két kálvinista centrum Debrecen és Edinburgh egymásra találása: a skóciai ösztöndíj létrehozása. In. Gaál Sándor, Szerk. *En Christo*. Fábrián Nyomda, Debrecem, 2004. 179.

44 Kovács Ábrahám: Angolszász és német hatások az első magyarországi protestáns kórház, a Bethesda megalapításakor. *Egyháztörténeti Szemle* 6. évf. 1. szám, 2005. 79–94.; Lásd még Géra Elenonóra: A Bethesda Kórház története. In. *Reformátusok Budapesten: tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról* I–II. Szerk. Kósa László. Argumentum; ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 2006. 943–996.

45 Bucsay 1985. 222–223.; Lásd még: Kovács Ábrahám: A magyarországi vasárnapi iskolai mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése. *Reformátusok Budapesten* Szerk. Kósa László. I-II. Argumentum Kiadó, Budapest, 2006. II. 997–1013.

46 Kool, Anne-Marie: *Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951)* 1. kötet, Harmat Kiadó, Budapest, 1995. 100. (továbbiakban: Kool, 1995.)

gé hangsúlyozni, hiszen ez tette lehetővé a nyugati evanglikál-pietista protestáns világszemlélet magyarországi meggyökereztetést és így későbbi adaptációját is.⁴⁷ Fabiny Tibor rámutatott, hogy a skótoknak nehéz a helyzetük, hiszen a racionalista gondolkodásmód uralta a református teológiát, ráadásul az egyházi vezetők többet foglalkoztak a politikával mint a hívek lelkipendozásával.⁴⁸

A kor teológiai gondolkodását meghatározta a modern, liberálisnak vagy éppen vallástudományinak is nevezett teológiai befolyása, amely az 1850-es évek végétől Ballagi Mór vezénylete alatt formálódott meg.⁴⁹ Ennek köszönhetően református egyházon belül komoly teológiai nézeteltérés alakul ki, amelynek két fő súlypontja Budapest és Debrecen volt.⁵⁰ Budapesten a liberális gondolkodás uralkodik, míg Debrecenben a hagyományos teológiai gondolkodás megmarad és az újortodoxia nevet nyeri el. A Jézus feltámadásáról szóló kétszer is előbukkanó vita (1860-1862 és 1882-1883) során kialakult álláspont elég jól tükrözi azt a mélyreható teológiai különbséget, amely a két irányzatot jellemezte. Három vélemény jelenik meg, pontosabban szólva teológus ütközteti álláspontját: Ballagi Mór, Filó Lajos, Révész Imre, amelyhez mások is csatlakoztak.⁵¹ A két teológiai centrum közötti vita folyóiratokban és könyvekben követhető nyomon. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, amelyet 1858-tól kezdve Ballagi Mór szerkeszt, a liberális irányt képviseli,⁵² míg a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* illetve utódja a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, amelyet Révész Imre szerkesztett először a közvetítő teológiát majd az újortodox irányt képviseli.⁵³ A vita igazán a Révész utód, Balogh Ferenc alatt teljesedett ki, amelynek fő fóruma a fiatal Balogh által 1875-ben létrehozott *Evangelé-*

47 Kovács Ábrahám: Mária Dorottya nádorné és a modern protestáns angolszász és német eszmék terjesztése Magyarországon. *Századok* 140. évf. 5. szám. 2006. 1531–1550.

48 Fabiny Tibor: Maria Dorothea und Der Ungarische Protestantismus. *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, 96. 1980. 333–351. Ez megismétli: Kool 1995. 105.

49 Konecz Sándor: *Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlásai*. Tanulmányok a Rendszeres Teológia és Segédtudományai köréből 6. Csuka Nyomda, Debrecen, 1942.

50 Megjegyzendő hogy az uralkodó teológiai irányzat felszíne alatt mint két oldalon voltak a másik táborral szimpatizáló teológiai nézetek is!

51 Márkus Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2005. 85–99.

52 Zoványi, 1977. 488–489.

53 Zoványi, 1977. 383.

liomi Protestáns Lap volt. A liberálisok vezetője a már említett Ballagi Mór (1815-1891) zsidó hitről a keresztyén vallásra áttérő teológiai professzor.⁵⁴ Az újortodox álláspont képviselője Révész Imre (1826-1881) debreceni lelkész valamint a több mind négy évtizeden keresztül nevelő és oktató Balogh Ferenc (1836-1913) volt. A liberális tanárok főként a német és holland teológia eredményeire támaszkodtak, amelyet jól mutat a Protestáns Egyházi Könyvtár irányultsága is. Az újortodoxia pedig a skót és angol református, de egyben ökumenikus evangélikalizmus, a német református pietizmus és a francia Réveil mozgalom eredményeit közvetítette Magyarországon. A fiatal Bethlendi egyik levele jól érzékelteti azt, hogy nagyon keményen összecsaptak a teológiai felek egymással. Edinburgh-ba indulva, a már említett Ballagi Mórnál tett pesti látogatásáról ezt írta 1876-ban: „Nagyon természetes hogy Révész Imre úr s Nagytiszteletű úr forognak tulajdonképpen szóban. Sajátságos, hogy mind két tanár úr (Ballagi és Kovács Albert) azon rögeszmében él, hogy úgy Révész úr mind Nagytiszteletű úr nem képesek a keresztyénség mélyebb philosophiai felfogására s méltatására”. Ekként folytatta a levelét: „Ballai úr különösen nem tudja, bármint akarja is, felfogni a nagytiszteletű úr álláspontját, mert – ugymond ő – nagytiszteletű urnak vagy el kellene minden legkisebb betűjét is a szentírásnak föltétlenül fogadnia, vagy ha ezt nem taszít, akkor a mai tudományos előhaladottság korában az ő álláspontjukhoz kellene állnia, ő harmadik esetet nem képzél /sic!/. Midőn azt jegyzé meg Ballagi úr, hogy bár legalább a társadalmi életben lehetne barátságos lábon állniok, nem állhattam meg, hogy közbe ne mondjam, miszerint bajos dolog volna ám ez, mert „Debreczenben nem akarnak unitáriusok lenni”.⁵⁵ Kovács Albertről megjegyzi, hogy intette őt és peregrinus társait, hogy csak óvatosan bánjanak a kinti evangélikalizmussal.⁵⁶ Említésre került, hogy azért nem minden peregrinusra hatott egyformán a skóciai szellemi közeg. Sokan elfelejtik, hogy észak Athénje, Edinburgh az európai felvilágosodás egyik központja volt.⁵⁷ A kikerülő

54 Kovács Ábrahám: Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés? Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete. *Confessio*. XXXI. évfolyam 3. szám 2007. 109–125.

55 Bethlendi Endre levele Balogh Ferenchez: Edinburgh, 1876. nov. 27. Fol. 3. p. 1. Az aláhúzás Bethlendi Endrétől származik. Érdemes ehhez a részhez elolvasni: Kovács Ábrahám: Egy református unitárius?: Dogmatikai reflexió Ballagi Mór teológiai gondolkodásáról. *Credo: Evangélikus Műhely* XXII. évf.: 1. szám 2016. 7–14.

56 Ezt is Bethlendi húzta alá! Bethlendi Endre levele Balogh Ferenchez, Edinburgh, 1876. nov. 27. fol. 3. p.2.

57 Horkay Hörcher Ferenc: *A skót felvilágosodás*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

diákokra nagy hatást gyakorolt a modern teológiai és társadalmi nézetek is. Fontos hangsúlyozni, hogy a nem éppen ilyen célból alapított skóciai ösztöndíj egyes diákjai sokat merítettek az angolszász liberalizmusból és közvetítették azt haza. Ha ez nem is teológiai és egyházi, hanem társadalmi vonatkozásokban nyilvánult meg mégis azok igen jelentősek voltak. Ilyen külföldről beáramló világnézet volt az angolszász pedagógia népszerűsítése, amelyet a liberális Felméri Lajos kolozsvári pedagógia professzor képviselt.⁵⁸ Hasonló volt a darwinizmus behozatala is. Darwin munkásságának propagálása egyébként egy debreceni diáknak, Dapsy Lászlónak is köszönhető, aki később Ballagi lapjában is publikált.⁵⁹ Ez a hetilap a csoda tagadásához, így Jézus feltámadásának tagadásához sok muníciót adott. Az újortodox álláspont képviselői szintén Nyugatról, külföldről kapnak segítséget a nézetük továbbfejlődéséhez illetve pozíciójuk legitimizációjához hasonlóan külföldiekre is támaszkodnak. Itt egyaránt kell gondolni a lelkiségre és a teológiai szakirodalomra. Ilyen segítség volt többek közt a Skót Misszió.⁶⁰ Zoványi szerint a vita a két teológus (Ballagi és Révész) halálával, továbbá a Magyar Protestáns Egylet (1871-ben alakult és a liberálisok bázisa volt) megszűnésével elcsendesedett.⁶¹ Ezt azért sokkal árnyaltabban kell vizsgálni, hiszen a két irányzat vetélkedése továbbra is megmaradt, csak jóval csendesebb formában.⁶² Bucsay rámutatott arra, hogy a liberálisok és az újortodoxia igazán egy vékony társadalmi réteget, a protestáns értelmiség egy részét tudták megszólítani és ez igen kis létszámú csoport volt. Ennek következtében elmondható, hogy így egyik irányzat hatása sem terjed át a népi vallásosságra egy jó ideig, legalábbis a vita idején nem, ami szintén a vita elcsendesülését segítette.⁶³ Bucsay inkább lezárásról beszél. A Hitvédelem könyv zárófejezetei rámutattak, hogy ez az utóbbi azért igen elnagyolt kijelentés

58 Pukánszky Béla: Magyar neveléstudomány - Protestáns Pedagógia hagyományok. *Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban*. Neveléstörténeti Füzetek 19., OPKM, Budapest, 2002. 94–106. Lásd még: Kovács Ábrahám: A teljesítményorientált német oktatáson túl: Egy volt edinburghi diák, Felméri Lajos pedagógiai programja. Szerk. Gáborjáni Szabó Botond–Oláh Róbert. *Kezembe veszem, olvasom és arról elmélkedem*: Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2015. 148–159.

59 Kovács Ábrahám: Darwin első kapcsolata Debrecennel. *Debreceni Szemle*, XV. évfolyam, 3. szám, 2007. 394; 402. (továbbiakban: Kovács, 2007.)

60 Kovács, 2007. 394.

61 Zoványi, 1977. 383.

62 Kovács Ábrahám: *Hitvédelem*. 198.

63 Bucsay, 1985. 221.

és csak részgazságokat tartalmaz. A vita tényleg visszafogottabb lett, de ma is él. Az biztos, hogy a budapesti liberalizmus bátyái az 1880-as évekre megrendültek, amelynek azonban több oka is volt. Egyrészt a budapesti teológiai és egyházkormányzat és elit változása, a skót misszió magyarosodása mind kedvezően hatottak a Szabó Aladár-féle ébredés kibontakozására és a vele együtt járó konzervatív teológia felerősödésére.⁶⁴ Ezek legalább fontos tényezők, mint Bucsay találó megállapítása a társadalmi rétegekre vonatkozóan. Hogy a népi vallásosságban mennyire megjelentek ugyanezen teológiai vitáknak a lecsapódásai azt a kegyeségtörténeti kutatások világosan mutatják.⁶⁵ További bizonyíték hogy a liberális és újortodox vita nem zárult le, az 1880-as években ismét feltámadt feltámadás vita, de most már más szereplőkkel.⁶⁶ Ez folytatódik tovább a huszadik században is. Az 1896-as *Új óramutató* című kötet illetve Ravasz László és a kolozsvári teológiai tanárok találkozása az ébredéssel John Mott 1908-as evangélizációjának köszönhetően azt jelentette, hogy az egész Kárpát-medencében megjelent és itt-ott markáns pozíciókat foglalt el a hagyományos teológia evangélikál-pietista köre a teológiai és egyházkormányzati centrumokban, nem is beszélve más, megjelenő új konzervatív irányzatokról is. A debreceni újortodoxia éppen az 1870-es évek elején kezdett kibontakozódni, és megerősödni, amikor Bethlendi Endre diák volt a Kollégiumban. Balogh Ferenc az általa elindított Hittanszaki Önképző Társulatban (HÖT) olyan programmal lépett fel, amellyel számos diákja azonosult. Bethlendinek a HÖT folyóiratába, a *Közlönybe* írt cikkei jól mutatják ezt. Nem meglepő hogy a debreceni újortodoxia színfoltja lett az ifjú Balogh tanítvány, Bethlendi Endre is sajátos gondolkodásával, amely egyrészt a vallásbölcseleten, másrészt az egyházas bibliai teológián nyugodott.

64 Kovács Ábrahám: Missziói, egyházépítési és egyházi megújulási elgondolások találkozása és gyakorlati megvalósulása a Budapesti Református Egyházban a 19. század végén. In: *Horizont*. Szerk. Ódor Balázs–Xeravits Géza. L'Harmattan, Budapest-Pápa, 2005. 154–179. Lásd még a következő könyv vonatkozó részeit: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841–1914*. (In Studien zur interkulturellen Geschichte des Christentums vol. 140.) Peter Lang, F. am Main, Berlin, Bern, Oxford, Wien, 2006. 435.

65 Csohány János: Rácz Károly (1842–1925) lelkipásztor élete és munkássága. In: *Vallási Néprajz* ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 1987. 156–177 és Csohány János: A puritán paraszti közösségek válsága a kapitalizmus kialakulásának korában. *Teológiai Szemle*, 1–2. 1974. 36–39; Kardos László–Szigeti Jenő: *Boldog emberek közössége: A magyarországi nazarénusok*. Magvető, Budapest, 1988.

66 Kovács Ábrahám: *Hitvédelem* 183.

Bethlendi Endre teológiai gondolkodása és munkássága

E szellemtörténeti 'mikrokozmosz' bemutatása után e tanulmányban csak Bethlendi gondolkodása alapvonalainak megrajzolására kívánok kísérletet tenni, előkészítve az utat a mélyebb teológiai elemzés számára. Amint arra a *Hitvédelem és egyháziasság* című könyvemben rámutattam, a skót ösztöndíj adta lehetőség, valamint a Skót Misszió tevékenységei azok a csatornák, amelyekken mint természetes eszközökön keresztül kezd beáramlani a hitvalló kálvinista gyökerű, skót evangélikál teológia a hazai református egyházba, különösen Debrecenbe hogy aztán Balogh Ferenc, Csiky Lajos, Bethlendi Endre teológiai tanárokon keresztül megerősítse a kibontakozó debreceni újortodoxiát.⁶⁷ Előzményként meg kell említsük, hogy a Révész-féle *Figyelmező*, illetve a Tiszántúli Református Egyházkerület kifejezett nemtetszése azonban mégsem voltak képesek megállítani az ereje teljében levő Protestáns Egyletet. A Révész lapjában lezajló négyéves harc készítette elő az utat két, a magyar 19. századi teológiatörténetben kevésbé ismert momentumhoz: a Balogh-féle *Evangéliumi Protestáns Lap* működéséhez (1875–1878), illetve a *Debreceni Hitvalláshoz* (1875).⁶⁸ Végeredményben ezeknek köszönhető, hogy a liberalizmus teológiai dominanciája komoly ellensúlyra talált, majd elkezdett háttérbe szorulni. Ehhez még hozzájárult, hogy a debreceni tanári kar nagy teret engedett a diákok Balogh által irányított, edinburghi mintára szerveződő Hittanszaki Önképző Köre munkájának. Az önképző társulat evangéliumi szellemben működött, tagjai mint későbbi teológiai tanárok (Bethlendi Endre, Csiky Lajos stb.) és lelkipásztorok (Márk Ferenc, Eröss Lajos⁶⁹ stb.) meghatározó módon formálták a Tiszántúli Református Egyházkerület lelkiségét.⁷⁰ Természetesen a diákokból tanárokká érlelődő professzorok és teológusok közt is eltérő hangsúlyok alakultak ki, amelyek további kutatásokra biztatják a következő generációkat is. Azonban az elmondható, hogy abban a tekintetben egységet képeztek mely szerint

67 Kovács Ábrahám: *Hitvédelem* 41.

68 Ez nem keverendő össze a reformáció korabeli Debrecen Egervölgyi Hitvallással. A hitvallás pontos neve *A Debreceni jelenlegi teológiai tanárok hittani álláspontja főbb vonásokban*. Ez a korban Debreceni Hitvallás néven lett ismerté és nagyon méltatlanul elfeledve.

69 Petrócziné Petrov Anita: A hitvallások szerepe Eröss Lajos dogmatikájában. *Világnézetek kihívásai és a protestáns teológia*. Szerk. Kovács Ábrahám. L'Harmattan, Budapest-Nagyvárad, 2016. 213.

70 Csohány János: *A XIX. századi magyar református ébredés debreceni ága*. Református Egyház, 24. 9. 1974. 193–197. A HÖT-nek a hatástörténetének feldolgozása még mindig várat magára.

a hazai, Ballagi-féle radikális teológiai liberalizmus romboló hatásának tünt szemükben.⁷¹

Fekete Csaba roppant jó érzékkel teszi fel a kérdés: „Vallásbölcsező alkata, másfél évtizedes ez irányú felkészülése miatt (maga vall leveleiben erről) meg kell kérdeznünk, hogy vajon volt-e valósággal köze a belmissziós, egyesületi és evangélikál irányzathoz?”⁷² A levéltári források alapján világos, hogy már a budapesti KIE megalakulása előtt még Edinburghban megérlelődött benne, hogy annak az 1878-as genfi konferenciájára elmenjen.⁷³ Persze a kérdés azért költői, hiszen ismert, hogy a Debrecenhez köthető újortodoxia nem csak debreceni teológusokat, tanárokat, lelkészeket, és egyházkormányzókat jelentett, hanem földrajzilag egymástól igen távol levő helyeken élő gondolkodókat sorolhatunk ide, mint például sárospataki majd dombrádi Heiszler Józsefet, vagy éppen a számos gyülekezetben szolgált Márk Ferencet. Ezen kívül az evangélikus konzervatív teológusok is támogatták a Debrecenben megjelent újortodoxiát. Mindemellett Fekete Csaba nagyon találóan rámutatott arra is, hogy „Bethlendi szintén állandóan emlegeti az erkölcsi kötelezettséget, amelyet rendszeres teológiai érvekkel a vallásbölcseletet alkalmazva igyekezett kibontani. Ami feltűnő az a módszere és gondolkodásának a forrás, amely nem a hagyományos evangélikál-pietista megközelítést, hitvédelmet mutatja. Az említett irányzatok a hitvallásokat és a Biblia erős kegyességi irányultsággal citálták, míg Bethlendi sajátos módon vallásbölcseleti érveket hoz fel és a filozófiát egyedi módon kívánja felhasználni, mégpedig úgy hogy védje a tradicionális hit tartalmát. Ez a törekvés végig húzódik munkáin. A kijelentés módszere című tanulmányában azzal különbözteti meg a *korábbi és az újabb ortodoxiát*, hogy míg „az első a tan fejtegetésére törekedett, az újortodoxia ellenben a tevékeny keresztyén cselekvésre.” – írta ezt 1881-ben.⁷⁴ Majd így érvel tovább: „Izrael fiai nem azért gyűjtettek a törvényadás szent

71 A két irányzat egyháztársadalmi tevékenységének rövid értékelését lásd *Hitvédelem*, 198.

72 Fekete Csaba: *Bethlendi Endre 1850–1889*. Kézirat, 4.

73 Edinburgh, 1876. november 27, B–B R 1516/16d. Azonban a KIE kezdete, illetve legkorábbi hazai megjelenése és kapcsolattörténetileg megemlíthető eset még korábbra nyúlik vissza, amely nem ismert most sem annyira a hazai történetírásban. 1846-ban Saphir Fülöp alapított legelőször KIE mintájára legényegyletet. Lásd. Kovács Ábrahám: A halál mint az öröklét öröme egy pesti zsidó-keresztyén életében. Szerk. Hoppál Bulcsú Kál *Vallástudományi Tanulmányok* 7–8. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest, 2007. 39–51.; 46.

74 Bethlendi Endre: A kijelentés módszere. *Debreceni Protestáns Lap*, IV. 1884. 253. (továbbiakban: Bethlendi, 1884.)

hegyéhez, hogy szíveik hasonló érzelmekkel töltsenek el, hanem azért, hogy életvérökbe vezetessenek be az erkölcsi törvény aczél cseppjei [!], melyek nélkül sem egyesek, sem népek nem mehetnek sokra e világon.”⁷⁵ A fiatal professzor tanári programján keresztül húzódik az, amit Balogh Ferenctől, mint példaképétől kapott, hogy a teológiai megállapításokat, a hitbéli meggyőződéseket nevelés útján kell átadni a teológus ifjúság számára, akik a nép oktatóivá és lelki támaszaivá válnak majd. Különösen jól mutatja ezt a székfoglaló beszédének egy-két gondolata, ahol oktatói-nevelői elveit megfogalmazta. Célja az volt, hogy „az ószövetség felfogása erkölcsösíttessék, az ószövetségi eszmén erkölcsi megvilágításban tündökölhessenek. És Méltán! Mert csak úgy önthetünk élete akár a bölcsészetbe általában, akár az egyes szaktudományokba különösen, ha azokat nem pusztán elvont-theoretikus szellemben, hanem föltétlen erkölcsi irányban műveljük; vagyis ha, népszerűbb kifejezéssel élve azokat az elvont okoskodó ész mellett egyszersmind és főképpen a lelkiismeret dolgaivá tesszük”.⁷⁶ Majd így érvelt tovább magyarázva azt hogy ő, az újortodoxia második generációjának tagjaként miként szemléli a hagyományos teológiát: „ezen erkölcsi irányzat, mely kizárja magából mind a régibb orthodoxiát jellemző deisztikus, mind az újabb modernismust jellemző pantheisztikus egyoldalúságot, inkább a helyes középben haladó mindenoldalúságra törekszik és annyiban, amennyiben rendszerén belől a theoretikus okoskodás az emberiség legfőbb erkölcsi érdekei által határozatnak meg, méltán nevezheti az erkölcsi istenlés (ethico-theismus) irányzatának. És ezen irányzat nemcsak legkitűnőbb főket és jellemeket számlálja hívei közé napjainkban, de minden oldalú igazságánál fogva reményteljesebben nézhet, mint bármely irányzat, a jövőnek is elébe”.⁷⁷ Hogy ezeket pontosan miként is értelmezhetette az műveinek további részletese elemzéséből talán kiderülhet. Ami elmondható, hogy valóban néha evangéliumi máskor pedig kissé mintha liberális szájízű megfogalmazásokat ’hallhat ki’ az olvasó munkáiból. Valószínűsíthető, hogy gondolatai a vita során kristályosodhattak volna ki. Sajnos ez elmaradt, mert a fiatal, mindössze harmincnyolc éves tanár szellemileg összeomlott. Tehetsége kétségtelen megvolt, de a rárakott terheket nem bírta elhordozni. Erre utalt a szintén Szilágyságból, a Partiumból származó volt diáktársa Dombi Lajos is nekrológiájában: „Talán jobb lesz vala, ha gyermekkorunkban

75 Bethlendi, 1884. 253.

76 Bethlendi Endre: Isten és Izrael. 1884–85-iki évkönyv a Debreczeni Ev. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól Szerk. Csiky Lajos. Városi nyomda, Debrecen, 1885. 34. (továbbiakban: Bethlendi, 1885.) Ez az előadás 1884. szeptember 14-én hangzott el.

77 Bethlendi, 1885. 34–35.

előttem kifejezett vágyad teljesül, hogy Zilahon gymnasiumi tanár lesz vala belőled?!... Többet emeltél, mint a mennyit erőd megbírt! Lankadást nem ismert, kitartó szorgalmad túlfeszíté a húrt, lelked, tested megtört: porsátorod sírba hullt! ... Nyugodjál csendesen! Emlékezed közöttünk élni fog!...”⁷⁸ Temetésére Budapesten került sor. Arról híradást, a nekrológokon kívül, az akadémiai tanárkari jegyzőkönyvében olvasunk, ahol Tóth Sámuel igazgató a következőket terjesztette elő: „Betlendi Endre theol. tanár kartársunk f. hó 15-én a budapesti lipótmezei tébolydában elhunyt, s hogy a temetésére febr. 17-én akadémiai tanári karunkból Csiky Lajos és Dicsőfi József hittanárok küldettek fel [...] porai a budai hegyek közt eső németvölgyi temetőben tétettek sírhant alá [...] megsíratásra méltó az az ifjú tudós, ki alig indult el a tudás sötét völgyébe, — s kinek elméje világa mindjárt az út kezdetén kialudott...”⁷⁹ Ezzel egy tragikusan fiatal, az angol, német és francia nyelveket ismerő négy évet is külföldön töltő tehetséges kollégiumi professzorral vált diák életútja ért véget, mielőtt még szellemi nagysága igazán kibontakozhatott volna. Mindössze két évet oktathatott a Debreceni Református Kollégiumban, az ország egyik legnevesebb protestáns ’egyetemén’ és így munkássága befejezetlenül maradt.⁸⁰

78 Dombi Lajos: Nekrológ. *Debreceni Protestáns Lap*, VIII. 888. 64–65.

79 1888. február 24. *Kari tanács* 1887/1888 124. sz.

80 A Kollégium felsőoktatási intézményei főiskolai ’rangban’ lehettek csak, mivel orvosi fakultás nem volt a valódi egyetem megalapításáig (1912). Azonban a Kollégium felsőoktatásának az elnevezése, ismerve a skót és más tradíciók oktatási színvonalát, megérdemli, hogy egyetemenként emlegessük azt.

Tonhaizer Tibor

Méliusz Péter eszmeisége a Rövid Hitvallásban

Az irat keletkezéséről

A 16. század utolsó harmadának elejére tulajdonképpen már lezárultak a magyarországi protestantizmus meggyökerezéséhez elengedhetetlenül fontos egyházszervezői zsinatok, de ami a tanbeli kérdések megszilárdítását és az egyházi közigazgatás végleges stabilizálását illeti még mindig bőven akadt feladat és kihívás. Az 1567. február 24–26. között ülésezett debreceni zsinat arra volt hivatott, hogy a tanbeli felismeréseknek kellő nyomatékot adjon és egyház igazgatási szempontból is megteremtse a szükséges rendet. A zsinat jelentőségét kiválóan mutatja, hogy azon mintegy 17 egyházmegye képviseltette magát.¹ A Tiszántúli egyházkerületből minden érintett megjelent, míg a tiszáninneniből a borsodiak, az abaújiak és a zempléniek küldték el követeiket. Az ülés a fiatal debreceni püspök Méliusz Juhász Péter vezetésével kezdte meg működését, akinek tiszte volt az is, hogy a határozatokat részletesen kidolgozva írásban rögzítse. A zsinat végzései és Méliusz rendszerező munkája nyomán állt elő az a három nagyjából hasonló terjedelmű szövegtest – ti. a Rövid hitvallás, a Magyar szövegű hitvallás és az ún. Nagyobb cikkek – melyek közül mi most csak az elsővel foglalkozunk részletesebben. A jelzet hitvallási iratok mindegyikén átsejlik a méliuszi eszmerendszer számos vonása, így a jeles reformátornak a zsinati határozatokkal való egyetértése nem lehet kérdéses. Már első művét is, amit „A Szent Pál apostal levelének melyet a kolossabelieknek írt prédikációk szerént való magyarázatja” címmel püspökségének lelegején írt, rögtön a «döbröcöni tanácsnak» ajánlotta. Néhány esztendővel később viszont Méliusz összeállított egy olyan hitvallási- és egyházi szabálygyűjteményt (*Articuli ex verbo dei et lege naturae compositi*), ami a római katolikus, illetve az unitárius hittell szemben körvonalazta a református tanokat.²

Szakmailag nézve a fenti zsinat lényegében ezeket a polemikus ihletésű teológiai alapvetéseket hagyta jóvá, ugyanakkor már a Rövid hitvallásról is elmondható, hogy az a méliuszi eszmerendszer egy kis sze-

1 Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Magyar Protestánssegylet, Budapest, 1881. 518. (továbbiakban: Kiss, 1881.)

2 Kiss, 1881. 519.

letének leképezéseként még számos érdekes és lényeges mondanivalót foglal magában.

Rögtön az elején érdemes számításba vennünk, hogy a Rövid hitvallás szövege latin nyelven íródott, ami arra enged következtetni bennünket, hogy Méliusz annak tanulmányozását nem az átlag olvasóközönségnek szánta, hanem sokkal inkább a teológia tudománykörében bizonyos jártassággal rendelkező, műveltebb rétegeket kívánta megszólítani. Más a helyzet a magyar szövegű hosszabb hitvallással, amely a Debrecenben, Nagyváradon, Kassán és Nagyszombatban élő „jámbor és keresztyén áros népek” számára íródott még pedig azért, hogy „tanuljanak belőle és kereskedelmi utazásaikon be tudják tömni az eretnekek száját, akik Krisztus valóságos fiúi istenségét és a Szentlélek személyes istenségét eretnek módján tagadják”.³ Ez utóbbiban lényegesen kevesebb idézet található, mint ahogyan a szerző a szakkifejezések használatában is jóval visszafogottabb. A két olvasóközönség közötti származási és műveltségi különbség így minden vita felett áll.

A dokumentum első számú címzettje azonban nem akárki, hiszen az író egyenesen Szapolyai János fia, János Zsigmond erdélyi fejedelem figyelmébe ajánlotta a hitvallást, még hozzá oly módon, hogy néhány intést is megfogalmazott az uralkodó felé. Álláspontja szerint a fejedelmek legyenek bölcs uralkodók, akik nem csupán hivataluk gyakorlásának módját és határait ismerik, de olvassák és értik az isteni kinyilatkoztatás gyanánt adatott szent írásokat is. Nincs okunk meglepődni ezen, hiszen a reformáció egyfelől hatalmas változásokat indukált a társadalmi szférában, másfelől határozott biblikus üzenete is volt az államhatalom működésére és tevékenységi köreire nézve. A teológia önmagában véve hasonló funkciót vívott ki magának a 16. századi reformációnak köszönhetően, mint két-három évszázaddal később a világi politika.⁴ Az uralkodó egészen egyszerűen nem tehetette meg azt, hogy teológiai, vagy legalábbis vallási kérdésekben ne nyilatkozzon meg, ha a szükség úgy kívánta.

Méliusz tulajdonképpen már az irat elején, az ajánlásban említést tesz az antitrinitáriusokról, akiről nem kifejezetten emelkedett és mai értelemben véve főként nem toleráns stílusban ír. Hangneme akár megütőket keltő is lehetne a 21. századi társadalmi viszonyok közepette. A tudósító jelzi, hogy a Szentháromságot nyíltan tagadó irányzat ugyan már többször maradt alul a hitviták során, ettől függetlenül „a maguk hibáinak

3 Kiss, 1881. 520.

4 Péter Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században. *Magyarország története III/1.* Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Akadémia, Budapest, 1985. 510.

mocskába és szennyébe megmaradtak.”⁵ A szöveg tartalmi rendjéből kiindulva az első számú célpontot azonban mégsem ők képezték.

Célkeresztben a középkori katolicizmus

Az ajánlás után a Rövid hitvallás főszövegével ismerkedhetünk meg, melyben Méliusz már nem csak az antitrinitárius oldalt, de a katolikus felet is komoly támadásokkal illette, sőt ebben a részben először a római egyházra zúdította dörgedelmeit. Nem volt ez véletlen, sőt Méliusz ügyes diplomáciai érzékét dicséri, hiszen János Zsigmondról tudvalevő volt erős antiklerikális beállítottsága, vagyis találékony felütésével a szerző tökéletesen megalapozta írásának későbbi fő mondanivalóját. Az író egyébként sem rejtette véka alá azon szándékát, miszerint e munkájában kétfrontos harcot kíván folytatni a kor protestánsai által legveszélyesebbnek tartott ideológiai-vallási irányzataival szemben. Hivatkozik a Dekalógusban szereplő második parancsolatra, vonatkoztatva azt a „pápás egyház” megannyi képére és oltárára, de főként magára a misére, s az itt használt ostyára. Róma püspökét Antikrisztusnak titulálja,⁶ amivel persze még önmagához képest sem mondott újat, egyfelől azért, mert a kor protestáns közvéleménye szinte egyöntetűen vallotta ezt az azonosítási formát, másfelől pedig azért, mert nevezetes Két dialógusában ennél még kárhözatosabb jelzőket is használt a pápaságra nézve, néhány esztendővel korábban. E műből világosan rajzolódik ki előttünk, hogy Méliusz a magyarországi reformátorok azon táborát gyarapította, akik az úgynevezett kettős Antikrisztus képet vallották, vagyis a vég idejének eljövetelét mintegy harangszóként jelző Antikrisztust a törökkel és a pápasággal egyaránt azonosították. Ebben a szerző nem Luther, hanem Melancthon ide vonatkozó nézeteit képviselte, aki a „reformáció atyjával” szemben kizárólagos módon végig ezt az azonosítási elvet tartotta elfogadhatónak.⁷ „Mi dolog az te Antikrisztus pápa, hogy az méltóságomba hágtál”⁸

5 Kiss, 1881. 469.

6 Kiss, 1881. 470.

7 Tonhaizer Tibor: *Apokaliptikus várakozások Magyarországon a reformáció korában*. Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 2004. 70.

8 Méliusz Péter: Két dialógus, Debrecen. 1562. In. *Tanulmányok és szövegek a magyar református egyház XVI. századi történetéből*. Szerk. Barta Tibor. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1973. 288. (*Studia et Acta Ecclesiastica* III.)

– kérdezi a római egyház fejétől, mintegy Krisztus nevében.nak.⁹ „Mi dolog az te Antikrisztus pápa, hogy az méltóságomba hágtál”¹⁰ – kérdezi a római egyház fejétől, mintegy Krisztus nevében.

Ehhez hasonló hangot ütött meg Jelenések könyve kommentárjában, ahol ezt írja: „Így most a pápa Antichristus veri, czufolia, fesiti és öli az Christust.”¹¹ Méliusz vitathatatlan módon egyike volt azon reformátorainknak, akik páratlan vehemenciával támadták a Magyarországon időközben egyre inkább gyengülő római egyházat. Rajta kívül nyilván többeknél, de leginkább Bornemissza Postilláiban találhatunk hasonlóan markáns, sokszor nyomdafestéket is alig tűrő megfogalmazásokat.¹²

Össztűz az antitrinitáriusokra

A szövegben ezt követően egyre inkább felerősödni és kikristályosodni látszik az apologetikai tradíciók mellett meghúzódozó polemikus jelleg. A hitet ugyanis nem volt elég megvédeni, de ki kellett mutatni az elválasztó tanok mögött meghúzódozó különbségeket is méghozzá a szent iratok hátterén, véli Méliusz. Ez az oka annak, amiért részletes bemutatás tárgyává tette a helvét irány hittételeit, először is a korábban megemlített trinitárius kérdés vonatkozásában. Elsődleges célja minden bizonnyal a fejedelem informálása és óvatosságra intése volt ama irányzattal kapcsolatban, amelyik ekkor már Európa-szerte hallatta hangját. A jeles magyar reformátor akkor még nem tudhatta, hogy fáradozásai nem járnak majd eredménnyel, hiszen János Zsigmond mindössze két évvel később a református hitet elhagyván unitárius hitre tér. Bitskey helyesen állapítja meg, hogy minden kétséget kizáróan ez volt az első hazai, eszmei-ideológiai szempontból jól megalapozott támadás az antitrinitáriusokkal szemben.¹³

Méliusz világosan leszögezi, hogy a helvét irányú hívek egy Istenbe, de három bizonyágtevőbe vetik hitüket, aki: Atya, Fiú és Szentlélek. Az isteni személyek egyaránt érezhetőek és láthatóak a történelemben, de nem ugyanazon formában vannak jelen. Az Atya ugyanis a szózat-

9 Tonhaizer Tibor: *Apokaliptikus várakozások Magyarországon a reformáció korában*. Református Zsinati Iroda Doktorok Kollégiumának Főtitkári Hivatala, Budapest, 2004. 70.

10 Méliusz Péter: *Két dialógus*. 288.

11 Méliusz Péter: *Szent Janosnac tött Jelenesnac igaz es irás szerént való magyarázása*. Várad, 1567. 467.

12 Bornemissza Péter: *Postillák I–V*. Sempte-Detrekő, 1573–1579.

13 Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*. Gondolat, Budapest, 1978. 77. (továbbiakban: Bitskey, 1978.)

ban jelent meg, a Fiú mint férfi, a Lélek pedig galamb formájában tett kinyilatkoztatást az embereknek. Az antitrinitárius teológia elfogadja az Atya istenségét, így a szerző nem látja indokoltnak, hogy hosszabban értekezzen róla. Nem úgy Krisztusról és a Szentlélekről, akik személyüket tekintve ilyen értelemben szerves részét képezték a választótanoknak. Méliusz itt biblikus alapokon kifejti, hogy Krisztus preegzisztenciája vitathatatlan, vagyis Ő öröktől fogva van, ami nem hatálytalanítja azt a bibliai megfogalmazást, miszerint a Megváltó a világ és „minden teremtesek” előtt született.¹⁴ Ebből kifolyólag pedig isteni lényegéhez nem férhet kétség. Ezen a ponton valószínűleg ismét jól megfontolt egyházpolitikai szempont gyanánt példaként hozza fel a niceai hitvallás szövegét, mint amely a Szentírással teljes egyetértésben vallja Krisztus istenségét. Ez az utalás persze nyilvánvalóan rejtett magában némi kockázatot a katolicizmussal folytatott hitvitában, hiszen – az Ágostai Hitvallás célkitűzéséhez hasonlatosan – egyfelől úgy igazolja a hitújítás teológiai indokoltságát, hogy elismeri az egyháztörténelem meghatározó zsinatainak közös kapcsolódási pontjait, másfelől viszont ideológiai fegyvert is ad az antitrinitáriusok számára, akik szemében a legnagyobb szálkát a niceai zsinatnak éppen ez a határozata képezte.

Dávid Ferenc szerint ugyanis az Antikrisztus kilétének azonosítása mindazokkal az ismérvekkel, amelyeket a reformátorok korábban már feltártak (pl. mise, gyónás, cölibátus, képtisztelet) még nem fejeződhet be, hiszen az Antikrisztusnak megmaradt egy olyan sarkalatos tanítása, amely azóta sajátossága a mérvadó keresztyén teológiának, amióta megalkotásra került a nicea-konstantinápolyi hitvallás. Rövid magyarázatában Dávid éppen a debreceni zsinat ülésének évében fejtette ki, hogy a keresztyénség istenellenes hatalommá vált, amennyiben az egy igaz Istenből hármat csinált, s ezeket Atyának, Fiúnak és Szentléleknek merészeli nevezni. „...Az Antikrisztus pedig ezt el nem ronthatá, hanem önmagától az régi sophisták által többet tőn hozzá, az egy Istent három személynek mondván... Az ő sok pepecselésével elrontotta az igaz keresztséget... az Úrnak parancsolatja szerint való rendet visszafordította... ellentmondásokat és babonáságot hozott be az egyházba”¹⁵

Dávid nem rejtette véka alá azon nézetét sem, miszerint a Szentháromság tanának a keresztyénségen belül való megjelenése kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy a törökök felülről jövő lehetőséget kaptak Európa megtámadására. Mohamed ugyanis „a keresztyének által csinált

14 Kiss, 1881. 481.

15 Dávid Ferenc: *Rövid magyarázat, amiképpen az Antikrisztus az igaz Istenről való tudományt meghomályosította*. Kolozsvár, 1567. 7–13. (továbbiakban: Dávid, 1567.)

több istenek ellen erősen tusakodott, azt hirdetvén, hogy egy és magtalan az Isten, mint szinte az római doctorok és filozófusok (ennek ellenében) tanítanak.”¹⁶

A világ vége Dávid szerint ebből kifolyólag 1570-re várható, amikor a Háromságról szóló tant protestáns részről elfogadó és legalizáló Ágostai Hitvallás keletkezésétől (1530) – ti. a zsidó nép pusztai vándorlásának analógiájaként – számítandó negyven esztendő letelik.¹⁷ Ekkor történik majd meg a török kiűzése, Isten országának felállítása és Krisztus eljövétele a keresztyén hívek lelkes tömegeinek nagy örömeire.

Egyház- és biztonságpolitikai megfontolások

Nincs tehát okunk csodálkozni azon, miszerint Méliusz kiemelt feladatának érezte, hogy legalább a teológia szintjén rendet tegyen az előbbi kérdésben és egyértelműen kifejezésre juttassa a helvét irány ide vonatkozó biblikus hitvallását. Érdekes lehet azonban első olvasatra, hogy miért idézte tekintélyként az egymással sok esetben ellentétes szellemiségű forrásokat. Vajon kizárólag egyházpolitikai megfontolások játszottak volna ebben szerepet? Nos, ki kell mondanunk, hogy ennek az eljárásnak már magyarországi viszonylatban is volt egyfajta tradíciója. Mindössze néhány esztendővel a szóban forgó debreceni zsinat előtt született meg a Debrecen-Egervölgyi Hitvallás (1562), ahol tulajdonképpen ugyanez az eljárás érvényesült, és a régi egyházatyákra, valamint a zsinatokra ugyanúgy hivatkozások történtek, mint az éppen akkoriban ülésező tridenti zsinat (1545–1563) végzéseire. A szóban forgó eljárás mögött olyan indok is meghúzódhatott, miszerint a zsinat még nem ért véget, s ezért Trident-tel kapcsolatban, mintegy utolsó szalmaszálként reménykedni lehetett valamilyen reformista fordulatban, de legalábbis a felekezetek közötti igencsak eltérő álláspontok közeledésében.¹⁸ Minden valószínűség szerint ezért kapta az 1562-ben keletkezett hitvallás szövege a *Confessio Catholica*, igen találó, s az ellenfél hajójának vitorlájából az ideológiai szeleket kifogni szándékozó címet. Az 1560-as évek közepére azonban ez a reménység már elszállt. A régiekre történő hivatkozások mögött így minden valószínűség szerint nem annyira a megegyezés, vagy a másik oldalnak tett nemes gesztus húzódik meg, hanem egyfelől a folyamatosság, vagy ha úgy tetszi jogfolytonosság hangsúlyozása, másfelől

16 Dávid, 1567. 22.

17 Révész Imre: *Debrecen lelki válsága 1561–1571*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1936. 43. (továbbiakban: Révész, 1936.)

18 Bitskey, 1978. 74.

pedig a Habsburg uralkodói hatalommal és tekintéllyel szembehelyezkedő vallási-ideológiai ellentétek csillapítása. Ilyen megközelítésben pedig e bölcs hozzáállásnak nem csak teológiai és egyházpolitikai, de nyugodtan kijelenthetjük, hogy biztonságpolitikai megfontolást és jelentőséget is tulajdoníthatunk.

A hitvallás egyéb teológiai vonatkozásai

A téma lezárásaként Méliusz fontosnak érezte, hogy röviden ugyan, de a Szentháromság harmadik személyéről is szóljon. Cáfolta azt az ariánus feltételezést, miszerint a Szentlélek csupán Isten tevékeny erejeként funkcionálna, vagyis amolyan ókori görög mintára leképezett dűnamisz volna. A Lélek folyamatosan tevékenykedik, munkája nem szűnik meg, ugyanakkor önmagában létező, személyiséggel rendelkező istenséget és nem pusztán isteni erőt tisztelhetünk benne – szól a világos megfogalmazás.¹⁹

„A Szent Lélek harmadik személy a Szent Háromságban, ki az Atyától és a Fiutól származik öröktől fogva, ki az Jesus Christusba öntött Isten teljes jóvainak sáfára a híveknek való osztogatásban. Vigasztaló, tanéjtó és lelkünknek az örökéletre való foglalója.”²⁰

A szerző ezen a ponton igen gyorsan témát vált és egy újabb választó tannal kezd foglalkozni, nevezetesen a predestináció kérdésével. Ebben egyértelműen Zwingli és Bullinger teológiáját követte, túlzásnak érezvén Kálvin álláspontját, aki 1552 őszén az egész genfi városi tanács előtt kifejtette azon –korábban már papírra vetett – nézetét, miszerint Isten Ádám bűnbe esését nem csak előre látta, hanem el is rendelte.²¹ Fenntartással kezeli a kettős predestinációról szóló tanítást, miszerint Isten már az adott személy születése előtt eldöntötte annak sorsát, nevezetesen, hogy az örök életre vagy az örök kárhozatra választotta ki.²² Katekizmusában erre így utal:

„K: Istenben nem lehet ellenkező akarat és ígéret. Isten mindenkit üdvözíteni akar, mindenkit hív és mindenkinek ígér. Ha pedig nem mindenkit választ, sőt akiket akar, megkeményít és elveszt, így ellenkező

19 Kiss, 1881. 496.

20 Méliusz Péter: Az Arany Tamás eretnekségire való feleletek. *Tanulmányok és szövegek a magyar református egyház XVI. századi történetéből.* Szerk. Barta Tibor. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1973. 328. (*Studia et Acta Ecclesiastica* III.)

21 Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere, Institutio II.k.* Református Főiskolai Nyomda, Pápa, 1910. 238. (továbbiakban: Kálvin, 1910.)

22 Kálvin, 1910. 207.

akarát van Istenben? F: Nincsen, mert külső és közönséges, maga mentő akarattal mindenkit üdvözíteni akar a törvény szerint: de üdvözítő, hatalmas és elválasztó akarattal csak a választottakat. Továbbá az örök életet ígéri mindenkinek, aki engedelmeskedik, hisz és megtér: de nem ígérte meg, sem nem köteles arra, hogy hitet, engedelmisséget, penitenciát, törvénybetöltést ő maga csináljon mindenkiben, hanem csak azokban, akikben ő akarja.”²³

Legalább ennyire fontos terület volt Méliusz számára a helyes úrvacsoratan kérdése is, hiszen a hitvallás szövegének terjedelméhez képest igen hosszan taglalja és védelmezi itt a református álláspontot. Elképesztő vehemenciával kel ki azok ellen, akik szerint úrvacsora alkalmával Krisztus a maga teljes valóságában jelenik meg a szent jegyekben, hiszen álláspontja szerint az ilyen emberek „mint a vadállatok, testi szájukkal a Krisztusnak nyers testét rágják.”²⁴ Ebben a tekintetben, mint ahogyan arra Kathona Géza is utal, Méliusz leginkább Bullinger teológiájához állt közel.²⁵

Ez a teológiai látás viszont már nem annyira a korai bullingeri felfogáshoz köthető, hanem a genfiakkal folytatott párbeszéd hozadékaként állt elő több évvel Zwingli halála után, a Consensus Tigurinus megkötése (1549) felé vezető rögös úton. Így nem túlzás kimondanunk, hogy Méliusz az úrvacsoratan tekintetében végső soron Kálvin felfogását követte, miszerint a szent vacsora alkalmával Jézus Krisztus reálisan is jelen van.²⁶ Ez azonban távolról sem jelent szolgálai követést, hiszen Bucsay szavaival élve „a gondolatmenet, a bizonyítás és a kifejezési eszközök (Méliusznál) annyira önállóak, amennyire ez az ilyen kérdésnél és végeredménynél egyaránt lehetséges.”²⁷

Ez a megállapítás azért is nagyon fontos, mert amint Hörcsik Richárd a tárgykörben folytatott mintegy két évtizedig tartó kutatásainak révén arra kiválóan rámutat, Bucsay revideálta először azt a hosszú ideig bevett – s többek között Révész Imre által is hangoztatott – de szakmai-

23 Méliusz Péter: Az egész keresztyéni tudománynak fundamentuma és sommája, Debrecen, 1562. In: *Tanulmányok és szövegek a magyar református egyház XVI. századi történetéből*. Szerk. Barta Tibor. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1973. 183. (*Studia et Acta Ecclesiastica* III.)

24 Kiss, 1881. 508.

25 Kathona Géza: *Tanulmányok a XVI. századi protestáns apokaliptika köréből*. Debrecen, 1943. 158.

26 Kálvin, 1910. 636.; 641.; 650.

27 Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon*. Gondolat, Budapest, 1985. 64.

lag nem kellően megalapozott nézetet, miszerint Kálvin inspirációja csak másodlagosan mutatható ki a 16. századi teológiai életben, komolyabb jelenlétéről pedig csupán a 17. század második felétől beszélhetünk.²⁸ Ettől függetlenül is megfigyelhető azonban, hogy „kánonalkotó reformátoraink (elsődlegesen) nem egymásra vagy Kálvin tanításaira hivatkoztak, hanem egyedül a Bibliára,”²⁹ vagyis maradéktalanul érvényesült köreikben a reformáció nemes „sola Scriptura” elve. A debreceni püspök némi iróniával fűszerezett humort is kevert magyarázatába, hiszen szarkasztikusan megjegyezte, hogy Krisztus testét már csak azért is képtelenség volna elfogyasztaniuk a hívőknek az úrvacsora alkalmával, mert akkor hogyan is várhatnánk vissza ítéletre az Istennek Fiát.³⁰ Szavait ekképpen adja itt Krisztus szájába: „De ha testi szájjal ennétek az én testemet, amint beszélitek, fel sem mehetnék, sem el nem jöhetnék az ítéletre.”³¹

A kiosztásra kerülő jegyek ettől függetlenül nem tekinthetők üres jelképeknek, hiszen a hívő ember az úrvacsora alkalmával ezekből részesül. A Teremtő kimondhatatlan szeretetének és bölcsességének jóvoltából valóban hozzájut Krisztushoz. Méliusz megfogalmazása szerint a hívő a jegyek elfogyasztásával párhuzamosan a jellel együtt a jelzett szubsztanciájában valósággal (is) részesedik, hiszen „Krisztus teste az égben van ugyan... ám Krisztus istensége és a Szentlélek valóságos és személyes jelenléténél fogva a választottakban az ígéret szerint hit által vannak jelen.”³²

Az úrvacsora olyannyira szent alkalom, hogy annak kiosztására bármilyen profán helyen és közegben nem kerülhet sor, csakis és kizárólag Isten házában, a gyülekezeti közösségben, szabályosan megrendezett istentisztelet keretében – vallja határozottan a püspök. Erre magyarázatként szolgál az apostolok példaadása, akik tökéletesen tudatában voltak e szent cselekmény súlyának, illetve jelentőségének és örök időkre lefektették a helyes úrvacsorai rend alapjait. Másfelől nézve a keresztyén hit

28 Hörsik Richárd: *Kálvin hatása a XVI. századi magyarországi reformációra. Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*. Szerk. Fazekas Sándor. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 13–37. [Online: Napút Online, http://napkut.hu/naput_2009/2009_09/038.htm – 2019 február] (továbbiakban: Hörsik, 2009.) Ez a nézet igen régi gyökerekre tekint vissza, hiszen Szenczi Molnár Albert fogalmazta meg először az *Institutio* fordításának előszavában (1624), majd vette át többek között a 20. században Kathona Géza, Révész Imre és mások.

29 Hörsik, 2009.

30 Kiss, 1881. 508.

31 Kiss, 1881. 508.

32 Kiss, 1881. 510.

közösségi élményt is jelent, nem magányos emberek vallásaként adatott, ami szintén azt feltételezi, hogy a sákramentumok kiszolgáltatását is csak az egyházi közösségben lehet az Ige szellemében méltóképpen megvalósítani. „Gonoszul cselekszenek tehát, akik magányosan, közgyülekezeten kívül egynek osztják ki” – írja Méliusz.³³

A Rövid hitvallás ezt követően még két fontos témát taglal, melyek közül az első itt nem kíván különösebb magyarázatot. Hitet tesz ugyanis a feltámadás biblikus megalapozottsága mellett, ami „mindannyiónkra kiható lesz,”³⁴ s amelyet kétségtelen módon a keresztyén reménység fókuszában állít.

A másik téma viszont, mely az 1560 –as években nyilvánvalóan több más teológiai kérdéssel egyetemben igen intenzíven foglalkoztatta Debrecen város református lakosságát, ma már különös, sőt nehezen értelmezhető teóriaként hat. Méliusz ugyanis tagadta és bibliai alapokon egyértelműen meg is cáfolta Köröspeterdi Arany Tamás unitárius lelkész³⁵ akkoriban viszonylag népszerűnek tekinthető állítását, miszerint az asszonyoknak tulajdonképpen nincs lelkük.³⁶ Ennek bizonyításaként Méliusz felhossa, hogy az asszonyoknak saját lelkük már csak azért is van, mert egyfelől szintén lélekkel bíró férfiből teremtettek, másfelől pedig döntő érvként kezeli, miszerint a nők is „valósággal fel fognak támadni és nem lesznek férfiakká. (Máté 21.)”³⁷

Konklúzió

A mintegy négy és fél évszázaddal ezelőtt ülésezett debreceni zsinat jelentőségét és benne Méliusz Péter teológiai látásának a hitvallások szintjén megnyilatkozó teljes mélységét nehéz feladat volna néhány mondatban összefoglalni. Tényként kell számításba vennünk, hogy a zsinat

33 Kiss, 1881. 513.

34 Kiss, 1881. 518.

35 A téma részletesebb elemzését lásd: Makkai László: Méliusz és Arany Tamás. Első vita a szentháromságtagadással. *Tanulmányok és szövegek a magyar református egyház XVI. századi történetéből*. Szerk. Barta Tibor. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1973. 325–337. (*Studia et Acta Ecclesiastica* III.)

36 Révész, 1936. 48.

37 Kiss, 1881. 520. Valószínűsíthetjük, hogy Méliusz soha nem találkozott a naghammadi leletek (1945) szerves részét képező Tamás evangéliumának egyetlen korábbi töredékével sem. Ezzel a mondatával azonban mégis egyértelműen cáfolja a jelzett evangélium utolsó, kifejezetten gnosztikus töltetű logionját (114.). A hitvallási iratból nem derül ki e különös összecsengés eszmetörténeti háttere, ami viszont egy kétségkívül érdekes későbbi kutatás tárgyát képezhetné.

igen alapos és körültekintő munkát végzett, megteremtve a református egyház első hazai törvénykönyvét. Nem csak érintette, de több-kevesebb alapossággal ki is tárgyalta a kor legfontosabb dogmatikai kérdéseit, problémáit. Kétfoldos küzdelmet folytatott a térségben már egyre gyengébb lábakon álló római katolicizmus, valamint a királyi Magyarországon és Erdélyben éppen ekkoriban felemelkedő unitárius teológia ellen, mely utóbbi irányzat itt egy esztendővel később már hivatalosan is a bevett vallások között került nevesítésre a Tordai országgyűlés végzése értelmében (1568). A Rövid hitvallás a zsinati ülés nyomán született többi irattal együtt kiválóan érzékelteti, hogy a hazai reformátusság a 16. század utolsó harmadára nézve „kikristályosodott dogmatikával és viszonylag letisztult eszmerendszerrel rendelkezik”, s nem utolsó sorban „a nemzetközi háttér támogatását is érzi maga mögött”. Bitskey István szavai szerint fontos határkövet jelzett e zsinat, hiszen: „a forrongó, mozgásban és átalakulásban levő, országszerte több változatban terjedő eszmék itt állnak össze formulákká, és a fiatal püspök vasakarata és vaskeze itt gyúrja dogmákká és regulákká a mindeddig viszonylag szabadon csapongó nézeteket.”³⁸

Már a Rövid hitvallás szövege alapján is egyértelműen látható, hogy Méliusz milyen kiválóan, otthonosan mozgott a nemzetközi protestáns teológiában, ugyanakkor soha nem vette át, illetve nem alkalmazta szolgálói módon egyik vagy másik – nemzetközileg is magasan jegyzett – reformátor nézeteit. Korrekt módon, kizárólag az elvek mentén törekedett szintézisre, ezen elvek forrásaként pedig egyedül a Szentírást fogadta el (*sola Scriptura*). Ennyiben pedig Lutherhez, Melanctonhoz, Zwinglihez, Bullingerhez és Kálvinhoz egyaránt közel állt.

Milyen kár, hogy e kiemelkedő kvalitású tudós-püspök csupán néhány esztendővel élte túl a debreceni zsinat hitvallási iratainak keletkezését. A túlzott munkavégzés és a reá nehezedők gondok terhe hamar aláásták egészségét és mai mércével mérve fájdalmasan fiatalon, alig negyven esztendőskorában elhunyt. Kiváló egyéniségének méltó emléket állít a bőséges mennyiségű prédikáción, hitvallási és vitairaton kívül számtalan hit-és természettudományi írás, az egyik legjobb 16. századi bibliafordítás, mely Toldy Ferenc szavai szerint Méliuszt a korszak legeredetibb bibliafordítójává³⁹ tették. Nem utolsó sorban pedig Füredi Richárd szoboralkotása (1934), mely a Debreceni Egyetem főépülete előtt ma is megtekinthető.

38 Bitskey, 1978. 79.

39 Bottyán János: *Hitünk hősei*. Református Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1991. 36.

Adam Lubocki**Lengyelország és a trianoni békediktátum**

Bevezető

A lengyel történetírásban régóta elterjedt az a nézet, mely szerint Lengyelország nem fogadta el az 1920. június 4-én, a versailles-i Nagy-Trianon palotában aláírt békeszerződés rendelkezéseit, mely az első világháború győztes államai és a Magyar Királyság között jött létre. Ez a vélekedés azonban csak részben igaz. Lengyelország nagy dilemma előtt állt, ugyanis választania kellett: az egyik oldalon ott volt a magyar nép iránt táplált rokonszenve, a másikon pedig saját államérdeke; továbbá az egyszerű politikai szükségszerűség és a nemzetközi helyzet, amelyek azt követelték meg a lengyelektől, hogy jóváhagyják ezt, a magyar államtól igazságtalanul megsebző diktátumot. Tanulmányomban azt fogom elemezni, hogyan fogadták Lengyelországban a trianoni békeszerződés aláírását, továbbá igyekszem választ adni arra a kérdésre, hogy a Második Lengyel Köztársaság elfogadta-e a Szent István Koronájára rákényszerített békefeltételeket.

A szóban forgó kérdéskör lényeges mind a lengyelek, mind a magyarok számára. Fontos, hogy a lengyelekben tudatosítsa: ők is hozzájárultak Magyarország első világháború utáni feldarabolásához,¹ azonban – meglátásom szerint – a magyarok számára is rejlik benne bizonyos érték. A magyar történészek írásainak döntő hányada elsősorban maguknak a szerződésben foglalt rendelkezéseknek az elemzésére összpontosít, valamint arra, mily nagy mértékben hatott az a nemzet szellemiségére, továbbá az állam és a társadalom későbbi történelmére. Kevesebb figyelmet szentelnek azonban annak, hogyan fogadták Európában a szerződés rendelkezéseit, talán az utódállamok kivételével.² Ezért is elengedhetetlen, hogy szélesebb összefüggésben tekintsünk a magyar népet ért sorscsapásra. Jelen munkám a lengyelek szemszögéből íródott, így ezen

1 A Magyar Királyságnak az a területe, amelyet a Második Lengyel Köztársaság elfoglalt, nem volt nagy, és a határmenti kisebb Szepes és Árva vármegyére korlátozódott. Mindazonáltal Lengyelországnak mégis része volt Szent István Koronájának a feldarabolásában, amelyről a lengyel történetírásban gyakran elfeledkeznek. Ezeknek a területeknek a pontos leírása megtalálható mind a lengyel, mind a magyar történetírásban.

2 Csupán néhány álláspontot mutatok be itt, amelyek számomra is ismeretesek. Padányi Viktor: *Trianon 1920. június 4. Turul*. Veszprém, 1990; Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2015.

okból kifolyólag is csak kisebb mértékben rendelkezem olyan széleskörű szakirodalmi és ismeretterjesztő irodalmi tudással, mely a nyugati hatalmak diktátumát elemzi. Mindazonáltal remélem, hogy e hiányosságok nem hatnak kedvezőtlenül munkám megítélésére.

Tanulmányom tényleges tartalmát három fő részre osztottam. Először röviden említést teszek a békeszerződés kérdéséről a lengyel történetírás szempontjából. Ez sajnos nem egy tág téma, mivel Lengyelországban igen kevés munka foglalkozik Magyarország történelmével, és azok sem tükrözik a két nép közötti kölcsönös rokonszenvet. A második részben magát a fő kérdéskört szándékozom elemezni, vagyis azon előzményeket, amelyek arra bírták Lengyelországot, hogy aláírja a trianoni békeszerződést, továbbá kitérek az e mögött húzódó egyéb okokra is, amelyek a lengyeleket e lépés megtételére ösztönözték. E téren sajnos híján vagyunk olyan forrásoknak, amelyek lehetővé tennék, hogy egyértelmű következtetéseket vonjunk le, azonban nem ez lesz cikkem fő része.

Végezetül közelebbről is megvizsgálom, hogyan feleltek a szerződés aláírásának hírére, továbbá mi jellemezte az akkori emberek ismeretét, mely az egész társadalom körében a napilapokon alapult. Ezzel kapcsolatban még egyáltalán nem végeztek részletes kutatásokat, ami igencsak megnehezíti egyfajta teljes kép kialakítását. Ennélfogva az egykori osztrák megszállás alatt lévő területre, Galíciára fogok összpontosítani, azon belül is elsősorban a két legjelentősebb városra, vagyis Krakóra és Lembergre. Az ottani népesség volt legközelebb Magyarországhoz, s a leginkább érintett annak történéseiben a földrajzi közelség miatt, valamint azért is, mivel több mint száz évig ugyanazon fennhatósághoz – a Habsburg Birodalomhoz – tartozott. Az így kialakult kép ugyan töredékes lesz, 1920-ban azonban mégis Krakó és Lemberg volt az a kettő központ, amely a lengyel napilapkiadásban vezető szerepet játszott.

A trianoni békediktátum lengyel részről történő aláírásának kérdése a lengyel történetírásban

Jan Dąbrowski volt az egyik, Magyarország történelmével foglalkozó lengyel történész, aki elsőként tett említést a trianoni békeszerződésről. 1924-ben jelentette meg *Węgrzy* című kisebb művét,³ amely nagy vonalakban mutatja be az országhoz kötődő történelmi eseményeket, valamint az akkori gazdaság, kultúra és politika főbb jellemzőit. Az

3 Dąbrowski, Jan: *Węgrzy* [magyarul: Magyarország – a ford.]. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków, 1924.

egyik fejezet éppen magáról Magyarország felosztásáról szól.⁴ A szerző részletesen taglalja a szerződés rendelkezéseit, a területi veszteségeket és azok jelentőségét a magyar állam és nép számára. Dąbrowski a békeszerződés hatásainak elemzésekor így fogalmaz: „Lengyelország a trianoni békeszerződést nem írta alá, és természetesen nem hagyta jóvá, hanem azonnal rendes diplomáciai kapcsolatba kezdett Magyarországgal”.⁵ Úgy tűnik azonban, e szavak csupán a magyarbarát szerző jámbor kívánságát tükrözik, nem pedig a valóságot. Tekintve, hogy néhány évvel a szóban forgó események után írta e szavakat, nem tudott azokra kellő távolságból tekinteni, ami viszont a tudományos jellegű munkákban elengedhetetlen. Ezenkívül politikus sem volt, és nem forgott ilyen körökben, s az állami iratokhoz sem volt hozzáférése.

A későbbiekben még jónéhány történész ismételte Dąbrowski állítását. Hasonlóképpen nyilatkozott többek között Waclaw Felczak és Andrzej Fischinger is a lengyel–magyar kapcsolatokról szóló, közös ismeretterjesztő művükben,⁶ valamint Maciej Koźmiński is az ő különös részletességgel megírt és értékes kötetében, amelyben Lengyelország és Magyarország viszonyát taglalja a müncheni kongresszustól kezdődően egészen 1939 szeptemberéig, amely azonban éppen csak érintőlegesen tesz említést a két világháború közötti teljes időszakról. Ez utóbbi egyértelműen kijelentette, hogy a trianoni békeszerződést nem ratifikálták, mivel a lengyel parlament nem hagyta jóvá.⁷

Más lengyel történészek, akik Magyarország történelméről írtak, nemigen foglalkoztak azzal, milyen álláspontot képviselt a lengyel politikai elit a nyugati nagyhatalmak és a Magyar Királyság között létrejött béke ügyében. Jan Kochanowski,⁸ aki viszonylag részletesen tárgyalja a szerződést és annak hatásait, erről egyáltalán szót sem ejt.⁹ Még Jerzy Snopek, a jelenlegi magyarországi lengyel nagykövet sem tett róla említést.

4 Ibid., 154–173.

5 Idem., 160–161.

6 Felczak, Waclaw – Fischinger, Andrzej: *Polska–Węgry. Tysiąc lat przyjaźni* [magyarul: Lengyelország–Magyarország. Egy barátság ezer éve – a ford.]. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa, 1979. 68. (továbbiakban: Felczak – Fischinger, 1979.)

7 Koźmiński, Maciej: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938-wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty* [magyarul: Lengyelország és Magyarország a második világháború előtt (1938. október–1939. szeptember). A diplomácia és az irredentizmus történelméből – a ford.]. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.

8 Kochanowski, Jerzy: *Węgry. Od ugody do ugody (1867–1990)* [magyarul: Magyarország. Alkútól alkuig (1867–1990) – a ford.]. Trio, Warszawa, 1997.

9 Ibid., 67–69.

tést a néhány évvel ezelőtt kiadott, *Węgry. Zarys dziejów i kultury* [magyarul: Magyarország. Történelem és kultúra vázlatban – a ford.] című könyvében, amelyben csak nagyon röviden szól Trianonról.¹⁰ Ennélfogva a trianoni békediktátum rendelkezéseiről szóló rövid, és a teljesség igénye nélkül megírt cikkemben – amely ugyanakkor a leghosszabb terjedelmű tanulmány, amely erről az okiratról lengyel nyelven készült – nem erről lesz szó.¹¹

Mindössze három évvel ezelőtt, 2016-ban jelent meg egy kiadvány, amelyben szó esik erről a kérdésről. Nem kimondottan történelmi mű, mivel – ahogyan maga a szerző, Andrzej Hildebrandt fogalmazott – ez egy történelmi kalauz, mely könnyű, olvasóbarát módon mutatja be a legfontosabb történelmi eseményeket. Van benne egy fejezet, amely a magyar nép sorscsapásait, vagyis a muhi és a mohácsi csatát, valamint éppen a trianoni békeszerződést taglalja.¹² A néhányoldalas szakasz legfontosabb üzenete, hogy „Lengyelország nevében a szerződést Eustachy Sapiecha herceg, a Lengyel Köztársaság londoni különleges küldöttje és meghatalmazott minisztere, valamint Erazm Piltz, a Lengyel Köztársaság prágai különleges küldöttje és meghatalmazott minisztere írta alá.” Nincs azonban említés arról, amiről a korábbi kiadványok beszámolnak: hogy Lengyelország nem hagyta jóvá a szerződést, holott ezt a történészek addig váltig hangsúlyozták.

Egyik történelemtudós sem, aki tagadta, hogy a Lengyel Köztársaság aláírta, illetve elfogadta volna a békediktátumot, hivatkozott történelmi forrásokra. Egyszóval nem ismeretes azoknak az adatoknak az eredete, amelyekről az egyes művek szerzői említést tettek. Legnagyobb valószínűség szerint a többségük ösztönösen ismételte valamelyik elődjük álláspontját, lehet, hogy az elsőét, aki erről írt, vagyis Jan Dąbrowskiét. Érdeemes tehát elgondolkodni azon, mi is a valóság. Különösen is lényeges kérdés, hogy Lengyelország egyáltalán elismerte-e hivatalosan is a békeszerződés létrejöttét.

10 Snopek, Jerzy: *Węgry. Zarys dziejów i kultury* [magyarul: Magyarország. Történelem és kultúra vázlatban – a ford.], RYTM, Warszawa, 2003. 250–251.

11 Lubocki, Adam: *Traktat w Trianon (1920) – krzywda narodu węgierskiego (zarys problemu)* [magyarul: Trianoni békeszerződés (1920) – a magyar nemzetet értsorscsapás (a helyzet felvázolása) – a ford.], *Zeszyty Naukowe Koła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 2016. 1. sz. 112–128.

12 Hildebrandt, Andrzej: *Węgry: Przewodnik historyczny. Polskie ślady* [magyarul: Magyarország: Történelmi kalauz. Lengyel nyomok – a ford.], Bellona, Warszawa, 2016. 175–193.

A szerződés aláírása mellett szóló érvek

Mint ahogy látjuk, az összes, Magyarország történelméről szóló lengyel nyelvű mű szerzője többnyire egyöntetűen azt állítja, hogy a Második Lengyel Köztársaság nem fogadta el az 1920. június 4-i rendelkezéseket. Ez a nézet azonban – legalábbis bizonyos mértékig – nem helytálló. Lengyelországot – jóllehet független államként csak 1918–1919 fordulóján jött létre – mégis az Antant-hatalmak közé sorolták, vagyis az első világháború győztes államainak tömbjébe. A lengyel diplomaták részt vettek a Versailles-ban folyó tárgyalásokon, és szabadon felszólalhattak, illetve képviselheték saját érdekeiket.¹³ Ezért sem férhet kétség ahhoz, hogy a lengyel küldöttség valóban jelen volt-e a Magyarországgal kötött békeszerződés aláírásakor. Éppen ellenkezőleg, a lengyel államvezetés tisztában akart lenni azzal, mi történik, és valódi befolyást kívánt gyakorolni az Európában zajló események alakulására, így fontos volt számára, hogy ott legyenek küldöttei a tanácskozásokon, függetlenül attól, melyik vesztes állam sorsát vitatják éppen.¹⁴

Azonban a lengyel diplomaták pusztán jelenléte nem volt elegendő. Lengyelország mint győztes állam a nyugati tömbhöz (Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország) tartozó szövetséges hatalmak (*Allied Powers*) egyik országának számított.¹⁵ Ez viszont azt követelte meg tőle, hogy tevékenyen részt vegyen a békekötés ügyében. Emellett kényszerítő tényezőnek számított az is, hogy a lengyel állam jelentős mértékben az egykori központi hatalmak, vagyis Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia területén jött újonnan létre. Szükséges és elkerülhetetlen volt tehát a területi viták rendezése a szóban forgó államokkal.

Lengyelországnak az egykori Magyar Királysággal szemben is voltak területi követelései, mégpedig a többnyire lengyelek által lakott területekkel kapcsolatban. Immáron több évszázada ilyen terület volt Szepes

13 Bartnicki, Andrzej: *Traktat wersalski. Narodziny „systemu wersalsko-waszyngtońskiego”* [magyarul: Versailles-i békeszerződés. „A Versailles–washingtoni rendszer” születése – a ford.]. Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa, 1967. 8–9.

14 Erről tanúskodnak többek között a lengyel küldötteknek szóló utasítások is, amelyeknek egy része megemlítésre került a cikkben is: *Ekspertyzy i materiały delegacji polskiej na konferencję w Wersalu 1919 roku* [magyarul: A lengyel küldöttség beszámolója és anyagai az 1919-es versailles-i konferenciára – a ford.], Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, 2009. A szóban forgó okiratok közül szinte mindegyik a központi hatalmak – köztük Magyarország – ügyeiről szól.

15 *Treaty of Trianon, and Protocol. Treaty of Trianon.* Online: [https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon – 2017. április 20.]

és Árva vármegye. Ezek felett a magyarok már 1918-ban elveszítették a fennhatóságot Csehszlovákia létrejötte miatt.¹⁶ Ennélfogva a magyaroknak nem állt szándékukban tiltakozni, s beleegyeztek, hogy ezek a területek átkerüljenek a lengyel államhoz, ugyanis ezáltal is igyekeztek Prága befolyását minél jobban megtörni.¹⁷ Ezen okból is kifolyólag mindenképpen szükséges volt, hogy a lengyel diplomaták jóváhagyják a békeszerződés végleges változatát. Mivel Lengyelország el akarta nyerni a nyugati hatalmak hivatalos beleegyezését a kívánt területek elfoglalását illetően, feltétlenül részt kellett vennie a béketárgyalásokon, valamint azok lezárásán, azaz küldöttjeinek alá kellett írniuk a békeszerződés minden oldalát.

Jelenlegi, korszerű világunknak köszönhetően olyan lehetőségek állnak rendelkezésünkre, amelyekhez régebben a kutatóknak nem volt hozzáférésük. A digitalizáció és az internetre felkerült legkülönbélebb anyagok – többek között történelmi források – jelentősen megkönnyítik a történészek munkáját, akár csak a tizenöt évvel ezelőtti állapotokhoz képest is. Az interneten elérhető a szerződés szövegének mind az angol nyelvű változata,¹⁸ mind a magyar nyelvű átdolgozások, főként az 1921. évi XXXIII. törvénycikk formájában, amely által a szerződés a magyar törvény értelmében is életbe lépett,¹⁹ Az imént említett törvénycikknek fennmaradt az eredeti változata, amelyet jelenleg a Magyar Országos Levéltárban őriznek. Kutatásaim során azonban nem nyílt lehetőségem arra, hogy személyesen is megtekintsem, ugyanis egy magyar történelmi kiállításra kikölcsönözték. Ennélfogva nem tudok az eredeti forrásdokumentumra hivatkozni, csak egy utánnymott kiadásra, amelyet egy *Tri-*

16 Batowski, Henryk: *Rozpad Austrowęgier 1914–1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)* [magyarul: Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése 1914–1918 (Nemzetiségi kérdések és diplomáciai tevékenységek) – a ford.]. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1982. 254–255.

17 Az ezzel kapcsolatban kialakult vitáról szóló iratokat Varga Endre László, magyar történész gyűjtötte össze terjedelmes történelmi forrásgyűjteményében, lásd: Varga Endre László: *Dwa bratanki. Dokumenty i materiały do stosunków polsko-węgierskich 1918-1920* [magyarul: Két jóbarát. A magyar–lengyel kapcsolatok dokumentumai 1918 és 1920 között – a ford.]. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa, 2016. (továbbiakban: Varga, 2016.) Tervben van a mű lefordítása magyarra is, azonban még nem jelent meg nyomtatásban.

18 *Treaty of Trianon, and Protocol. Treaty of Trianon.*

[Online: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon – 2017. április 20.]

19 *Trianon.* [Online: <http://www.trianon.hu/keret.phtml?trianon/> – 2017. április 21.]

anon című terjedelmes kötetben tettek közzé, és amelynek szerkesztője Zeidler Miklós.²⁰

A szóban forgó okiratból kiderül, hogy a Lengyel Köztársaság nevében két diplomata írta alá a trianoni békeszerződést, mégpedig Eustachy Sapieha herceg és Erazm Piltz. A nevük a békeszerződés elején, a bevezető részben olvasható, a többi ország tanúinak – akik részt vettek a tanácskozásokon – nevével együtt, és akiknek véglegesen jóvá kellett hagyniuk a békeszerződést.²¹ Ezen kívül a szerződés végén is ott található a nevük, az összes többi jelenlévő politikus aláírásával egyetemben.²² Jóllehet csak gépelt formában látható a nevük, mégis biztos állíthatjuk, hogy az eredeti okiraton is szerepeltek. Ebből az következik, hogy a Második Lengyel Köztársaság, vagyis annak diplomatái jelen voltak a párizsi békekonferencián.

A fent említett személyek nagyon is ismert és a lengyel diplomácia számára fontos politikusok voltak. Eustachy Sapiecha akkoriban Londonban töltött be lengyel diplomáciai képviselői tisztséget,²³ Erazm Piltz pedig lengyel küldöttként meghatalmazott miniszteri beosztásban volt Párizsban, valamint rendkívüli követ Prágában.²⁴ Biztos állíthatjuk, hogy mindketten ott voltak akkor Párizsban, így valószínű, hogy aláírták a békeszerződést.²⁵ Különös és elgondolkodtató, hogy azok közül a történészek közül, akik róluk írtak, csupán néhányan tettek említést arról, hogy aláírták a trianoni békediktátumot. Alapjában véve meglehetősen

20 Az 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kinával, Kubával, Görögországgal, Nicaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről (Budapest 1921. július 26.). *Trianon*. Szerk. Zeidler Miklós, Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 166–311.

21 *Ibid.*, 167.

22 *Ibid.*, 309.

23 Smolana, Krzysztof: Eustachy Sapiecha. In. *Ministerstwo Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej. Organizacja, polityka, ministrowie* [magyarul: A Második Lengyel Köztársaság Külügyminisztériuma. Szervezés, politika, miniszterek – a ford.]. Szerk. Długolecki, Piotr – Szczepaniak, Krzysztof. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego „Minerwa”, Szczecin, 2014. 160.

24 Szczepaniak, Andrzej: *Od autonomii do niepodległości. Działalność polityczna Erazma Piltza w latach 1914–1929* [magyarul: Önrendelkezéstől a függetlenségig. Erazm Piltz politikai tevékenysége 1914 és 1929 között – a ford.]. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, 2015. 452.

25 *Ibid.*, 452. A szóban forgó kutató, amikor Piltz párizsi tartózkodásáról ír, egy szóval sem tesz említést arról, hogy 1920. június 4-én aláírta a békeszerződést.

nehezen lehet ilyen jellegű adatot találni még az olyan komoly tudományos írásokban is, amelyek meglepően nagy részletességgel elemzik e politikusok tevékenységét. Ennélfogva ez a szál Lengyelországban nem ismert.

Arra a kérdésre tehát, hogy Lengyelország aláírta-e a Magyar Királysággal kötött békeszerződést, igenlő választ kell adnunk. Az életben lévő nemzetközi joggyakorlat szerint azonban hozzá kell tennünk, hogy ez nem volt egyenlő az okirat végleges elismerésével, ugyanis szükség volt még a legfelsőbb állami hatalmaknak a jóváhagyására is, vagyis a parlamentére a demokratikus Lengyelország esetében. Így feltehetjük magunknak a kérdést, hogy valóban sor került-e a trianoni rendelkezések teljes jóváhagyására.

A szerződés: a lengyel kormány részéről történő szentesítés kérdése

Csupán közvetett adatokkal tudom alátámasztani, hogy Lengyelország véglegesen nem erősítette meg a szerződést. Azok alapján ugyanakkor teljes meggyőződéssel állíthatom, hogy a cikkem legelején általam említett hungaristáknak jelentős mértékben igazuk volt, amikor azt írták, hogy a lengyelek nem hagyták jóvá véglegesen az okiratot. Csupán Jan Dąbrowskinak azon határozott és világos kijelentésével nem lehet egyetérteni, amely szerint – ahogy ő fogalmazott – „természetesen” egy lengyel sem írta alá a szóban forgó szerződést, amiből az következik, hogy a varsói kormánynak nem volt mit jóváhagynia. Mivel egyértelmű bizonyítékkal rendelkezünk arra nézve, hogy a Lengyel Köztársaság párizsi küldöttei mégis aláírták a békediktátumot, azon érdemes elgondolkodnunk, mi történt a későbbiekben.

Elméletileg a lengyel hatalom kénytelen volt jogilag is elismerni a szerződést. Ennek a szükségszerű helyzetnek az okait feljebb ismertettem. Valójában nem volt azonban semmiféle valódi erő, amely arra kötelezhette volna a lengyel kormányt – még akkor sem, ha érdekében állt volna –, hogy e lépést megtegye. Ezenkívül úgy látszik, hogy a békeszerződésnek már egészen a kezdetektől fogva egyáltalán nem volt valódi jelentősége a lengyelek számára; amikor pedig aláírták, komolyabb kihívásokkal álltak szemben, amelyekre a szó szoros értelmében véve létfontosságú volt, hogy megoldást találjanak, ugyanis ettől függött a fiatal állam fennmaradása. E kihívás pedig az 1919 februárja óta tartó nagy lengyel–bolsevik

háború volt, amelynek során 1920 májusában Lengyelország hátrányára alakultak az erőviszonyok.²⁶

Magyarország volt az egyedüli állam, amely akkoriban segítséget nyújtott a lengyeleknek. A hagyományos és rendkívül mélyen gyökerező lengyel–magyar barátságon kívül nemzetközi jellegű tényezők is közrejátszottak ebben: mégpedig Horthy Miklós kormányának saját érdekei.²⁷ A magyarok arra számítottak ugyanis, hogy a Lengyelországnak nyújtott segítség fejében sikerülni fog – még ha kis mértékben is – enyhíteniük a békediktátum következményein. A Nyugatnak viszont sajnos nem állt szándékában segíteni a lengyeleknek, és egyáltalán nem viszonyult kedvezően a magyarok próbálkozásaihoz sem. Az eseményeknek ez egy különösen is érdekes szála, azonban nem ez képezi cikkem fő tárgyát. A legfontosabb kérdés, hogy az 1920 júliusában és augusztusában fegyver és lőszer formájában nyújtott magyar segítség olyan nagy jelentőségűnek bizonyult, hogy valószínűleg elsősorban e szállítmányoknak köszönhetően sikerült visszaszorítani a Vörös Hadsereget Varsó mellől (a híres „visztulai csoda”).²⁸ Nagy valószínűség szerint a budapesti gyárakból érkező utánpótlások nélkül lehetetlen lett volna tovább védekezni, továbbá a nagy nehézségek árán újjáépített Második Lengyel Köztársaságból a szovjet köztársaságok egyike lett volna.

Júniusban még folytak a tárgyalások a fegyverszállítást és az esetleges katonai segítségnyújtást illetően, valamint a Fehéroroszország és Ukrajna által elszenvedett vereségek sem voltak egyenlőre annyira érzékelhetők. Mindazonáltal Lengyelország számított valamilyen segítségre. Igaz, hogy Magyarország már 1919 óta folyamatosan felszerelte a lengyel hadi erőket a számukra szükséges cikkekkel, azonban az 1920 júniusa után nyújtott segítség volt mégis a korábbiakhoz képest a legjelentősebb és a legnagyobb mértékű.

Lengyelország a kezdetektől fogva kisebb-nagyobb nyitottsággal támogatta a magyarok követeléseit, legalábbis akkor, amikor a magyar küldöttség a tanácskozások alatt szabad felszólalási jogot követelt ma-

26 Ez a háború a lengyel állam történelmének az egyik legfontosabb fejezete. Az erről szóló gazdag irodalomból néhányat megemlítek idegen nyelven:

Wandycz, Piotr: *Soviet–Polish Relations, 1917–1921*, Harvard University Press, Cambridge, 1969. D’Abernon, Edgar Vincent: *The Eighteenth Decisive Battle of the World. Warsaw 1920*, Hyperion Press, Westport Conn, 1977.

27 Felczak – Fischinger, 1979. 69.

28 Jelenleg ez az egyik legfontosabb lengyel nemzeti ünnep, mely a lengyel hadsereg ünnepe.

gának,²⁹ továbbá annak területrendezési törekvéseiben is, amelyek közül a lengyelek főként azokat pártolták, amelyeknek megvalósulása esetén újra létrejöhetett volna a közös lengyel–magyar határ. Ezenkívül a katonai segítségnyújtást is figyelembe kellett venni, szóval a lengyel hatalom szinte kötelezve volt arra, hogy elutasítsa a trianoni rendelkezéseket. Arról, hogy ez valóban így volt, gr. Csekonics Iván, akkori varsói magyar diplomáciai képviselő feljegyzése tanúskodik. Ez tulajdonképpen egy jelentés, amely a lengyel külügyminiszterrel, Sapieha herceggel lezajlott beszélgetés alapján készült, amelyre 1920. július 10-én került sor, azaz valamivel több mint egy hónappal a békeszerződés végleges változatának a bemutatása után. Hogy mégis miért kellett Lengyelországnak mindenképpen aláírnia a diktátumot, azt a lengyel diplomata azzal indokolta, hogy a nagyhatalmak nyomást gyakoroltak rájuk. Továbbá még úgy nyilatkozott, hogy abban a pillanatban határozottan túl korán volt ahhoz, hogy bármilyen jellegű további erőfeszítéseket tegyenek a szóban forgó szerződéssel kapcsolatban.³⁰

A magyar diplomáciai képviselő a következőképpen számolt be a lengyel diplomatával való találkozásának erre vonatkozó részéről főnökének, Teleki Pálnak, az akkori külügyminiszternek:

„A békeszerződés ratifikációjának időpontjára vonatkozó kijelentései esetleg félreértésekre s indiszkrécio folytán rosszakaratú magyarázatokra adhatván okot, szükségesnek tartom, hogy Méltóságod adódó alkalomkor múltkori kijelentéseit oda módosítsa, hogy a magyar kormány a béke ratifikációját azért nem viheti keresztül, mivel a jelenleg csonka parlament kiegészítése a megszállva tartott területek képviselőivel ezeddig lehetséges nem volt”.³¹

A lengyel levéltárakban valószínűleg fellelhetők olyan okiratok, amelyeket a lengyel parlament készített, és amelyekben egyértelmű utalás történik arra nézve, hogy a szejm (a kétkamarás lengyel parlament alsóháza) elutasította a trianoni békeszerződés jóváhagyását. Mégis érdeemes lenne egy részletekbe menő kutatást végezni a varsói Új Iratok Levéltárában (*Archiwum Akt Nowych w Warszawie*), ugyanis ez a központi lengyel levéltár, ahol a lengyel vezetőktől származó, 1918 után keletke-

29 Gr. Somssich József külügyminiszternek gr. Csekonics Ivánhoz, a magyar kormány varsói küldöttjéhez intézett távirata, melyben arról biztosítja, hogy a lengyel kormány kész támogatni a magyar érdekeket a békekonzferencián. Varga, 2016. 290.

30 A magyar kormány varsói küldöttének, gróf Csekonics Ivánnak a beszámolója Teleki Pál külügyminiszter részére az Eustachy Sapieha herceg külügyminiszterrel történt találkozásról, MNL OL, K64-17-199.

31 Ibid., 32 v.

zett anyagokat és iratokat őrzik. Varga L. Endre professzor úr egy magánbeszélgetés során megerősítette, hogy ilyen anyagok valóban léteznek. Mivel azonban a történész úr sajnos nem tudott pontosabb, kézzelfogható forrásokról szóló adatokkal szolgálni, ezek feltárásához majd további kutatásokra lesz szükség. Nehéz ezt megrendíthetetlen bizonyítékként elismerni, mindazonáltal mégis egy fontos jel, amelynek köszönhetően feltételezhető, hogy Lengyelországban valóban nem fogadták el a trianoni rendelkezéseket.

A szerződés aláírása a galíciai újságok szemszögéből

Felvetődik továbbá a kérdés, hogyan feleltek a lengyelek a szerződés aláírásának hírére. Igen nehéz ezt pontosan meghatározni, illetve ennek utánajárni, ugyanis ilyen adatokhoz rendkívül bonyolult hozzájutni, már amennyire egyáltalán lehetséges. Mindazonáltal lehet arról egyfajta képünk, mi mindenről értesülhetett a Második Lengyel Köztársaság olvasni tudó állampolgára az 1920. június 4-i békediktátumot, valamint annak körülményeit illetően.

Először is fontos néhány mondatot szentelni a forrásanyagnak, vagyis az 1920-as galíciai hírlapírásnak. Lengyelországban az újságírásnak eleinte nem volt könnyű helyzete, s annak hagyománya a porosz megszállás alatt lévő területeken élt a legrégebb óta – főként német nyelven, gyorsan alkalmazkodva azonban az újjászületett Lengyelországban kialakult körülményekhez. Ilyen volt továbbá Varsó, a főváros, valamint pontosan a már említett dél-lengyelországi területek (Galícia), ahol a lengyel kultúra viszonylagos gyorsasággal fejlődött, ami igencsak előre mozdította az újságok nyomtatott formában történő terjesztését és olvasását. Mindenesetre a Második Lengyel Köztársaság fennállásának első éveiben nem sok nyomtatott sajtótermék jelent meg, elsősorban a kiadással járó nehézségek, valamint megfelelő anyagi háttér és elfogadható adatforrás hiánya miatt. Elméletileg 1920 júniusában Krakkóban és Lembergben mintegy 20 napilapot adtak ki. Nem volt szükség ennél több hírújságra, ugyanis azok, amelyek a piacon elérhetőek voltak, tökéletesen elegendőnek bizonyultak az olvasók számára.

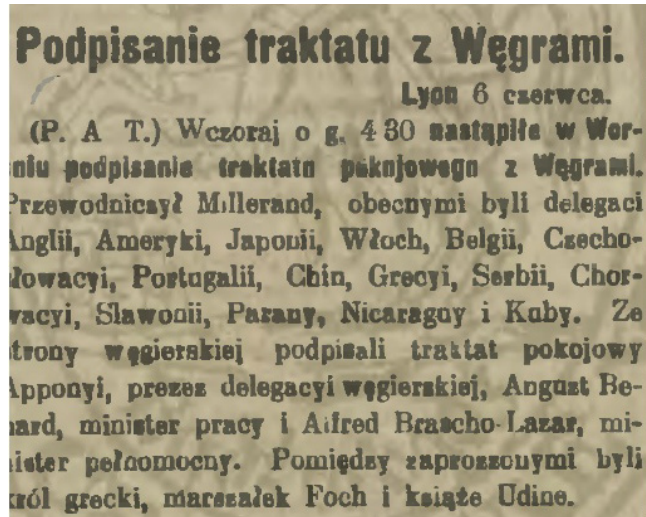
A legjelentősebbeknek azok számítottak, amelyek messzire, nemegyszer egészen a 19. századig visszanyúló hagyománnyal rendelkeztek. Először is két olyan újságot érdemes kiemelni, amely sok hírt közölt Magyarországról: ilyen volt a krakkói *Czas* (1848–1934, magyarul: *Idő – a ford.*), az *Ilustrowany Kurier Codzienny* (1910–1919, magyarul: *Képes Napi Futár – a ford.*), melyet szintén Krakkóban adtak ki, valamint a

Gazeta Lwowska (1810–1939, magyarul: Lembergi Lap – a ford.) és a *Kurier Lwowski* (1883–1935, magyarul: Lembergi Futár – a ford.). Ezen kívül létezett rengeteg más, kevésbé jelentős és szegényebb múltú sajtótermék is.

A Magyarország által aláírt békeszerződés megkötéséről szinte mindegyik fontosabb újságban találunk említést, viszont azok közül csupán néhány számol be róla külön cikk formájában. A hírlapok jelentős többsége a *Polska Agencja Telegraficzna* (magyarul: Lengyel Távirati Ügynökség, LTÜ – a ford.) által számukra továbbított tényeket közölte utánnnyomásban. Az LTÜ a *Polska Agencja Prasowa* (magyarul: Lengyel Sajtóügynökség – a ford.) elődje volt, és a teljes, két világháború közötti időszakban működött. Feladata a legfontosabb bel- és külföldi hírek összegyűjtéséből és közzétételéből állt. A sok nehézség ellenére az intézmény igen lendületes tevékenységet folytatott. Azok a napilapok, amelyeknek nem voltak elegendő anyagi forrásaik külföldi tudósítókra, főként az LTÜ által továbbított adatokra alapozták a saját hírrovataikban megjelentetteket. Egyúttal igen hiteles ügynökség volt, amely csakis ellenőrzött és megbízható forrásból származó tényeket közölt.

Nem meglepő tehát, hogy a szerkesztők többsége ezeket a híreket vette alapul, s néha csupán apróbb változtatásokkal éltek vagy kiválasztották a fontosabb részeket. Alapjában véve az LTÜ három különböző tájékoztatást közölt a magyar békéről és a magyar népnek erre való válaszáról. Az első Lyonból származik, és magát a szerződés aláírásának tényét s annak versailles-i körülményeit taglalja. Ennek szövege tulajdonképpen minden újságban megegyezik, egyértelműen látható, hogy ugyanabból a forrásból származik, s ezenkívül minden alkalommal az LTÜ-t adják meg hírforrásként. Ugyanabban a formában közölte a krakkói *Czas*, valamint a lembergi *Dziennik Ludowy* (magyarul: Népi Napilap – a ford.) és *Ślowo Polskie* (magyarul: Lengyel Szó – a ford.) is. Általában megadták a napot és a forrást, ahonnan a hír származott (Lyon, június 6.). Megtudhatjuk továbbá azt is, hogy a béke június 5-én kötöttet. Ez természetesen hibás adat, ami azonban egyáltalán nem furcsa, mivel a közlés közvetett jellegű. Versailles-t adta meg mint a szerződés aláírásának helyét, ami pedig a teremben jelenlévőket illeti, az újságok Nagy-Britannia (Anglia), az Egyesült Államok, Japán, Olaszország, Belgium, Csehszlovákia, Portugália, Kína, Görögország, a – külön-külön Szerbia, Horvátország és Szlavónia küldöttsége által képviselt – Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Panama (Nicaraguaként és Kubaként) küldöttjeit említi. Szó van továbbá néhány különleges vendégről is, akiket szintén meghívtak. Érdekes, hogy a lengyel képviselőkről egyáltalán szó sem esik, holott ők is részt vettek a

trianoni békeszerződés aláírásában. Magyar részről azonban megemlítik mind Apponyi Albertet, mind Benárd Ágostot – aki itt *August Benard* néven szerepel –, mind pedig Drasche-Lázár Alfrédot (aki hibásan, *Brascho-Lazar* néven fordul itt elő). A magyar képviselőt vezetőjének tiltakozásáról szóló hír tehát nem jutott el az LTÜ-höz.

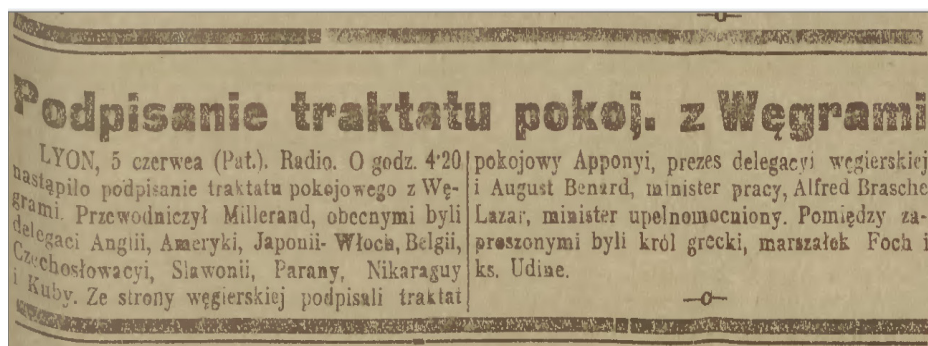

1. számú melléklet: részlet a Czas című újságból

A szerződés aláírása Magyarországgal

Lyon, június 6. (LTÜ)

Tegnap 4:30-kor Worsnban [sic!] [helyesen: Versailles-ban – a ford.] került sor a békeszerződés aláírására Magyarországgal. Millerand elnökölt, jelen voltak Anglia, Amerika, Japán, Olaszország, Belgium, Csehszlovákia, Portugália, Kína, Görögország, Szerbia, Horvátország, Szlavónia, Panama, Nicaragua és Kuba küldöttjei. A magyarok részéről a békeszerződést Apponyi, a magyar küldöttség vezetője, Benárd Ágost munkaügyi miniszter és Brascho-Lázár Alfréd [sic!] megbízott miniszter írta alá. A meghívottak között volt a görög király, Foch marsall és Udine hercege.

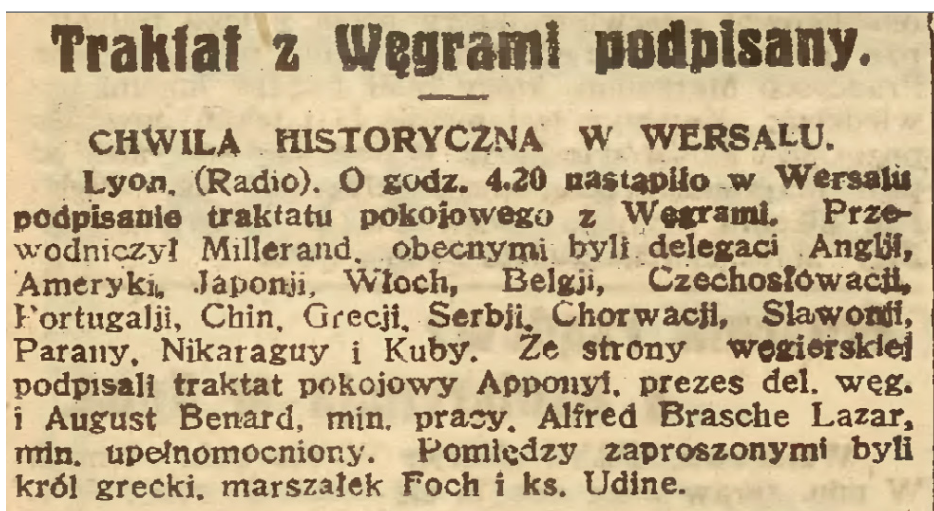

2. számú melléklet: részlet a Dziennik Ludowy című újságból

Békeszerződés aláírása Magyarországgal

Lyon, június 5 (LTÜ)

Rádió. 4:20-kor került sor a békeszerződés aláírására Magyarországgal. Millerand elnökölt, jelen voltak Anglia, Amerika, Japán, Olaszország, Belgium, Csehszlovákia, Panama, Nicaragua és Kuba küldöttjei. A magyarok részéről a békeszerződést Apponyi, a magyar küldöttség vezetője, Benárd Ágost munkaügyi miniszter és Brasche-Lázár Alfréd [sic!] felhatalmazott miniszter írta alá. A meghívottak között volt a görög király, Foch marsall és Udine hercege.

3. számú melléklet: részlet a *Słowo Polskie* című újságból

Magyarországgal a szerződés aláírva

Történelmi pillanat Versailles-ban.

Lyon. (Rádió)

4:20-kor került sor Versailles-ban a békeszerződés aláírására Magyarországgal. Millerand elnökölt, jelen voltak Anglia, Amerika, Japán, Olaszország, Belgium, Csehszlovákia, Portugália, Kína, Görögország, Szerbia, Horvátország, Szlavónia, Panama, Nicaragua és Kuba küldöttjei. A magyarok részéről a békeszerződést Apponyi, a magyar küldöttség vezetője, Benárd Ágost munkaügyi miniszter és Brasche Lázár Alfréd [sic!] felhatalmazott miniszter írta alá. A meghívottak között volt a görög király, Foch marsall és Udine hercege.

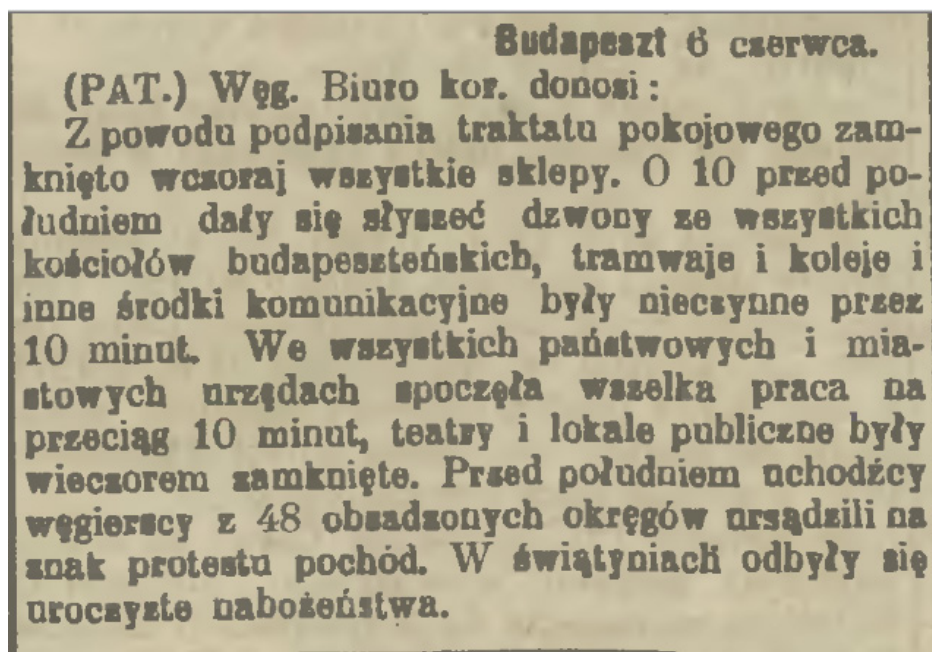
Ezeknek az általános jellegű híreknek kapcsán igen gyakran a Rakovszki István beszédéből származó részletet idézték, akit a lengyel sajtó tévesen egyszerűen csak küldöttnek nevezett, jóllehet beosztását tekintve a Nemzetgyűlés elnöke volt, ami természetesen nem ugyanaz. Ugyanezt a hírt megtaláljuk továbbá a *Czas* (Idő – a ford.), *Dziennik Ludowy* (Népi Napilap – a ford.), *Głos Narodu* (A Nép Hangja – a ford.), *Kurier Lwowski* (Lembergi Futár – a ford.), *Nowa Reforma* (Új Reform – a ford.) és a *Słowo Polskie* (Lengyel Szó – a ford.) című lapokban is.

LENGYELORSZÁG ÉS A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM

Végezetül a harmadik, a LTÜ által továbbított hír a magyar társadalom feleletéről szól, vagyis a nemzeti gyászról. Az Ügynökségtől származó tájékoztatás a következőképpen hangzik:

„A békeszerződés aláírása miatt ma minden bolt bezárt. Délelőtt 10 órakor hallani lehetett az összes budapesti templom harangjait, a villamosok, vonatok és egyéb tömegközlekedési eszközök 10 percig nem jártak. Az állami és városi hivatalokban minden jellegű munkatevékenység 10 percen keresztül szünetelt, a színházak és a középületek este zárva tartottak. Tiltakozásukat kifejezendő, délelőtt a 48 körzet magyar menekültjei körmenetet szerveztek. A templomokban ünnepi szertartásokra került sor.”

Ezt a hírt – az előző kettővel ellentétben – minden újság más-más szavakkal közölte, nem pedig ugyanúgy.

4. számú melléklet: részlet az LTÜ híréből

Összegzés és következtetések

Sajnálattal kell kijelentennem, hogy mégsem értem el az összes célt, amelyet jelen cikkemben kitűztem magamnak. Sikerült választ találnom a legfontosabb kérdésre, vagyis arra, hogy a Második Lengyel Köztársaság aláírta-e a trianoni békeszerződést, jóllehet ez volt a legkönnyebb. Az viszont, hogyan is viszonyultak Lengyelországban ehhez a hivatalos irathoz 1920. június 4. után, még mindig nem teljesen világos és egyértelmű. Bízom benne, hogy az általam felsorolt érvek elegendőnek bizonyulnak, illetve, hogy egyfajta útmutatóul szolgálnak a magyar történészek számára. E vizsgálódások azonban a lengyelországi Trianon-kutatásnak még éppen csak a kezdetét képezik, így érthető módon előfordulhatnak benne bizonyos pontatlanságok és hiányosságok. Mindazonáltal szándékomban áll további kutatásokat végezni e téren és részletesebben utánanézni e kérdéskörnek a lengyel levéltárakban. Ezáltal okiratokhoz kívánok jutni, valamint világos és egyértelmű választ szeretnék találni arra a kérdésre, hogy a lengyel kormány jóváhagyta-e a trianoni békeszerződést, illetve, hogy a lengyelek elfogadták-e az abban megfogalmazott rendelkezéseket.

Mindent egybevetve, fontos, hogy emlékezzünk, és szem előtt tartjuk, hogy a lengyel küldöttek cselekedetei nem jelentették azt, hogy a lengyel állam jóvá is hagyta a békediktátumot, hiszen Magyarországon is Drasche-Lázár Alfréd és Benárd Ágost aláírása csak egy bizonyos folyamat kezdetét jelentette, amely véglegesen csak 1921. július 31-én zárult le, amikor a Parlament alsóháza elfogadta és véglegesen jóváhagyta az 1921. évi XXXIII. számú törvénycikket mint a magyar törvény részét. Hasonló folyamatnak kellett volna lezajlania Lengyelországban is, azzal a különbséggel, hogy – a magyarokkal ellentétben – a lengyelek nem voltak erre rákényszerülve. 1920 júniusa után azonban nem volt az az erő, amely hasonló lépés megtételére kényszeríthette volna a lengyel politikusokat.

Ugyanakkor mégsem lehet annak a tényét tagadni, hogy a Párizsban jelenlevő lengyelországi küldöttek aláírták a békediktátumot. A lengyelek aláírása látható a hivatalos okiratokon is, amelyek mindenki számára hozzáférhetőek, sőt, még az interneten is. Egyszóval Lengyelország igenis aláírta a szerződést – szemben a Trianonról író lengyel történészek állításával –, azonban valószínűleg a közös barátságunk és a magyarok részéről a szükséghelyzetben számunkra nyújtott katonai segítségnek hatására a varsói kormány nem ismerte el a szerződést.

Fordította: Fodor Áron Szabolcs

Perczel Olivér**A Hajdúság román megszállása, 1919–1920¹**

Az I. világháború vége a Központi Hatalmak vereségét és benne az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének összeomlását hozta.² Az 1918. november 3-án, Piavében kötött fegyverszüneti megállapodással a tényleges harcok megszűntek, ám Magyarország lakossága számára a békére még közel két évet várni kellett. A november 13-i, belgrádi katonai konvenció elrendelte, hogy a magyar hadsereget vissza kell rendelni a Szamos felső folyása–Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva vonalra. A szerződés alapján a demarkációs vonaltól délre eső területek szerb hadsereg általi megszállása legitimmé vált, és a román hadsereg számára is lehetővé vált az erdélyi behatolás a kijelölt demarkációs vonalig. A román hadsereg – megszegve az 1918. május 7-én kötött bukaresti különbékét – november 10-én újra hadba lépett. A román csapatok két nappal később megjelentek a Gyimesekben, majd sorra megszállták a székelyföldi településeket. 1919. január 22-ig pedig a demarkációs vonalként meghatározott Maros folyóig nyomultak előre. Február 28-án a párizsi békekonferencia döntőkei már egy új-, a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vasútvonalnál húzódó demarkációs vonalat állapítottak meg.³ A magyar hadseregnek március 23-i határidővel kellett kivonulnia az ettől keletre lévő területről. A feltételeket, amiket Ferdinand Vix francia alvezredes nyújtott át a magyar félnek, Károlyi Mihály elfogadhatatlannak ítélte, a kormánya lemondott, március 21-én pedig a Kun Béla vezette Magyarországi Tanácsköztársaság jutott hatalomra. A román királyi hadsereg a kommunizmussal szembeni felszabadító hadjáratra hivatkozva Erdély elfoglalását követően, április 16-án újra előre nyomult és heves

1 Jelen tanulmány a Hajdúnánáson 2018. augusztus 3-án rendezett „Közsabadok szolgálathoz és területhez kötve”. A Hazánk: Észak-Alföld – Régiótörténeti konferencia bővített változata. Kutatásom során segítséget kaptam Varjasi Imre levéltárostól a Hajdúböszörményi fióklevéltár vezetőjétől, Husvéth András főlevéltárostól a Hajdúböszörményi fióklevéltár főlevéltárosától valamint dr. Brigovác László levéltárostól, Katona Péter levéltári informatikustól és Szikla Gergő főlevéltáros, igazgatóhelyettesétől a debreceni levéltár munkatársaitól. Segítségüket ezúton is hálásan köszönöm.

2 A tanulmány szövegének rövidebb változata - hivatkozások nélkül - megjelent online a CLIO Intézet honlapján 2018-ban. <https://www.clioinstitute.hu/> – 2019. jún. 28.

3 Fogarassy László: Az ismeretlen székely hadosztály. (Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásig). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 1971. 225–251.

harcok árán 18-ára átlépték a hegyszorosokat. Április 20-ára elfoglalták Nagykárolyt, Nagyváradot és Aradot is, majd arra hivatkozva, hogy a Tisza természetes, könnyen védhető akadályt képez a magyar csapatok ellen, egészen a folyóig hatoltak előre.

Tanulmányunkban a Hajdúság területének román megszállására koncentrálnak. Kutatásaink során a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Központi, debreceni levéltárában őrzött, a megye településeire vonatkozó főispáni és alispáni jelentéseket, a Hajdú-böszörményi Fióklevéltárban talált polgármesteri, jegyzői iratokat, közgyűlési jegyzőkönyveket, a helyi sajtót és a helytörténeti szakirodalmat használtuk. Jelentős forrásbázisunkat képezték azok a Pákozdy Sándor alispán számára 1919. augusztus végén írt jelentések,⁴ amelyekben a településvezetők beszámolnak a Tanácsköztársaság és a román megszállás alatti eseményekről, különösképp kiemelve a megszállók által okozott károkat. A kisebb falvak vizsgált időszakbeli történetének bemutatása – más forrás, sajtó és szakirodalom hiányában – döntően ezekre a jelentésekre korlátozódik. A városokról (Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Hajdúdorog) már több forrással rendelkezünk. Kutatásunk eddigi szakaszában román forrásokat egyelőre nem volt módunk vizsgálni, emiatt a megszállás történetét csak a magyar levéltári dokumentumok alapján mutathatjuk be. Tanulmányunkban röviden kitérünk a térségben zajlott ütközetek és azok következményeinek, valamint – a nagyobb városok példáján keresztül – a megszállás hétköznapijainak bemutatására is. A megyeszékhely, Debrecen románok általi megszállásának részletes bemutatásától e helyen eltekintettünk, legutóbb ugyanis két évvel ezelőtt született róla helyi levéltári forrásokra alapozott tanulmány,⁵ mi főként a vidéki események bemutatására törekedtünk. A vizsgált térségbe a román királyi hadsereg 7. gyalogoshadosztályának katonái 1919. április 21-én érkeztek. A megye székhelyét, 23-án harc nélkül érték el, majd kisebb összetűzések után április 30-án eljutottak a Tiszáig.⁶ Az elsődleges céljuk elérése után berendezkedtek az elfoglalt területen.

4 Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Hajdú Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. MNL HBML IV. B. 906/b. (továbbiakban: MNL HBML IV. B. 906/b.) 1746/1920. A jelentések 1919. augusztus 22–30. között íródtak.

5 Debrecen román megszállásáról legújabban lásd: Bödök Gergely: Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919–1920-ban. *Kommentár*, 2016/1. 68–86. (továbbiakban: Bödök, 2016/1) Valamint: *Naplójegyzetek. Dr. Réczei Sándor ítélőtáblai bíró naplója*. Debreceni Ítéltábla, Debrecen, 2017.

6 Liptai Ervin: *Vöröskatonák, előre!* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. 104–122.

Vámospércs

A Hajdúság területét a román királyi hadsereg Vámospércs felől érte el. A faluhoz debreceni munkások és a II. Budapesti Nemzetközi Német Vörös Ezred és egy terrorkülönítmény érkezett április 21-én a román hadsereg jövetele előtt, hogy felvegyék a harcot az ellenséggel. Az ütközetre délután került sor a község határában. A harcok során több mint 30 osztrák vörös katona esett el, köztük a zászlóaljparancsnok, Leo Rothziegel is.⁷ A tüzéségi tűz következtében a település 12 lövést kapott, amelyek több házban, a református templomban, és néhány gazdasági épületben is sérüléseket okoztak. A jegyző által írt jelentés szerint 43 vörös katona – köztük két nő – is elesett.⁸ A román jelentés szerint a támadók 2000 foglyot ejtettek, veszteségük pedig 21 halott és 29 sebesült volt.⁹ Öt óras küzdelem után a románok elfoglalták a települést és szabad rablásra kaptak engedélyt. A rablás során több lakost teljesen kifosztottak, sokakat levetkőztettek és értéktárgyaikon kívül elvették a ruháikat és csizmáikat is. Feltörték a község páncélszekrényét, feldúlták és nagyrészt megsemmisítették a levéltárát. Elvittek 3000 hektoliter bort, amit részben megittak, részben kiöntöttek. Az ámokfutás során felgyújtottak 17 lakóházat, egy tanyai házat és több melléképületet is. A károkat jelentősen növelte, hogy a csapatok átvonulása öt napon át tartott, amely idő alatt többé-kevésbé folyamatos volt a rablás. Feldúlták az egyházi irodát, a csendőrségi laktanyát, a főjegyzői irodát, tönkretették az iskolai felszereléseket, valamint a tanítói könyvtárt. A pusztítás halálos áldozattal is járt: megöltek egy helyi lakost, négyet pedig megsebesítettek – közöttük egy gyerek láblövést kapott.¹⁰ A településen egy tüzérezred három hétig, két gyalogezred pedig közel két hétig volt elszállásolva, akik élelmükről önkényes rekvirálással gondoskodtak. Ittlétük alatt a rekvirálás jogszerűségére hivatkozva súlyosan károsították az állatállományt.¹¹

A román királyi hadsereg szétverte a Tanácsköztársaság hadseregét, a menekülő vöröskatonák ellepték az utakat és Debrecent, a megszálló

7 Fehér András: Az 1919-es proletárdiktatúra Hajdú megyei történetéhez. *Párttörténeti Közlemények*, 1959/2. 1–52.

8 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés 1919. augusztus 22-én íródott.

9 Veress Géza: A román megszállás és az ellenforradalmi korszak első évtizede (1919–1931) *Debrecen története* 4. 1919–1944. Szerk. Tokody Gyula. Debrecen Megyei Városi Tanács, Debrecen, 1986. 166.

10 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

11 Gazdag István: Vámospércs története 1914–1944 között. In. *Vámospércs története*. Vámospércs Nagyközség Önkormányzata, Vámospércs, 1994. 76–77.

PERCZEL OLIVÉR

hadsereg pedig folytatta előre nyomulását Hajdúsámson és a megyeszékhely felé.

Hajdúsámson

A falut a Tanácsköztársaság képviselői április 21-én hagyták el 22 túszt szállítva magukkal Debrecenbe.¹² A fogvatartottakat három nap múlva – a román megszállás napján – elengedték. A megszállás idején a falu belterületén, de főként a külterületen a rablások és fosztogatások napirenden voltak. A román katonák a rekvirálásokon kívül szekereket, lószerszámokat, ruhaneműket, órát, gyűrűt és készpénzt is elvittek. A helyi csendőrös nyolc tagból állt, de, mivel csak karddal voltak ellátva a lőfegyverrel rendelkező fosztogatókkal szemben hatékonyan nem tudtak fellépni.¹³

Debrecen

Debrecen történetében a Tanácsköztársaság rövid időszakot tölt ki, alig egy hónapig tartott. A direktórium – a lakosság várható ellenállását megakadályozandó – túszonek gyűjtését rendelte el, amelyet húsvétra időzítettek. Április 18-án, Nagypénteken Debrecenből 93,¹⁴ vagy más források szerint „csak” 54 helyi lakost ejtettek foglyul, közöttük Márk Edét a polgármestert és Rostás Istvánt a rendőrfőkapitányt.¹⁵ 1919. április 23-án hajnalban parlamenterek indultak a városból kifelé minden irányban, hogy az érkező román hadsereg vezetőjével tárgyaljanak a város megkímélésének érdekében. A békekövetek elérték céljukat: a román katonai vezető tárgyalásra fogadta a városi tanácsot a vámospécsi úton délután két órakor. Constantin Dimitrescu tábornok a tanács tagjaihoz intézett beszédében elmondta, hogy „a románok nem ellenségei a magyaroknak, nem is ellenségül jöttek, hanem rendet csinálni. Az entente megbízásából jönnek a bolsevizmus gyökeres kiirtására. A város lakosai nyugodtak lehetnek. Senkinek vagyonában és személyében bántódása

12 A Magyarországi Tanácsköztársaság túszyűjtő akcióiról lásd. Bödök Gergely: Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörösteror fővárosi túsza. *Múltunk*, 2014/4. 151–181.

13 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúsámsonról. 1919. augusztus 31.

14 Zoltai Lajos: Oláhok Debrecenben. 1919. április 23–1920. március 11. siralmas története. *Debreczeni Képes Kalendárium, 1921.* 40–58. (továbbiakban: Zoltai, 1921.)

15 Bödök, 2016/1. 68–86.

nem lesz.”¹⁶ A beszéd után a tábornok átadta a küldöttségnek a még Nagy-károlyban nyomtatott kétnyelvű proklamációt, amely – egyebek mellett – a megszállás tényét és a fegyverek beadásának követelését tartalmazta. Időközben a templomokra, hivatali épületekre és a magánházakra is fehér zászlót tűztek ki.

A tárgyalás után megindult a román 7. hadosztály fegyelmezett, jól felfegyverzett, sok ágyúval rendelkező menete. Csűrös Ferenc visszaemlékezése szerint a katonák eleinte a városi lakosság csöndes sorfala és az ablakokon keresztül szemlélődők figyelmétől kísérve értek a főtérrre. A téren aztán örömkialtásokkal és kendőlobogtatással fogadták a megszállókat. A megszállás vegyes érzelmeket keltett a helyiekben. Ahogy a visszaemlékező írja: „a debreczeni magyar lelkében kétféle érzelm váltakozott akkor. A megkönnyebbülés és a szégyen. – A megkönnyebbülés, hogy megszabadulva láttuk magunkat a vörösterrortól; a szégyen, hogy ezt a szabadulást ezeréves hazánk területi épségét megrabolni akaró nép, az oláh telhetetlen nagyravágyó ellenségünk hozza nekünk.”¹⁷ Az első román rendelkezések a fegyverek beadására, a gyülekezési jog megtiltására, a cenzúra bevezetésére vonatkoztak. A román állam nemcsak hadiállapotban volt a magyar állammal, a román hadsereg magát a kommün ideológiai ellenfelének is tekintette, amit a megszállók saját érdekeik érvényesítésére használtak ki. A térparancsnok, Pirici ezredes, május 3-iki rendelete minden tényleges és tartalékos Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében szolgált tisztet igazoló eljárás céljára történő jelentkezésre közelezett. Alig egy héttel később, május 9-étől már a tartalékosoknak és a közkatonáknak is jelentkezniük kellett.¹⁸ A jelentkezeteket azután Brailába, Szebenbe és Sinaiába deportálták és több hónapig tartották fogva.¹⁹ A megszállók foglyaikkal durván bántak, megverték és előfordult, hogy meg is kínozták őket.²⁰

A román katonai igazgatás június 11-én egy Román–Magyar Összekötő Hivatalt hozott létre, amely a városházán működött. Feladata

16 Egy nevezetes nap története. A románok bevonulása Debrecenbe 1919. április 23-án. Dr. Csűrös Ferenc ny. közművelődési tanácsnoknak a román megszállás alatt írott naplójából. *Debreczeni Képes Kalendárium*, 1942. 55–57.

17 Zoltai, 1921. 42.

18 Kahler Frigyes: Réczei Sándor naplója. Adalékok a Tiszántúl 1919–1920-as román megszállásának történetéhez. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 7., 1980. 37–38.

19 Zoltai, 1921. 55.

20 Márton Lajos debreceni nyugdíjas visszaemlékezése. *A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919*. Debrecen, Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, 1959. 503. dokumentum. 570. (továbbiakban: *A Tanácsköztársaság*, 1959.)

szerint a román parancsnokság és a polgári hatóságok között felmerülő ügyek elintézését közvetítette, ám a hivatal léte nem jelentette a magyar hatóságok egyenlő partnerként való elfogadását.²¹ A rendőrség munkáját is ellehetetlenítették, legénységi állományának fegyvereit elvették, hatáskörüket korlátozták. Nyomozniuk nem szabadott amennyiben annak csak gyanúja is felmerült, hogy a bűneset elkövetői román katonák voltak. Sőt, a román hadsereg tagjainak rekvirálásaiban – még a jogtalanokban is – a megszállók segítségére kellett állniuk. Miután a magyar katonák fogóságukból hazatértek, megpróbáltatásaik tovább folytatódtak. 1919. augusztus 17-én Mihailescu tábornok minden helyi tartalékos katonatisztet hadifogolynak nyilvánított, és eltiltott az egyenruha viseléstől, ezen felül heti két alkalommal jelentkezésre kötelezett a térparancsnokságnál.²² A lakosság személyes szabadságát és mozgását is jelentősen korlátozták. Este 10 és reggel 6 óra között nem hagyhatták el lakásaikat. Szabályozták és ellenőrizték a lakosok utazását is, amit különféle feltételekhez és engedélyekhez kötöttek.²³ Az utazni szándékozónak fényképes személyi igazolványt kellett készítenie, amelyet erkölcsi és azonossági bizonyítvány kiállításához is kötöttek. A hosszú ideig tartó és költséges procedúra után még a főispán engedélye is kellett a vasúti jegy megváltásához. A vasúti forgalom május 28-a után indult meg, de akkor sem minden irányba. Korlátozták a kávéházak és vendéglők záróját, de külön engedéllyel táncmulatságokat lehetett rendezni. A mulatságok mellett működtek a mozik és a színházban is játszottak, a rendezvények plakátjait, hirdetéseit két nyelven kellett közzé tenni. A román katonák viselkedése időnként nagy feltűnést keltett: állítólag némelyik román tiszt kifestve, fűzöt viselve, parfüm illatot árasztva lóháton ülve galoppozott be a kávéházba.²⁴

1920. január 20-án Mihailescu kormányzó tábornok népösszeírást rendelt el, amelynek végrehajtására öt napot adott. Az újabb rendelet – a helyi lakosság értékítélete szerint – kizárólag a román hatóságok pénzszerezésére szolgált: az összeírás után ugyanis minden lakost arcképes igazolvány kiváltására kötelezték, ami 4 koronába, a hozzá tartozó fénykép pedig 12 koronába került.

21 Kahler Frigyes: Adalékok Debrecen román megszállásának történetéhez. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 60., 1981. 238.

22 Zoltai, 1921. 55.

23 Bödök, 2016/1. 74.

24 Borók Imre: Román megszállás Hajdú-Biharban. *Új Hónap*, 2000/3. 34–35. A magukat sminkelő román katonák toposza a fővárosban is megjelent. Lásd. Ablonczy Balázs–Zahorán Csaba: Rúzs és bocskor. Román-magyar történetek 1919-ben. *Rubicon*, 2017/7–8. 30.

A város és a vármegye javainak kifosztása újabb lendületet vett a május 16–20 között megjelent Hanzu tábornok alá rendelt 16. hadosztály és Mosoiu tábornok érkezésével, aki május 26-ától a megszállt részek politikai kormányzójaként működött.²⁵ A román hadsereg élelmezéséről a megye lakosságának kellett gondoskodni. A tiszti étkezde számára hetente kétszer – szerdán és szombaton – 25 csirkét és 300 tojást kellett – csekély összeg fejében – beszállítani. Ezek a rendszeres beszállítások az alispán felosztása alapján minden héten más-más településre hárultak.²⁶ Ezekon kívül az Ítéletábla épületében működő tiszti étkezde követelésére, annak konyhájára, minden szombaton 1000 tojást, 40 csirkét, 10 kacsát és 10 libát kellett juttatni.²⁷ A városnak több mint százmillió koronás kárt és sok fizikai szenvedést okozott a román megszállás. Leszerelték az államasutak gépjárműjavító műhelyét, a dohánygyárat, elvitték az állami fémipari szakiskola és az állami gazdasági akadémia gépeit, a telefonokat. Elszállították a kórházak ágyait, gyógyszereit, fehérneműit és kötözőszereit. A szarvasmarha és a lóállománynak negyede, valamint a termények nagyobb része került a megszállók kezére, akik azt elszállították. A fuvarosok szolgáltatásait – térítés nélkül – folyamatosan igénybe vették és a mezőgazdasági munkákhoz elengedhetetlen szekereket a román tisztek legtöbbször csak kocsikázásra használták. „Számталanszor megtörtént, hogy a hadiszolgáltatás címén kirendelt fogatok egész éjjelen a földi gyönyörűség kielégítésére hordozták tiszti lakásról tiszti lakásra a hadsereget kiegészítő hölgyeket” – örökítette meg az egyik visszaemlékező a román megszállók hatalommal történő visszaélésének gyakorlatát.²⁸

A megszálló katonaság távozásakor minden mozdítható tárgyat magával vitt a laktanyákból. Így bútorok, kályhák, ablakok, ajtók és még a deszkapadló is elkerült, ráadásul a helyiségeket kitakarítatlanul hagyták maguk után. Előfordult, hogy békés utcai járókelőket állítottak meg, akikről levetették a nekik tetsző ruhadarabokat. A tanyákon garázdálkodó 5–10 fős különítmények megtizedelték a mezőgazdasági felszereléseket. A román katonák túlkapásait sokszor még saját tisztjeik sem tudták meggátolni. „Minden igazolás nélkül megjelennek az egyes háztartásokban és gazdaságokban és onnan különböző szükségleti és élelmi cikkeket, élőállatokat rekvirálnak, elhoznak legtöbb esetben ellenérték nélkül” – írta a

25 Zoltai, 1921. 50.

26 Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúböszörményi Fiókleveletár. Hajdúböszörmény Város Polgármesterének iratai. MNL HBML HBFL V.B.76.c (továbbiakban: MNL HBML HBFL V.B.76.c) 4259/1919.

27 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4561/1919.

28 Zoltai, 1921. 52.

főispán a román katonai helytartónak címzett levelében. Megkeresésében arra kérte a katonai vezetőt, hogy a parancsnoksága alatt álló katonáknak tiltsa el „szükségleteik beszerzésének önkényes formájától,”²⁹ ám panasza következmények nélkül maradt és a rablások folytatódtak. A középületeken túl a magánlakásokban elszállásolt katonák némelyike is a család bútoraival, szőnyegeivel távozott.³⁰ A megszállás után a Központi Statisztikai Hivatal összeíratta a keletkezett károkat. Debrecenben 3140 kárbejelentés tettek, 2997 magánszemély és 143 hivatal tette meg panaszát.³¹ A rablások mellett több gyilkosság is előfordult. A leírás 13 esetet említ, akik közül a legtöbb áldozat tanyákon élt és – vélhetően rablógyilkosság áldozatai voltak - de kocsmáros, szobafestő és gyógyszerész is megtalálható a felsorolás között.³²

Debrecen megszállása 1920. március 11-én ért véget. Aznap érkezett meg vonattal az Antantmisszió vezetője, Berthou ezredes, aki jóváhagyta a magyar Nemzeti Hadsereg bevonulását a városba. A misszió tagjait a román katonaság vezetői a városházán fogadták, ahol átnyújtották nekik a város átadásáról szóló jegyzőkönyvet. A megszálló román katonaság ezután a Kossuth utcán át elhagyta a várost. Eközben a magyar vasi ezred katonái a vasútállomás felől bevonultak a főtérre. Útjukat zenekar és 40000 ujjongó lakos kísérte. Érkezésüket követően a városi tanács köszönetként díszebédet adott a misszió és a katonai vezetők számára az Arany Bika szálloda különtermében.³³ A tiszteken kívül az egyszerű bakákat is megvendégelték. A helyi gazdák egyesülete a Református Kollégiumban elhelyezett legénységet gulyással, debreceni ropogós fonatossal és borral fogadta.³⁴

Józsa

A ma már Debrecen külterületén található faluban a megszállás harcok nélkül zajlott le, de a berendezkedés során több esetben történ-

29 MNL HBML IV.B.901.f Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Hajdú Vármegye és Debrecen thj. Város Főispánjának iratai. Kormánybiztos-főispáni iratok. 37/1919. A levél 1919. május 15-én íródott.

30 *Debrecen Sz. kir. város és Hajdú vármegye.* Szerk. Csobán Endre. Budapest, 80–81.

31 Dr. Rác Lajos: Mit szenvedett Debreczen város az oláhok fosztogatásaitól? *Debreczeni Képes Kalendárium*, 1922. 65–69.

32 Zoltai, 1921. 57.

33 *Hajduföld.* 1920. március 12. 2–3.

34 *Hajduföld.* 1920. március 12. 5.

tek erőszakos visszaélések. Hiába működött a korábbi előljáróság öt fős csendőrséggel, a közbiztonság teljesen leromlott. A román katonák garázdálkodásaik során több nőt megerőszakoltak és gyakran követtek el éjjeli fegyveres rablásokat.³⁵ Az erőszakos cselekmények mellett a lakók a sorozatos rekvirálásoktól is szenvedtek és még élelmezésük is a helyieket terhelte.³⁶

Hajdúhadház

Miután a megszállók bevonultak Debrecenbe észak felé folytatták előre nyomulásukat. A települést a direktórium tagjai és a Tanácsköztársaság irányításában részt vevők a román hadsereg érkezésének hírére április 23-án elhagyták, hat lovat, két kocsit és egy szekeret, valamint 107.199 korona készpénzt vittek magukkal. Az alispánnak írott jelentés szerint 300–350.000 korona kárt okoztak. A községet április 26-án ellenállás nélkül szállták meg a román csapatok. Bevonulásuk után itt is elfogták a Tanácsköztársaságban aktívan közreműködőket és 23 személyt internáltak.³⁷ Az elhurcolt férfiak feleségei másfél hónap után, kétségbeesésükben könyörgő levelet írtak a főispánnak férjeik kiszabadítása érdekében. A levélben tagadták, hogy férjeik elkövették volna azokat a bűnöket, amikkel vádolták őket, illetve tetteiket csak a kényszer hatásával indokolták. A letartóztatott férfiak egyike sem volt direktórium tag, a hazatértükre pedig a földművelési munkák miatt nagy szükség lenne. Az asszonyok kérték a főispánt, hogy házastársaik ügyében járjon el, mivel még a rabok kihallgatása sem történt meg. A főispán utasítására a hadházi főszolgabíró megvizsgálta az ügyet, és megállapította a foglyok ártatlanságát. Am a fogvatartottak szabadon bocsátására mégsem került sor, a foglyokat román előljárók időközben Brassóba internálták.³⁸ A megszállók további 56 személyt tartóztattak le és 59 lakost ítétek el.

A faluban egy hónapon keresztül egy ezrednyi román katona állomásozott, majd elvonultak. Június 23-án egy lovas ezred érkezett, akik szintén egy hónapig maradtak. A katonák a városerdőn lévő farakásból körülbelül 20 mázsát elvittek és a tiltakozó erdőort még veréssel is megfenyegették.³⁹ A megszállás után, májusban a közbiztonság megtartása

35 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Józsáról. 1919. augusztus 26.

36 *Józsa nagyközség száz éve 1872–1972*. Szerk. Szűcs Ernő. Józsa Nagyközségi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Debrecen, 1972. 41.

37 A Tanácsköztársaság, 1959. 450. dokumentum. 496–497.

38 MNL HBML IV.B.901.f 316/1919. A levelet 11 asszony írta alá, 1919. július 4-én.

39 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4580/1919.

PERCZEL OLIVÉR

érdekében a lakosok 360 főből álló polgárőrséget szerveztek.⁴⁰ A csapatok ellátása jelentős terhet rótt a lakosságra, akik a határban bókklászó katonák rablásaitól is sokat szenvedtek.⁴¹

Téglás

Téglást szintén békés körülmények között, április 26-án foglalták el a megszálló csapatok. A rekvirálások itt is sok kárt okoztak a lakosságnak, állataik, terményeik és a gépek nagy részét elvitték. A helyiségben a 10. román huszárezred állomásozott, akik egy gyilkosságot is elkövettek. Egy helybéli férfi (Kálmán István) állítólag szidta a megszálló katonákat, aminek következtében letartóztatták és a falu határában lelőtték. Holttestét csak egy hét múlva, a román parancsnok engedélyével éjszaka és egyházi szertartás nélkül temethették el a köztemetőben. A falu irányítását a korábbi vezetők végezték, a rendre 5 fős csendőrség vigyázott.⁴²

Hajdúböszörmény

A városból a román hadsereg érkezésének hírére a helyi direktórium április 23-án délelőtt menekült el. Az ellenséges csapatok érkezése előtt – a lakosság védelmének érdekében – a vezetőség a városházára fehér zászlót tűzött ki és plakáton tudatta a lakossággal a megszállás közeledtét, amire 26-án este sor is került. A közvetlen román katonai irányítás alá került város polgári igazgatását a korábbi Városi Tanács vette át. A május 12-i közgyűlés döntése szerint a polgármesteri teendőket a továbbiakban Paksy Károly ügyvéd látta el, a rendőrfőkapitány pedig dr. Szálkay Antal szolgabíró lett. A katonákat a városban a református egyház iskoláinak 30 tantermében és több mint 1400 magánházban szállásolták el, az ügyintézésükhez pedig a város hivatali helységeit használták.⁴³ A megszállók első plakátjai szerint nem hódítani érkeztek, céljuk pusztán a „bolsevizmus letörése”. Ennek megfelelően első intézkedésük – uralmuk biztosítása érdekében – a fegyverek begyűjtése volt, majd a Tanácsköztársaság helyi vezetőinek átadását követelték. Így az új vezetés a direktó-

40 Komoróczy György: Az önkormányzati igazgatás 1606–1948 között. In: *Hajdúhadház múltja és jelene*. Szerk. Komoróczy György. A Debreceni Déri Múzeum Baráti Köre kiadványa, Gyula, 1972. 395–396.

41 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúhadházzal. 1919. augusztus 25.

42 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúhadházzal. 1920. április 8.

43 MNL HBML HBFL V.B.76.c 1512/1920.

rium helyben maradt 27 tagját elfogatta, akiket a román előjárók részben Debrecenbe, részben pedig Brassóba és Moldvába szállították.⁴⁴

A közbiztonság fenntartása érdekében a rendőrséget és a csendőrséget a helyén hagyták, akik viszont szolgálatukat csak fegyverük leadását követően kezdhették meg, melléjük pedig román járőröket helyeztek.⁴⁵ További rendfenntartó erőként 20 koronás napidíjért dolgozó 30 fős polgárőrséget szerveztek.⁴⁶ A megszállók a városban május 25-én lószorozást tartottak, az összegyűjtött 300 lovat elvitték, az állatok elhajtásához 11 helybéli lakos munkáját vették igénybe. A férfiak csak 6 nap múlva érkeztek vissza, de munkájuk kifizetését a román katonaság a városra hárította.⁴⁷ A megszállók a lovakon kívül a szarvasmarhákra is igényt tartottak. A lefoglalt állatok számára a román katonaság széna, szalma és abrak beszállítását rendelte el a debreceni Pavillon laktanyába.⁴⁸ A tiszai offenzíva előtt néhány nappal a román parancsnok a község háza elé 300 férfit és 10 asszonyt rendelt: a férfiaknak ásót, lapátot, csákányt, a nőknek főzőedényeket kellett magukkal hozniuk, majd árokásásra vitték őket.⁴⁹ Július végén a városba hét román csendőrt vezényeltek, akiknek az étellemezését – a polgármester utasítása alapján – Rácz István vendéglője látta. A településen hét napig állomásozó csendőrök egy alkalommal sem fizettek az egész napi ellátásért. A vendéglős kárának rendezése miatt így a polgármesterhez fordult, aki az összeg kiutalásáról rendelkezett.⁵⁰ A megszállók, ellátásuk érdekében augusztusra újabb 200 vágómarha beszállítását követelték a megyétől. Ebből 24 állatot kellett Hajdúböszörménynek teljesítenie, ám a helyi gazdák a kiszabott határidőre csak 14 szarvasmarhát adtak át a hatóságnak. A különbözetet a polgármester erélyes felszólítását követően egy nagygazda állományából pótolták.⁵¹ A polgármester által 1919. augusztus végén írott jelentés⁵² szerint a megszállók öt alkalommal tartottak a városban állat és takarmány-rekvirálást. Ezek során a lovak és a szarvasmarhák nagy részét elvitték és

44 Fehér András: A város politikai élete 1867–1944. In: *Hajdúböszörmény története* Szerk. Szendrey István, Hajdúböszörmény Városi Tanácsa, Debrecen, 1973. 229–230.

45 A Tanácsköztársaság, 1959. 423. dokumentum. 459–460.

46 MNL HBML HBFL V.B.76.c 3395/1919.

47 MNL HBML HBFL V.B.76.c 3850/1919.

48 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4052/1919.

49 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4358/1919.

50 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4792/1919.

51 MNL HBML HBFL V.B.76.c 5112/1919.

52 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

csak néhány esetben fizettek értük. De a cséplőgépeket is kiszállították a vasútállomásra, amelyeket tulajdonosaik kiválthattak.

A hivatalosan kitűzött rekvirálások mellett a lakosság több alkalommal szenvedett a katonák önkényes „rekvirálásától” vagyis rablásaitól. Ezek során a román katonák nem egyszer minden mozgítható értéket hadizsákmányként kezeltek.⁵³ A helyi lap, a Hajdúböszörmény és Vidéke egyre több antiszemita cikket publikált, aminek következtében a román parancsnok cenzúrázta a lapot. Augusztus 6-án megjelenő rendeletében leszögezte, hogy „nem tűrhető az, hogy bármily formában is akár felekezetek ellen izgatások előforduljanak.”⁵⁴ Később – augusztus végén – be is tiltotta a lapot. A megszállók a nyár végén további követeléssel éltek: 130 vagon gabona szállítását rendelték el, úgy, hogy a város naponta 3–4–6 vagon szállítását teljesítse. A rendelkezés miatt a város vezetése zár alá vette a gabonatermést és megtiltotta a termények árulását.⁵⁵

A rekvirálások mellett a megszállók ún. „igazgatósági költségeket” is követeltek. Az augusztus–november közötti időszakra vonatkozó díjat megyei szinten 7.000.000 koronában állapították meg. Ebből Hajdúböszörményre 165.000 korona jutott, amelyet a város – katonai végrehajtástól fenyegetve – november közepéig befizetett.⁵⁶ Ősszel, amikor az időjárás hűvösebbre fordult a román katonák lakóhelyeik fűtéséről a város kárára gondoskodtak: eltűzelték a külső gazdaságok fakészleteit, kivágták a város szélén található „városkert” fáit, valamint a vásárteret övező akácfasor és a városi fürdő fáit is.⁵⁷ A várost a román hadsereg 1920. március 10-én hagyta el. Ekkor a hirdetőtáblákon új plakátok jelentek meg, amelyek a Magyar Nemzeti Hadsereg érkezéséről tudósítottak.⁵⁸

Három nap múlva, március 13-án délelőtt Vida Gyula százados vezetésével érkeztek meg a településre a Magyar Nemzeti Hadsereg katonái. A magyar bakákat a lakosság örömmámorban kísérte a főtérre, ahol a

53 Nyakas Miklós: *Hajdúböszörmény a múltó időben*. Hajdúböszörmény város Polgármesteri Hivatal, Hajdúböszörmény, 2000. 288–289.

54 *Hajdúböszörmény és vidéke*. 1919. augusztus 6. 1.

55 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 70/1919. A bejegyzés 1919. augusztus 24-én íródott.

56 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 81/1919. A bejegyzés 1919. december 20-án íródott.

57 MNL HBML HBFL V.B.76.c 7165/1919.

58 MNL HBML HBFL V.B.76.c 868/1920.

helyi előljárásság fogadta őket. A város képviselőtestülete a „történeti nevezetességű napot” jegyzőkönyvében is megörökítette.”⁵⁹

A rekvirálások során a román megszálló csapatok elszállították – legtöbb esetben vonaton, de gyakran lábon – az állatokat, elvitték a termények nagy részét, amelyekért csak csekély összegeket fizettek ki. De vittek szekereket, hintókat, gépeket, hét darab lokomotívot vagy éppen 256 darab hektóliteres hordót. A Tejszövetkezet igazgatójának jelentése szerint leszerelték és elvitték a tejcsermók gépeit, vajköpülő gépet, a tejescannákat és a tartályokat is.⁶⁰ Semmit sem fizettek az elszállított nagy mennyiségű tűzifáért és épületfáért, az állandóan igénybe vett fuvarozásokért és a napszámosok munkáiért. Ezenkívül a lakosságtól nagy mennyiségű fehérneműt, ágyneműt, lábbelit, ruházati cikkeket és ékszereket vittek magukkal. Az összeírások végén megállapították, hogy a károk a helységben közel 30 millió koronát,⁶¹ egészen pontosan 31.959.897 koronát tettek ki.⁶²

Hajdúdorog

A községet a Tanácsköztársaság rövid időszaka alatt atrocitások nem érték. A román csapatok érkezésének hírére a helyi direktórium tagjai innen is elmenekültek 2 lovat némi pénzt és egy kocsit magukkal szállítva. A megszállás maga békésen zajlott le, de a román csapatok letartóztatták a proletárdiktatúrával szimpatizáló 29 lakost.⁶³ Az átvonuló katonák ellátása jelentős terhet rótt a lakosságra: az ide érkező 20 fős tisztikart egy hónapon keresztül kellett élelemmel ellátniuk. Ahogy a térségben mindenhol, ebben a községben is több alkalommal történtek rekvirálások, szabályos és szabálytalan módon egyaránt. A tiszai offenzíva előtt, június 20-án a román katonaság a frontra vonult. A községen áthaladó hadsereg magával vitte a tanyai lakosság széna és szalmakészletét – az elhurcolt takarmánymennyiség több mint száz mázsát tett ki. A tömeges rablás után, az érintett lakosok – valamiféle kártérítésben bízva – bejelentették a kárt az előljárásságnál. A több napon át tartó átvonulás ideje alatt a lakosságot

59 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 25/1920. A bejegyzés 1920. március 14-én íródott.

60 MNL HBML HBFL V.B.76.c 6819/1919.

61 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 73/1920. A bejegyzés 1920. július 4. én íródott.

62 MNL HBML HBFL V.B.76.c 1512/1920. A kérdőívet 1920. május 8-án töltötték ki.

63 A Tanácsköztársaság, 1959. 449. dokumentum. 496.

ért atrocitások megszorodtak. Ilyen esetet jegyzett fel egy június 24-i beszámoló, amely szerint Tóth Mihályt három román katona megverte, elvitte lovát, szekereit és 20 kiló szalonnáját.⁶⁴

A vörös hadsereg ellentámadása miatt újra hadiállapot lépett érvénybe. Oprescu, a román királyi hadsereg 4. vadász dandárjának ezredese ismét a fegyverek átadására szólította fel a lakosságot. A június 26-án kifüggesztett rendelet rövid, mindössze egy napos határidőt adott a helyieknek a fegyverek és a lőszer átadására. Ezen kívül házkutatásokat helyezett kilátásba és az ellenszegülőknél 10 évig terjedő fogházbüntetést, valamint 20.000 koronás pénzbüntetést ígért.⁶⁵

A helyieknek a megyeszékhelyen állomásozó megszállók élelmezéséből is ki kellett venni a részüket. Heti 1000 tojást, 40 csirkét, 10 kacsát és 10 libát kellett a debreceni tisztai étkezde számára beszállítani.⁶⁶ Némi megkönnyebbülést jelentett, amikor Debrecenbe 3000 mázsa só érkezett. A készletet az alispán szétosztotta a megye települései között, de komoly nehézséget okozott, hogy a megszállók a szállításra alkalmas vasúti kocsikat lefoglalták. A szállítás így a helyiek szekereivel oldották meg.⁶⁷ A rekvirálások és a rablások következtében a község készletei teljesen kimerültek. Nyár derekán a település ellátatlan lakossága nem egyszer már éhezett. A kialakult válságos helyzetben az alispán a környező Hajdúszovát és Földes községeket szólította fel, hogy 40–40 mázsa lisztet küldjenek „éhező testvéreiknek.”⁶⁸ A gyors lisztsegélynek volt köszönhető, hogy a legszegényebbek számára a mindennapi kenyérellátás biztosítva volt.

A tiszai áttörés kudarca után a Vörös Hadsereg Tiszafürednél átkelt a Tiszán. Amíg a folyó közelében pár napig harcok dúltak a román megszállók felszólították a falvakban esetlegesen bujkáló vörös katonákat, hogy a legközelebbi parancsnokságon jelentkezzenek. Az ezt elmulasztókat kivégzéssel megfenyegették meg. A lakosságot a menekülő vörös katonák bejelentésére utasították, az ezt elmulasztóknak erőszakos megtorló

64 Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúböszörményi Fiókleveletár. Hajdúdorog Nagyközség Főjegyzőinek iratai. MNL HBML HBFL V.B.192/b (továbbiakban: MNL HBML HBFL V.B.192/b) 4072/1919.

65 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4111/1919.

66 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4106/1919.

67 Hajdúdorogba 100 mázsa érkezett. Uo. 4260/1919. A kiosztást az alispán 1919. június 30-án végezte el.

68 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4138/1919. A felkérést 1919. július. 27-én tették.

intézkedéseket és pénzbüntetést helyeztek kilátásba.⁶⁹ A román katonaság a településen is összegyűjtötte az állatállományt. A bíró beszámolójából kiderül, hogy május folyamán kétszer, júniusban egyszer, júliusban pedig ismét két alkalommal került sor ló és szarvasmarha rekvirálásra. Ezek során összességében a lovak negyedét és a szarvasmarhák 45%-át foglalták le és vitték el.⁷⁰ A kizsákmányolás folytatódott augusztusban is. A lakosság tűrőképességének végét jelezte, hogy az augusztus 22-iki újabb lórekvirálás ellen a helyiek már tiltakoztak. A kisebb „lázzadást” a megszállók kíméletlenül megtorolták, a lehetséges újabb zendülésektől való elrettentés céljából 17 személyt botoztattak meg.

A falu vezetését itt is a korábbi képviselők látták el, a közbiztonságot tíz főből álló csendőrség őrizte, akiket augusztustól öt román csendőr egészített ki.⁷¹ Ám ezek a helyi rendfenntartási erők csupán csak alárendeltjei voltak a katonai előjáróknak. Az október végi terményrekvirálás során a térségben tevékenykedő V. rekviráló bizottság vezetőjének parancsára két helyi román csendőr „megpuskatusozta, megpofozta s tettelesen bántalmazta” az egyik előjárót. A fizikai erőszakot az váltotta ki, hogy a helyi hivatalnok 10 percet kért, amíg a követelt fogat megérkezik.⁷² De a következő rekvirálás során is történt erőszakos esemény. A novemberi begyűjtés után több román katona fosztogatásokat követett el. Éjjel betörték a házakba és ott pénzt követeltek. A lakókat fegyverrel, bottal és kézzel ütötték-verték, amíg át nem adták pénzüket, óráikat, ruháikat.⁷³

Az áthaladó és hazatérő román csapatok miatt a megpróbáltatások újabb hullámát élte át a lakosság. A katonák teljes mértékben kihasználták a község szállítóeszközeit, olyannyira, hogy az újabb fogatok igénybevételére irányuló követeléseket a főbíró már nem tudta teljesíteni.⁷⁴ A 83. gyalogezred hadnagya fél órát adott 25 lófogat előállítására és a követelés elmaradása miatt arcul ütötte a falu jegyzőjét.⁷⁵ Atrocitás érte Fried Hermann és Kohn Ármin kereskedőket is, akik szabályos utazási igazolvánnyal utaztak Debrecenbe árujukat értékesíteni 1919. december 8-án. Útjuk Hajdúböszörményen keresztül vezetett, ahol az ott állomá-

69 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4972/1919. A rendeletet dobszóval és falragaszok útján hirdették ki 1919. augusztus 16-án.

70 MNL HBML HBFL V.B.192/b 5313/1919.

71 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúdorogról. 1919. augusztus 27.

72 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6328/1919. Az atrocitásra október 25-én került sor.

73 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6590/1919. A rablás 1919. november 11-én történt.

74 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6328/1919. A jelentést 1919. november 25-én írták.

75 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6713/1919. A jelentést 1919. november 25-én írták.

sozó román katonák elrabolták árujukat és 25 illetve 17 botütést mértek rájuk. A városháza kapuja előtt egy éppen ott álló román hadnagy – hogy tettük ki ne derüljön – megparancsolta, hogy a kereskedőket lőjék le a város határában. A kereskedők életét egyikük román nyelvtudása mentette meg, akinek könyörgésére a katonák végül elengedték őket.⁷⁶ A lakosság néhány tagjának bántalmazásán kívül a megszállás anyagilag a teljes közösséget megterhelte. Az említett V. rekviráló bizottság 8 katonája augusztus 19 és november 30 között a községben állomásozott. Napi háromszori étkezésükről a helyieknek kellett gondoskodni, ám az élelmezésükért a megszállók nem fizettek. Ezzel tetemes kárt okoztak a lakosság számára.⁷⁷ És még ez sem volt elég, a megszállók tovább sarcolták a megszállt területek lakosságát. Hajdú, Szabolcs, Békés, Csanád, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyéknek az augusztus és november közötti időszak „igazgatási költségeinek” fedezésére 7.000.000 korona hadisarcot követeltek. A községre ebből 65.000 korona jutott, amelynek kifizetését a képviselőtestület csak hitel felvételével tudta rendezni.⁷⁸ A rekvirálások még 1920. január és február hónapokban is tovább folytatódtak, amikor a megszállók további takarmányt és állatokat vittek magukkal.⁷⁹ A községet a román katonaság 1920. március 10-én hagyta el. Az érkező magyar Nemzeti Hadsereg a közbiztonság helyreállítása érdekében a debreceni törvényszék területére március 13-án statáriumot vezetett be,⁸⁰ majd az élet lassan visszatért régi kerékvágásába.

Hajdúnánás

Az északra tartó hódítás következő állomása Hajdúnánás városa volt. A román csapatok érkezésének hírére, ebből a városból is április 23-án menekültek el a helyi direktórium képviselői. Az irányítást ismét a korábbi közigazgatási vezetők látták el, akik a lakosság megkímélése érdekében az április 28-án érkező megszállókat fehér zászlóval fogadták. A bevonulás során atrocitás nem történt, a lakosság a román hadsereget barátságosan fogadta. A berendezkedés első lépéseként letartóztatták a kommunizmusban részt vett 13 lakost. Betiltották a város lapját a Hajdú-

76 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6934/1919.

77 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6779/1919. A panaszlevelet 1919. december 20-án írták.

78 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6667/1919. Hajdúdorog község képviselőtestületének 1919. november 21-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.

79 MNL HBML HBFL V.B.192/b 265/1920.

80 MNL HBML HBFL V.B.192/b 1046/1920.

nánási Ujságot és politikai tisztogatásba kezdtek, a megszállás időszaka alatt állítólag 465 embert vettek őrizetbe.⁸¹ Május 13-án ismét összeült a képviselőtestület ahol az alispán a város korábbi törvényes hatósági jogait visszaállította. A rend fenntartása érdekében, néhány hét múlva 12 fős csendőrség működött, munkájukat polgárőrség is segítette.⁸² A katonai cselekmények következménye volt az eldobált, elhagyott lőszer, gránátok által elszenvedett balesetek is. Ilyen eset történt egy 16 éves fiúval a vasútállomás közelében. Kovács György egy gránátot talált, amely a kezében felrobbant. A baleset következtében a fiú elveszítette egyik szemét és bal kezének három ujját.⁸³

A megszállás ideje alatt a város külterületén megszaporoztak a vagyoni elleni bűncselekmények.⁸⁴ A megpróbáltatásokat így írta le egy helyi visszaemlékező: „1919 tavaszán bejött a román sereg. Az vitt mindent, amit csak akart. Élelmet hajtott szekereivel állandóan, Debrecenbe. Nyárba lucernát, szénát, jó lovakat, a gulyának javát, alig maradt jármos jószág, elvitték. Ha büntettek valakit, 25 botütést kapott. Ők voltak az urak, ők dirigáltak. Elég súlyos esztendő volt a gazdálkodásra, hajtottak bennünket és vittek el tőlünk mindent. 1920-ban jött Horthy Miklós. Katona voltam. 1921. évtől javult az életünk, de nagy szegénység volt a románok után.”⁸⁵ A várost március 12-én hagyták el a román katonák.

Balmazújváros

A román hadsereg Hajdúböszörmény felől érkezett a városba. A direktóriummi képviselők menekülésük során 433.800 koronát kitevő értéket vittek magukkal. Április 26-án a Debrecen felől menekülő vörös hadsereg katonái pánccélvonatjukból géppuskával körülbelül 1000 lövést adtak le a

81 ifj. Buczkó József: Fejezetek Hajdúnánás román megszállásának idejéből. In. *Centenáriumi idő. Nánási Füzetek* 30., Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, Hajdúnánás, 2018. 67–112.

82 Fehér András: A tőkés rendszer érdekarca. In. *Hajdúnánás története*. Hajdúnánás, 1973. 320–321.

83 MNL HBML HBFL Hajdúnánás Járási Jogú Városi Tanács VB Egészségügyi Osztály iratai, Hadigondozási iratok. XXIII.533.b. 7. doboz. Kovács György, 1967 ügye. Ezúton is köszönöm Husvéth Andrásnak a Hajdúböszörményi levéltár főlevéltárolásának, hogy felhívta a figyelmemet a forrásra.

84 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúnánásból. 1919. augusztus 31.

85 Kiss Ferenc (1897–1991) visszaemlékezése. In. *Centenáriumi idő. Nánási Füzetek* 30., Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, Hajdúnánás 2018. 23–48.

román katonákra. A lövöldözés következtében négy helybéli megsérült, egyikük olyan súlyosan, hogy a lábát amputálni kellett.⁸⁶ Miután a várost az ellenséges csapatok megszállták a Tanácsköztársaságban aktívan részt vett 16 személyt Brassóba internálták. Veres Péter visszaemlékezésében 180–200 internáltat említ.⁸⁷ Letartóztatták a volt nemzetőröket és a vörös őrség tagjait is, összesen 52 főt, sokukat botbüntetéssel sújtották. Április 26-ától itt állomásozott a román hadsereg felvonulását irányító központ, akiknek ellátása komoly anyagi terhet rótt a lakosságra. A katonák naponta 325 liter tejet, 120 tojást, 3 kiló vaját és 6 csirkét fogyasztottak. A megszállókat az iskolában és magánházakban szállásolták el, egy-egy házban 4-5 katona is lakott.⁸⁸ A városnak a rekvirálások és a rablások következtében közel 4 millió koronára tehető kára keletkezett.⁸⁹

Tiszacsege

A visszavonuló vöröskatonák a falu külterületén, Fried Leó cserepes tanyájánál vették fel a harcot a megszálló román hadsereggel. Azonban a harcot két és fél óra után feladták és szekereket, 40 lovat, 300 marhát, 1200 juhot, 700–800 sertést és jelentős mennyiségű élelmiszert felpakolva a Tisza túlsó partjára menekültek.⁹⁰ Mivel a községet a vörös katonák elvonulásukkor kirabolták, a lakosság a május 3-án érkező román katonákat örömmel fogadta. Azonban a megszálló kisebb-nagyobb katonai egységek ellátása megviselte a falu lakóinak életét.⁹¹ A helyi direktórium képviselőit és kiszolgálóit – 15 lakost – előbb Debrecenbe, majd Brassóba onnan pedig Moldvába internálták. Hat hónapig tartó kényszermunka után, 1919 decemberében jutottak csak vissza szülőfalujukba.⁹²

86 A Tanácsköztársaság, 1959. 433. dokumentum. 471–472.

87 Veres Péter: Igaz történet egy faluról. *Szabad Föld*, 1952. március 2. 7.

88 Varga Antal: *Balmazújváros története 1945-ig*. Debrecen Város Tanácsa Művelődési osztálya és a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Hajdú-Bihar megyei szervezete képviselőiből alakult szerkesztő bizottság, Debrecen, 1958. 230–233.

89 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Balmazújvárosból. 1919. szeptember 2.

90 A Tanácsköztársaság, 1959. 481. dokumentum. 540.

91 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Tiszacsegéről. 1919. augusztus 31.

92 Papp József: *Tiszacsege*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, Debrecen, 1967. 87–88.

Monostorpályi

A falu megszállását egy visszaemlékező így mesélte el: „a román csapatok minden ellenállás nélkül vonultak be a községbe. Kisebb összeütközések a falun kívül történtek a Nagyléta és Vértes község felől visszavonuló vöröskatonák és román csapatok között. A bevonuló román csapatokat Szász Imre ref. lelkész és az akkori bíró a falu határában fehér zászlóval fogadta. A román csapatok nem kegyetlenkedtek vagy fosztogattak a lakosságnál. Minden házhoz bementek és vöröskatonákat kerestek, de azok már nem tartózkodtak a községben.”⁹³ Az alispánhoz érkezett jelentések között a faluról szóló beszámoló hiányzik, így a település román megszállásának időszakáról több információval nem rendelkezünk.

Hajdúszovát

A román királyi hadsereg a falut Derecske felől érte el április 24-én. Az akkor 12 éves Király Károly így emlékszik a bevonulásra: „mindent tudtunk, mivel kertünk aljából jól láttuk a Derecskei utat. Nem voltak sokan. Legtöbbjük lovon jött. Inkább gebék voltak azok a lovak. Egyrésztük itt maradt a faluban, másrésztük Szoboszló, meg Földes felé ment. Földes felől puska lövéseket hallottunk. Apám harcokról beszélt.”⁹⁴ A megszállók itt is elfogták a kommunizmust kiszolgálókat, összesen 21 személyt.⁹⁵ A helyi közigazgatás irányítását május 12-től ismét a Tanácsköztársaság előtti előljárási tagjai látták el, a közbiztonságra 7 fős csendőrsőrs vigyázott. A román katonák a Szoboszlói út mellett elterülő régi majornál táboroztak le. A helyi lakosok sok megaláztatást, rablást, verést szenvedtek el a megszállóktól. „A mai Cenzus-kertnél volt a határ, már mint a demarkációs vonal is. Román katonák voltak ott őrségen. Gorombák voltak. Pofonokat adtak, puskatussal dolgoztak.”⁹⁶ Egy másik beszámoló szerint: „[á]prilis 24-től a Cenzusnál csak engedéllyel lehetett átmenni Derecskére is. Nagy Miklós – a Mikli Nagy József apja – Nagy-

93 Géczy Sándor visszaemlékezése. Idézi: Dr. Bodnár László: *A 275 éve újjátelepült Monostorpályi*. Hosszúpályi Község Tanácsa, Hosszúpályi, 1988. 80.

94 Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 30.

95 A Tanácsköztársaság, 1959. 457. dokumentum. 508–509.

96 Király Károly visszaemlékezése. Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 31.

váradra ment volna vásárolni. A román őrség igazoltatta, s már gyalogolt is tovább. Egy kilométer megtétele után az útfél melletti nádasból előjövő román katonák utolsó fillérijétől is megszabadították, s ezen felül, mert tiltakozni próbált, alaposan elverték. Vékonyabb ágbottal főleg a hátulját salapálták.”⁹⁷ Hasonló élményéről számol be egy másik helybéli lakos: „Nagyapám id. Sain Balázs, 60 éves ember, tavasz lévén naponként ment ki a 4 km-re lévő tanyájára. Gyalog ment, pedig esett az eső, de esernyőt vitt. Az akkor Majornak nevezett részen, a Szoboszló felé vezető úton román katonai őrség állt. Köszönt neki. Azok azonban: hájde! = gyere ide! szót mondtak neki, s intettek is, menjen oda. Odament. Elvették tőle az esernyőt. Másnap reggel újból elindult a tanyájára. A Major előtti öröknek azonban már nem köszönt oda az ernyő elvétele miatt. Erre megint odaintették, s kétfelől hatalmas pofonokkal illették. Még az orra vére is eleredt. Édesapám és nagyapám bizony nem szerették a románokat, mint-hogy a falu lakossága sem. Elterjedt a híre, hogy pár ellenszegülőre 25 botütést mértek. Februárban végre kivonultak a faluból, de ez már 1920-ban volt. A közel tíz hónapos jelenlétük alatt élelmiszer, hús és takarmány igényükkel sok kárt okoztak községünknek.”⁹⁸ Az augusztus végén írott jelentés megerősíti a visszaemlékező állítását. Rekvirálás címén elvitték az állatállomány és a takarmány nagy részét, összegyűjtötték a gépeket, és igénybe vettek 1100 ingyenes férfi napszámot és 600 ingyen fuvar.⁹⁹

Földes

A kisközségben a Tanácsköztársaság nem okozott károkat. A direktórium helyi képviselői nem hajtottak végre semmi olyan rendelkezést, ami a köz, személy, vagyonbiztonságot veszélyeztette volna és a túsok szedésére vonatkozó központi rendelet végrehajtását is megtagadták. A román megszállás békés körülmények között zajlott le, a faluban harcok nem zajlottak. A rekvirálások során 140 lovat, 209 szarvasmarhát és 206 juhot szállítottak el, de a gépeket a vasútállomásra visszavihették a tulajdonosok. A rekvirált termények mennyisége 172 mázsa búza, 79 mázsa

97 Daku Sándor visszaemlékezése. Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 31.

98 Diószegi Lajosné Sain Katalin visszaemlékezése. Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 31.

99 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúszovátról. 1919. augusztus 29.

árpa és 82 mázsa kukorica volt. A jelentés szerint a falut 1919 augusztusában ismét a régi előljárósági tagok vezették, míg a közbiztonságra 7 főből álló csendőrség felügyelt.¹⁰⁰

Hajdúszoboszló

A várost április 23-án hagyták el a helyi direktórium vezetői. A település irányítását a korábbi polgármester vette vissza, aki fehér zászlókat tüzetett ki a templomtornyokra és elkezdte megszervezni a román csapatok fogadásának előkészítését. Azonban a Debrecenből visszavonuló vörös katonák a városon keresztül vonultak át és részben itt gyülekeztek. Április 24-én kisebb összetűzésre került sor a város határában, a bevonuló kisebb román egységeket a vörös katonák páncélvonata elűzte. A román csapatok visszavonulásukkor felszedték a síneket, de a károk kijavítása rövid idő alatt megtörtént.¹⁰¹ A városba Püspökladányból érkezett páncélvonatán Szamuely Tibor népbiztos és Böhm Vilmos, aki az előljáróság több tagját letartóztatta. „Ellenforradalmi tevékenységük miatt”¹⁰² a piactéren felakasztatta dr. Fekete László polgármestert, Körner Béla bankigazgatót és Tokay József rendőrfogalmazót.¹⁰³ A gyilkosságok maradandó nyomot hagytak a lakosság hangulatában. Erről számolt be a lakosság helyzetének vizsgálata miatt a városba érkező megyei főjegyző is május végén. Jelentésében a kommunisták által meggyilkolt személyek miatti mély döbbenetről és fájdalomról számolt be.¹⁰⁴

A város birtokba vételéért április 25-én déli 12 óra és 13 óra között kisebb utcai harcok dúltak. A rövid csata során polgári áldozat nem esett, a tüzéségi tűz következtében azonban három ház megsérült. A Vörös Hadsereg itt harcoló 44-es vörös ezrede a román tüzéségi túlerő elől Kaba felé vonult vissza.¹⁰⁵ A direktórium tagjai menekülésük során magukkal vitték a város pénzkészletét, 359.000 koronát. A bevonuláskor az utcákon

100 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Földesről. 1919. augusztus 25.

101 *Vörös Újság*, 1919. április 26. 1.

102 Tasi Miklós: A két forradalom Hajdúszoboszlón 1918–1919. In: *Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből 1867–1919*. Szerk. Gazdag István. Hajdúszoboszló Város Tanácsa, Hajdúszoboszló, 1979. 132–133.

103 BFL VII.5.c Budapest Főváros Levéltára. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntető perek iratai. 2145/1920.

104 MNL HBML IV. B. 906/b. 3901/1919.

105 *Vörös Újság*, 1919. április 29. 1.

talált körülbelül 300 lakost elfogták és Brassóba internálták őket.¹⁰⁶ A város polgármestere által írt jelentésben később 76 letartóztatotról írt.¹⁰⁷ A legtöbb elhurcoltat Rásó István főispán közbenjárására egy-két hónap után hazaengedték. A román katonai vezető, Dimitrescu Constantin tábornok a megszállás után a korábbi közigazgatási alkalmazottakat helyezte vissza állásaikba.¹⁰⁸ A város közgyűlését május 8-án hívták újra össze, ahol Erdős Kálmán tanácsnokot nevezték ki a város polgármesterévé. De a magyar hatóság szerepe kezdetben csak a megszállók kiszolgálására korlátozódott. A román katonai vezető a rend fenntartása érdekében felemelte a csendőrség létszámát és 400 fős polgárőrséget engedélyezett, tőlük ugyanakkor a rekvirálások végrehajtását és a sarcok behajtását várta el. A város határában 1919. május 25-én két halott román katonát találtak, amiért a román hadbíróóság megbüntette a várost, 800.000 korona kártérítés megfizetésére kötelezte a lakosságot. A gyilkosság körülményeire egy évvel később derült fény. A két román katona rablási szándékkal ment be az egyik tanyára, ám ott a családfő ellenállt nekik és a dulakodás közben fejen ütötte egyiküket. Társa elmenekült, de a csődületre összesereglett szomszédok elfogták és őt is agyonverték. Az önbíráskodás után az elkövetők tettüket nem merték vállalni és a holttesteket a közeli kubikos gödrökbe rejtették, de azok onnan hamar előkerültek.¹⁰⁹

A helyieket megviselték a rekvirálások: „júniusban lovakat, 34 vágómarhát, 35 mázsa szénát, sok baromfit és szemestakarmányt vittek el.”¹¹⁰ A megszállás első négy hónapja alatt 47 lovat, 42 szarvasmarhát, 18 sertést, 8 szekeret, 35 lószerszámot, 2 aratógépet és több mezőgazdasági gépet, 19 telefonállomást és sok írógépet szállítottak el. A kár összege 1.930.720 koronát tett ki.¹¹¹ A begyűjtések ősszel is folytatódtak, az október 23-i polgármesteri jelentés szerint „162 szarvasmarhát, 300 inget, 300 lábravalót, 80 kg szappant, 250 kötőféket, 500 lópokrócot, 150 itató vedret rekviráltak.”¹¹²

106 Tasi Miklós: Politikai és pártharcok Hajdúszoboszlón 1919–1944. In. *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló történetéből 1919–1944.* Szerk. Gazdag István. Hajdúszoboszló Város Tanácsa, Hajdúszoboszló, 1981. 41. (továbbiakban: Tasi, 1981)

107 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés 1919. szeptember 1-én íródott.

108 Gazdag István: Hajdúszoboszló társadalma és politikai élete 1872–1944. In. *Hajdúszoboszló monográfiája.* Szerk. Dankó Imre. Hajdúszoboszló Város Tanácsa, Hajdúszoboszló, 1975. 337.

109 *Független Hajdúság.* 1920. augusztus 15. 4.

110 Tasi, 1981. 60. 5. sz. jegyzet.

111 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés 1919. szeptember 1-én íródott.

112 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

Decemberben 100.000 korona megszállási díjat kellett a lakosságnak fizetni a megszálló hadsereg számára. A városban 1919. november 23-tól 1920. január 24-ig a 2. és a 7. lándzsás lovas ezred állomásozott, akik elvitték a város szénáját, a nagyobb sertéseket és kivágták az összes közterületi fát. Az engedélyezett rekvirálásokon túl a lakosság sokat szenvedett a katonaság rablásaitól is. Debulian őrnagyot, a városparancsnokot december 20-án más területre vezényelték. Az őrnagy elmenetelekor – saját hasznára – 1600 tyúkot süttetett meg, és azokat lefagyasztva, hat óriás ládába csomagolva Bukarestbe küldte, ahol zsákmányát vendéglősöknek értékesítette.¹¹³ A fuvarosok állandó igénybevétele miatt a gazdálkodók nem tudták az őszi munkákat elvégezni, az igaerő és a vetőmaghiány miatt pedig 1920 márciusában még csak a földek 10%-a volt bevetve. Ez az állapot a nyári munkákra is káros hatással volt.

Kaba

A községet a román hadsereg április 25–26-a közötti éjjelen folyamatosan tüzéségi tűz alatt tartotta, majd 26-án délelőtt elfoglalta. A déli órákban a bevonulókra az itt maradt, erre menekülő vöröskatonák pánikba esve puskalövéseket adtak le. A lövöldözés hatására komoly ütközet alakult ki a falun belül és annak határában is. Az ütközet jelentős károkat okozott a településnek. A becsapódó gránátoktól megrongálódott a templom tornya és körülbelül egy tucatnyi ház is. A civil lakosságból is sokan áldozatul estek a harcok után engedélyezett rablásnak és gyilkolásnak. Az alispán számára írott jelentés szerint 17 polgári áldozat volt és kétségbeesésükben hatan öngyilkosságot követtek el, míg a román katonaság 23 áldozatot számlált. Az összetűzés végén a magyar vöröskatonák szétfutottak és „állítólag halottaik száma 600 volt.”¹¹⁴ Ez a szám biztosan túlzás, esetleg az egész vörös csapattest létszáma lehetett 600 fő. Gonda Ferenc – aki átélte a borzalmakat – helytörténeti munkájában 20 polgári áldozatot említ, akik közül négyen önkezükkel vetettek véget életüknek. A visszaemlékező szerint a románok negyven vörös katonát elfogtak, akiket a jegyző udvarán saját maguk ásott gödörbe belelőttek majd elföldelték őket.¹¹⁵ Szikla Gergő halotti anyakönyveket vizsgáló kutatása 15 áldozatot és négy öngyilkosságot állapított meg.¹¹⁶ A ro-

113 *Független Hajdúság*. 1920. május 16. 3.

114 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

115 Gonda Ferenc: *Kaba története*. Kaba, Bujdosó Géza, 1981. 144–145.

116 Szikla Gergő: *Kaba I. világháborús hősi emlékműve és hősi halottai*. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának igazgatója, Debrecen, 2016. 38–39.

mán katonák a gyilkosságokat áldozataik házaiba betörve követték el. A kivégzettekkel legtöbb esetben fej, szív, illetve tüdőlövés végzett. Az állapotok felmérésére a faluba érkezett a megyei főjegyző. Jelentésében 29¹¹⁷ polgári áldozatról ír és 18 vörös katona holttestét említi, akik a jegyző udvarán lettek elföldelve. A főjegyző felhívta a figyelmet a holttestek mielőbbi elszállítására, mivel ez az állapot közegészségügyi szempontból tarthatatlan. A gépelt jelentés mellett ceruzával valaki odaírta: „ez megtörtént.” Vagyis a tetemeket nem tudni kik, mikor, hová, de elszállították. A román katonák a harcok után kirabolták a községházát is, feldúlták a hivatali helyiségeket és szétszórták az iratokat. Ellopták a vasszekrényből a készpénzt, megsemmisítették az adókönyveket, az értékpapírokat. A községben nagyobb számú katonaságot helyeztek el, akik a lakosságot sok esetben – éjjel és nappal is – fosztogatták.¹¹⁸ A településen szinte kéthetente tartottak rekvirálásokat, amikor lovakat, ökröket, szarvasmarhákat, sertéseket hajtottak el. Más alkalommal a gépeket, szerszámokat (cséplőgép, eke, morzsoló, borona, rosta és kerékpárok) gyűjtötték össze.

Tetétlen

A vöröskatonák ebben a községben is harcba bocsátkoztak a megszállókkal április 25-26-án. A falu határában megerősített árokrendszert hoztak létre, ahol viszonylag védett helyről igyekeztek feltartóztatni a román hadsereget. A tüzéségi tűz azonban elűzte a vöröskatonákat, akik az utcákon lövöldözve vonultak vissza. A lövedékek megrongáltak néhány épületet és a szilánkok megsebesítettek két helybéli lakost. A román parancsnok elrettentésül kivégeztetett két fogoly vöröskatonát és 1 óra szabad rablást engedélyezett katonáinak. A rövid idő alatt majdnem minden házba betörtek, a lakosságot kifosztották, és – a jelentés szerint – „ebben a községben vétettek legsúlyosabban a nők testi épsége ellen.”¹¹⁹ A megszállók túszként magukkal vitték a papot, a tanítókat és 16 módosabb gazdát. A túszejtést azzal indokolták, hogy „a kabai hátbatámadás Tetétlen részéről meg ne ismétlődhessek.” Átvonulásuk után két nappal a fogvatartottakat a szomszéd faluból elengedték. Az állatokon kívül 2 cséplőgépet, a tűzoltóság locsolóautóját és egy teherautót vittek el.¹²⁰ A

117 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés készítése során valószínűleg elgépelés történt. A 29 áldozat helyett mi is a halotti anyakönyvekben bejegyzett 19 áldozatot fogadjuk el.

118 MNL HBML IV. B. 906/b. 3901/1919.

119 MNL HBML IV. B. 906/b. 3901/1919.

120 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

berendezkedésük után a román katonák időnként éjszaka az utcákon bolyongtak és a lakosságot inzultálták, gyakran megverték.

Püspökladány

A községbe április 18-án érkezett a vörös hadsereg. Itt állomásozott az első nemzetközi orosz ezred, egy dandár és az 5. hadosztályparancsnokság. A vörös katonai parancsnokság átvette a város irányítását és harcra készült. A harcok irányítása végett április 20-án Szamuely Tibor terrorcsapatának kíséretében a városba érkezett. Ellenforradalmi vád gyanújával április 20-án a temetőben agyonlőttek 4 csendőrt,¹²¹ és a város vezetőit napokig túszként tartották fogva. A román hadsereg közeledtére 25-én éjjel riadót fűjtak, de – a főjegyzővel folytatott háromórás tárgyalás után – elvonultak, és a harcokat végül a fent bemutatott Kaba térségében folytatták. Kivonulásuk során – fegyveres fenyegetések hatásának következtében – magukkal vittek 50 lovat, 25 kocsit, 200 juhot, 100 ágyat, fegyvereket, telefon és írógépeket.¹²² A templom tornyára fehér zászló került és az érkező román királyi 15. gyalogezred elé küldöttség vonult. Így a bevonulás atrocitások nélkül történt és a lakosságnak – a főjegyző leírása szerint – megkönnyebbülést jelentett. A város és a lakosság érdekében a közigazgatás első embere a sűrűn váltakozó román parancsnokokkal együttműködött és „tárgyilagos, egymást megértő viszony” kialakítására törekedett. A közbiztonság fenntartása érdekében 15 fős csendőrség dolgozott. A város egy ismeretlen főhadnagy kéthetes parancsnokságát különösen megszenvedte, a katonai vezető naponta botoztatott. A román bakák a fegyverbeszolgáltatás ellenőrzései alkalmával rablásokat hajtottak végre. Ékszereket, órákat, pénzt, fehérneműeket, ruhákat vittek el. A katonák a fogat tulajdonosok fuvarozását állandóan igénybe vették, folyamatos munkára kényszerítve a kocsis gazdát. A román offenzíva idején 12 napon át erre vonultak át a csapatok, ekkor két hadosztály állomásozott a településen. Az állat és takarmányrekvirálások mellett összegyűjtötték a mezőgazdasági gépeket, a még megmaradt telefonokat és a távírda készüléket, de a postai telepről 6000 köbméternyi távírda oszlopot is magukkal vittek. A szabályos rekvirálások során a lefoglalt értékekért csak csekély összeget – a valós forgalmi értéknek csak a tized-

121 Dr. Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Budapest, 1993. 106–107.

122 A Tanácsköztársaság, 1959. 474. dokumentum. 526–530.

részét – fizettek ki.¹²³ Nilca Demeter térparancsnok rendelete alapján még fehérműveket is rekviráltak 1920. január 22–24 között. A rekvirálások mellett a román katonák rablásokat is elkövettek, amelyekkel a lakosságnak közel 7.5 millió koronát kitevő kárt okoztak. Az összegyűjtött holmikát a katonák később saját hasznukra eladták. A sorozatos rablások ellen tiltakozott a település főjegyzője, de a térparancsnok így felelt: „engedni kell, hogy a legénység is szerezzon magának, mert ellenkező esetben bajok származnának a katonák részéről.”¹²⁴ A kereskedőket árujuk szállítása közben több esetben is megállították és megfizették, akik így kénytelenek voltak áraikat jelentősen megemelni. A megszállás időszaka alatt 4000 helybélit kényszerítettek napszámos munkára, és 4000 fogatos járművet vettek igénybe. Ezek miatt a lakosság nem tudta elvégezni a mezőgazdasági munkáit. Az őszi és a tavaszi vetésnek csak az egytizedével végeztek. Az 1920-as mezőgazdasági év is nehezen kezdődött, hiszen a rekvirálásoknak köszönhetően az árpa és a zab vetőmag készletek 50%-a eltűnt, megnehezítve az újabb vetést. A munkálatokat igavonó állatok által húzott ekékkel végezték, ám a megszállók az igavonó állatok felét (494 lovat és 609 szarvasmarhát) elvitték. Az új iskolai tanév is nehezen kezdődött, mivel a református és a katolikus elemi iskolákban a román katonák a könyveket, padokat, kerítést, a fából készült tárgyakat eltűzeltek, az oktatási eszközöket összetörték, az ablakokat betörték, a templomi istentisztelethez használt kellékeket (úrasztali terítőket, abroszokat, ezüst tányért, boros kancsót) magukkal vitték. A megszállás után a postai szolgáltatás szünetelt, a telefon, a távírda nem működött. A román kivonulás a községből végül 1920. március 9-én következett be.

Nádudvar

A helyi direktórium és a vörös őrség tagjai a községet 18 tüsszal együtt április 23-án hajnalban hagyta el. Tiszafüred irányába menekültek, de egy téves hír – miszerint ott már ellenséges katonák vannak – miatt visszafordultak. Elengedték a túszoikat és az érkező román hadsereg elől Püspökladány felé vonultak. A román hadsereg a kabai harcok után 25-én este szállta meg a települést, majd tovább meneteltek a Tisza felé. A tényleges megszállás május 5-én kezdődött el, attól fogva egy századnyi katona állomásozott a községben. A megszállók első intézkedésükkel ösz-

123 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Püspökladányból. 1919. augusztus 28.

124 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Püspökladányból. 1920. március 14.

szegyűjtötték a lakosság fegyvereit és letartóztatták a kommunizmusban részt vett 49 főt, akiket Debrecenbe szállítottak. A fogvatartottak közül a 11 vezetőt egy évre Brassóba internálták. A foglyokat – egy visszaemlékezés szerint – a román főváros vasútállomásán derékszíjjal verve, futásra kényszerítve hajtották a táborokba.¹²⁵ A megszállás ideje alatt a román katonák a középületek (iskolák, óvodák, a különféle társaskörök és a csendőrors épületei) mellett 870 magánházban voltak elszállásolva. A helyieknek hétfőn és csütörtökön jelentős mennyiségű élelmiszert kellett szállítani a debreceni tiszti étkezdékbe és a helyi megszállók élelmezéséről is gondoskodniuk kellett. A román katonai hatóság május 15-én újra összehívta a község képviselőtestületét és 300 főből álló – számukra megbízható, munkájukat segítő – polgárőrséget szerveztek. A lakosság itt is megkönnyítette a rekvirálásokat és több esetben – főleg a tanyákon élők – rablásokat is elszenvedtek. Sőt egy gyilkosság is történt, „Gaál Márton kispasztort a mezőn, munka közben céltalan lövöldözésből kifolyólag egy román katona fegyver golyója eltalálta és belehalt.”¹²⁶ A települést a román katonák 1920. március 10-én hagyták el, másnap a faluba bevonultak a Nemzeti Hadsereg katonái, akik statáriumot vezettek be.¹²⁷

Egyek

A Tisza parti falu volt a hadműveletek utolsó célállomása. A község helyzete a folyó közelsége miatt sajátos volt. A vörös hadsereg a Tiszát védelmi övezetnek használta és már április 23-tól megkezdtek a folyó partján a védekezés kialakítását. Emiatt a túlparti település több megpróbáltatás elé nézett. Április 28-án a tiszafüredi direktórium elvitette a község élelmiszerkészletét adó búzát és rozst. Másnap a település szarvasmarha állományát hajtották át a folyón és még aznap a 18–40 év közötti férfi lakosságot vitték át a túlpartra harcolni. A román egységek 30-án délelőtt érték el a falu határát, és egy órán át tüzérségi tüzet zúdítottak a községre. Ágyúlövés érte a templom épületét, a tornyát, az iskolaépületet és több házat is. A becsapódó gránátok a lakosságot sem kímélték, két halálos és két súlyos sebesülés is történt. A megszállók itt – talán a kitűzött fehér zászló hatására – nem kezdtek megtorló akciókba, rendezett sorokban átvonultak a községen. De – a harc vonal közelsége

125 Nyikos Sándor nádudvari kubikus emlékei. In: *A Tanácsköztársaság*, 1959. 504. dokumentum. 571–572.

126 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Nádudvarról. 1919. augusztus 31.

127 Balázs Sándor: *Nádudvar története*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 577–582.

miatt – itt többször cserélődött a román katonaság, akiknek élelmezéséről és fuvaroztatásukról a helyi lakosságnak kellett gondoskodni.¹²⁸

Összegzés

A román hadsereg a Hajdúságot 1919. április 21–30 között foglalta el. A hadszíntéren a román hadsereg a legtöbb helyen akadálytalanul nyomult előre, a térség településeinek többsége harc nélkül kapitulált. Érkezésük előtt a helyi direktóriumok vezetői – néhol a helyi előljárókból gyűjtött túsokat szedve – elmenekültek. Előfordult ugyanakkor, hogy a megszállók helyi ellenállásba ütköztek és kisebb csaták alakultak ki. Az érkező román hadsereg előjárói a veszteségeket kíméletlenül megtorolták, a harcokkal elfoglalt településeken nem egyszer szabad rablásokat engedélyeztek, amik során gyilkosságokra is sor került. Az offenzíva végén július 30-án mindenhol elérték a Tisza vonalát. A hadműveletet követően már a berendezkedésre koncentráltak. Az első román rendelkezések mindenütt a fegyverek beadására, a gyülekezési jog felfüggesztésére és a cenzúra bevezetésére vonatkoztak. Következő lépés a proletárdiktatúra helyi vezetőinek felkutatása volt, akik közül néhányat kivégeztek, sokukat internáltak. Habár magukat a szabadítók szerepében tüntették fel, a Tanácsköztársaság alól felszabadított lakosság hamar csalódott. A megszállók – rekvirálásra hivatkozva – a térség módszeres kirablását hajtottak végre és több esetben fizikai erőszakkal is éltek. A települések irányítását – a megszállókkal együttműködve – a korábbi vezetők végezték. A közrend megőrzése érdekében – korlátozott hatáskörrel - visszaállították a csendőrséget. Minden helyütt a lakosság mozgását és személyes szabadságát korlátozó intézkedéseket vezettek be. Ez kijárási tilalommal, a szórakozóhelyek nyitvatartási rendjének radikális megváltoztatásával és szigorúan ellenőrzött igazolványok kiváltásával járt. Ugyanakkor a megszállók – érezve a lakosság tűrőképességének a végét is – a többszöri traumatizált lakosok számára elfogadhatóbbá igyekeztek tenni a berendezkedéssel járó rekvirálásokat és kötelező beszállásokat. Ennek volt köszönhető, hogy több esetben népi mulatságok lebonyolítását, a mozik működését és színházi előadásokat engedélyeztek.

A párizsi békeszerződésen eldöntötték Magyarország új határait, amely nagy vonalakban, 1920. januárjában már ismert volt. A kivonulásra több ütemben került sor, a megszállók a Tiszántúlt 1920. február 25 után fokozatosan hagyták el. Debrecenből március 11-én, Hajdúböszörményből 13-án vonultak ki és helyükre érkezett a Nemzeti Hadsereg

128 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

Zalai 9. százada, akiket a lakosság kitörő örömmel fogadott.¹²⁹ A korábbi állapotok helyreállítása végett a hatóságok március 15-én már munkára szólító plakátokat függesztettek ki: „Ne heverjen dologtalan kar! Mit erőnk megbír, ne maradjon vetetlen barázda! Dolgozzunk, bízunk önmagunkban s talpra fog újra állni a magyar!”¹³⁰

A román katonaság budapesti kivonulása után megkezdődtek a károk felmérései. Az Országos Statisztikai Hivatal pontosan felmértette a károkat, amelyekhez egy kérdőívet kellett kitölteni minden település vezetőjének. A kérdőívek kitöltéséhez részletes kitöltési útmutatót is mellékeltek. Miközben zajlottak a károk adatainak összegyűjtése, az Antant Budapesten székelő Jóvátételi Bizottsága áprilisban meglátogatta a Tiszántúlt, hogy személyesen is meggyőződjenek a román hadsereg károkozásáról. A bizottság megállapította, hogy sok helyen a lakosság – a nagyobb káraik elkerülése, gyárak leszerelése érdekében – megvesztegette a román tiszteket. Úgy határoztak, hogy ezek a „lefizetések” nem ütköznek büntetőjogi felelősségbe, sőt ugyanolyan károkat jelentenek, mint a tényleges rekvirálásokból adódóak. Emiatt az alispán utasította a polgármestereket és a községi elöljárókat, hogy ezeket az összegeket is írassák össze. A települések vezetői a helyi lakosságtól megkérték a kérdőíveken szereplő adatokat, amelyek alapján a tisztviselők kitöltötték a kérdőíveket. A kérdések a megszállók tevékenységére, a károk különféle formáira is kiterjedtek. Az összeírások rákérdeztek az idegen csapatok nemzetiségére, a megszállás pontos idejére, az elszállásolásuk helyszínére, a rekvirálások mértékére és az így elvitt értékek mennyiségére, a törvényteleniségekre és azok összegére. A felvételi ív 24 kérdésére érkezett válaszokból a Statisztikai Hivatal igazgatója átfogó jelentést készített, amelyből kiderül, hogy a térség őstermelői 84.2 %-ban károsodtak.¹³¹

129 Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása a Tiszántúlra. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 1973, 221–240.

130 MNL HBML HBFL V.B.192/b 1142/1920.

131 Dr. Laky Dezső: *Csonka Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923. 150.

E számunk szerzői

KÁDÁR TAMÁS	történész, Budapest
KOVÁCS ÁBRAHÁM	egyetemi tanár, Selye János Egyetem, Komárom; habil. egyetemi docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem
ADAM LUBOCKI	PhD-hallgató, Uniwersytet Gdański, Lengyelország
NYAKAS MIKLÓS	történész–muzeológus, ny. igazgató, Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény
ÖLBEI TAMÁS	PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola – Université de Lorraine, Nancy, Franciaország
PERCZEL OLIVÉR	CLIO Intézet, Budapest – PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), Történelemtudományi Doktori Iskola
TONHAIZER TIBOR	rektorhelyettes, tanszékvezető, egyetemi tanár, Adventista Teológiai Főiskola, Pécel
VERES TÜNDE	PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Szerkesztői útmutató a „Történeti tanulmányok” jegyzeteléséhez

A kötetben az évszámok jelzésére nem a római, hanem az arab számokat használjuk. Az évszámok, és általában a számok között nem a kis kötőjelet (-), hanem a hosszú kötőjelet (–) használjuk! A kis kötőjelet a földrajzi nevekben használjuk, a helyesírás szabályainak megfelelően. A lábjegyzetekben Budapest nevének rövidítése szerepeljen: Bp.,

LÁBJEGYZET

A) ÖNÁLLÓ KÖTETNÉL:

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a kötet címe – pont – a kiadás helye – vessző – éve – pont – a kötet terjedelme (oldalszám) – pont. A kötet címét kérjük *dőlt* betűvel szedni.

Pl. Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*. Bp., 2005. 149. (továbbiakban Engel, 2005.)

B) GYŰJTEMÉNYES KÖTETBEN LÉVŐ TANULMÁNYOKNÁL:

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a tanulmány címe – pont – In – pont – a kötet címe – pont – a szerkesztő(k) neve – vessző – a kiadás helye – vessző – éve – pont – oldalszám (tól-ig, a két szám között **nagykötőjel**) – pont. A gyűjteményes kötet címét kérjük *dőlt* betűvel szedni.

Pl. Nagy István: Urbáriumok. In. *A Nyírség parasztsága*. Szerk. Kiss József, Nyíregyháza, 2003. 15–48. (továbbiakban Nagy, 2003.)

C) FOLYÓIRATBAN MEGJELENT ÍRÁSOKNÁL:

Egyforma betűmérettel, folyamatosan: – a szerző neve – kettőspont – a tanulmány címe – pont – egyenlőségjel – a folyóirat címe – vessző – év – pont – folyóiratsorszám – pont – a szám szó rövidítése (sz.) – oldalszám (tól-ig, a két szám között **nagykötőjel**) – pont

Pl. Nagy Sámuel: A Tisza vízrajza. = *Földrajzi Lapok*, 1999. 3. sz. 15–48.

D) LEVÉLTÁRI HIVATKOZÁSNÁL:

A levéltár nevét első előfordulásakor kérjük pontosan közölni, majd zárójelben továbbiakban – rövidített levéltári jelzet – legkisebb őrzési egység (doboz = d.; kötet = k.; kútfőnél és iktatószámánál csak: szám/év – pont).

Pl. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban MNL HBML) IV. A. 1/B. 5. k.

E) HIVATKOZÁS AZ INTERNETEN TALÁLHATÓ DOKUMENTUMRA

A nyomtatott kiadás (ha van) bibliográfiai adatai a fentiek szerint, majd ezt követően a honlap címe, URL-cím: <http://stb> – letöltés éve. hónap. nap. Az URL-cím kurzív, a letöltés idejét közöljük.

Pl. Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.*

Bp., 1978. Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/01600/01608/01608.htm> – 2006. január

